

PEDAGOGICKÉ KLASOBRANÍ

REDIGUJE PROF. DR. JOSEF HENDRICH

SVAZEK II.

Publikace č. 1863-254

BRNO 1948

KOMENIUM,

učitelské nakladatelství, společnost s r. o., Praha VII, třída krále
Jiřího VI. 4 - Brno, Leninova 34 - Banská Bystrica

JANA AMOSA KOMENSKÉHO

DIDAKTIKA VELKÁ

Z LATINY PŘELOŽIL
AUGUSTIN KREJČÍ

VYDÁNÍ TŘETÍ

PŘEKLAD REVIDOVAL A ÚVOD I POZNÁMKY NAPSAL

DR. JOSEF HENDRICH

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA
VYSOKÉ ŠKOLY ZEMĚDĚLSKÉ
V BRNĚ

130/54

BRNO 1948

KOMENIUM,

učitelské nakladatelství, společnost s r. o., Praha VII, třída krále
Jiřího VI. 4 - Brno, Leninova 34 - Banská Bystrica

ÚVODEM.

Za života Komenského pokračoval přelom dvou velkých období; lidé se uvolňovali ze středověké závislosti na autoritách a od deduktivního způsobu myšlení přecházeli k vlastnímu přemýšlení a k metodě induktivní. Tento proces pokračoval ovšem velmi zvolna. První vážné bitky se scholastikou¹⁾ sváděla již ve století 14. renesance. Vzkvétající život mohutnějících měst posiloval totiž živel světský proti stavu duchovnímu, kdysi téměř výhradnímu nositeli vzdělání. Tím se připravovala příznivější půda pro vzdelanost světskou. Lepší poznávání starověku dalo mocnou oporu tomuto vývoji. Duch, uvolněný renesancí z kruhu scholastiky, nespojoval se jen lepším poznáváním literatury antické a přejímáním poznatků z antiky ani napodobováním klasických vzorů, nýbrž snažil se nabývat poznatků vlastním zkoumáním a uvažováním. Nedlouho po počátcích renesance nastupují počátky reformace, která také svým způsobem přispěla k uvolnění života duchovního.

Uvolnění myšlenkové se živilo a projevovalo rozsáhlejším poznáváním světa a přírody. Roku 1492 byla objevena Amerika. Objev ten přispíval k novému chápání světa; názor

¹⁾ Scholastika znamená uvedení církevního učení v jednotný systém. Přitom ovšem citová stránka víry ustupovala pojmovému zpracování, jímž pravdy víry měly být učiněny přístupnými a dokazatelnými rozumem. Scholastika se přitom opírala o starší filosofii, zejména o filosofii Aristotelovu. Měla tedy pravdu uloženou v učení církevním a v učení autorit. Jejím hlavním úkolem byla interpretace, výklad, a pak dokazování, že učení Písma, církevních otců a vše ostatní poznání je v úplné shodě. K tomu cíli se vytvořila metoda scholastická, záležející hlavně v tomto postupu: Uvedl se nejdříve problém, pak citována místa bible a mínění autorit, která často nejsou v úplné shodě. Nato bylo s velkým uměním všemožných logických rozdílů a postupů dokazováno, jak se má všem uvedeným thesím rozumět, aby nakonec vyllynulo, že jednotlivá místa bible i názory skutečných autorit jsou vlastně v souhlasu. Šlo vždy o dokazování z daných pravd, tedy o metodu deduktivní. Tato charakteristika vyznačuje ovšem poněkud schematicky jen hlavní rys myšlení scholastického. Jinak ani ve středověku život nestál. Komenský, jak i z Didaktiky zřejmo, má v sobě ještě stopy ducha scholastického.

země středný (že naše země je středem vesmíru a že se kolem ní otáčejí tělesa nebeská) nedal se již dlouho vědecky držet. Galileo Galilei musí sice odvolat ještě r. 1633 nový názor slunce středný, ale lepší poznání proniká vítězně. Roku 1543 byl dokončen Koperníkův spis *O otáčení těles nebeských*. Roku 1609 publikuje Kepler své první dva zákony, k nimž roku 1618 přistupuje zákon třetí. Roku 1614 podává Napier svůj výklad soustavy logaritmické. Počátkem století 17. objeven mikroskop a teleskop. Roku 1621 formuluje Snell zákony o lomu světla, roku 1628 podal Harvey veřejnosti své výzkumy o oběhu krevním. Tím se dostáváme k době, kdy Komenský začal pracovat na své *Didaktice*.

Nový život myšlenkový, jak postupem doby nezadržitelně pronikal, nemohl ovšem zůstat bez vlivu na výchovu. I tu se ukázala potřeba nových metod. Poněvadž rostlo skutečně věcné poznání, stoupala potřeba věcného vzdělání. Stoupající vzdělanost městského obyvatelstva si žádala výchovy praktičtější a demokratičtější, než byla aristokratická, luxusní, literární výchova humanistická, nebo verbalistická výchova škol partikulárních. Při potřebě praktičtějšího vzdělání přestává býti latina, dialektika a rétorika hlavním předmětem školského zájmu. Latina se má státi pouhým prostředkem pro získání vědomostí uložených v mezinárodní literatuře, psané ovšem latinsky. Se zřením k tomu se latině nemůže věnovat tolik času jako dříve; žádá se vyučování kratší, praktičtější a snazší. K svému právu se hlásí také jazyk mateřský, který má již nejen literaturu krásnou, nýbrž i počátky literatury vědecké. Nejen učení latině, nýbrž všecko učení se má státi kratším, utěšenějším a úspěšnějším.

Nejhluchnějším hlasatelem nového směru ve výchově se stal Wolfgang Ratke (1571—1635). Jako se při zkoumání přírody osvědčily nové metody, jimiž se tvořila nová věda, tak si žádá Ratke nových metod také při výchově a ve vědě o výchově. Věda se stávala účinným pomocníkem v praxi; podle toho si přeje Ratke založení vědy o výchově, která by spolehlivě vedla činnost výchovnou. Podrobnosti Ratkova učení jsou nám namnoze neznámé a jeho pokyny jsou často vadné, ale památným zůstal jeho program. O tomto programu praví profesori Helwig a Jung ve svém dobrém zdání¹⁾:

¹⁾ *Kurzer Bericht von der Didactica oder der Lehrkunst Wolfgangi Ratichii*; tato zpráva vyšla zároveň s dobrým zdáním čtyř profesorů ženských r. 1613.

① Je třeba, aby tu byla zvláštní nauka, podle níž by se mohl řídit a vést každý, kdo chce vyučovat, tak aby svůj úřad neukončoval jen podle pouhého zdání a dohadu nebo podle orozené schopnosti a přirozené moudrosti, nýbrž podle nauky didaktické, zrovna tak jako ten, kdo chce správně mluvit, musí se řídit gramatikou neboli naukou o řeči, kdo chce správně zpívat, musí se řídit musikou neboli naukou o hudbě.

O Ratkově didaktice se praví v tomto dobrém zdání: Ratke podává v ní návod, jakým uměním, jakým moudrým řádem a jakými prostředky lze bez velké námahy a v krátkém čase, také s větší správností, jistotou a dokonalostí vyučovat a učit se naukám i jazykům; jak lze školy užitečně a prospěšně zřizovat a udržovat; jak uvádět knihy v harmonii neboli stejnotvárnost; jak se mají učitelé chovat k vyučování a jak se mají žáci mít k učení; jak lze rozeznávat nadání, aby bystří nebyli zdržováni, naopak zase aby nezůstávali pozadu ti, kteří od přírody nejsou tak hbití; jak a kdy se mají zařizovat cvičení; jak se má pomáhat rozumu, silit paměť, bystřít soudnost, vše to bez nucení a podle volného běhu přírody. Tato nauka didaktická má stejně jako jiné nauky své stálé zásady a určitá pravidla, která jsou odvozena z podstaty rozumu, paměti, smyslů, ba celého člověka, jakož i z vlastností jazyků, umění a věd; a tak nemůže býti připuštěn žádný učebný prostředek, který se dříve neodůvodní z nesporných základů a neospědčí při zkoušce.

Dále dokazuje dobré zdání v duchu Ratkově, že Egypťané, Řekové a Římané pěstovali vědy ve svém mateřském jazyce a jen na základě světla přírody; proč by to neměli dověsti i křesťané? Tak shledáváme již u Ratka program, který by mohli skoro opsat moderní hlasatelé pedagogiky jakožto vědy.

① S Ratkovým programem se seznámil Komenský a to mu bylo prvním popudem k snahám pedagogickým, neboli, jak tehdy říkali, didaktickým. O tom nás poučuje sám Komenský v pozdravu čtenářům, který položil před Didaktiku v souborném vydání amsterodamském (ODO I, str. 3). Tam čteme:

Co o změnách věcí znamenal moudrý Salomoun, že všeliká věc má svůj čas a že všechno pod nebem přechází ve svých lhůtách, že je čas rození i čas umírání, čas setby i sklizně, čas stavění i čas boření, čas mlčení i čas mluvení, ale Bůh že je to, který všechno krásně pořádá, každou věc ve svůj čas (Kazatel 3, 1—11), totéž i každý z nás o sobě samém a hlavně

o sobě samém vyzorovat může, má-li rozum. Pozorujeme totiž, jak jednomu každému všecky jeho osudy, život i smrt, klid i práce, mlčení i řeči míjejí a jak Bůh všecko skrytou mocí své prozírnosti pořádá. Hle, naskytá se mi příležitost vzpomínat — alespoň zčásti —, co jsem ve svém životě vykonal. I mně přišel čas zrození, před 65 lety, přichází čas umírání, nevím, zda v 65 dnech, hodinách či snad okamžicích. Přišel mi čas uvažování, setby i stavění na prospěch můj i jiných; a přišel čas vidět zříceniny, mé i jiné. Přišel čas mlčení před veřejností, přichází čas mluvit před veřejností, o tom totiž, co jsem zejména v uplynulých třiceti letech zamýšlel, psal, zkoušel a konal; a to vděk těm, kteří si toho přátelsky žádají, z naděje, že nebude bez prospěchu, cokoli se tu vyskytlo.

2) Počátek svého didaktického snažení kladu do roku 1627, ačkoli bych mohl začít již od dřívější doby. Neboť hned jak vyšla r. 1612 rada Wolfganga Ratka o nápravě metody studii, schválená veřejným spisem akademie jenské a giessenské, tu pověst o tom se dostala k mým uším, kduž jsem tehdy studoval v Herbornu. Výsledek byl ten, že vrátiv se roku 1614 na Moravu a postaven byv v čelo škole přerovské, počal jsem se pokoušet o měkkí cestu studii mládeže, napsal Pravidla snazší mluvnice, která pak roku 1616 byla v Praze vytištěna. Kduž jsem byl roku 1618 povolán za kazatele církve fulnecké a za správce školy tam nově zřízené, počal jsem také o jiných věcech téhož oboru uvažovat a na listky si zapisovat. Ale to všecko přišlo nazmar o tři léta později, kduž naše městečko bylo obsazeno Španěly a má knihovna byla celá rozchoácena.

Teprve r. 1627 se mi naskytla příležitost vrátit se k těmto snahám, a to taková: Několik nás evangelických kazatelů (vypovězených královským ediktem z celých Čech a Moravy) skrývalo se v českých horách blízko labských pramenů u pana barona Jiřího Sádovského ze Sloupna. Jednomu z nás, Janu Stadiovi, svěřil on své tři syny na vychování. Stadius mě žádal, abych pro něho sepsal několik pravidel lepší metody, a také toho dosáhl. Kduž jsme si za psích dnů vyšli na sousední hrad Vlčici, abychom spatřili slavnou knihovnu urozeného pána Zilvára, stalo se znenadáni, že jsme připadli na Didaktiku Eliáše Bodina, nedážno z Němec přinesenou. Její čtení mne podnítilo, abych také v našem jazyku něco podobného připravil a svého času vydal. I ostatní

bratří, kteří o tom úmyslu věděli, velmi to schvalovali a po tom toužili. Neboť v těchže dnech byl vyhlášen nový císařský edikt proti evangelickým předním mužům, že se musí vystěhovat, kdokoli nebude chtít změnit náboženství; chystali se tedy vystěhovat. A tu tak veliká pohroma církvi a škol ve vlasti, jakou jsme měli před očima, bolest z toho vznikla a také (proč bych toho zastíral) i naděje, že se jednou k nám vrátí milosrdenství Boží, přinutila nás bedlivě uvažovat o nápravě pohrom. A nepřicházela nám na mysl rada jiná, než — jestliže jednou okem milosrdenství na nás shlédne Bůh — aby především mládeži se šlo na pomoc co nejruchlejšími zřízením škol a opatřením jasné metody pro ně, aby se pokud možno nejlépe napravilo osvobodění věd, ctivosti a zbožnosti. Přikročil jsem tedy horlivě k práci (jiní při tom zastávali úlohu brusů), a ještě pokud jsem se uvnitř vlasti skrýval, provedl jsem, co jsem mohl.

A kduž následujícího roku 1628 jsme byli všichni nuceni změnit půdu a rozptýlit se, byl jsem zanesen do Lešna v Polsku. Abych se ve vyhnanství uživil, sestoupil jsem k povolání školskému. Poněvadž jsem se jím nechtěl zabývat jen ledabyle, dostal jsem nový popud, pokračovat v započatých snahách didaktických. Tenkrát se začínalo v Německu vyskytovat více didaktiků a konečně se začala jevit záře jakési nové (ačkoli bohužel liché) naděje na návrat do vlasti. A tak se stalo, že isem se pokusil všechnu své didaktické práce od prvních začátků předělávat a zakládat širě i pevněji, než byly všechnu dřívější práce mé i cizí. Konečně z jakési pevné důvěry mi přicházelo na mysl nazpat tento pokus, celým druhem nový. Velkou didaktikou neboli uměním učit všechnu němu. Ale poněvadž naděje na návrat zklamala, rád jsem ji v tichu ukryl.

Z těchto vzpomínek Komenského vidíme dobře postup didaktického snažení Komenského. Prvním popudem byl zřejmě Ratka. Z memoriálu, který předložil Ratka r. 1612 říšskému sněmu frankfurtskému, a pak z posudku profesorů jenských a giessenských poznal Komenský Ratkův program. Mohl odtud poznat Ratkovy všeobecné zásady, ale konkrétního se mnoho nedověděl. Později se Komenský zajímal, jak víme z jeho korespondence, o bližší podrobnosti, ale dopis, který Ratkovi poslal, vrátil se nedoručen zpět^{*)}.

2) Po Ratkově popudu přišly Komenskému další podněty

^{*)} Srov. Komenského předmluvu k Didaktice, § 13.

5 až z jeho praxe přerovské a fulnecké; roku 1627 měl Komenský mezi svými známými už takovou pověst, že si Jan Stadius žádá jeho pokynů o výchově. Přistupuje nový vnější popud, Didaktika Eliáše Bodina. O této knize jistě by dnes nikdo nemluvil, kdyby ji před zapomenutím nebyl zachránil Komenský. Jako velká většina podobných knih odhaluje sice dobře vady, ale o nápravě může poradit jen o málo víc než všeobecnosti. Nikdy by se tato kniha nemohla státi Komenskému popudem, kdyby byl již necítil vnitřního povolání. K tomu přistupovala potřeba Jednoty bratrské. Ač se postavení Jednoty stále horšilo a nezadržitelně schylovalo k vyhnanství, přece Komenský v těchto dobách měl naději pevnější než kdy jindy. Uvěřil totiž v prorocství. Ač původně v ztraceném spisku *O andělich* možnost prorocství popíral, změnil své mínění a z prorocství Kotterových a pak Kristiny Poniatovské čerpal pevnou naději v příznivý obrat.

V touze začít nápravu od základu, od mládeže, až se přezenou bouře hněvu Božího, dal se Komenský do práce a ještě ve vlasti napsal, nač mu stačil čas. Tyto jeho náčrtky (nebo snad už souvislý spisek?) jsou nám neznámy, neboť jak jsme výše viděli, Komenský přepracoval v Lešně svou práci od základu. V Lešně totiž nastoupilo velké rozšíření obzoru Komenského. Při své vyučovací praxi začal horlivě studovat současné pedagogické theoretiky, z nichž hlavní vypočítává v předmluvě své Didaktiky (§ 10). O těch všech platí totéž, co výše řečeno o Ratkovi, že totiž Komenský bral od nich povzbuzení a některé zásady, ale nestal se napodobitelem žádného z nich. Nalézáme ovšem leckteré shody mezi Komenským a mezi těmito didaktiky i Ratkem; tak na př. vidíme u Komenského období Ratkových aforismů: všechno podle postupu přírody — všechno bez nucení — všechno pomocí indukce a pokusů — všechna mládež budiž posílána do školy — všechno nejdříve v němčině a pod. Ale shoda tato se jeví právě v běžných zásadách celého reformního hnutí. Spíše než jednotlivci působilo na Komenského toto hnutí jako celek, působil pedagogický realismus. Komenský sám si byl vědom, že tyto své přechůdce předstíhl, a sám uvádí, že jeho dílo je celým druhem nové.

Svou Didaktiku psal Komenský česky, psal ji pro svůj národ. V nynější formě pochází z Lešna a nejpozdější datum, které v České didaktice čteme, je rok 1632 (kapitola XXVIII). Můžeme se domnívat, že Česká didaktika byla již toho roku hotová.

Český text Didaktiky nebyl dosti přístupný ani Polákům, mezi nimiž Komenský pracoval. Proto začal Komenský brzy pomýšlet na latinský překlad. Z úvodu německého vydání Informatoria (r. 1633) a z korespondence Komenského vidíme, že již roku 1633 začínal překládat svou Didaktiku do latiny. V pozdravu čtenářům, z něhož jsme výše přeložili delší část, prohlašuje Komenský, že k překladu do latiny došlo roku 1638, když byl pozván do Švédska k opravě škol. Komenský slíbil místo sebe jen své rady, a potřeboval tedy Didaktiku v latinském znění. Můžeme se domnívat, že v překládání Didaktiky byla dvě období, počáteční z roku 1633 a dokončení k roku 1638. Poněvadž podstatnější odchylky od České didaktiky vidíme teprve v posledních partiích, mohli bychom se domnívat, že tento různý způsob zpracování souvisí s různou dobou překládání. Pak bychom do druhého období zařadili část asi od kapitoly XX.

Velká didaktika není totiž jen pouhým převodem českého zpracování, jako je tomu v podstatě u Informatoria. V první části jsou rozdíly jen menší; latinská úprava vyniká lepším stilistickým zpracováním, přesnějším a přehlednějším tříděním látky, které se jeví již vnějšně rozdělením na paragrafy, a konečně lepším rozvinutím některých myšlenek. Větší rozdíly se začínají jevit kapitolou XXI, nejpodstatnější rozdíly kap. XXVII. Když tam dospěl Komenský k svému nástinu školské organizace, věnoval v latinském zpracování každému ze čtyř stupňů školských kapitolu samostatnou, což v českém textu není. Tak vzrostl počet kapitol z třiceti českých na třiatřicet latinských. Mylné by však bylo domnívat se, že pro tento větší rozsah nebo snad pro vševědný ráz sluje latinské zpracování proti České didaktice didaktikou Velkou, jak bývalo tvrzeno. Komenskému byla i česká Didaktika velkou, jenže při latinské Didaktice dal tento přívlástek i do titulu.

O tom, jak se liší Didaktika od prací starších, vyslovuje se Komenský v úvodu České didaktiky. Praví: »Chlouba naše v Bohu je a ne bez pravdy; kdo oboje srovná, pozná: všechna fundamenta e naturae abdito eruta nostra sunt jako i specialissima omnium dispositio. Alii in praescribendis tantum regulis et prodendis particularibus observationibus occupati fuere.« Komenský také uvádí, že všech svých základů vydobil z hloubi přírody, a za druhou přednost uvádí přesné rozřídění.

Slova o základech vydobytych z hloubi přírody se týkají synkritické metody.

Komenský vychází z předpokladu, že Bůh stvořil svět i člověka. Ideje své při tomto stvoření nemohl bráti odjinud než ze sebe sama. Člověk při svém tvoření nemůže bráti ideje odjinud než ze světa kolem sebe. Ale tento svět zrcadlí právě ideje Boží. Tak se dá všechno redukovati na tytéž ideje. Má-li všechno za základ tytéž ideje a pocházejí-li tyto ideje od jednoho původce, plyne z toho, že ve všem stvoření vládne všeobecný soulad, všeobecná harmonie. Na základě toho takovou věc, kterou nelze dosti jasně posoudit v případě daném, je možno lépe poznat z případů analogických. Na příklad podmínky svornosti ve společnosti lidské není možno poznat jen tak snadno. Ale kdo zná dobře spojení a funkce částek našeho těla i základy svornosti odtud plynoucí, ten zná již také podmínky svornosti při těle kterékoli lidské společnosti, na příklad nutnost dělby práce, potřebu, aby každý pracoval pro celek, atd. O této metodě Komenský v Didaktice nemluví, nýbrž provádí ji tam. Ale o její zdůvodnění se později pokoušel častěji, zejména ve ztraceném spisku *Sapientia bis et ter oculata* (Moudrost dvoj- i trojnásobně vidoucí); odůvodnění synkritické metody máme také ve spise *Triertium catholicum* (Trojumění obecné). Tato metoda Komenského, mající analogie ve scholastice, je originální, ale chybná, a patří k základním omylům jeho vševědy. Dnešní čtenář přijme hojná srovnání Didaktiky jako pouhá přirovnání a slohovou výzdobu; ba i vykladatelé Didaktiky se na ně tak dívali. Ale Komenský je nemínil jako pouhé přirovnání, nýbrž jako důkazy svých thesů. Jeho současníci to lépe chápali a Hübner hned Komenskému vytýkal: *Co je výstřednějšího než vésti důkazy z podobenství?*⁴⁾ Toto zdůvodnění tedy dnes padá. Že však zásady didaktické takto dokazované se nám ještě dnes jeví přesvědčivé a životné, toho příčinou je Komenského styk s praxí a jeho skvělý dar pozorovací.

Za druhou přednost své Didaktiky uvádí Komenský její systematickou a usádkovou stránku. Komenský podal skutečně ucelený a dobře rozvržený systém. Stanoví neidřivé cíle výchovy (střední a vyšší) a dle nich určuje obsah učiva a dokazuje pak podle tohoto cíle zcela přesně požadavky na výchovu. Nato přistupuje k výkladu o prostředcích, jakž možno dosáhnouti těchto požadavků. Končí nástinem jednotné organizace školské, která by mohla uvést v život vše, co žádáno od výchovy v dřívějších kapitolách.

⁴⁾ Kvačala, Korespondence, I, list č. 62.

Tato kniha se dostala do rukou čtenářů až amsterodamským tiskem roku 1658 (český originál byl tištěn teprve roku 1849). Dostala se tedy Didaktika na veřejnost, kdy Komenský měl již světovou slávu (úspěchem svých knih k učení jazykovému, zejména ovšem *Brány jazyků*). Sláva Komenského u současníků spočívala na jeho nové metodě jazykového vyučování; tehdejší uznání Didaktiky zcela mizí před uznáním, kterého se dostalo Bráně. Ale v klasických postavách si každá doba najde něco svého, a tak jsou klasické postavy světových literatur živý do jisté míry jako Proteové, stále ukazující jinou tvář. Pro nás dnes není Komenský Komenským *Brány jazyků*, nýbrž Komenským *Didaktiky a Informatoria*.

Didaktika předstihla svou dobu tak, že se mohla své doby zdáti utopii. Ani Komenský, když sám v praxi přistupoval k reformě školské, zejména v Šarišském Potoku, nemohl provádět svůj původní plán Didaktiky; doba žádala na Komenském hlavně lepší vyučování latině, a tak se podařilo Komenskému zřídit v Potoku podle svých plánů jen tři třídy, v podstatě třídy učení jazykového. Didaktika předstihla svou dobu hlavně svým demokratickým rázem, požadavkem všeobecného vzdělání pro všechny bez rozdílu. Po této stránce mohla na Didaktiku navázat teprve doba, kdy se upevňovala veliká vymoženost kulturní školství. Teprve v 19. století přišla doba Didaktiky. U nás ji vítá Palacký. Klade Didaktiku mezi spisy, které jsou skladové pravdy nepřehrané, a sledává, že by Didaktika mohla přinést ještě mnoho dobrého, kdybychom ji pilně četli a brali si k srdci její učení, přednášené s jasností, důkladností a úplností⁵⁾.

Od poloviny minulého století nastupuje Didaktika svou vítěznou cestu světem. Dnes ji lze číst v nejrůznějších vydáních anglicky, holandsky, italsky, latinsky, maďarsky, německy, polsky, rumunsky, rusky, slovinsky, srbocharvátsky, španělsky, švédsky a gruzínsky.

Nyní si ceníme na Didaktice zejména skvělé vystižení sociální funkce výchovy, již každý člověk i všechno lidstvo má být přivedeno k pravému lidskému životu. Vážíme si demokratičnosti jejích školských plánů a požadavků v podstatě též demokratického, aby každý mohl dojít vzdělání jazykem mateřským. Oceňujeme praktičnost a životnost rad Komenského, zejména jeho doporučení pozornosti ve vyučování a samočinnosti žactva, přisvědčujeme jeho požadavku

⁵⁾ Roku 1829 v Musejníku.

školy životu blízké a radostné a těšíme se ze skvělé formulace, v níž nám předkládá své rady. Svou Didaktikou není Komenský jen velikým mužem minulosti, nýbrž také mužem přítomnosti.

Velkou didaktikou v překladě prof. Krejčího vstupovala roku 1905 v život Knihovna pedagogických klasiků. Toto vydání mělo obšírnou předmluvu od J. V. Nováka. Pěkný a plyný překlad profesora Krejčího vynikl nad starší překlad Šmahův a získal si oblibu čtenářstva. Nicméně došlo k druhému vydání až za čtvrt století, r. 1930; obstaral je prof. Hendrich.

Překlad prof. Krejčího byl při druhém vydání revidován a byly provedeny změny tam, kde to doporučovalo přesnější vystižení originálu nebo větší srozumitelnost. Dřívější obšírný úvod (62 strany) nahrazen novým, stručnějším a místo starého obšírného komentáře napsány poznámky nové.

K jubilejnímu roku 1942 bylo zamýšleno vydání třetí; ale vláda německé kultury nedovolila oslavovat svobodně velkého Čecha. Dochází tedy k třetímu vydání teprve nyní. Text byl nově revidován, rovněž poznámky. Bylo tu použito nových poznatků, zejména zjištění prof. Ryby.

Kéž se v novém vydání setká *Velká didaktika*, jeden z úhelných kamenů naší i světové pedagogiky, s novou a velikou přízní!

VELIKÁ DIDAKTIKA

PODÁVAJÍCÍ VŠEOBECNÉ UMĚNÍ, JAK UČITI VŠECKY VŠEMU

neboli spolehlivý a vybraný způsob, jak lze po všech obcích,
městečkách a vesnicích některého křesťanského království
zřizovat takové školy, aby všeska mládež obojího po-
hlaví, nezanedbávajíc nikde nikoho, mohla býti
vzdělána ve vědách, uhlažována ve mravech,
naplňována zbožností a tím způsobem
v mezích let mládí vedena býti ke
všemu, co patří k životu pří-
tomnému i budoucímu, a to

STRUČNĚ, PŘÍJEMNĚ A DŮKLADNĚ.

Kde všeho toho, k čemu se radí,

*ZÁKLADY jsou čerpány z nejplastnější podstaty věcí,
PRAVDA se ukazuje na souběžných příkladech z mechanic-
kých umění,*

*POSTUP se pořádá podle let, měsíců, dní a hodin,
CESTA konečně se ukazuje snadná a spolehlivá, jak to dověští
k šťastnému výsledku.*

NAŠÍ DIDAKTIKY

začátkem i koncem budiž:

hledati a nalézati způsob, podle něhož by vyučující učili méně,
ti však, kdo se učí, naučili se více; podle něhož by školy
měly méně shonu, nechuti a marné práce, avšak více
klidu, potěšení a pevného výsledku; obec křesťan-
ská méně temnot, zmatku a nesvárů, více
světla, řádu, míru a pokoje.

Zalm 67, 1. 2.

*Bože, smiluj se nad námi a požehnej nám! Rozsvět obličej svůj
nad námi a smiluj se nad námi! Abychom poznali na zemi
cestu tvou, mezi všemi národy spasení tvé!*

ČTENÁŘŮM POZDRAV!

DIDAKTIKA znamená nauku o vyučování¹⁾. Tu začali ne-
dávno zkoumat někteří vynikající muži²⁾, jimž se zželelo sisy-
fovské práce³⁾ ve školách; avšak jako nebyla jejich odvaha
stejná, tak byl nestejný i výsledek.

2. Někteří se snažili pouze podat úsporné návody, jak snáze
vyučovat tomu neb onomu *jazyku*. Jiní se pokusili o kratší
cesty, jak rychleji vstřípit to neb ono *vědění* nebo *umění*. Jiní
zase něco jiného. Skoro všichni pomocí některých vnějších
předpisů, nabytých z usnadněné praxe, t. j. a posteriori, jak
se říká⁴⁾.

3. *My se odvažujeme slibovat Velikou didaktiku, t. j. vše-
obecné umění⁵⁾, jak učit všechny všemu⁶⁾*. A to učit *spolehlivě*,
aby se výsledek musil dostavit. A učit *lehce*, to jest aby při-
tom ani vyučující ani žáci neměli žádné obtíže ani nechuti,
nýbrž spíše aby to obojím působilo největší příjemnost. A učit
důkladně, ne povrchně a na oko, nýbrž přiváděním *k pravému*

¹⁾ Ale Komenský sám užívá tohoto slova ve významu širším, než
jak zde definuje; užívá ho ve významu našeho slova pedagogika,
a tak se tenkrát slova toho užívalo obecně.

²⁾ Hlavní z nich jmenuje Komenský níže, § 10.

³⁾ Osud Sisyfův líčí Komenský v Unum necessarium, I, 7: »Vy-
pravují o něm, že pro nějakou nerozvážnou smělost byl odsouzen
bohy k tomu, aby v podsvětí válel na horu obrovský balvan. Kdy-
koli jej však dovalí až k vrchu, že vždy zase spadne dolů a že jej
bez konce vždy zase s novým úsilím musí válet nahoru.« — Sisy-
fovská práce je tedy bezvýsledná námaha.

⁴⁾ Komenský tím vytýká, že dosavadní opravné práce nepodaly
jednotný systém, nýbrž že se spokojily opravami v užších oborech.
Že tyto opravy vyplynuly z praxe, to by ovšem dnešní empirická
doba nevytýkala; ale ani Komenský tu nevytýká tak aposteriornost,
jako vnějšnost, to jest nedostatečné zdůvodnění všeobecnými prin-
cipy. Sám hledá všeobecnou theorii, kde by konkrétní předpisy
plynuly ze všeobecných zásad a kde by celek tvořil jednotný systém.

⁵⁾ Slovo *umění* tu ovšem nesmíme bráti ve smyslu dnešním,
nýbrž spíše ve smyslu *nauka*. Tak gramatika nebo geometrie slula
starým »ars«, tedy doslovným překladem »umění«. Nauku, která
učí, jak zacházet s věcmi neb lidmi, nazývali tehdy *uměním (ars)*,
proto didaktika je *ars*.

⁶⁾ Jak máme rozumět tomu »všemuc«, vykládá Komenský níže
v kapitole X.

uzdělání, čistým mravům a upřímné zbožnosti. Konečně ukazujeme to všecko a priori⁷⁾, t. j. přímo z neproměnné podstaty věcí, tak jako bychom ze živého pramene vedli stále tekoucí potůčky; ty zase sbíráme v jedinou řeku a tak stanovíme jakési všeobecné umění, jak zřizovat universální školy.

4. Veliké jsou to ovšem věci, jež tu slibujeme, a nesmírně žádoucí; a snadno předvidám, že se to tu bude zdáti někomu spíše snem než vylíčením spolehlivé věci. A přece zdrž se úsudku o tom, kdožkoli jsi, dokud nepoznáš, co na tom je; a potom teprve budeš moci nejen učinit si o tom úsudek, nýbrž i pronášet nález. Neboť si nepřejí, a tím méně vyžadují, aby se někdo dal strhnout naším přesvědčováním a souhlasil s věcí nedosti vyzkoumanou; nýbrž důtklivě vybízím, napomínám a zapřísahám, aby kdokoli sem přijde jako pozorovatel, přinášel své vlastní smysly, a to zostřené (které se nedají oslepit žádnou oslňující domněnkou).

5. Věc zajisté je naskrze vážná, a jako si jí všichni lidé musí přát, tak také jí musí všichni bráti v úvahu a všichni se snažit společnou prací ji podporovat; vždyť má za účel společné blaho lidského pokolení. *Který větší a lepší dar můžeme přinést státu, než když učíme a vzděláváme mládež? Obzvláště za této doby a za tohoto ducha času, kdy tak poklesla, že ji třeba na uzdě držet a krotit s všeobecným přispěním.* Tak praví Ciceró⁸⁾. A Filip Melanchthon napsal, že *vzdělávat rádně mládež je více než dobývat Troje*⁹⁾. K tomu se vztahuje také onen známý výrok Řehoře z Nazianu¹⁰⁾: *Τέχνη τεχνῶν, ἀνθρώπων ἀγειν, τὸ πολυτροπώτατον καὶ τὸ ποικιλώτατον τῶν ζῶων*, t. j. *umění všech umění je vzdělávati člověka, tvora ze všech nejvšestrannějšího a nejzáhadnějšího.*

6. Podat umění všech umění je tedy věc velmi namáhavá a potřebuje vybrané soudnosti, a to ne jednoho člověka, nýbrž mnohých lidí, poněvadž ani jeden člověk nemá takový zrak, aby jeho bystrosti neuniklo velmi mnoho věcí.

7. Proto právem žádám na svých čtenářích, ba při spáse pokolení lidského zapřísahám všechny, jimž bude dáno toto dílo spatřit: *předně*, aby to nepřičítali nerozvážnosti, že někdo

⁷⁾ To je postupem deduktivním. Komenský si nejdříve získá zásadní pravdy (kap. I—X), a z nich pak vyvozuje důsledky pro nápravu výchovy.

⁸⁾ Ve spise *De divinatione*, II, 2, 4.

⁹⁾ V dopise Camerariovi z 19. září 1544. (Corpus reformatorum, V, 481.)

¹⁰⁾ Církevní otec ze 4. století. (Citát je z *Oratio II. apologetica*, 16.)

zamýšlí nejen pokoušet se o takové a tak důležité věci, nýbrž je i připovídat, neboť se to děje za účelem velmi blahodárným. *Za druhé*, aby hned neztráceli naději, nepodaří-li se už první pokus a nedovedeme-li k úplné dokonalosti věc, již si přejeme. Neboť semena věcí musí nejprve vznikat a teprve potom mohou vyrůstat náležitým postupem. Jakkoli tedy tento náš pokus je nedokonalý a nedosahuje ještě vyčteného cíle, přece věc sama poučí, že je to již vyšší stupeň a bližší cíli, než posud bylo vidět. *Konečně* prosím čtenáře, aby přinášeli pozornost, horlivost a nejenom nepředpojatost, nýbrž i bystrost úsudku takovou, jaká přísluší věcem nejdůležitějším. Mou povinností pak bude jednak naznačit krátce důvod podniku, jednak vyložit co nejjednodušeji hlavní věci nového nálezu; potom však s plnou důvěrou ponechat část první služnosti, část druhou dalšímu zkoumání všech, kdož mají správný úsudek¹¹⁾.

8. Toto umění (*vyučovat a učit se*) bylo z veliké části dřívějším věkům neznámo v tom stupni dokonalosti, ke kterému, jak se zdá, chce nyní dospět; proto námah a obtíží, nejistot a zálud, bludův a chyb byla plna vzdělanost, plny byly školy, takže se k důkladnějšímu vzdělání mohli propracovat pouze ti lidé, kteří měli zvláště skvělé hlavy.

9. Avšak před nedávnem začal Bůh novému jakémusi vzcházejícímu věku předesílat jakoby jitřenku, povzbudiv v Německu několik výborných mužů, kteří si znechutíli spletenou metodu, již se užívalo ve školách, a jali se přemýšlet o nějakém snazším a úspěšnějším způsobu, jak vyučovat jazykům a uměním; a to jeden po druhém, a proto jeden s výsledkem lepším než druhý, jak je patrné z jejich vydaných didaktických spisků a ukázek.

10. Mám na mysli muže, jako byl *Ratke*¹²⁾, *Lubin*¹³⁾, *Helwig*¹⁴⁾, *Ritter*¹⁵⁾, *Bodin*¹⁶⁾, *Glaum*¹⁷⁾, *Vogel*¹⁸⁾, *Wolfstirn*¹⁹⁾ a jež především dlužno jmenovat, *Jan Valentin Andreae*²⁰⁾ (který

¹¹⁾ Komenský uvádí nejdříve důvody, proč přistoupil k sepsání *Didaktiky*; tyto důvody ovšem nemohou čtenáři přezkoumávat, a Komenský prosí, aby mu v tom prostě věřili. Ale v části, kde podává *Didaktiku*, nemají mu jen prostě věřit, nýbrž vše přezkoumávat.

¹²⁾ O Ratkovi vyloženo v úvodu.

¹³⁾ Eilhard Lubinus napsal didaktické poslánky při svém trojazyčném vydání evangelia z roku 1617. Týká se zejména učení latinského. Jeho poslánky jsou zajímavé hlášením názornosti. Doporučuje užívat obrázků a má v té věci některé myšlenky, které rozvinutější uvedl ve skutek Komenský v *Orbis pictus*.

porůznu ve svých zlatých spisech výborně odhalil nemoci jak církvi a států, tak i škol a místy také ukázal prostředky proti nim) a mimo ně snad ještě jiní, jež jsem dosud nespatriil. Avšak i Francie začala valit tento těžký balvan, když vydával v Paříži roku 1629 Jan Caecilius Frey²¹⁾ pěknou didaktiku (pod názvem *Ad divas scientias artesque et linguas sermones-que extemporaneos nova et expeditissima via*).

11. Když jsem začal při každé naskytlé příležitosti probírat tyto spisy, pocítil jsem nevýslovnou rozkoš, jež zmírňovala po mnohé stránce mou bolest nad zkázou vlasti a nad přetruchlivým stavem celého Německa. Neboť jsem začal doufati, že ne nadarmo prozřetelnost nejvyšší moci zařizuje to, že

²⁴⁾ Helwig, profesor v Giessenu, byl stoupencem Ratkovým. Jak je zřejmo z České didaktiky, má Komenský na mysli jeho dílo posmrtně vydané *Libri didactici grammaticae universalis*, 1619. I toto dílo má na zřeteli hlavně učení jazykové. Ale je v něm obsažena také *Didactica generalis*, pokus o obecnou didaktiku v duchu Ratkově.

²⁵⁾ Štěpán Ritter napsal knihu *Nova didactica*, 1621. Týká se učení latině; je psána v duchu Ratkově.

²⁶⁾ Bodinova kniha *Bericht von der Natur- und vernunftmessigen Didactica*, 1621, byla bezprostředním podnětem, jak v úvodě vyloženo, že Komenský přikročil k sepsání své Didaktiky. Kniha Bodinova obsahuje skoro samou kritiku a podává jen málo pozitivního.

²⁷⁾ Glaum ve svém spise *Disputatio Castellani de methodo docendi artem quamvis intra octiduum* mluvil o metodě, jak by se dalo naučiti každému umění za týden. Ovšem že takové metody nepodal. Komenský (v dopise Eveniovi roku 1630) píše, že Glaum a jeho stoupenci příliš mnoho slibují, anebo alespoň nedovedou uvést nic konkrétního, co by jejich sliby ospravedlňovalo.

²⁸⁾ Vogel napsal spis *Ephemerides totius linguae Latinae unius anni spatium — — — docendae et discendae*, 1628. Sliboval, že podle jeho metody se naučí každý latině za rok, bude-li se denně učit dvě hodiny. Knížka obsahuje lekce na jednotlivé dny.

²⁹⁾ Wolfstirnova *Schola privata* (z roku 1619) týká se učení jazykového. Líčí, jak každý může dospět od prvních počátků k dokonalému ovládnutí jazyka pomocí čtyř knih: německého informatoria, tabulek abecedářů, slovníku a gramatiky.

³⁰⁾ Jan Valentin Andreae (1586—1654) nebyl didaktik. Jemu šlo o nápravu poměrů v církvi a společnosti; zlepšení výchovy jest mu jedním z prostředků, které mají přinést nápravu. Předním prostředkem, jehož Andreae užíval, je satira. Satirické šlehy a nápravné pokyny o výchově jsou roztroušeny po různých spisech Andreaevých. Nejvíce se týká výchovy třetí dialog *Theofila*. Theofil vyšel tiskem až r. 1649, ale Komenský měl od r. 1622 v majetku opis.

³¹⁾ Janus Caecilius Frey podal ve své knize snůšku různých pozorování zejména o učení latině, ale také z logiky a rétoriky a o pořádání knihoven.

i ztroskotání starých škol i nástiny nových škol podle nových idejí připadají do jedné a téže doby. Vždyť kdo zamýšlí stavět novou budovu, obyčejně si dříve urovná staveniště, třeba i zbouráním dřívějšího méně pohodlného nebo zřícením hrozcícího stavení.

12. Tato, pravím, myšlenka budila ve mně dobrou naději, spojenou s příjemnou rozkoší; avšak později jsem pocítil, jak naděje ta zvolna mizí, a říkal jsem si, že věc tak důležitá není vyvíjena dosti od základu.

13. Touže tedy o některých věcech důkladněji se poučit a o některých sám dáti připomenutí, psal jsem jednomu, druhému, třetímu z nich, ale marně. Jednak proto, že leckdo si příliš úzkostlivě strážil své nálezy, jednak že mi přišly dopisy bez odpovědi zpět, nenalezše ty, k nimž byly poslány²²⁾.

14. Jenom jediný z nich (slavný J. V. A.) laskavě nám odepsal, že mně odevzdává pochodeň²³⁾, a povzbudil mě, abych se sám také o něco pokusil. Tím jakoby pobídnut začal jsem o tom častěji u sebe uvažovat, až mě konečně mocná touha po obecném prospěchu přiměla pokusit se o tuto věc od základu.

15. Necháv tedy stranou cizí nálezy, myšlenky, pozorování a připomínky, jal jsem se od základu promyšlet věc samu a zpytovat příčiny, důvody, způsoby a cíle umění vyučovacímho [jemuž lze podle Tertulliana říkat *discentia*²⁴⁾].

16. Z toho povstalo toto mé pojednání, podávající věc vystiženou (jak doufám) plněji než dosud; načrtnuto bylo nejprve jazykem mateřským k potřebě mého národa, avšak k radě dobrých lidí je již přeloženo do latiny, aby obecně prospívalo, bude-li moci.

²²⁾ Víme z korespondence Komenského (Patera, list č. 11), že Komenský zval Ratka k vzájemné rozmluvě; svolil-li, chtěl mu nabídnouti Lipsko. Ale dopis přišel nedoručen zpět.

²³⁾ Mínen Jan Valentin Andreae. Komenský prosil Andreae, aby jej zsvětil ve své nápravné plány v celém jejich rozsahu. Andreae odpověděl, že je námahami a starostmi již úplně přemožen a že další práci přenechává jiným. Komenského že rád přijímá za přítele. (Komenský, O. D. O. II, 282 sq.) Obrazné rčení *odevzdání pochodeň* je vzato z řeckého běhu pochodňového, jak bychom dnes řekli, štafetového, kde jeden běžec odevzdával pochodeň druhému.

²⁴⁾ Nezvyklé slovo latinské *discentia* je zachováno u církevního otce Tertulliana, ve spisku *De anima*, 24. Slůvko *disco* znamená *učím se*; označuje tedy slůvko *discentia* věc s druhé stránky než slovo *didactica*, pocházející od řeckého *didaskó*, vyučuji.

17. *Vždyť káže láska nezávidět smrtelnému pokolení to, co Bůh zjevil ke spáse lidského pokolení [tak praví Lubinus o své Didaktice²⁵], nýbrž vyložit to celému světu. Neboť to je podstata každého dobra (praví dále týž), že se sdílí všem; neboť čím více a čím většímu počtu se učiní společným, tím více a tím spíše dostačuje všem.*

18. Také je zákonem lidskosti, aby, ví-li kdo nějakou pomoc pro strádajícího bližního, neopominul mu ji poskytnout; zvláště když jde o věc ne jednoho člověka, nýbrž mnohých, a ne pouze o věc lidí, nýbrž měst, provincií, království, ba dokonce celého pokolení lidského, jako je tomu v našem případě.

19. Najde-li se však přesto nějaký takový puntičkář, jenž myslí, že se nesrovnává s povoláním theologovým obírat se školskými věcmi, ten věz, že mně tato pochybnost pronikla hluboko v srdce, až do krve; avšak poznal jsem, že žádným jiným způsobem se jí nemohu zbavit, leč budu-li poslušen Boha a předložím všeobecné úvaze to, co mi vstúpilo Boží vnuknutí.

20. Dovolte tedy, prosím, bych otevřeněji promluvil s vámi, srdce křesťanská! Ti, kdož mě znají blíže, vědí, že jsem člověk malého nadání a skoro bez vši učenosti; avšak přece že pláči nad škodami věku a že nesmírně toužím vyplnit, bylo-li by nějak možno, naše mezery buď svými vlastními nebo cizími nálezy (které jistě nemohou přijít odjinud než od milostivého Boha).

21. Je-li tedy také zde něco správně nalezeno, neplatíž to za dílo mé, nýbrž toho, jenž z úst nemluvíat si rád připravuje chválu²⁶) a jenž, chtěje se ukázati vpravdě věrným, pravdomluvným a milostivým, dává prosícím, otvírá tlukoucím a podává hledajícím (Luk. 11), abychom se i my ochotně sdíleli o dary, jež nám udělil. *Můj Kristus ví, že mé srdce je tak prosté, že mi je úplně jedno poučovat i poučován býti, napomínat i napomínán býti, býti učitelem učitelů (bylo-li by nějak možno) i žákem žáků (kde bych jen mohl doufat v úspěch).*

²⁵) Ve výše uvedeném didaktickém poslání píše Lubinius (str. 16):
«I když se snad bude zdáti, že jsem nepřinesl nic, co by stálo za námahu, přece alespoň jiným poskytnu oporu a příležitost, aby hledali, čeho jsem já nenašel, a co najdou, aby komukoliv okazali: co Bůh zjevil ke spáse lidského pokolení, toho aby pokolení lidskému nezáviděli, nýbrž vyložili to celému světu.»

²⁶) Žalm 8, 3.

22. Proto, co mně Pán dopřál vypořizovati, hle, předkládám zde všem, budiž to společným majetkem.

23. Najde-li kdo co lepšího, čiň stejně, aby nebyl, kdo by svou hřivnu vložil do šátku a uschoval, viněn ze zločinu od Pána, jenž chce, aby kupčili sluhové jeho, by každý, dada hřivnu na stůl, ozal ji i s užitky (Luk. 19).

*Hledat veliké věci je volno a bylo i bude vždy volno!
V Pánu počatá věc bude mít výsledek vždy!*

VSEM PŘEDSTAVENÝM lidských věcí, správcům obcí, pastýřům církví, ředitelům škol, rodičům a poručníkům dítek milost a pokoj budiž od Boha a Otce Pána našeho Ježíše Krista v Duchu svatém!

1. Bůh, stvořiv nejprve člověka z prachu země, postavil jej do ráje rozkoše, jež štípl na východě, nejen by jej dělal a ostříhal ho (Gen. 2, 15), nýbrž aby také sám byl zahradou rozkoší Bohu svému.

Dvě nejskvělejší díla stvoření, ráj a člověk.

Přirovnání člověka k ráji.

2. Neboť jako byl ráj nejrozkošnější díl světa, tak je člověk nejskvělejší ze všech tvorů. Ráj byl štípen na východ; člověk k obrazu toho, jehož východové jsou od počátku, ode dne věčnosti. V ráji bylo vyvedeno všeliké stromové, krásné na pohled a sladké k požívání, ze všeho toho, co jinde rostlo porůznu po veškeré zemi: v člověku všecka hmota světová, všechny tvary a stupně tvarů jsou sneseny jakoby na jednu hromadu, aby vyjádřily celé umění božské moudrosti. Ráj měl strom vědění dobra a zla: člověk má rozum, aby rozeznával, a vůli, aby volil, cokoli kde je dobrého nebo zlého. V ráji byl strom života, v člověku je sám strom nesmrtelnosti, totiž moudrost Boží, která vložila do člověka kořeny věčné (Sir. 1, 14). Řeka vycházela s místa rozkoše k zavlažování ráje a odtud se dělila ve čtyři hlavní řeky (Gen. 2, 10); v srdce člověka vtékají různé dary Ducha svatého k jeho svlažování; a z nitra jeho tekou zase řeky živé vody (Jan 7, 38), to jest v člověku a skrze člověka se rozmanitě rozlévá moudrost Boží jakoby řekami na různé strany se rozcházejícími.

To dosvědčuje též apoštol, když dí, že skrze církev je oznamována knížetstvu a mocem na nebesích rozmanitá moudrost Boží (Efes. 3, 10).

3. A tak vpravdě rájem rozkoší je Bohu svému každý člověk, když stojí tam, kam byl postaven. Podobně sama církev, jež je shromážděním lidí Bohu oddaných, častěji se v Písmě svatém přirovnává k ráji, zahradě a vinici Boží.

4. Avšak běda našeho neštěstí! Ztratili jsme ráj rozkoší tělesných, v němž jsme byli, a ztratili jsme zároveň ráj rozkoší duchovních, jímž jsme byli sami. Vyhnáni jsme byli na pustiny země a učiněni jsme byli sami pustinou a pouští jakousi ohavnou a nečistou. Neboť jsme byli nevědění za to, čím nás Bůh hojně opatřil v ráji na těle i na duši: právem jsme tedy zbaveni obojího, duše i tělo naše vydáno strastem.

Ztráta obou rájů.

5. Poslyšme o tom proroka, jenž v osobě zpupného a k trestům odsouzeného krále tyrského takto mluví: *V rozkoších ráje Božího jsi byl. Všelíjaké drahé kamení přikrývalo tě, sardius, topas, jaspis, tarsis, onychin, beryl, zafir, karbunkuly a smaragd i zlato; nástrojové bubnů tvých a píšťal tvých tobě, hned jak ses narodil, připraveni jsou. Ty jsi cherubem od pomazání (za pána ostatním tvorům), jakž jsem tě za ochránce představil, na hoře svaté Boží jsi byl, uprostřed kamení ohnivého jsi ustavičně chodil. Byl jsi dokonalejší na cestách svých, hned jak ses narodil, až se našla nepravost při tobě. Pro množství kupectví tvého uprostřed tebe plno je bezpráví, a zhřešil jsi. Pročež srohl jsem tebe s hory Boží a zahubil jsem tebe atd. Když pozdvihlo se srdce slávou tvou, ztratil jsi moudrost svou, na zemi porazil jsem tebe atd. (Ezech. 28, 13 atd.) Porazil, ó běda, a rozmetal nás v spravedlivém hněvu svém, že ač jsme byli jako zahrada Eden, již jsme učiněni jako pustinou pouště.*

Boží nářek na to.

6. Přece však sláva, chvála, čest a požehnání budiž na věky věkův slitovníku našemu Bohu, jenž nás sice na chvíli opustil, ale přece nás nevyhnal na poušť věčnou; nýbrž vysílaje moudrost svou, již jsou vštípena nebesa, země a všecko ostatní, milosrdenstvím svým dal znova ohradit svůj opuštěný ráj, lidské pokolení; aby uvadlé a uschlé stromy našich srdcí sekýrou, pilou a skoblí svého zákona zpodtínav a oloupav, nové rouby z nebeského ráje vštípil; a aby mohly hnáti kořeny a vzrůstat, svou vlastní krví je ovlažil a různými dary svého Ducha svatého jakoby pramenky živé vody neustává je zavlažovat; také dělníky své, duchovní štěpaře, vysílá, aby se věrně starali o nový sad Boží. Neboť takto mluví Bůh k Izaiášovi a v jeho osobě i k jiným: *Vložil jsem slova svá v ústa tvá a stínem ruky své přikryl jsem tě, abys štípl nebesa a založil zemi a řekl Sionu, Lid můj jsi ty (Iz. 51, 16).*

Obnova našeho ráje z milosti Boží.

7. Zelená se tedy znova zahrada církve, potěšení srdce božského, jak u Izaiáše opět praví (kap. 51, 3): *Potěší Hospodin Sion, potěší všech pustin jeho, a učiní poušť jeho pře-*

Církev rájem znovu se zelenajícím.

rozkošnou, a pustinu jeho podobnou zahradě Hospodinově. Radost a veselí bude nalezeno v něm, díkyčinění a hlas žalmu zpívání. A u Šalomouna: Zahrada zamčená jsi, sestro má, choti, orchoviště zamčené, studnice zapečetěná. Výstřelkové tvoji jako zahrada stromů jablek zrnatých s ovocem rozkošným, cypru a nardu atd. (Píseň písní 4, 12, 13). A jemu odpovídá choť církev: Ó (ty sám) orchoviště zahrad, studnice vod živých, prudce tekoucích z Libánu! Věj, větríčku půlnoční, a přijď, větríčku polední, prověj zahradu mou, ať tekou vonné věci její! Ať přijde milý můj do zahrady své a ji rozkošné ovoce své (tamtéž 15, 19, 17).

avšak hned vadnoucím.

8. Avšak zdalipak se daří dosti podle přání toto nové štěpování ráje? Zdalipak se ujímají šťastně všechny sazenice? Zda přinášejí všechny stromy nového osazení nard nebo šafrán nebo skořici nebo myrrhu¹⁾ nebo vůně a vzácné ovoce? Poslyšme hlas Boha, jenž takto mluví k církvi své: Já jsem tě vysadil vinným kmenem výborným; všecku napořád semenem čistým, i kterakž jsi se mi proměnila v plané révi cizího kmene? (Jerem 2, 21.) Ejhle, náрек Boha, že se zvrhá také toto nové osazení ráje!

Nárky Boží a moudrých lidí na tu věc.

9. Podobných nářků plno je Písmo, plny jsou všemožného zmatení očí všech, kdož se kdy jali uvažovat o věcech lidských neb i o věcech samé církve. Nejmodřejší ze všech lidí, Šalomoun, prohlédaje svou myslí bedlivě všechno, co se děje pod sluncem, také své vlastní myšlenky, řeči i skutky, počal naříkat, že nic nikde se nenachází než marnost a trápení: což křivého je, nemůže se vzpřimit, a nedostatkové nemohou sečtení býti (Kazat. 1, 15). Ba i sama moudrost že je trápením ducha a rozmnožuje bolest a trápení (tamtéž 18).

Proč se o to lid nestará.

10. Neboť jako ten, kdo nezná svého neduhu, netrápí se nad ním; kdo necítí své bolesti, nenaříká; kdo nepozoruje nebezpečnosti, nehrozí se, třeba stál nad propastí nebo na jakýchkoli srážech: tak není divno, že ten, kdo neznamená zlořádů sžírajících pokolení lidské a církev, netrápí se nad tím. Avšak kdo vidí, že nejen on sám, nýbrž i jiní jsou pokryti nesčíslnými vadami; kdo cítí, že se rány a vředy jeho i cizí více a více jítří, a naplněny má chřípě puchem z nich jdoucím; kdo vidí, že on sám i jiní stojí mezi nejnebezpečnějšími roklemi a výmoly, že všude chodí skrže nastražená osidla, ba že krácejí ustavičně po srážech a brzo ten, brzo onen že již letí dolů, těžko je nelekat se, netrnout, neumírat bolestí.

¹⁾ Srovnej Píseň písní, 4, 14.

11. Neboť zda něco v nás nebo v našich věcech je na svém místě nebo ve svém postavení? Nikde nic. Všecko buď leží nebo se řítí na ruby a zmateně. Místo rozumnosti, jíž bychom se měli rovnat andělům, je u většiny taková tupost, že znají nejpodstatnější věci málo více než hovada; místo opatrnosti, kterou, jsouce určeni pro věčnost, měli bychom se připravovat pro věčnost, je u nás tak veliké zapomínání nejen na věčnost, nýbrž i na smrtelnost, že přemnoží se poddávají věcem pozemským a pomíjejícím, ba dokonce samé smrti vzápětí jdoucí. Místo nebeské moudrosti, kterou nám bylo dáno nejlepší z nejlepších poznávat, ctít, a proto také toho nejslaději užívat, nastoupilo nejohavnější odvrácení od onoho Boha, v němž žijeme, pohybujeme se a jsme²⁾, a nejpošetilejší dráždění nejsvětějšího jeho božství. Místo vzájemné lásky a upřímnosti je vzájemná nenávisť, nepřátelství, války a vraždění. Místo spravedlnosti nespravedlnost, křivdy, nátlaky, krádeže a loupeže. Místo čistoty nečistota a oplzlost v myšlenkách, řečech a skutcích. Místo prostoty a pravdomluvnosti lži, klamy a zlé úskoky. Místo pokory zpupnost a nadutost jedněch proti druhým.

Důkaz indukci, že všecko naše je zvráceno a zkaženo.

12. Běda tobě, nešťastné plémě, že jsi se tak zvrhlo! Hospodin s nebe popatřil na syny lidské, aby viděl, byl-li by kdo rozumný a hledající Boha. Avšak všichni se odvrátili, napořád neužiteční učinění jsou; není, kdo by činil dobré, není ani jednoho (Žalm 14). Také ti, kdož se vydávají za vůdce jiných, předcházejí špatným příkladem, svádějí; kdož by měli býti nositeli světla, přechasto rozšiřují temnoty. Kde však je při kom co dobrého a pravdivého, je to polovičaté, neutvrzené a rozházené: ba věru pouhý stín a zdání, srovnáme-li to s tím, co by mělo vpravdě býti v nás. A nepozoruje-li to kdo, věz, že je stížen mráкотou; moudří ne brejlemi navykých mínění, nýbrž jasným světlem pravdy pozorují věci své i cizí, a tak vidí to, co vidí.

A že zcela jsme zkaženi.

13. Dvoji však nám zbývá útěcha. Nejprve, že Bůh chystá pro své vyvolené věčný ráj, kde zase bude dokonalost, a to plnější a stáležší, než byla ta první, nyní ztracená. Do tohoto ráje odcházel z těla Kristus (Luk. 23, 43) a unesen byl Pavel (2. Kor. 12, 4) a slávu jeho spatřil Jan (Zjev. 2, 7 a 21, 10).

Dvoji útěcha. 1. Věčný ráj.

14. Druhá útěcha, že i zde Bůh časem obnovuje ráj církve a její pustiny mění v zahradu rozkoše, jakož ukazují svrchu uvedená zaslíbení Boží. Již několikrát jsme viděli, že

2. Nenáhlé obnovování ráje církve také zde.

²⁾ Skutkové apoštolů, 17, 28.

slavně se to stalo: po pádu, po potopě, po uvedení lidu do země Kanaan, za Davida a Šalomouna, po návratu z Babylona a opětém vystavění Jerusalema, po nanebevstoupení Kristově a hlásání evangelia národům, za Konstantina³⁾ a jinde. Jestliže snad i nyní po hrůzách tak krutých válek a po tak velickém zpusťošení zemí chce Otec milosrdenství popatřit na nás laskavější tváří, jsme povinni vědčně vyjít Bohu vstříc a napomáhati i sami svým věcem těmi způsoby a cestami, které ukáže sám nejmoudřejší Bůh, všecko řídící cestami svými.

Neúčinnějším způsobem této obnovy je řádné vzdělávání mládeže.

15. To však je hlavní věc, čemu nás učí Písmo svaté, že není jiné pod sluncem účinnější cesty k nápravě lidských poruch nad řádné vzdělání mládeže. Šalomoun zajisté, když se nabloužil mezi všemi labyrinty lidských poblouzení a nanařikal, že nelze napravit zvráceniny ani chyby scísti, obrátil se konečně k mládeži, aby pamatovali ve dnech mladosti své na stvořitele svého, jeho se báli a ostřihali příkázání jeho: nebo na tom VŠECKO ČLOVĚKU ZÁLEŽÍ (Kaz. 12, 1. 13). A jinde praví: Vyučuj mladého podle způsobu cesty jeho; nebo když zestará, neuchýlí se od ní (Přisl. 22, 6). Tak-též David: Pojďtež, děti, poslouchajte mne, bázni Hospodinnově vyučovati vás budu (Žalm 34, 12). Avšak i sám nebeský David a pravý Šalomoun, věčný syn Boží, s nebe seslaný, aby nás napravil, tutéž cestu nám jakoby vztyčeným prstem ukázal, když řekl: Nechte dítek přijít ke mně a nebraňte jim, nebo takových je království Boží (Mar. 10, 14). Avšak k nám ostatním říkal: Neobrátili-li se a nebudete-li jako pachelátka, nikoli nevejdete do království nebeského (Mat. 18, 3).

Dítka jsou nejen předmětem, nýbrž i obrazem pravé obnovy.

16. Ach, jakéž jsou to řeči! Slyšte je a pozorně rozvažujte všichni lidé, co tuto mluví všech lidí mistr a pán! Jak pouze maličkě vyhlašuje za způsobilé ke království Božímu, ba i za dědice téhož království! Pouze ty připouští k účasti na dědictví, kdo se připodobí maličkým. Ó, kéž vy, přemilé děti, rozumíte této své výsadě nebeské! Vaše, hle, je všecka sláva a všecko právo na nebeskou vlast, kolik jí ještě zbývá v našem pokolení! Váš je Kristus, vaše posvěcení ducha, vaše milost Boží, vaše dědictví budoucího věku; vaše je toto všecko, protože vám to předně a neomylně, ba pouze vám samotným náleží, leč by se kdo uměl vám připodobit. Hle, my dospělí, kteří pouze sebe považujeme za lidi, vás za

³⁾ Císař Konstantin prohlásil ediktem milánským roku 313 křesťanské náboženství za svobodné.

opičata, pouze sebe za moudré, vás za nerozumné, pouze sebe za výmluvné, vás za nemluvnata, jsme již odkazováni do vaší školy! Vy jste nám dáni za učitele, vaše činy jsou dány činům našim za obraz a vzor!

17. Chtěl-li by kdo uvažovati, proč Bůh tak cení a velebí děti, nenajde podstatnější příčiny než tu, že u nemluvnat je všecko jednodušší a způsobilejší k přijetí léku, jež podává milosrdenství Boží žalostnému stavu věcí lidských. Zkáza, přicházející od pádu Adamova, pronikla sice všecko množství našeho pokolení, ale přece, poněvadž druhý Adam, Kristus, znova sobě, stromu života, osil pokolení lidské a vyloučen není nikdo, leč kdo se vylučuje vlastní nevěrou, již ještě není u dítek (Mar. 16, 16), plyne z toho, že děti, které se ještě neposkvrňují znovu hříchem a nevěrou, prohlašovány jsou za dědice celého království Božího, jen když dovedou ostřihati se v přijaté již milosti Boží a uchovat se neposkvrněnými od světa. A právě tomu lze učit děti snáze než jiné, poněvadž nejsou ještě zaujaty zlými zvyky.

Proč Bůh tolik si váží dítek.

18. Proto Kristus nám dospělým káže obrátit se, abychom byli jako děti, t. j. abychom se odučili zlým věcem, jež jsme načerpali špatným vedením a jimž jsme se naučili špatnými příklady světa, a abychom se vrátili v dřívější stupeň prostoty, tichosti, pokory, čistoty, poslušnosti atd. Ale poněvadž nic není těžšího než odvykat navyklostem (neboť zvyk je druhá přirozenost, přirozenost však se vrací stále, třeba by ji člověk zaháněl zuby nehty⁴⁾), plyne odtud, že nic není nesnadnějšího než člověka špatně vychovaného uvést v dřívější stav. Neboť strom, jak vyrostl, vysoký nebo nízký, s větvemi náležitě rozloženými nebo zkrivenými, tak zůstává, i když vzroste, a nedá se přetvořit. Loukoř, dřevo ohnuté v kolo a v té poloze ztvrdlé, snáze se zlomí, než zase narovná, jak víme ze zkušenosti. A právě totéž hlásá Bůh o lidech, kteří uvykli špatně jednat: Může-li změnit mouřenín kůži svou, aneb pardal přestost svou, také vy budete moci dobře činit, naučivše se zle činit (Jer. 13, 22).

Proč na ně odkazuje nás dospělý.

19. Z toho plyne nutný závěr: Má-li se zakročit proti zkáze lidského pokolení, musí se to díti nejspíše opatrným a obezřelým vychováváním mládeže. Tak jako ten, kdo chce obnovit zahradu, musí do ní nasázet nových štěpů a nasázené pečlivě opatrovat, až utěšeně vzrostou; neboť naše umění nestačí na to, předělávat staré stromy a přestěpovávat je. Tedy prostá

Obnova církve musí počít od dítek.

⁴⁾ Je to volně citovaný verš Horatiův (Listy, 1, 10, 24).

mysl, ještě nezasažená a nepokažená lichými představami a světskými zvyky, je Bohu nejpříhodnější.

Svědčí o tom Bůh.

20. To ukazuje u proroka Bůh, když nařikaje nad všeobecnou zkažeností, dosvědčuje, že *nikoho nezbyvá, koho by vyučoval umění, komu by posloužil, aby vyrozuměl naučení; leč ostavení mléka, odtržení od prsou* (Iz. 28, 9).

Slavný čin Kristův.

21. A právě to, zdá se, chtěl obrazně ukázat Pán, když hodlaje se odebrat do Jerusalema, kázal sice, aby mu přivedli oslici i oslátko, avšak nejel na oslici, nýbrž na oslátku. A evangelista dokládá, že *takové oslátko kázal si přivésti Pán, na kterém ještě neseděl žádný člověk* (Luk. 19, 30). Máme-li myslit, že nadarmo se to stalo a zapsáno je? Nemysleme tak: všechny Kristovy výroky i skutky, největší i nejmenší, a právě tak i každý puntík Písma obsahují tajemství k našemu poučení. Jisto tedy budiž, ačkoliv Kristus volá k sobě staré i mladé a oboje s sebou rád vede do nebeského Jerusalema, že přece jen mladí, ještě neosedlaní světem, jsou způsobilejší zvykati jhu Kristovu než ti, jež svět nákladem svých břemen umdlil a porušil. *Je tedy spravedливо, aby naše mládež byla přiváděna ke Kristu; na ně rád okládá Kristus sladké jho své a sebe sama* (Mat. 11, 30).

Co znamená pečlivě vychovávat mládež.

22. Pečlivě vychovávat mládež znamená pečovat o to, aby jejich duše byla ochráněna před nákazami světa a aby semena poctivosti jim vrozená byla přiváděna čistým a ustavičným napomínáním i příklady ke zdárnému vyklíčení; konečně aby pravým poznáním Boha, sebe sama i rozmanitých věcí byla plněna jejich mysl; a v tom světle aby zvykali viděti světlo Boží⁶⁾ a nade vše ostatní milovati a ctíti otce světél.

A jaký z toho prospěch.

23. To kdyby se dalo, bylo by patrné, že je vskutku pravda, co pje žalmista, že *Bůh z úst nemluvnátek a těch, kdož psů požívají, rozmnožuje chválu z příčiny svých nepřátel, aby přítrž učinil protivníku a vymstívajícím se* (Žalm 8, 3), to jest aby zahanbil Satana, který, chtěje se vymstít za své odsouzení, zasazuje těmto strůmkům Božím, mládeži, různé rány svých nejlivějších obmyslů, anebo pekelným jedem (příkladů všelijaké bezbožnosti a zvrácených pudů) napouští jejich kořeny, aby buď úplně schly a kácely se, neb aspoň vadly, chřadly a staly se neúčinnými.

Jak Bůh pečuje o mládež.

24. A proto Bůh jednak dal maličkým anděly za strážce (Mat. 18, 10), jednak jim ustanovil rodiče za pěstouny a káže jim vychovávat děti v kázni a napomínání Páně (Ef. 6, 4),

⁶⁾ Viz žalm 36, 10.

mimo to všem ostatním důrazně káže, aby neuváděli mládež zlými příklady v pokušení a nekazili ji, a vyhrožuje věčným *běda!* těm, kdo by činili opak (Mat. 18, 6, 7).

25. Ale jak to učiníme v tak veliké záplavě světského zmatení? Když za dob patriarchů ti svatí mužové, oddělivše se od světa, zvlášt pro sebe bydlili a sami byli ve svých rodinách nejen hospodáři, nýbrž i kněžími, učiteli a vychovateli, snáže se ta práce dařila. Neboť majíce své děti vzdáleny od společenství špatných lidí a svíce sami dobrým příkladem ctnosti, vodili své za sebou lehkým napomínáním, povzbuzováním, a bylo-li třeba, káráním. Že to činíval Abraham, svědčí sám Bůh: *Vím, vece, že nařídí synům svým a domu svému po sobě, aby ostříhali cesty Páně a činili soud a spravedlnost* (Mojž. 18, 19).

A jak jsme my vázáni: příkladem patriarchů.

26. Avšak nyní bydlíme promíšení, dobří mezi špatnými; a nekonečně větší je počet špatných než dobrých. Špatným příkladem se dává mládež tak mocně strhovat, že předpisy o pěstování ctnosti, jež se podávají jako protijed zla, nemají žádnou moc, nebo jen nepatrnou.

Nyní špatné společnosti kazí mládež.

27. Co teprve říci tomu, že ty předpisy ctnosti se podávají jen zřídka? Málo je mezi rodiči těch, kteří mohou své děti naučit něčemu dobrému, buď že se sami nenaučili ničemu takovému, nebo že majíce jiné snažení, tyto věci zanedbávají.

A rodiče nebdají nebo neumějí překázat zlu.

28. I mezi učiteli je málo těch, kteří umějí mládeži dobro dobře vštěpovat. Anebo vyskytne-li se někdy někdo, uchytí jej některý mocný pán, aby se v soukromí věnoval jeho dětkám; obecného přístupu k němu není.

Ani všichni učitelé.

29. Tím se stává, že ostatní mládež roste bez náležité péče tak jako proutí, které nikdo neštěpuje, nezalévá, neklestí, nevede k rádu. Následkem toho surové a divoké mravy a zvyky ovládají svět, všechna města a městečka, všechny domy a všechny lidi, jejichž tělo i duch je na všech stranách pln čirého zmatení. Kdyby dnes ožil *Diogenes, Sokrates, Seneka, Šalomoun* a přišel mezi nás, nenajdou nic jiného než druhdy. Kdyby Bůh s nebe k nám mluvil, neřekne nic jiného, než co řekl: *že porušení jsou všichni a ohavní se stali ve všech snáhách svých* (Žalm 14, 3).

Proto všechno divočí a řtí se k horšímu.

30. Proto je-li kdo někde na světě, kdo může buď nějakou radu přinést nebo vymyslet nebo úpěním, vzdycháním, pláčem a slzami na Bohu vyprosít, jakým způsobem by bylo možno nejlépe se postarat o vzrůstající mládež, ten ať nemlčí, ale ať radí, přemýšlí a prosí. *Zlořečený, kdo zavodí slepého, aby bloudil po cestě*, praví Bůh (5. Mojž. 27, 18). Zlořečený tedy

Proto je třeba společně se radit pro společné blaho, anebo očekávat blesky Boží.

také, kdo moha zaslepeného odvésti od bludu, neodvádí ho. *Běda tomu, kdo pohorší jednoho z maličkých těchto, praví Kristus (18, 6, 7). Běda tedy také tomu, kdo moha zabránit pohoršení, nebrání. Nedá Bůh opustit osla nebo vola bloudícího po lesích a polích nebo ležícího pod břemenem, nýbrž pomoci mu, třeba bys nevěděl, či je, třeba bys věděl, že je nepřítel toého (5. Mojž. 23, 4. 2. Mojž. 22, 1); a má se mu líbit, jestliže my bezstarostně jdeme mimo a nepříčiníme ruky, vidouce bloudit ne nerozumná hovada, nýbrž rozumného tvora, ne jednoho nebo dva, nýbrž celý svět! To budiž nás daleko, daleko!*

Proti Baby-
lonu zmaření
tasiti máme
meč.

31. *Zlořečený ten, kdož dělá dílo Hospodinovo lstivé: a zlořečený ten, kdož zdržuje meč svůj od krve Babylona (Jer. 48, 10); a máme doufat, že budeme bez viny, snášejíce klidnou myslí ohavný Babylon svých zmatení? Ach, vytas meč, kdožkoli jsi jím opásán nebo vidíš, v které pochvě vězí uschován! A aby ti blahorečil Hospodin, pomáhej vyhlazovat Babylon!*

Úřad
světský.

32. *Konejte dílo Páně, vy vrchnosti, sluhové nejvyššího Boha, a mečem, jímž vás opásal Pán, mečem spravedlnosti vyhlazujte zlořády, jimiž se naplňuje a Boha vašeho dráždí svět!*

I sluhové
církve.

33. *Konejte je vy, kněží, věrní sluhové Ježíše Krista, a mečem vám svěřeným, na obě strany ostrým, mečem úst vytínejte zlo! Neboť k tomu jste ustanoveni, abyste vytrhávali, bořili, ničili a hubili zlo, stavěli pak a štěpovali dobro (Jer. 1, 10. Žalm 101, 5. Řím. 13, 4. a j.). Již jste však poznali, že nelze s větším zdarem bránit zlu v lidském pokolení, než aby se mu bránilo hned v prvním věku; stromky, jež mají trvati na věky, nelze štěpovat s větším zdarem, než štěpují-li se a pěstují mladé; nelze s větším zdarem na místě Babylonu stavět Sion, než jestliže živé kameny Boží, mládež, budou záhy lámány, vytesávány, hlazeny a pořádné ke stavbě nebeské. Chceme-li tedy dobře spořádané a kvetoucí církve, obce a hospodářství, spořádejme především školy a snažme se o jejich rozkvet, aby byly pravými a živými dílnami lidí a semeništem církevní, obcí a hospodářství. Tak teprve dojdeme svého cíle, jinak nikdy.*

Způsob té
věci třeba
již vyložit
a uvážit.

34. *Jak to však máme začít a přivést k žádoucímu výsledku, to, hle, odhalujeme zraku my, jejichž ducha vzbudil Pán! Co to je, vizte a slyšte a rozvažujte všichni, komu dal Bůh oči k vidění, uši k slyšení a rozum k rozvažování!*

Ať zde kdo
spatří něco
nového světla
nebo ne, co
třeba činiti.

35. *Vzejde-li komu světlo, jež neviděl dříve, vzdej Bohu čest a nezávid novému věku tohoto nového lesku. Zpozoruješ-li však v tomto světle nedostatek světla, třeba sebemensi, buď je doplň a naprav nebo pouč, aby mohlo býti očistěno; více očí více vidí.*

36. *Tak si budeme vzájemně pomáhat, konat svorně dílo Boží; tak ujdeme zlořečení, jímž pohroženo těm, kdo konají dílo Páně lstivé; tak nejlépe opatříme nejvzácnější poklady světa, mládež; tak se staneme účastni lesku, jenž je přislíben těm, kdož vyučují jiné k spravedlnosti (Dan. 12, 3).*

Jaké odměny
mohou zde
očekávat ti,
kdo toho
dbají.

Smiluj se nad námi Bůh, abychom ve světle jeho viděli světlo⁹⁾!
Amen.

⁹⁾ Podle žalmu 36, 10.

UŽITEK UMĚNÍ DIDAKTICKÉHO.

Na tom, aby umění vyučovací bylo správně ustaveno, záleží

1. *Rodičům*, kteří dosud bývali obyčejně v nejistotě, čeho se mohou nadíti od svých dětí. Najímali učitele, prosili je, nakloňovali si je dary, také je střídali, právě tak často nadarmo jako s nějakým užtkem. Avšak bude-li metoda vyučovací přivedena až k neklamné jistotě, nebude možno, aby se nedostavil vždy s pomocí Boží doufaný výsledek.

2. *Učitelům*, z nichž většina vůbec neznala umění vyučovat¹⁾, a proto chtějíce vyhovět své povinnosti, mořili se a pracnou pilností se vyčerpávali; nebo měnili metodu, pokoušejíce se brzo tím, brzo oním způsobem o úspěch, nikoli bez mrzutého plýtvání času a námahy.

3. *Žákům*, aby bez nesnáze, zošklivení, křiku a ran, nýbrž jen jakoby hrou a žertem mohli býti dovedeni k vrcholům vědění.

4. *Školám*, které upravením metody budou moci býti nejen uchovány ve svěžesti, nýbrž i rozšiřovány do nekonečna. Neboť to budou vpravdě hřiště, domy rozkoši a vnad. A až (pro neklamnost metody) stane se z kteréhokoli žáka učitel (vyššího nebo nižšího stupně), nikdy nebude moci nastat nedostatek schopných správců škol, vždy budou studia v plném rozkvětu.

5. *Obcím* podle svědectví Ciceronova dříve uvedeného²⁾. S ním souhlasí onen výrok pythagorovce Diogena [u Stobaiosa³⁾]: *Co je základem celé obce? Vychovávání mládeže.*

¹⁾ Učitelé přicházeli na školy z fakulty artistické, kde obyčejně pobýli jen nedlouho, beze vší přípravy k povolání učitelskému, a hleděli, aby nevděčné povolání učitelské co nejrychleji vyměnili za lepší. Méně vzdělaní učitelé na různých školách nižšího řádu měli ovšem způsobilost tím menší.

²⁾ V předmluvě, § 5.

³⁾ Stobaios sestavil v 5. století po Kristu velkou antologii ze spisovatelů řeckých. Komenský tu patrně nedopatřením jmenuje *Diogena*, který nebyl stoupencem Pythagorovým, místo *Diogeny*, kte-

Neboť révy, které nejsou dobře vypěstěny, nikdy nevydají užitečného ovoce.

6. *Církvi*, ježto jedině řádné zařízení škol může učinit, aby církvim nechyběli vzdělání učitelé a dobře vzdělaným učitelům schopní posluchači⁴⁾.

7. *Konečně nebi záleží na tom*, aby školy byly opraveny k dokonalému a všeobecnému vzdělání ducha: aby totiž tím snáze leskem nebeského světla byli zbaveni temnot ti, jež nestačí probudit zvuk nebeské polnice. Neboť se sice na všech stranách káže evangelium a bohdá bude hlásati až do konce světa, ale právě jako se stává v nějakém shromáždění, o trhu, v krčmě nebo při jiné hlučné schůzce lidí, že neposlouchají jedině nebo zvláště toho, kdo přednáší nejlepší věci, nýbrž jak se kdo s druhým sejde nebo u něho stojí nebo sedí, tak jej zabaví a zaujme svými titěrkami, právě tak se děje ve světě. Služebníci slova mohou konat svou povinnost s horlivostí sebevětší; mohou mluvit, křičet, napomínat a zapřísahat, přece je většina lidu neposlouchá. Vždyť mnozí nechodí do posvátných shromáždění, vyjma nějakou zvláštní příležitost; jiní sice třeba přijdou, avšak se zavřenýma ušima i očima; poněvadž (jsouce obyčejně ve svém nitru zaměstnání jinými věcmi) málo dbají, co se tu děje. Konečně, i když dbají a rozumějí, kam směřuje posvátné napomínání, přece to jistě na ně nepůsobí a nedojímá je tak mocně, jak by tomu mělo býti, poněvadž navyklá nehybnost ducha a návyk hříchu tak otupuje, omamuje a zatvrzuje jejich mysl, že se nemohou vybavit z té ospalosti. Trvají tudíž v navyklé slepotě a hříších svých jakoby v okovech, takže je nikdo nemůže vyprostit ze zakořeněného zkažení mimo jediného Boha; jak řekl kterýsi z otců, že je skoro zázrak, když se obrátí zastaralý hříšník k pokání. Poněvadž všude jinde, kde Bůh poskytuje prostředky, žádat zázraky znamená pokoušet Boha⁵⁾, musíme také v našem případě mít stejný názor. Považujme proto za svou povinnost přemýšlet o prostředcích, jimiž by se dala žhavěji povzbudit křesťanská

řeho uvádí jako původce citovaného výroku Stobaios. (Vydání Meinekovo, II, str. 103.)

⁴⁾ V české didaktice následuje za tímto odstavcem ještě odstavec, že umění didaktické prospěje národu našemu, který dosud trpěl nedostatkem vzdělaných mužů. Komenský doufá, že se u nás lepší výchovou vyskytnou mužové, kteří nejen národ náš, ale i jiné světlem moudrosti osvěcovati budou. — V latinské Didaktice tento odstavec vynesl, poněvadž byla určena pro čtenářstvo mezinárodní.

⁵⁾ Mat. 12, 39; Mar. 18, 12; Luk. 11, 29.

mládež ke svěžesti ducha a k lásce k věcem nebeským. A do-
sáhneme-li toho, uvidíme, že království nebeské bude trpět
násilí jako kdysi⁶⁾.

Nikdo tedy neoddaluj od podniku tak posvátného své myš-
lenky, tužby, síly a prostředky. Neboť kdo dal vůli, dá i pro-
vedení; to bez výjimky sluší žádat na nebeském milosrden-
ství a v to i bezpečně doufat. *Neboť tu jde o blaho lidí a
o slávu Nejvyššího.*

*Jan Val. Andreae: Neslavno je zoufat nad výsledkem; zne-
važovat cizí rady je nespravedlivo⁷⁾.*

⁶⁾ Je to narážka na evangelium Matoušovo, 11, 12: «Ode dnů pak
Jana Křtitele až dosavad království nebeské násilí trpí, a ti, kteříž
násilí činí, uchvacují je.» — Smysl: Bude-li mládež křesťanská lépe
vychována, bude více těch, kteří dobudou království nebeského.

⁷⁾ Tento citát jest z Andreaeva *Theofila*, str. 16.

OBSAH KAPITOL.

- I. Člověk je z tvorů poslední, nejdokonalejší a nej-
znamenitější.
- II. Poslední cíl člověka je mimo život vezdejší.
- III. Život vezdejší je pouze přípravou k věčnému.
- IV. Tři jsou stupně přípravy k věčnosti: *sebe* (a spolu
i všechny věci) ZNÁT, OVLÁDAT A K BOHU
MÍŘIT.
- V. Základy toho trojího (*vzdělání, mravnosti a pobož-
nosti*) jsou nám dány od přírody.
- VI. Má-li se však člověk státi člověkem, musí býti vzdě-
láván.
- VII. Vzdělání člověka se děje nejsnáze v mládí; ba sotva
se může díti jinde než zde.
- VIII. Mládež má býti vzdělávána pospolu, proto je po-
třebí škol.
- IX. Všecka mládež obojího pohlaví má býti svěčována
školám.
- X. Vyučování ve školách musí býti všeobecné.
- XI. Dosud nebylo dokonalých škol.
- XII. Školy mohou býti přetvořeny v lepší.
- XIII. Základem zlepšení škol je přesný řád ve všem.
- XIV. Přesný řád školy si máme vypůjčit z přírody.
- XV. Základy prodlužování života.
- XVI. Požadavky vyučování a učení, t. j. kterak vyučovat
a učit se najisto, aby se výsledek musil dostavit.
- XVII. Základy *snadnosti* při vyučování a učení se.
- XVIII. Základy *důkladnosti* při vyučování a učení se.
- XIX. Základy úsporné *rychlosti* při vyučování.
- XX. Methoda věd zvlášť.
- XXI. Methoda umění.
- XXII. Methoda jazyků.

- XXIII. Methoda mravů.
 XXIV. Methoda vštěpování zbožnosti.
 XXV. Chceme-li míti školy zcela obnoveny podle pravých pravidel pravého křesťanství, nutno knihy pohan-
 ské buď úplně odstranit neb aspoň užívat jich
 s větší opatrností než dosud.
 XXVI. O školské kázni.
 XXVII. O čtyřdílné školní dílně podle stupňů věku a pro-
 spěchu.
 XXVIII. Idea školy mateřské.
 XXIX. Idea školy obecné.
 XXX. Nástin školy latinské.
 XXXI. O akademii, cestování a sboru světla.
 XXXII. O všeobecném a dokonalém řádu škol.
 XXXIII. O prostředcích, jež jsou nutné, aby se začalo s pro-
 váděním této všeobecné metody.

KAP. I.

ČLOVĚK JE Z TVORŮ POSLEDNÍ, NEJDOKONALEJŠÍ
A NEJZNAMENITĚJŠÍ.

1. KDYŽ Pittakos¹⁾ pronesl svůj známý výrok *Γνώθι σεαυτόν* (pozněj sebe sama), mudrci přijali tento výrok s takovou pochvalou, že chtějíce jej doporučit lidu, vydávali jej za spadlý s nebe a dali jej zlatými písmeny napsat nade dveřmi chrámu Apollonova v Delfách²⁾ (kde se scházívало převeliké množství lidu). Tato druhá věc byla moudrá a zbožná, ta první je sice smyšlená, avšak zcela výstižně, což je nám jasnější než jim.

O výroku
 »Poznej sebe
 sám« vy-
 myšleno, že
 spadl s nebe.

2. Neboť co jiného znamená hlas s nebe ozývající se v Písmě, než POZNEJ, *člověče*, MNE, POZNEJ SEBE? Mne, pramen věčnosti, moudrosti a blaženosti; sebe, stvoření, obraz a rozkoš mou.

A přece
 vskutku
 spadl s nebe.

3. Vždyť tebe jsem si ustanovil účastníkem věčnosti; pro tvůj užitek jsem připravil nebe, zemi a všecko, co obsahují; na tebe jediného jsem snesl pohromadě všecko, čeho mají ostatní tvorové jen část: *bytí, život, smysly a rozum*. Tebe jsem ustanovil nad dílem rukou svých, všecko jsem poddal poddanství tvému, brav i skot i zvířata volně žijící, ptactvo nebeské i ryby mořské, a tím způsobem jsem korunoval tebe slávou a ctí (Žalm 8). Tobě konečně, abys měl všecko, dal jsem sebe sama spojením osobním³⁾, spojuje na věky svou přirozenost s tvou; toho se nedostalo žádnému tvorů viditelnému ani neviditelnému. Neboť který tvor na nebi nebo na zemi se může chlubit, že *Bůh je zjeven v jeho těle a ukázal se andělům* (1. Tim. 3, 16)? Aby totiž nejen viděli a divili se tomu, ježž toužili vidět (1. Petr. 1, 12), nýbrž i aby se klaněli Bohu zjevenému v těle, totiž synovi BOHA a člověka (Žid. 1, 6. Jan. 1, 52. Mat. 4, 11). *Poznej tedy, že tys mých děl do-*

Vznešenost
 lidské
 přirozenosti.

¹⁾ Pittakos, který prý kol roku 550 před Kr. sepsal zákony pro město Mytilénu, byl počítán mezi sedm mudrců řeckých. Mudrcům těmto se přičítají různé výroky, jejichž původ ovšem těžko ověřit. Srovnej Erasmus, *Adagia*, chil. I, cent. V, č. 95.

²⁾ V Delfách byla nejslavnější věštírna starověku.

³⁾ Týká se církevního dogmatu o spojení božské a lidské přirozenosti tak, že v Kristu jest jen jedna osoba.

konalým vrcholem, podivuhodným souhrnem⁴⁾, zástupcem BOŽÍM mezi nimi a korunou slávy mé.

Ta musí být
vystavena
všem lidem
na oči.

4. To všechno kéž je vryto nikoli ve věřeje chrámové, ne v nadpisy knih, ne konečně v jazyky, oči a uši všech lidí, nýbrž v srdce! Toho musí zajisté dbáti všichni ti, kdo zastávají úkol vzdělávat lidi: učit všechny, by žili pamětlivi této své důstojnosti a povýšenosti, a všemi prostředky se snažit, dosíci konečně této vznešenosti.

KAP. II.

POSLEDNÍ CÍL ČLOVĚKA JE MIMO ŽIVOT VE-ZDEJŠÍ.

1. Nejvyšší
z tvorů musí
mítí nejvyšší
cíl.

1. ŽE TAK znamenitý tvor je určen k cíli vyššímu nad ostatní, hlásá sám rozum: aby totiž, spojen jsa s Bohem, vrcholem vši dokonalosti, slávy a blaženosti, požíval s ním nejdokonalejší slávy a blahoslavenství na věky.

2. To je
patrné:

2. Ačkoli to je dosti patrné z Písma a my jistě věříme, že tomu tak určitě je, přece nebude marná práce, dotkneme-li se třeba jen lehce toho, kolika způsoby nám Bůh v tomto životě naznačil naše »Více na druhé straně«.

I. Z historie
stvoření.

5. A to nejprve v samém stvoření. Neboť nedal člověku povstat jako ostatním tvorům, jen tak prostě, nýbrž slavnostně se napřed uradiv, tělo mu vytvořil jakoby vlastními prsty, duši však mu vdechl ze sebe sám¹⁾.

II. Z našeho
složení.

4. Naše složení nám ukazuje, že to, co máme v tomto životě, nedostačuje. Neboť zde žijeme trojí život: *rostlinný, živočišný a rozumový neboli duševní*; z nich první nepřesahuje nikam mimo tělo; druhý se skrže úkony smyslu a pohybu vztahuje na předměty; třetí může obstát také odděleně sám pro sebe, jak je patrné na andělech²⁾. Poněvadž je tedy samozřejmo, že tento poslední stupeň života je v nás mocně zatemňován a zdržován stupni dříve jmenovanými, vyplývá

¹⁾ O člověku se říkalo, že je *mikrokosmus*, to jest svět v malém.

²⁾ Opírá se o bibli (1. Mojž. 1, 26): »Učiňme člověka k obrazu našemu podle podobenství našeho« atd. Tím je naznačena ta úvaha, o níž mluví Komenský. O stvoření člověka samém praví bible: »I učinil Hospodin člověka z prachu země a vdechl v chrůpě jeho dechnutí života« (1. Mojž. 2, 7).

³⁾ Obšírněji své názory o rostlinách, živočišstvu, člověku a andělech vykládá Komenský ve své *Fysice*, kap. IX a následující.

z toho nutně, že nastane čas budoucí, kdy dosáhne své *ἀκμή* (vrcholu).

5. Všecko to, co v tomto životě konáme a trpíme, ukazuje, III. Ze všeho, že zde nedosahujeme posledního cíle, nýbrž že všecko naše, právě jako i my sami, směřuje jinam. Neboť cokoli jsme a cokoli konáme, myslíme, mluvíme, strojíme, získáváme a držíme, není nic jiného než jakési stupňování; při čemž postupující dál a dále, vždy sice dostupujeme vyšších stupňů, avšak nejvyšší nenacházíme nikdy. Neboť z počátku není člověk ničím, tak jako nebyl od věčnosti ničím; teprve v životě matčině bere počátek z kapky krve otcovy. Cím tedy je člověk nejdříve? Beztvarou a hrubou hmotou. Potom přijímá obrysy tělůčka, avšak beze smyslu a pohybu. Pak se začíná pohybovat a silou své přirozenosti vystupuje na světlo; a znenáhla se otvírají oči, uši a ostatní smysly. *Postupem času se ukazuje vnitřní smysl*³⁾, když pozoruje, že vidí, slyší a cítí. Potom poznáváním rozdílů věcí se objevuje rozum; *naposled vůle* tím, že se k některým věcem obrací, od jiných odvrací a chápe se úkolu kormidelníka.

6. Avšak i v každém tom stupni je patrné stupňování. Neboť i chápání věcí znenáhla prosvítá jakoby záře jitřenky z hluboké temnoty noční; a pokud trvá život, stále mu přibývá víc a více světla (neupadne-li někdo v úplnou tupost) až do samé smrti. Taktéž naše činy jsou nejprve nepatrné, slabé, nedokonalé a příliš zmatené; potom se ponenáhlu zároveň se silami tělesnými rozvíjejí také dary ducha, takže dokud žijeme (leč nezachvátí-li koho nejkratnější netečnost a nepohrčí-li ho za živa), máme vždy co konat, co obmyslet a oč se pokoušet; a to všecko u šlechetného člověka míří vždy výše, přesto však bez zakončení. Neboť v životě vezdejší nelze naléztí žádný konec ani tužeb, ani snah.

7. Kamkoli se kdo obrátí, sezná to ze zkušenosti. Zamílul-li si kdo *bohatství a poklady*, nenajde, čím by ukojil svůj hlad, třeba měl celý svět; to se ukázalo na Alexandrovi⁴⁾.

³⁾ Komenský rozlišuje smysly vnější a smysly vnitřní. Smysly vnější vnímají ty věci, které jsou kolem nás; je to známých pět smyslů. Tyto vnější smysly postupují své vněmy smyslu vnitřnímu. Jako smysly vnější vnímají to, co je kolem nás, tak smysl vnitřní vnímá to, co již je v nás. Tak na příklad vnější smysl, zrak, dodává jakýsi obrázek toho, co je mimo nás; vnitřním smyslem ten obrázek přejímáme a uvědomujeme si, že vidíme. Vnitřní smysl, který koná tuto službu, nazývá se u Komenského *obecný*. Mimo něj jsou ještě dva vnitřní smysly, *paměť a fantazie*.

⁴⁾ Na Alexandrovi Velikém, který se nemohl nasytití výbojí.

3. Při tom
všem je
stupňování,
avšak bez
zakončení.

4. To ukazuje
všecka
zkušenost.

Vzplanul-li kdo *ctížádostí*, nebude moci přestat, třeba se mu klaněl celý svět. Oddá-li se kdo *rozkošnictví*, všechno mu přece ovšední a jeho choutka se bude obracet od věci k věci, třeba by proudy rozkoší plynuly všemi jeho smysly. Oddá-li se kdo *snaze po moudrosti*, nenajde konce; neboť čím více kdo *zná*, tím více *nedostatků poznává*. Neboť dobře dí Salomoun, že *nenasytí se oko hleděním, aniž se naplní ucho slyšením* (Kaz. 1, 8).

5. Ani sama smrt nepřináší zákončení našim věcem.

8. Že však ani smrt nepřináší poslední konec věcí, ukazují příklady umírajících. Neboť ti, kteří zde dobře prožili život, jásají, majíce vstoupit do lepšího života, kdo však se pohřížili v lásku k životu vezdejšímu, vidouce, že jej musí opustit a jinam se odebrat, začínají se trásti a smířují se s Bohem i s lidmi, mohou-li ještě. A třebaš tělo holestmi zkrúšené umdlévá, smysly se zatemňují a život sám hasne, přece duch živěji než kdy předtím koná své práce, čině zbožně, vážně a prozřetelně pořízení o sobě, o rodině, o svém dědicství, o obci atd.; takže tomu, kdo vidí umírat pobožného a moudrého člověka, zdá se, jako by viděl rozplývat se bláto zemské; a tomu, kdo jej slyší, zdá se, jako by slyšel anděla; i musí nutně uznat, že se zde neděje nic jiného, leč že host se chystá k odchodu, když chaloupka se chýlí k pádu. To pochopili sami pohané, a proto Římané podle Festa⁵⁾ jmenovali smrt *odchodem* (abitio), a Řekové často užívají slovesa *ἀνασθαι*, které znamená *odejít*, ve významu *hynout a umírat*. Proč? Jen proto, poněvadž je zřejmo, že smrt je přechodem jinam.

6. Že lidé jsou určeni pro věčnost, učí příklad Krista člověka.

9. Ale to je ještě patrnější nám křesťanům, poněvadž KRISTUS, syn BOHA živého, poslán byv s nebe, aby v nás obnovil ztracený obraz BOŽÍ⁶⁾, ukázal nám to svým příkladem. Neboť byv počat a narozením vydán na světlo, dlel mezi lidmi; potom zemřev vstal z mrtvých a vstoupil na nebesa, a smrt nemá již nad ním moci. On však sluje i je *předchůdcem našim* (Žid. 6, 20), *prvorozeným mezi bratřími* (Řím. 8, 29), *hlavou údů svých* (Ef. 1, 22), *pravzorem všech, kdož mají býti připodobeni obrazu BOŽÍMU* (Řím. 8, 29). Jako tedy sám zde nebyl proto, aby žil, nýbrž aby dokonaje běh

⁵⁾ Pompejus Festus napsal v třetím století po Kr. slovník, v kterém vykládal latinsky význam latinských slov. Z toho slovníku víme, že prý staří Římané užívali o smrti slova «abitio», které znamená vlastně odchod. (Paulův výtah z Festa, p. 21. Linds.)

⁶⁾ Obraz Boží zatemněn byl v člověku hříchem prvopočátečním, jehož následky přišel odčinití Kristus.

života, přešel k věčným příbytkům, tak také nám, jeho druhům, není určeno zde zůstat, nýbrž přestěhovat se jinam.

10. Trojí je tedy každému z nás stanoven život a obydlí života: *život mateřský, země, nebe*. Z prvního do druhého je vstup narozením, z druhého do třetího smrtí a z mrtvýchvstáním, z třetího nikam na věky. V prvním dostáváme pouze *život s počátečním pohybem a smyslem*; v druhém *život, pohyb a smysl se začátky rozumu*; v třetím *sorchovanou plnost všeho*.

Troji obydlí člověka,

11. Onen první život je přípravou pro druhý život, druhý pro třetí, třetí je sám pro sebe bez konce. Přechod z prvního do druhého a z druhého do třetího je úzký a bolestný, a v obou případech nutno odložit blány neboli obaly (v prvním případě lůžko, v druhém samo tělo), jako když kuře vylézá z rozbité skořápky. První tedy a druhé obydlí jsou jakoby dílny, v kterých se tvoří, v prvním *tělo* pro potřebu následujícího života, v druhém *rozumná duše* pro potřebu života věčného, třetí pak obydlí přinese samo zdokonalení a užívání obou.

a trojí život.

12. Tak Izraelité (budíž dovoleno užít zde i obrazu) byli zrozeni v Egyptě, a odtud přes úžiny hor a Rudého moře se dostavše na poušť, zřizovali stany, učili se zákonu a bojovali s různými nepřáteli; konečně překročivše Jordán, byli určeni za dědice země Kanaan, oplývající mlékem a strdím.

Obraz toho ^{na} Izraelitech.

KAP. III.

ŽIVOT VEZDEJŠÍ JE POUZE PŘÍPRAVOU K ŽIVOTU VĚČNÉMU.

1. ŽE VEZDEJŠÍ život, poněvadž směřuje jinam, není životem (ve vlastním slova smyslu), nýbrž pouze úvodem k pravému životu, jenž bude trvat na věky, vysvitne ze svědectví předně *nas samých*, za druhé *světa*, posléze ze svědectví *Písma Božího*.

Svědčkové toho.

2. Pozorujeme-li *sami sebe*, vidíme, že všechno u nás postupuje tak stupňovitě, že každý stupeň předcházející razí cestu následujícímu. *Na příklad*: Náš první život je v životě mateřském. Avšak proč? Zdaž pro sebe sama? Naprosto ne! Tam jde pouze o to, aby tělíčko bylo vhodně upraveno za bydliště a nástroj duše, pro vhodné užití následujícího života, jehož užíváme pod sluncem. Jakmile je to dokončeno, pronikáme na světlo, poněvadž se z nás v těch temnotách nemůže již nic

1. My sami.

více státi. Týmž tedy způsobem tento vezdejší život pod sluncem není nic jiného než příprava k věčnému: aby si totiž duše opatřila pomocí těla to, co potřebuje k budoucímu životu. Jakmile se toho dosáhne, putujeme odtud, poněvadž zde již není co dělat. Někteří sice bývají odtud uchvacováni bez přípravy, nebo spíše bývají vrháni do záhuby; podobně jako různými příhodami bývají vyvrhováni z lůna též nedonošené plody, ne k životu, nýbrž k smrti; to se děje v obou případech *do- puštěním BOŽÍM, avšak vinou lidskou.*

2. Viditelný svět je stvořen patrně za semenišť, výživnu a školu lidí.

3. *Sám viditelný svět, ať jej pozorujeme s kterékoli stránky, dosvědčuje, že není stvořen k jinému účelu než pro*

rozplozování	} lidského pokolení.
vyživování	
a vycvičení	

Poněvadž se zalíbilo Bohu nestvořit všechny lidi najednou, jako učinil s anděly¹⁾, nýbrž pouze muže a ženu, a jim dal sílu i požehnání množit se plozením, bylo nutně třeba povolit tomuto postupnému množení potřebný čas; bylo tedy povoleno několik tisíc let. A aby nebyl ten čas zmatený, hluchý a slepý, rozprostřel nebesa se sluncem, měsícem a hvězdami a nařídil jim, aby kol dokola se otáčejíce, rozměřovaly hodiny, dny, měsíce a roky. A dále, poněvadž člověk měl býti tvorem tělesným, jenž potřebuje místo k bydlení, prostor k dýchání a pohybu, potravu ke vzrůstu a šat k ozdobě, rozprostřel (na spodu světa) pevnou půdu, zemi, a kolem ní rozlil vzduch, ovlažil ji vodami a kázal jí rodit všelijaké rostliny a živočichy, již ne pouze pro potřebu, nýbrž také pro potěšení. A poněvadž podle svého obrazu stvořil člověka obdařeného rozumem, rozdělil (aby i smysl měla svou pastvu) jednotlivé tvory na přerozmanité druhy, aby mu byl tento viditelný svět nejjasnějším zrcadlem nekonečné moci, moudrosti a dobroty BOŽÍ, jehož pozorováním by se dával unášet k obdivu Stvořitele, nabýval by jeho poznání a dal by se lákat k lásce k němu; tím totiž, že neviditelná a v hlubinách věčnosti skrytá pevnost, krása i sladkost všude prozařuje věcmi viditelnými a dává se hmatat, vidět a ochutnávat. Není tedy *tento svět vezdejší ničím jiným než našim semenišťem, naší výživnou a naší školou. Je tedy něco více na druhé straně, kam postoupíme,*

¹⁾ Bible nemluví přímo o stvoření andělů. Theologové soudí, že slovy »stvořil nebe« je míněno zároveň stvoření andělů, a že tedy andělé byli stvořeni najednou.

až budeme propuštěni z tříd této školy, totiž do věčné akademie. Z rozumových důvodů je tedy patrné, že tomu tak je, avšak ještě zjevnější je to z božských výroků.

4. Dosvědčuje to u Oseáše sám BŮH: *Nebesa jsou pro zemi, země pro obilí, víno a olej, avšak ty věci pro lidi* (Os. 2, 21, 22). Všecko je tedy kvůli člověku, i sám čas. Neboť nebude povoleno světu trvání delší, než až by se naplnil počet vyvolených (Zjev. 6, 11). Jakmile se to stane, nebe a země pominou a nebude pro ně nalezeno místa (Zjev. 20, 7). Neboť vzejde nové nebe a nová země, v nichž přebývat bude spravedlnost (Zjev. 21, 1; Petr 3, 23). *Konečně jména, jež dává Písmo tomuto životu, naznačují, že není ničím jiným než přípravou k jinému životu. Neboť jmenují jej cestou, chůzí skrze bránu, očekáváním; nás pak cizinci, příchozími a hosty, kteří očekávají jinou obec, a to trvalou* (viz 1. Mojž. 47, 9. Žalm 39, 13. Job. 7, 12. Luk. 12, 34).

5. Tomu všemu učí sama zkušenost a postavení nás všech, vystavené zraku všech lidí. Neboť kdo ze všech těch, kdož se narodili, zase nezmizel, když se jednou objevil? Ačkoli jsme přece určeni pro věčnost! Ježto tedy jsme určeni věčnosti, musí býti tento život jediné přechodem k věčnosti. Proto praví Kristus: *Buďte hotovi, neboť nevíte, v kterou hodinu přijde Syn člověka* (Mat. 24, 44). A to je také příčinou (i to víme z Písma), proč Bůh odvolává odtud některé třeba hned v první mladosti, když totiž vidí, že jsou již připraveni, jako Enoch²⁾ (1. Mojž. 5, v. 24, viz Moudr. 9, 11). Proč naproti tomu je shovívavý vůči špatným? Zřejmě proto, že by nechtěl postihnout nikoho nepřipravena, nýbrž aby se obrátil k pokání (2. Petr. 3, 9). Zneužívá-li však kdo i dále trpělivosti Boží, toho káže uchvátit.

Zkušenost.

6. *Jako tedy je jisto, že pobyt v životě matčině je přípravou k životu tělesnému, tak je jisto, že pobyt v těle je přípravou k onomu životu, jenž nastane po tomto životě vezdejším a bude trvat na věky. Šťasten, kdo ze života matčina vynesl údy dobře vytvořené! Tisíckrát šťastnější ten, kdo odtud vynesl duši dobře vyčištěnou!*

²⁾ Enoch se svými třemi sty šedesáti pěti lety (1. Mojž. 5, 23) dožil se sice slušného věku, ale byl přece jen mladík v rodině Adamově, nemoha se daleko rovnati zejména devíti stům šedesáti devíti letům Methusalemovým.

TŘI JSOU STUPNĚ PŘÍPRAVY K VEČNOSTI: SEBE (a spolu i všechny věci) ZNÁT, OVLÁDAT A K BOHU OBRACET.

Z čeho lze poznat podružné cíle člověka, podřadné onomu nejvyššímu cíli (věčnosti).

1. PATRNO je tedy, že posledním cílem člověka je věčná s BOHEM blaženost; které však jsou cíle podřadné a pouze tomuto pomíjejícímu životu sloužící, patrné je ze slov božské úřady, kterou Bůh podstoupil, když chtěl stvořit člověka. *Učínme (vece) člověka k obrazu našemu a podle podobnosti našeho a ať panuje nad rybami mořskými a nad ptactvem nebeským, nad zvířaty oší země, která se hýbají na zemi* (1. Mojž. 1, 26).

Jsou tři: totiž aby byl 1. poznava- telem všeho, rozumným tvorem, 2. vládcem sebe, 3. roz- koší Boha.

2. Z toho je totiž patrné, že člověk je postaven mezi viditelné tvory, aby byl

I. tvorem rozumným,
II. tvorem vládnoucím nad stvořením,
III. tvorem, jenž by byl obrazem a rozkoší svého Tvůrce.

To trojí je tak spojeno, že nelze připustit nižádného oddělení jednoho od druhého, poněvadž v tom spočívá základ přítomného i budoucího života.

Co znamená být tvorem rozumným?

3. *Býti rozumným tvorem znamená být pozorovatelem, pojmenovatelem a poznava- telem všeho, t. j. znát, umět jmenovat a rozumět všemu, co všechno má svět; jakož je patrné* (1. Mojž. 2, 19). Anebo jak vypočítává Šalomoun (Moudr. 7, 17 atd.), *znáti zařízení světa a moc žiolů, počátek a konec i prostředek časů, změny oběhu slunce a rozmarnost ročních dob, oběhy roku a polohy hvězd, přirozenost živočichů a povahu zvířat, moc větrů a myšlení lidská; rozdíl rostlin a moc kořenů; jedním slovem, cokoli je tajné a zjevné atd.* K tomu patří také *znalost řemesel, jakož i umění řeči, aby (jak praví syn Sirachův) v žádné věci, stejně v malé jako ve veliké, nic nebylo neznámého* (Sir. 5, 18). Neboť pak teprve bude skutečně moci uhájit jméno *rozumného tvora*, bude-li znáti poměry všech věcí.

Co znamená být pánem stvoření?

4. *Býti pánem stvoření znamená všemu vykazovat patřičný účel a tím všechno obracet užitečně ve vlastní prospěch: mezi tvory všude si vésti královsky, t. j. vážně a ctnostně (uznáva- jíc ovšem pouze jediného onoho úctyhodného stvořitele za vyššího, jeho anděly, své to spolumožebníky, za souřadné, ostatní všechno za daleko nižší), přitom chránit důstojnost*

sobě propůjčenou, nedávat se v otrockou službu žádnému tvoru, ani svému vlastnímu tělu, všech věcí užívat svobodně k své službě a dobře vědět, kde, kdy, jak a pokud poslouchat těla, kde, kdy, jak a pokud býti vhod bližnímu. Jedním slovem, umět rozumně ovládat pohyby i činy, vnější i vnitřní, své i cizí.

5. *Býti konečně obrazem Božím znamená věrně představovat dokonalost svého prazoru; tak jak sám praví: Svati buďte, nebo svatý jsem já Hospodin, BŮH váš* (3. Mojž. 19, 2).

6. *Z toho vyplývá, že tři jsou přirozené požadavky na člověka, aby byl 1. znalý všech věcí, 2. mocen věcí i sebe, 3. aby sebe i všechno obracel k Bohu, prameni všeho.* Jestliže tyto tři vlastnosti vyjádříme třemi obecně známými slovy, bude to

I. VZDĚLÁNÍ,

II. CTNOST neboli počestné MRAVY,

III. NÁBOŽNOST neboli POBOŽNOST.

Přitom se vyznačuje jménem *vzdělání* veškeré poznání věcí, umění a jazyků, jménem *mra- vů* nejen vnější slušné chování, nýbrž veškeré vnitřní i vnější pořádky činnosti, a jménem *nábožnosti* ona vnitřní úcta, kterou se duch lidský spojuje a sjednocuje s nejvyšším božstvím.

7. V tomto trojím záleží celá vyvýšenost člověka, poněvadž pouze ono je základem přítomného i budoucího života; ostatní (*zdraví, síla, krása, bohatství, důstojnost, přátelství, šťastné úspěchy, dlouhý věk*) není nic jiného, leč buď přídavky a vnější ozdoby života, přidá-li je Bůh některým lidem, nebo zbytečné marnosti, neužitečná břemena a škodlivé překážky, jestliže kdo chtivě po nich touže, sám si je shání a jimi se zaměstnává a zasypává, zanedbáváje přitom oněch statků hlavnějších.

8. Objasňuji tu věc příklady. *Hodiny* (sluneční nebo strojové) jsou ušlechtilým a velice potřebným nástrojem k rozměrování času; jejich podstatu neboli bytost tvoří dovedná souměřenost všech částí. Připojená k nim pouzdra, řezby, malby a pozlacení jsou věci druhotné, jež přidávají něco krásy, však nic spolehlivosti. Kdyby někdo chtěl raději mítí takový nástroj pěkný než spolehlivý, vysmějeme se jeho dětinství, ježto nedbá toho, co nejvíce přináší užitek. Tak předností *koně* je jeho síla, spojená s odvahou neb rychlostí a s pohotovostí dáti se řídit jezdcovým pokynem; i když mu přidávají na krásu ocas splývavý nebo svázaný v uzel, hřívá učesaná a vzpřímená, pozlacené uzdy, krumpovaná pokrývka

Co znamená být obrazem Božím?

To tré se shrnuje: 1. ve vzdělá- ní, 2. ctnost, 3. pobožnost.

Toto tré je celý úkol člo- věka v tomto životě, všechno ostatní jsou *πυρεργα*

To se obja- ňuje na pří- kladě 1. hodin.

2. koně.

a jakékoli přesky, přece bychom vyhlásili za pošetilce, kdybychom někoho viděli měřit tím vzácnost koně.

3. zdraví.

Konečně dobrý stav našeho zdraví záleží ve správném živání pokrmů a dobrém souladu vnitřním; měkce lehat, nádherně se šatit, lahodně jístat prospívá zdravotnímu stavu tak málo, že mu spíše ubírá; proto kdo se stará spíše o to, co těší, než o to, co je zdravé, je pošetilec. Nekonečně nebezpečnějším pošetilem však je, kdo více dbá vnějších ozdob než podstaty člověka, ačkoli touží býti člověkem. Proto vyhlašuje mudrlec za blázny a bezbožné ty, kteří považují život náš za hříčku nebo za tržiště na provozování zisku; takoví prý nedojdou chvály BOŽÍ a požehnání jeho (Moudr. 15, 12 a 19).

9. Platíž tedy: Kolik práce se v tomto životě věnuje snahám o vzdělání, ctnosti a pobožnost, o tolik se přibližujeme konečnému cíli. Proto ono trojí budiž *εργον* našeho života; všecko ostatní jsou *παρεργα*³⁾, zdržování a třeť.

KAP. V.

ZÁKLADY TOHO TROJÍHO (VZDĚLÁNÍ, MRAVŮ A POBOŽNOSTI) JSOU V NÁS OD PŘÍRODY.

Přirozenost člověka byla nejprve dobrá, a k té (od porušení) musíme býti přivedeni zpět.

1. PŘIROZENOSTÍ rozumíme na tomto místě ne porušení, jež tkví již na všech lidech od pádu¹⁾ (pro něž slujeme od přirozenosti syny hněvu²⁾, neschopnými představit si něco dobrého sami ze sebe, pokud je na nás), nýbrž první a základní stav náš³⁾, ke kterému jako k svému začátku musíme býti zpět přivedeni. V tom smyslu řekl Ludvík Vives⁴⁾: *Co jiného je křesťan než člověk vrácený své přirozenosti a jakoby znova uvedený v dědičné své právo, s něhož jej strhl ďábel?* (O svornosti a nesvornosti, kniha I.) V tom smyslu lze také bráti, co napsal Seneka⁵⁾: *To je moudrost, vrátit se*

³⁾ *εργον* znamená dílo, *παρεργα* vedlejší dílo, práce mimochodem.

¹⁾ Mínen pád prvních lidí, hřích Adama a Evy.

²⁾ 1. Kor. 14, 20.

³⁾ Základní stav je stav rajske dokonalosti.

⁴⁾ Španěl Ludvík Vives (1492—1540) patří k humanistům, kteří mají v sobě již mnoho prvků realistických. Jeví se v mnohém předchůdcem Komenského. (Citát se najde ve vydání basilejském ve sy. II, str. 764.)

⁵⁾ Pozdní filosofové stoíctí, jako Epiktet a Seneka, jsou blízcí duchu křesťanství svou skepsí vůči životu, duchem odříkání a jakousi unaveností životem. Proto je Komenský nevyklučuje zcela ze škol, ač jinak spisovatele pohanské chce ze škol vzdalovati. Citát je vzat ze sbírky dopisů Luciliovi, 92, 29—30.

k své přirozenosti a býti znovu přiveden tam, odkud nás vypudil obecný blud (t. j. blud pokolení lidského, připuštěný prvními lidmi). A dále: *Člověk není dobrý, nýbrž v dobrého se utváří, aby se snažil vyrovnat BOHU, pamětliv jsa svého původu. Nikdy není nešlechtné, snaží-li se kdo vystoupit tam, odkud sestoupil.* (List 93.)

2. Pod slovem »přirozenost« rozumíme také všeobecnou prozřetelnost Boží neboli vliv božské dobroty, která neustává konat při všem všecko; totiž při jednom každém stvoření to, k čemu je určila. Neboť známkou božské moudrosti bylo nic neucinit nadarmo, to jest ani bez nějakého cíle, ani bez prostředků přiměřených k dosažení onoho cíle. Cokoli tedy je, je k něčemu; a aby to k tomu cíli mohlo dospět, je opatřeno všemi potřebnými ústrojí a pomůckami, ba dokonce i jakýmsi pudem, takže nic nespěje k svému cíli proti své vůli a s odporem, nýbrž spíše lehce a příjemně pužením samé přirozenosti, takže by to působilo bolest a smrt, kdybys dělal překážky. Jisto je tedy, že také člověk se narodil schopným k poznání věcí, k souladu mravů a k milování BOHA nadě všecko (neboť že je k tomu určen, jsme již viděli), a že má v sobě kořeny onoho trojího právě tak jistě, jako každý strom má pod sebou kořeny.

3. Aby však bylo jasněji patrné, co je to, co praví syn Sirachův⁶⁾, že moudrost založila v lidech věčné základy (Sirach. 1, 14), nuže, popatřme, jaké základy moudrosti, ctnosti a pobožnosti jsou v nás položeny, abychom viděli, jak podobuhodným nástrojem moudrosti je člověk.

4. Že se každý člověk rodí schopným k nabývání znalosti věcí, je patrné, poněvadž za prvé je obrazem Božím. Neboť je-li obraz přesný, představuje nezbytně rysy svého vzoru, sice jinak to nebude obraz. Když tedy mezi ostatními vlastnostmi Božími vyniká vševedoucnost, nezbytně se bude ob- rážet v člověku nějaký obraz toho. A jak by ne? Člověk stojí zajisté uprostřed mezi skutky Božími, má je jasnou mysl jako kulovitě zrcadlo, zavěšené v komnatě, v kterém se ob- rážejí obrazy všech věcí; všech věcí, pravím, kolkolem. Neboť naše mysl chápe nejen věci blízké, nýbrž si přibližuje i vzdá- lené (ať místem nebo časem), k vysokým se povznáší, tajné vypátrává, skryté odkrývá, i věci nevypátratelné se snaží

⁶⁾ Ježíš Sirachovec (syn Sirachův) jest skladatel knihy staro- zákonní, zvané *Ecclesiasticus*. V bibli Kralické jest tato kniha vy- nechána. (Česky se cituje obyčejně zkratkou Sirach.)

A to moci věčné prozřetelnosti, která znova pozdvihá to, co pokleslo.

Moudrost vložila v člověka věčné kořeny, a to:

1. Tím, že jej učinila schopným nabývání znalosti věcí. To je patrné z toho, že jej stvořila i. k svému obrazu.

vypátrat; do té míry něčím nekonečným a neohraničitelným je naše mysl. Třeba bylo dáno člověku tisíc let, v nichž by se vždy něčemu přiučoval, jedno po druhém chápe, přece vždy ještě bude mít kam směřovat, co se mu naskytne; lidská mysl je tak neskonale obsáhlá, že je v poznávání skoro bezednou hlubinou. Naše ubohé tělo je omezeno uzoučkými mezemi; *hlas* se šíří málo šíře; *zrak* je omezen pouze výškou nebes; *mysl* nelze stanovit hranici ani na nebi, ani mimo nebe; tak nad nebesa nebes jako pod propast propastí vystupuje a sestupuje; třeba byly tisíckrát větší, než jsou, přece je *proniká* neuvěřitelnou rychlostí. A budeme tvrdit, že jí není proniknutelné všecko? Budeme tvrdit, že nedovede obsáhnouti všecko?

2. Světem
v malém.

5. *Filosofové pojmenovali člověka mikrokosmem, světem v malém*, jenž shrnutě obsahuje všecko, co se daleko široko jeví rozprostřeno v makrokosmu⁷⁾; že tomu tak je, ukazuje se jinde⁸⁾. Myslí člověka, jenž vstupuje do světa, lze tedy nejlépe přirovnat k semeni nebo k jádru; ačkoli v něm není bylina nebo strom reálně ve své podobě, přece v něm je opravdu bylina nebo strom; jako se to ukáže, když sítě zapuštěné do země rozšiřuje pod sebou kořínky a nad sebou výhonky, které potom vrozenou silou přecházejí ve větve a ratolesti, pokrývají se listím a ozdobují se květy a plody. *Nic tedy není třeba vnášet v člověka z vnějška, nýbrž pouze rozvíjet a vybarvovat to, co má v sobě samém zavinutého, a ukazovat, co je která věc*. Proto prý říkával Pythagoras⁹⁾, že je člověku tak přirozeno všecko vědět, že by sedmiletý chlapec, kdyby se ho kdo rozumně tázal na všechny problémy celé filosofie, dovedl jistě na všecko odpovědět: zřejmě proto, že jediné světlo rozumu je dostatečnou formou a normou všech věcí; jenže nyní po pádu sám sebe *zastiňuje* a *zamoťává* a nedovede se vyprostit; a kdo by mu měli pomáhat, ti jej často ještě více zaplétávají!

⁷⁾ Řecké slovo *kosmos* znamená svět. *Makrokosmos* znamená veliký svět, *mikrokosmos* znamená malý svět, svět v malém. Komenský níže (XX, 11) uvádí veliké dílo Roberta Fludda, který v jednom rozsáhlém svazku jednal o makrokosmu, přírodě, v druhém o mikrokosmu, člověku.

⁸⁾ Snad tím míní Komenský svou Fysiku, kde jednu stať končí slovy (XI, 21): »Z uvedeného jest patrno, že člověk právem jest nazýván mikrokosmem.«

⁹⁾ Není zjištěno, odkud Komenský vzal tento výrok, který připsuje Pythagorovi.

6. *Mimo to jsou rozumné duši, jež v nás bydlí, přidány nástroje a jacísi poslové a zvědové; jejich službou dosahuje všeho, co je mimo ni; je to zrak, sluch, čich, chuť a hmat; takže žádný tvor, ať je jakýkoliv a kdekoli, nemůže zůstat duši skryt. Protože tedy nic není ve světě viditelném, co by nebylo lze vidět, slyšet, cítit, chutnat, hmatat a tím i rozeznávat, co a jaké to je, plyne z toho, že nic není ve světě, co by nemohl chápat člověk obdařený smysly a rozumem.*

3. Obdařeným
smysly.

7. *Všitpena je člověku také touha po vědění, a k práci nejen odhodlanost, nýbrž i touha po ní. To se objevuje hned na počátku dětského věku a provází nás po celý život. Neboť kdo netouží vždy něco nového slyšet, vidět a něčím novým se zabývat? Komu není potěšením každý den někam jít, s někým mluvit, na něco se vyptávat a navzájem sám něco vypravovat? Zřejmě se má věc takto: Oči, uši, hmat, i sama mysl, hledající vždy pastvy, vždy se nesou mimo sebe; a nic není živé přírodě tak nesnesitelného jako klid a ztrnulost. A to, že i nevzdělanci se obdivují lidem učeným, čeho je to známkou, nežli že cítí lákání jakési přirozené touhy? A kdyby mohli mít naději, že je to možné, sami by se chtěli státí účastní toho lákadla; poněvadž však v to nemohou doufat, vzdychají a patří vzhůru na ty, koho vidí nad sebou.*

4. Pobádaným
touhou
po vědění.

8. *Příklady samouků ukazují nejzřejměji, že člověk pod vedením své přirozenosti může proniknout ke všemu. Neboť někteří postoupili dále, sami sobě jsou učitelé, nebo [jak praví Bernard¹⁰⁾] majíce duby a buky za učitele (totiž za procházení a přemýšlení v lesích), než jiní pracným vyučováním učitelů. Nemůže-li nás to poučit, že člověk vskutku má v sobě všecko? Totiž i lampu i knot, olej i křesadlo se všemi potřebami; kdyby jen dostatečně dovedl vykřesávat a zachycovat jiskry a rozsvěcovat světlo, viděl by hned podivuhodné poklady božské moudrosti i v sobě sám i ve větším světě k podívání nejpříjemnějšímu [jak je všecko spořádáno podle počtu, míry a váhy¹¹⁾]. Avšak nyní, když se mu nerozsvěcuje vnitřní světlo, nýbrž nosí se jen zevně lampy cizích mínění, nemůže býti výsledek jiný, než je; to je jako kdyby kolem někoho, kdo je uzavřen v temném žaláři, byly nošeny pochodně, jejichž paprsky sice pronikají skulinami, avšak plné světlo nemůže proniknout. Tak je tomu, jak praví*

Proto mnozí,
pod svým
vlastním ve-
dením, proni-
kají k různě-
mu poznání
věcí.

¹⁰⁾ Církevní otec Bernhard de Clairvaux, jeden z hlavních zástupců křesťanské mystiky (1091—1153). Citát je ze sbírky jeho listů (č. 106, § 2).

¹¹⁾ Mud. 11, 24. *Srovnej Prodrumus*, § 40.

vypátrat; do té míry něčím nekonečným a neohraničitelným je naše mysl. Třeba bylo dáno člověku tisíc let, v nichž by se vždy něčemu přiučoval, jedno po druhém chápane, přece vždy ještě bude mít kam směřovat, co se mu naskytne; lidská mysl je tak neskonale obsáhlá, že je v poznávání skoro bezednou hlubinou. Naše ubohé tělo je omezeno uzoučkými mezemi; *hlas* se šíří málo šíře; *zrak* je omezen pouze výškou nebes; *mysli* nelze stanovit hranici ani na nebi, ani mimo nebe; tak nad nebesa nebes jako pod propast propastí vystupuje a sestupuje; třeba byly tisíckrát větší, než jsou, přece je *proniká* neuvěřitelnou rychlostí. A budeme tvrdit, že jí není proniknutelné všecko? Budeme tvrdit, že nedovede obsáhnouti všecko?

2. Světem
v malém.

5. *Filosofové pojmenovali člověka mikrokosmem, světem v malém*, jenž shrnuté obsahuje všecko, co se daleko široko jeví rozprostřeno v makrokosmu⁷⁾; že tomu tak je, ukazuje se jinde⁸⁾. Mysl člověka, jenž vstupuje do světa, lze tedy nejvhodněji přirovnat k semeni nebo k jádru; ačkoli v něm není bylina nebo strom reálně ve své podobě, přece v něm je opravdu bylina nebo strom; jako se to ukáže, když símě zapuštěné do země rozšiřuje pod sebou kořínky a nad sebou výhonky, které potom vrozenou silou přecházejí ve větve a ratolesti, pokrývají se listím a ozdobují se květy a plody. *Nic tedy není třeba vnášet v člověka z vnějška, nýbrž pouze rozvíjet a vybarvovat to, co má v sobě samém zavinutého, a ukazovat, co je která věc*. Proto prý říkával Pythagoras⁹⁾, že je člověku tak přirozeno všecko vědět, že by sedmiletý chlapec, kdyby se ho kdo rozumně tázal na všechny problémy celé filosofie, dovedl jistě na všecko odpovědět: zřejmě proto, že jediné světlo rozumu je dostatečnou formou a normou všech věcí; jenže nyní po pádu sám sebe *zastiňuje* a *zamotoává* a nedovede se vyprostit; a kdo by mu měli pomáhat, ti jej často ještě více zaplétávají!

N. B.

⁷⁾ Řecké slovo *kosmos* znamená svět. *Makrokosmos* znamená veliký svět, *mikrokosmos* znamená malý svět, svět v malém. Komenský níže (XX, 11) uvádí veliké dílo Roberta Fludda, který v jednom rozsáhlém svazku jednal o makrokosmu, přírodě, v druhém o mikrokosmu, člověku.

⁸⁾ Snad tím míní Komenský svou Fysiku, kde jednu stať končí slovy (XI, 21): »Z uvedeného jest patrné, že člověk právem jest nazýván mikrokosmem.«

⁹⁾ Není zjištěno, odkud Komenský vzal tento výrok, který připisuje Pythagorovi.

6. *Mimo to jsou rozumné duši, jež v nás bydlí, přidány ná-
stroje a jacísi poslové a zvědové; jejich službou dosahuje
všeho, co je mimo ni; je to zrak, sluch, čich, chuť a hmat;*
takže žádný tvor, ať je jakýkoliv a kdekoli, nemůže zůstat
duši skryt. Protože tedy nic není ve světě viditelném, co by
nebylo lze vidět, slyšet, cítit, chutnat, hmatat a tím i roze-
znávat, co a jaké to je, plyne z toho, že nic není ve světě, co
by nemohl chápat člověk obdařený smysly a rozumem.

3. Obdaře-
ným smysly.

7. *Vstřípena je člověku také touha po vědění, a k práci
nejen odhodlanost, nýbrž i touha po ní*. To se objevuje hned
na počátku dětského věku a provází nás po celý život. Neboť
kdo netouží vždy něco nového slyšet, vidět a něčím novým
se zabývat? Komu není potěšením každý den někam jít,
s někým mluvit, na něco se vyptávat a navzájem sám něco
vypravovat? Zřejmě se má věc takto: *Oči, uši, hmat, i sama
mysl, hledajíce vždy pastvy, vždy se nesou mimo sebe; a nic
není živé přírodě tak nesnesitelného jako klid a ztrnulost*.
A to, že i nevzdělanci se obdivují lidem učeným, čeho je to
známkou, nežli že cítí lákání jakési přirozené touhy? A kdyby
mohli mít naději, že je to možné, sami by se chtěli stát
účastní toho lákadla; poněvadž však v to nemohou doufat,
vzdychají a patří vzhůru na ty, koho vidí nad sebou.

4. Pobáda-
ným touhou
po vědění.

8. *Příklady samouků ukazují nejzřejměji, že člověk pod
vedením své přirozenosti může proniknout ke všemu*. Neboť
někteří postoupili dále, sami sobě jsouce učitelé, nebo [jak
praví Bernard¹⁰⁾] majíce duby a buky za učitele (totiž za
procházení a přemýšlení v lesích), než jiní pracným vyučo-
váním učitelů. Nemůže-li nás to poučit, že člověk vskutku
má v sobě všecko? Totiž i lampu i knot, olej i křesadlo se
všemi potřebami; kdyby jen dostatečně dovedl vykřesávat
a zachycovat jiskry a rozsvěcovat světlo, viděl by hned po-
divuhodné poklady božské moudrosti i v sobě sám i ve vět-
ším světě k podívání nejpříjemnějšímu [jak je všecko spořá-
dáno podle počtu, míry a váhy¹¹⁾]. Avšak nyní, když se mu
nerozsvěcuje vnitřní světlo, nýbrž nosí se jen zevně lampy
cizích mínění, nemůže býti výsledek jiný, než je; to je jako
kdyby kolem někoho, kdo je uzavřen v temném žaláři, byly
nošeny pochodně, jejichž paprsky sice pronikají skulinami,
avšak plně světlo nemůže proniknout. Tak je tomu, jak praví

Proto mnozí,
pod svým
vlastním ve-
dením, proni-
kají k různě-
mu poznání
věci.

¹⁰⁾ Církevní otec Bernhard de Clairvaux, jeden z hlavních zá-
stupců křesťanské mystiky (1091—1153). Citát je ze sbírky jeho
listů (č. 106, § 2).

¹¹⁾ Mud. 11, 24. Srovnej *Prodromus*, § 40.

Seneka: *Vštípena jsou nám semena všech umění a Bůh učitel vyopudí ze skryta nadání¹²⁾.*

Naše mysl
bývá přirov-
návána
1. k zemi,
2. k zahradě.
3. k prázdné
tabuli,
4. k vosku,
v němž lze
vtiskovat
pečeti do
nekonečna.

9. *Totéž hlásají také věci, s nimiž bývá srovnávána naše mysl¹³⁾.* Neboť zdaž nepřijímá země (k níž často Písmo přirovnává srdce naše) semena všeho druhu? Nenechává se jedna a táž zahrada posít bylinami, květinami a vonným kořením všeho druhu? Ovšem, zahradník musí býti rozumný a pilný. A čím větší je rozmanitost, tím příjemnější pro oči divadlo, pro čich lahodnější lákadlo a pro srdce tím vydatnější osvěžení. Aristoteles přirovnal ducha lidského k prázdné tabuli, na níž sice není nic napsáno, avšak všecko se může napsat¹⁴⁾. Jako tedy na prázdnou tabuli písař může napsat a malíř namalovat cokoli chce, je-li znalý umění, právě tak snadno může všecko nakreslit v mysl lidskou ten, kdo dobře zná umění vyučovací. A neděje-li se to, není to jistojistě chybou tabule (kromě že je někdy trochu drsná), nýbrž neumělostí písařovou nebo malířovou. Rozdíl je ten, že na tabuli nelze dělat tahy, leč kam až dovolí okraj, v mysl však i kdybys psal a vrýval stále a stále, nikde nenajdeš hranici, poněvadž (jak svrchu připomenuto) je neohraničitelná.

10. Vhodně také bývá přirovnáván náš mozek, dílna myšlenek, k vosku, v který se vtiskuje pečeť nebo z něhož se tvoří obrázky. Neboť jako vosk, jenž přijímá každý tvar a nechává se utvořit a přetvořit jakýmkoli způsobem, tak také mozek přijímá do sebe obrazy všech věcí, cokoli jich obsahuje veškeren svět. A tím se zároveň pěkně naznačuje, co je naše myšlení a vědění. Cokoli se dotkne mého zraku, sluchu, čichu, chuti a hmatu, to je mi jakoby pečeť, kterou se vtiskuje v mozek obraz věci; a to do té míry, že mi zůstává ještě obraz věci, třeba je oddálena od mých očí, uší, nosu a ruky; a musí zůstat, leč jestliže někdy nedbalá pozornost vytvoří jen slabý vtisk. Na př. viděl-li jsem někde-
rého člověka nebo s ním mluvil; spatřil-li jsem, cestuje někudy, horu, řeku, pole, les, město atd.; slyšel-li jsem někdy hřímání, hudbu, nějaké hovory; četl-li jsem něco u spisovatele pozorně atd.: to všecko se vtiskuje v mozek tak, že kolikrátkoli se namane na to vzpomenout, je to tolikéž, jako by to bylo nyní před mýma očima, jako by to znělo v uších, bylo ochutnáváno a ohmatáváno. A ačkoli jeden mozek přijímá tyto vjemy zřetelněji než druhý nebo je jas-

¹²⁾ Citát je ze spisku *O dobročinnosti*, IV. 6, 6.

¹³⁾ Zejména v parabolě u Lukáše, 8, 5 n.

¹⁴⁾ Ve spise *O duši*, III, 4.

něji vybavuje nebo pevněji podržuje, přece jen nějakým způsobem přijímá i vybavuje i podržuje jednu každou věc.

11. Přitom máme podivuhodné zrcadlo moudrosti Boží, jež dovedla opatřit, aby ta nepřilíš veliká hmota mozková mohla dostačit k přijímání tolika milionů obrazů. Neboť cokoli každý z nás (obzvláště ze vzdělců) v tolika letech uviděl, uslyšel, ochutnal a přečetl, zkušeností nebo rozumováním sebral, a načkoli se může při příležitosti upamátovat, to všecko zřejmě mozek nosí s sebou; neboť obrazy věcí kdysi viděných, slyšených, čtených atd., jichž jsou tisíce tisíců a ještě tisíckrát více a jež se rozmnožují skoro do nekonečna tím, že denně něco nového vidíme, slyšíme, čteme, zkoušíme atd., přece pojmem všechny. Jaká je to nevyzkoumatelná moudrost všemohoucnosti Boží? Šalomoun se diví, že všechny řeky se vlévají v oceán, a že moře se přece nepřeplyne (Kaz. 1, 7); a kdož by se nedivil této hlubíně naší paměti, jež všecko pojme a všecko vrací, avšak přesto se nikdy nezaplní nebo nevyprazdňuje? Tak je naše mysl vskutku větší než svět právě tak, jako nádoba je nezbytně větší než její obsah.

12. Konečně naše mysl je nejpodobnější oku nebo zrcadlu: ať před ně postavíš cokoli a jakéhokoli tvaru nebo barvy, ihned ukazuje obraz tomu nejpodobnější, vyjma přibližuje-li co ve tmě nebo zezadu nebo příliš daleka, ve vzdálenosti větší než náležité, nebo bráníš-li zrcadlení nebo mateš-li je neklidem; v takovém případě — pravda — obraz se nepodaří. Já však mluvím o tom, co se přirozeně stává při světle a při náležitém přiblížení předmětu. Jako tedy není potřebí nutit oko, aby se otevřelo a patřilo na věc, neboť se samo od sebe (ježto od přírody žízni po světle) rádo kochá pohledem a na všecko dostačuje (jen když není mateno příliš mnoha předměty najednou) a nikdy se nemůže vynadivat dosyta, právě tak naše mysl žízni po věcech, sama se vždy otvírá, sama dychtí hledět, sama chápe, ba přímo uchvacuje všechno, všude neúnavná, jen když není matena množstvím, a když se jí dopřává k pohledu jedno po druhém v náležitém pořádku.

13. *Že mravní soulad je člověku přirozený, viděli sami po-
hané; nevěděli ovšem, že od Boha bylo jiné světlo přidáno
a že byl určen bezpečnější vůdce k věčnému životu, a proto
si dělali z těchto jisker (marné počínání!) pochodně. Taktó
praví Cicero: Našemu duchu jsou prozena semena ctnosti;
kdyby směla vzrůstat, příroda sama by nás dovedla k bla-*

Chápavost
naší myslí
je zázrakem
Božím.

Naše mysl
zrcadlem.

II. Kořenem
mravnosti
v člověku
jest soulad.

ženému životu. [To je příliš mnoho!¹⁵⁾] Nyní však, jakmile jsme narozeni a do rodiny přijati, nepřetržitě dlíme ve vše-
liké zrácenosti, takže se zdá, jako bychom skoro už s mlé-
kem mateřským ssáli chybování [Tuskul. III.¹⁶⁾]. Že tomu
vpravdě tak je (že jakási semena ctností se rodí zároveň
s člověkem), lze soudit z tohoto dvojího důvodu: Předně,
že každého člověka těší soulad; za druhé že také sám není
ničím než harmonií, uonitř i zeonitř.

1. Ten jej
těší všude:
totiž při
všem
viditelném,
slyšitelném,
chutnatelném
a hmatatel-
ném.

14. Že soulad člověka těší a že po něm člověk dychtivě baží,
je patrné. Neboť koho by netěšil spanilý člověk, uslechtilý kůň,
krásný obraz, ladná malba? Odkud však to plyne, leč že sou-
měrnost částí a barev působí příjemně? To je nejpřirozeněji
vnadou očí. Ptám se dále: Na koho nepůsobí hudba? a to
proč? Poněvadž soulad hlasů působí vítaný souzvuk. Komu
nechutnají jídla dobře kořeněná? Zřejmě proto, že soulad
chutí příjemně lechtá patro. Každý se těší z mírného tepla,
z mírného chládku, z mírného klidu a pohybu údů. Proč,
ne-li proto, že všechno umírněné je nám příznivé a zdravé,
všecko nemírné je nepřátelské a zhoubné. Ba i samy ctnosti
milujeme každý na jiném (neboť i ti, kdož nemají ctností,
obdivují se ctnostem jiných, třeba je nenapodobují, domníva-
jíce se, že je jim nemožno překonat špatný zvyk); proč tedy
je nemiluje každý při sobě samém? Věru slepí jsme, ne-
uznáváme-li, že v nás jsou kořeny veškerého souladu!

Také i při
ctnostech.

2. Nachází
jej také
v sobě sa-
mém; jak
vzhledem
k tělu.

15. Avšak i člověk sám není nic než harmonie, a to jak
vzhledem k tělu, tak i k duši. Neboť jako je větší svět¹⁷⁾ sám
obrazem ohromných hodin, složených z ohromných koleček
a válců tak uměle, že pro nepřetržitost a soulad pohybů za-
sahá jedno do druhého navěskrz, tak i člověk. Neboť pokud
se týká těla, sestaveného podivuhodným uměním, dárcem
pohybu je zde srdce, studnice života i jednání, od něhož
ostatní údy přijímají pohyb a míru pohybu. Závažím však,
jež působí pohyby, je mozek; a ten pomocí nervů, tak jako
provazů, přitahuje a odtahuje ostatní kolečka (údy). Roz-
manitost úkonů vnitř i zevně záleží právě v onom odměřeném
souladu pohybů.

tak k duši.

16. Tak při pohybech duševních je hlavním kolečkem vůle;
závažími pak, jež je pohánějí, jsou žádosti a náklonnosti.

¹⁵⁾ Tuto poznámku vkládá Komenský do citátu z Cicérona, po-
něvadž jako křesťan nemůže připustit, že by stačila příroda bez
milosti Boží.

¹⁶⁾ Tuskulské hovory, III, 1, 2.

¹⁷⁾ Makrokosmus, proti mikrokosmu, člověkovu.

teré vůli sem tam naklánějí. Zámek, jenž otvírá a zavírá
pohyb, je rozum, jenž rozměřuje a ustanovuje, co, kde a kam
až sluší přijímat nebo čemu unikat. Ostatní hnutí duševní
jsou jaksi menšími kolečky, jež se řídí hlavním. Proto nedá-li
se žádostem a náklonnostem přílišná váha a zavírá-li a otví-
rá-li dobře zámek (rozum), nezbytně musí vzházet har-
monie a souzvuk ctností, totiž náležitě temperování činností
a trpností.

17. Hle, člověk tedy není v sobě samém vpravdě nic než
harmonie! Proto jako o hodinách nebo varhanách, jež vy-
tvořily ruce zkušeného umělce, jsou-li pokaženy a rozladěny,
neříkáme hned, že již nejsou k potřebě (neboť je lze spravit
nebo zlepšit), tak i o člověku, třeba je pokažen hříšným pá-
dem, musíme prohlásit, že pomocí Boží může býti jistými
prostředky znovu uveden v soulad.

Porušený
soulad lze
znova uvést
v souzvuk.

18. Že v člověku jsou od přirozenosti kořeny pobožnosti,
dokazuje se tím, že je obrazem Božím. Neboť obraz obsahuje
v sobě podobnost; že však podobné se těší z podobného, je
neproměnným zákonem všech věcí (Sir. 13, 19). Když tedy
člověk nenalézá nic sobě podobného mimo toho, k jehož ob-
razu byl stvořen, plyne odtud, že nemá, kam by se spíše
touhou obracel, než k původnímu prameni, z něhož vzešel,
jen když jej pozná dosti jasně.

III. že v člo-
věku jsou
kořeny po-
božnosti,
toho důkazem
je:
1. vlastnost
obrazu.

19. Patrné je to také z příkladu pohanů, kteří, nejsouce
poučení žádným slovem Božím, jedině skrytým pudem při-
rozenosti uznávali, ctili a vzývali božstvo, třeba chybovali
v počtu bohů a ve způsobu uctívání. Všichni lidé mají pojem
o bozích a všichni vykazují nejvyšší místo nějaké božské
moci, píše Aristoteles v první knize O nebi, kapitola 3¹⁸⁾.
A. Seneka: Proním uctíváním bohů je věřit v bohy, potom
přičítat jim příslušnou vznešenost, přičítat dobrotu, bez níž
není vznešenosti; vědět, že oni to jsou, kdož vládou světu,
kteří ovládají vesmír jakožto svůj majetek, kteří ochraňují
pokolení lidské [List, 96¹⁹⁾]. Jak maličko se to liší od onoho
apoštolského výroku (Žid. 11, 6): Ten, kdo přistupuje k Bohu,
musí věřit, že Bůh je a že těm, kteříž ho hledají, dává od-
platu.

2. všem vro-
zená úcta
k božstvu.

20. Platon praví taktó: Bůh je nejvyšší dobro, povznesené
nad veškeru podstatu a veškeru přírodu, po němž touží

3. touha po
nejvyšším
dobru (a tím
je Bůh).

¹⁸⁾ I, 3, 270 b.

¹⁹⁾ 95, 50.

všecko [Platon v Timaiu²⁰]]. A to je tak pravdivé (že Bůh je nejvyšším dobrem, po němž všecko touží), že Cicero praví: *Proní učitelkou pobožnosti je příroda* [O podstatě bohů, kn. I.²¹]]. Poněvadž [jak píše Lactantius ve čtvrté knize, kapitola 28²²]] *rodíme se s tou podmínkou, abychom Bohu, svého ploditeli, prokazovali patřičnou a povinnou poslušnost, znejme pouze jej, pouze jeho následujeme. Tímto poutem zbožnosti jsme svázáni a spoutáni s Bohem; a odtud dostalo samo náboženství své jméno.*

Ta nebyla úplně vylouzena ani pádem pokolení lidského.

21. To sice musíme přiznat, že ta přirozená touha po Bohu jakožto nejvyšším dobru byla pokazena pádem do hříchu, a že nemohouc se vrátit nikdy vlastní silou na pravou cestu, zvrhla se v jakési scesti; u těch však, které Bůh znova osvítí slovem a duchem svým, je opět rozněcována tak dalece, že David volá k Bohu: *Kdo by mně byl na nebesích mimo tebe? a mimo tebe nic mě netěší na zemi. Ať chřadne maso mé a srdce mé! Skalou jsi přece srdce mého a částí mou, Bože, na věky* (Žalm 73, 25, 26).

Bezbožně se tedy vyhledávají záminky proti Bohu po zbožnosti.

22. Ať nám tedy nikdo, když se začínáme radit o prostředcích proti porušení, nenamítá porušenost, poněvadž se jí svým duchem a jinými řádnými prostředky chystá odstranit Bůh. Neboť jako když Nabuchodonosorovi byl odňat lidský rozum a dáno srdce zvířecí, přece mu byla zůstavena naděje na lidskou mysl, ba dokonce i na návrat k důstojnosti královské, jakmile uzná, že vládnou nebesa (Dan. 4, 23), tak nám, stromům vysekaným z ráje Božího, zůstaveny byly kořeny, které, přijde-li na ně dešť a slunce milosti Boží, mohou znovu vypučet. Což nevesel Bůh hned po pádu a pohroženém vytěti (trestu smrti) brzo sazeničky nové milosti znovu v srdce naše (slíbením požehnaného semene)? Neposlal syna, aby jím bylo obnoveno, co padlo?

Ani starý Adam nesmí být vybrojen proti novému.

23. *Věc hanebná, zlořečená a patrná známka nevděku je, když vždy jen mluvíme o zkaženosti a nic nechceme vědět o obnově! Když si bereme za záminku, jakou moc má nad námi starý Adam, avšak nechceme zkoušet moc nového Adama, Krista!* Apoštol aspoň praví jménem svým i jménem

²⁰) V Platonově dialogu *Timaios* je o té věci důkaz (kap. VI), ale uvedená věta tam není.

²¹) De natura deorum, I, 42, 119.

²²) Firmianus Lactantius je latinský otec církevní (zemřel 326), jehož velký spis *Institutiones divinae* je první latinský pokus o soustavné zpracování křesťanského názoru světového. (Citát je z Inst. div. IV, 28.) Samozřejmě dnes nemůžeme uznat za správnou etymologii, že slovo *religio* (náboženství) pochází od *religare* (svazovati).

obrozených: *Všecko mohu v tom, kterýž mne posiluje, v Kristu* (Fil. 4, 13). Je-li možno, aby roub vsazený do vrby, trnky nebo kteréhokoli planého stromku se ujal a vydával ovoce, proč by to nebylo možno, kdyby byl vsazen na kořen příslušný? Viz dokazování apoštolovo (Řím. 11, 24). Mimo to, *může-li Bůh Abrahamovi z kamení vzbudit syny* (Mat. 3, 9), proč by nemohl ke každému činu dobrému vznítit lidi, kteří již od začátku stvoření byli učiněni syny Božími, Kristem znova za syny přijati a duchem milosti znovuzrozeni?

24. Ach, strážme se zužovat milost Boží, kterou je ochoten na nás přestědře vylévat! Neboť jestliže my, kteří jsme s Kristem spojeni věrou a jemu darováni za děti, jestliže my, pravím, řekneme, že i se svým semenem nejsme způsobilí k věcem, kteréž jsou království Božího, kterak mohl říci Kristus o dítkách, že *jejich je království Boží?* Anebo kterak nás odkazuje na ně, *když káže, abychom se obrátili a stali maličkými, chceme-li vejít do království nebeského?* (Mat. 18, 3.) Kterak může apoštol *svatými jmenovat děti křesťanských rodičů* (i když je pouze jeden z nich věřící)? Kterak může říci, že *nejsou nečisti?* (1. Kor. 7, 14.) Ba i o těch, kteří skutečně již byli dotčeni nejhoršími neřestmi, odvažuje se apoštol tvrdit: *Takoví jste byli někteří, avšak omyli jste, ale posvěceni jste, ale ospravedlněni jste ve jménu Pána Ježíše Krista a skrze ducha Boha našeho* (1. Kor. 6, 11). Proto když žádáme, aby *dítka křesťanů* byly vzdělávány (ne potomstvo starého Adama, nýbrž nové plémě nového Adama, synové Boží, Kristovi bratříčkové a sestřičky), a když je prohlašujeme²³) za schopné přijmout semena věčnosti, to by se mělo zdátí někomu nemožné? Vždyť nežádáme dobré ovoce na plané olivě, nýbrž pomáháme ratolístkám vštípeným znovu do stromu života, aby v něm zůstávaly a nesly ovoce.

Milost Boží se nesmí omezovat, nýbrž má se vděčně uznávat.

25. Platíž tedy, že je člověku přirozenější a milosti Ducha svatého snadnější státi se moudrým, ctnostným a svatým, než aby ze onějška přicházející špatnost mohla bránit zdaru; neboť každá věc se snadno vrací k své přirozenosti. A to je, co připomíná Písmo: *Moudrost snadno spatřují ti, kdo ji milují, ano sama v ústrety jde toužícím, takže ji dříve poznávají a bez námahy nacházejí ti, kdož čekají na ni, když sedí u dveří jejich* (Moudr. 6, 13, 14). A známe onen výrok básníka z Venusie:

²³) Marek 10, 14.

Závěr.

Nikdo tak divoký není, by nebylo možno ho zjemnit, jen když má poctivou vůli a k vzdělání otevře ucho²⁴⁾.

KAP. VI.

MÁ-LI SE VŠAK ČLOVĚK STÁTÍ ČLOVĚKEM, MUSÍ BÝTI VZDĚLÁVÁN.

Semena nejsou ještě plody.

1. SEMENA vědění, mravnosti a zbožnosti dává přirozenost, jak jsme viděli; samo vědění, mravnost a zbožnost nedává; těch se nabývá modlitbou, učením a skutky. Proto nešpatně kdosi definoval člověka, že je to *živočích schopný kázně*; neboť se nemůže státi člověkem, pokud by nebyl přiveden k ukázněnosti.

S člověkem se rodí schopnost k vědění, nikoli vědění samo.

2. Neboť uvažujeme-li o vědění, je to jediné Boží vlastnost, vědět všechno bez začátku, bez postupu, bez konce, jediným a jednoduchým popatřením; člověku a andělu to nemohlo býti dáno, poněvadž mu nemohla býti dána nekonečnost a věčnost, to je božství.

Dostí slávy mají andělé a lidé, že dostali bystrost myslí, jíž mohou postihovat díla Boží a tím si shromážďovat poklad rozumnosti. Pročež o andělech je jisto, že se také učí pozorováním (1. Petr. 1, 12. Ef. 3, 10, 1. Král. 22, 19. Job. 1, 6), a proto spočívá jejich poznávání, právě tak jako naše, na zkušenosti.

Že člověk musí býti k lidskosti vzdělán, ukazuje se 1. na příkladech ostatních tvorů.

3. Nikdo tedy ať nemyslí, že pravým člověkem může býti ten, kdo se nenaučí jednat jako člověk, to jest kdo nebude veden k tomu, co činí člověka člověkem. *Zřejmo je to z příkladu všeho stvořeného: ačkoliv je ustanoveno k potřebě lidí¹⁾, přece se k ní nehodí, není-li dřívě uschněno naší rukou.* Na př. kameny jsou dány, aby se z nich stavěly domy, věže, zdi, sloupy atd.; avšak tu službu konají pouze tehdy, jsou-li naší rukou vylámany, osekány a zasazeny. Tak i *perly* a *drahokamy* určené k lidským ozdobám musí býti od lidí řezány, broušeny a hlazeny; *kovy*, vytvořené k důležitým potřebám života, musí býti dobývány, taveny, očišťovány, též různým způsobem slévány a kovány; jinak jsou nám k menšímu užítku než toto bláto zemské! Od *rostlin* máme

²⁴⁾ Básník z Venusie je Horatius, narozený ve Venusii. Citát je z jeho Listů (I, 1, 39—40).

¹⁾ O tom je Komenský přesvědčen podle výroků bible. Srovnej, co praví výše, kap. III, § 3 a 4:

pokrmu, nápoje, léky, avšak s tou podmínkou, že musíme byliny a obilí sítí, plítí, žítí, mlátit, mlít a drtit; stromy pak štěpovat, klestit, hnojit; ovoce trhat, sušit atd.; má-li se něčeho z toho užít za léky nebo na stavbu, je tím spíše nutno připravovat to přerůznými způsoby. *Zořřata*, poněvadž jsou nadána životem a pohybem, dostačují, jak se zdá, sama sobě; přece však, chceme-li užítí jejich práce, ke které jsou dána, musí předcházet cvičení. Neboť hle, kůň k válce, vůl k tahu, osel k nošení břemen, pes k hlídání a honu, sokol a jestřáb k čižbě atd. je schopen svým rodem, a přece, nenavykneš-li každého z nich příslušné práci cvičením, málo ho užiješ.

4. *Člověk je podle svého těla k práci; vidíme však, že se s ním nerodí nic mimo holou schopnost k ní: i sedět, stát, chodit a rukama k práci pohybovat musí býti znenáhla učen.* Odkud by tedy naše mysl měla tu přednost, aby se bez předchozí přípravy sama sebou a od sebe samé stávala dokonalou? Vždyť je zákonem všeho stvořeného začínat z ničeho a postupně se povznášet jak v bytosti, tak i v působení. Neboť i o andělech, kteří jsou dokonalostí BOHU nejbližší, je jisto, že nevědí všechno, nýbrž že postupně pokračují v poznávání podivuhodné moudrosti Boží, jak jsme naznačili krátce předtím.

5. *Patrně je také, že člověk měl již před pádem otevřenu školu v ráji, aby v ní znenáhla prospíval.* První lidé, jakmile byli stvořeni, uměli sice chodit, mluvit i myslit, přece však z rozmluvy Eviny s hadem je patrně, že neměli poznání věcí, jehož se dochází zkušeností. Neboť by se s ním nebyla dala tak beze všeho do řeči, kdyby byla měla větší zkušenost a kdyby byla věděla, že tomu tvorů nenáleží řeč, a tudíž že je v tom nějaká lest. Mnohem více tedy bude platit nyní, v stavu zkaženosti, že má-li člověk co vědět, musí se učit; neboť vskutku přinášíme s sebou na svět pouze holou mysl jako prázdnou tabuli, neumějící nic ani konat, ani mluvit, ani rozumět, nýbrž všechno musíme od základu vyvolávat. Ale to je nám mnohem nesnadnější, než by bylo v stavu dokonalosti, ježto i věci jsou nám zatemněny, i jazyky zmateny²⁾ (takže místo jednoho se musíme učit již jazykům několika, chce-li kdo pro vzdělání býti ve styku s různými lidmi, živými i mrtvými); ba i jazyky mateřské se staly daleko spleťtějšími, a nic se nerodí hned s námi zároveň.

2. I samého člověka, pokud se těla týká.

3. A protože již před pádem musil býti cvičen: mnohem více nyní po porušení.

²⁾ Od stavby věže babylonské.

4. I protože příklady ukazují, že člověk bez vzdělání se stává pouhým zvířetem.

6. Jsou příklady, že někteří lidé, kteří byli v dětství uchováni dravými zvířaty a mezi nimi vychováni, nevěděli nic víc než divoká zvířata, ba že ani jazykem, rukama a nohama nic odlišného od zvířat nedovedli, leč až zase pobýli nějaký čas mezi lidmi. Připojím jeden neb dva příklady: Kolem r. 1540 se v nějaké vsi hessenské, ležící uprostřed lesů, stalo, že tříletý hoch se ztratil nedbalostí rodičů. Po několika letech viděli sedláci mezi vlky pobíhat jakési zvíře rozdílné, čtyřnohé, tváří však se podobající člověku. Když se o tom roznesla pověst, místní představený jim kázal, aby hleděli, zda by bylo nějak možno chytit je živé. Bylo tedy chyceno a přivedeno k představenému a konečně i k lankraběti do Kaselu. Když je přivedli do knížecího dvora, vytrhlo se, uteklo a schovalo se pod lavici, hledíc divoče a vydávajíc škaredé vytí. Kníže kázal chovat je mezi lidmi; když se to stalo, zvíře znenáhla krotlo, potom se zdvíhalo na zadní nohy a chodilo po dvou, konečně pak počalo rozumně mluvit a stávat se člověkem. A tu vypravoval, pokud se mohl pamatovat, že jej vlci uchvátili a vyživili a potom že s nimi chodíval na lov. Tuto událost vypravuje Dresser³⁾ v knize *O nové a dávné výchově*; taktéž ji připomíná Camerarius⁴⁾ (*Hodiny odpočinku*, kn. I, kap. 75) a připojuje k tomu jinou ne nepodobnou událost. Gulartius⁵⁾ však (v *Divoch našeho věku*) píše, že se stalo roku 1563 ve Francii, že několik šlechticů si vyšlo na hon, a zabíve dvanáct vlků, chytili konečně do osidel hochu sedmiletého, nahého, pleti žluté a kadeřavých vlasů. Nehty měl zkřivené jako orel, nemluvil nic, ale vyrážel jakési divoké řvaní. Když jej donesli na zámek, stěží mu dali pouta, tak divoče si vedl; avšak když byl několikadenním hladem zmořen, začal krotnout a v sedmi měsících mluvit. Byl voděn po městech na podívanou k nemalému zisku svých pánů. Konečně poznala jakási chudá žena, že je to její syn. Tak pravdivé je, co napsal Platon [v VI. knize *O zákonech*]: *Člověk je nejmírnější a nejbožštější živočich, je-li zjemněn pravým cvičením; pakli žádným nebo klamným, je nejdivočejší ze všech tvorů, jež země rodí.*

³⁾ Profesor na universitě lipské (1536—1607).

⁴⁾ Camerarius, přítel Melanchthonův, jeden z prvních učenců reformace (1500—1574). *Horae subscisivae*, I, 75.

⁵⁾ Simon Goulart, protestantský theolog v Ženevě (1543—1628). Napsal knihu *Histoires admirables et memorables de notre temps*, I. 1600, II. 1604. Kniha je sestavena abecedně. Nás se týká odstavec „*Enfants nourris parmi les loups*“.

⁶⁾ Platonovy Zákony, kn. VI, kap. 12.

7. Tolik všeobecně o tom, že všichni potřebují vzdělání. Již pohlédneme-li na různé druhy lidí, dojdeme k témuž výsledku. Neboť kdož by pochyboval, že hloupým je třeba vzdělávání, aby byla vypuzena jejich přirozená tupost? A nadaní potřebují vskutku mnohem více vzdělávání, neboť nebude-li bystrá mysl zaměstnána věcmi užitečnými, zaměstná se sama neužitečnými, všetečnými a záhubnými. Neboť jako pole, čím je úrodnější, tím hojněji na něm roste trní a bodláčí, tak vynikající nadání je plno všetečných myšlenek, neoseje-li se semeny moudrosti a ctnosti. A jako mlýnský kámen, nedá-li se mu zrno, látka na mouku, sám sebe omílá, dělá drť a neužitečně práší s praskotem a hlukem, ba dokonce i praská a části odletují, právě tak čilý duch zbavený vážného zaměstnání se najisto zanese marnými, všetečnými a škodnými věcmi a bude příčinou své záhuby.

8. Boháči bez moudrosti co jsou jiného než vepři v mlátě ležící? Chudí bez znalosti věci co jiného než oslíci obtíženi břemeny? *Spanilý člověk neučený* co jiného než papoušek s krásným peřím? Nebo jak kdosi řekl: *Zlatá pochva, v které je olověný meč*⁷⁾.

9. Ti, kteří mají někdy vládnout jiným, jako králové, knížata, úředníci, pastýři a učitelé církví, mají býti dříve zasvěceni v moudrost; to je tak potřebno, jako vůdce cesty musí míti oči, tlumočnick řeč, polnice zvuk, meč ostří. Právě tak musí býti osvíceni i poddaní, aby dovedli rozumně poslouchati těch, kdož moudře poroučejí, ne z donucení, z oslí poslušnosti, avšak rádi a z lásky k pořádku. *Neboť ne křikem, vězením a bitím, nýbrž rozumem sluší vésti rozumného tvora. Děje-li se jinak, pohana padá i na Boha, který jim stejně vtiskl svůj obraz; a lidské věci budou plné, tak jako vskutku jsou, násilí a neklidu.*

10. Platíž tedy, že všem, kdož se zrodili lidmi, je třeba vyučování, poněvadž mají býti lidmi, ne divokými zvířaty, nerozumným dobyt看kem a nehybnými klacky. Z toho také vyplývá, že o tolik jeden každý vyniká nad jiné, o kolik je nad jiné ovycvičenější. Ať zakončí tedy tuto kapitolu mudrc: Kdo sobě neváží moudrosti a cvičení, bídný je; také marná je takových naděje (totiž dosíci svého cíle), práce jejich neplodná a díla neužitečná (Moudr. 3, 11).

⁷⁾ Filosof Diogenes; viz Diog. Laert., VI, 65.

Vzdělávání potřebují 1. nenadaní i nadaní.

2. bohatí i chudí.

3. ti, kdo mají vládnout jinými, i ti, kdo mají býti poddaní.

Tedy všichni bez výjimky.

VZDĚLÁVÁNÍ ČLOVĚKA SE DĚJE NEJSNÁZE V MLÁDÍ; BA SOTVA SE MŮŽE DÍTÍ JINDE NEŽ ZDE.

Stav člověka
i rostliny
je podobný.

1. Z TOHO, co řečeno, je patrné, že stav člověka i rostliny je obdobný. Neboť ovocný strom (*jablonoň, hrušeň, fik, réva*) může sice vyrůst sám od sebe a sebou samým, ale je planý a přináší plané ovoce; má-li však nésti ovoce lahodné a sladké, musí býti od zkušeného sadaře štěpován, zaléván a oklešťován: tak i člověk sám od sebe roste v lidskou podobu (jako i každé zvíře ve svou), avšak v *bytost rozumnou, moudrou, mravnou a zbožnou* nemůže vyrůst bez předchozího vstřípení roubů moudrosti, mravnosti a zbožnosti. *Nyní třeba ukázat, že se štěpování toho druhu má dítí tehdy, dokud jsou rostliny ještě mladé.*

Vzdělávání
člověka musí
začínat od
dětství:
1. Pro ne-
jistotu pří-
tomného
života.

2. Pro to, pokud se týká lidí, je šestero důvodů. Předně: *nejistota přítomného života. Že z něho musíme odejít, je jisté, nejisté však, kde a kdy. Že by však někdo byl uchvácen nepřipraven, je věc tak nebezpečná, že se nedá napravit. Vždyt přítomný čas je dán člověku proto, aby v něm milost Boží buď na věky našel nebo ztratil.* Neboť jako se tvoří v životě matčině tělo člověka tak, že vyjde-li kdo odtud bez některého údu, musí ho postrádat po celý život, tak se nám, kteří žijeme v těle, duše upravuje k poznávání a podílnictví Boha tak, že nedosáhne-li ho kdo zde, nezbude mu pro to žádné místo ani čas, až vyjde z těla. Když tedy zde jde o tak velikou věc, je třeba největšího spěchu, aby nás nepřešla smrt.

2. Aby byl
vzdělán
k úkonům
života dříve,
než začne
konat.

3. *Avšak třebas by nás netísnila hrozící smrt a třeba bys měl zabezpečený sebedelší život, přece musí vzdělávání začít záhy proto, že život máme strávit ne učením, nýbrž jednáním.* Máme tedy býti co nejdříve vzdělávání k životnímu jednání, abychom nemusili dříve přestat, než se naučíme jednat. Ba i kdyby se někomu líbilo celý věk strávit učením, je nekonečné množství věcí, jež předložil Stvořitel světa příjemnému pozorování; takže kdyby se dostalo někomu Nestorova¹⁾ života, přece bude míti co konat s největším užitekem; totiž přebírat všude uložené poklady božské moudrosti a z nich si opatřovat prostředky k blaženému životu. *Záhy se tedy mají člověku otvírat smysly k pozorování věcí, ježto musí po celý život mnoho poznávat, zkoumat a konat.*

¹⁾ Nestor, jeden z účastníků války trojské; Homér o něm praví, že se dožil třetí generace.

4. *Všecko, co se rodí, má tu vlastnost, že se dá ohýbat a formovat snáze, dokud je to útlé, kdežto zatvrdlé vypovídá poslušnost. Vosk se za měkka dává utvářet a znova zase přetvářet; ztuhlý bys spíše rozdrobil. Strůmek se nechá sázet, přesazovat, štěpovat a sem tam ohýbat. Jakmile vyroste v strom, nejde to. Tak kdo chce kroutit z dřeva houžve, musí vzítí dřevo zelené a mladické; staré, suché a sukovité se nedá kroutit. Čerstvá vejce se rychle zahřívají nasazením a dávají kuřata; od starých bys to marně čekal. Chce-li jezdec vycvičit k práci koně, oráč vola, myslivec psa a sokola (tak jako i kejklíř medvěda k tanci, bába straku, havrana nebo papouška k napodobení lidských hlasů), vybírá si k tomu mláďata; kdyby chtěli brátí k tomu zvířata stará, práce jejich bude marná.*

3. Všecko se
dává nej-
snáze formo-
vat, dokud
je útlé.

5. To všecko má zřejmě stejnou platnost i u člověka samého; jeho mozek (o němž jsme svrchu řekli, že podobně jako vosk přijímá obrazy věcí vtírající se skrze čidla) je v mladém věku veskrze vlhký, měkký a způsobilý přijímat všechny přicházející obrazy; potom pomalu vysychá a tvrdne, takže se v něj věci nesnadněji vtiskují nebo vrývají, jak dosvědčuje zkušenost. Sem patří výrok Ciceronův²⁾: *Děti chápou rychle přečetné věci.* Tak i ruce a ostatní údy lze pouze v letech dětství vycvičit k uměním a pracím, dokud svaly jsou měkké. Má-li se kdo stát dobrým písařem, malířem, krejčím, kovářem, hudebníkem atd., musí se věnovat umění hned od mládí, dokud je představitost hbitá a prsty ohebné, jinak nikdy nepořídí. Podobně tedy zbožnost se musí vštěpovat hned v prvních letech v srdce toho, u něhož má vyhánět kořeny; koho chceme přivést k ušlechtilým mravům, ten musí býti otesáván hned z mlada; kdo má činit velké pokroky v nabývání moudrosti, tomu se musí hned v prvních letech otvírat smysly ke všemu, dokud chtivost je žhavá, duch bystrý a paměť pevná. *Hanebná a směšná věc je stařec abecedář: jinoch má připravovat, stařec využívat,* praví Seneka v Listě 36³⁾.

Také člověk
sám.

6. *Aby mohl býti vzděláván k lidskosti, dal Bůh člověku léta mládí, v nichž bude schopen jedině ke vzdělávání, nezpůsobilý jsa k ostatnímu.* Neboť kůň, vůl, slon a jiná zvířata jakékoli velikosti dospívají k plné velikosti v jednom nebo ve dvou letech; jedině člověk stěží ve dvaceti nebo třiceti letech. A myslí-li kdo, že se to děje náhodou nebo z nějakých

4. Velmi
dlouhé doby
vzrůstu,
která je
dána člověku,
nemá se užít
k jiným
účelům.

²⁾ Cicero ve spise *Cato starší čili o stáří*, 21, 78.

³⁾ Seneka, Listy, 36, 4.

druhotných příčin, ten věru ukazuje svůj nerozum! Že by všem ostatním věcem Bůh vyměřil každé příslušný podíl u jedinému člověku, pánu světa, že by byl dovolil, aby doba jeho života plynula nazdařbůh? Či se budeme domnívat, že to učiněno kvůli přirozenosti, aby tím snáze dokonala vzrůst člověka nenáhlou činností? Vždyť ona beze vsí námahy dokončí mnohem větší těla v několika měsících! Nezbyvá tedy pomýšlet na zcela nic jiného, nežli že náš Stvořitel ráčil po zralé úvaze nám udělit milost tím, že prodloužil naše dospívání, aby pro pěstování vědomostí byly delší lhůty, a že nás po tak dlouhý čas činí nezpůsobilými k starostem hospodářským a politickým, abychom se stali tím schopnějšími pro ostatní dobu života (ba pro samu věčnost).

5. Pevné je pouze to, co vssaje první věk.

7. *Jedině to je v člověku pevné a stálé, čím nasákne první věk; to je patrné z týchž příkladů. Čím hrnek za nova navře, tu vůni podrží, až se rozbije⁴⁾. Jak rozloží mladý strom své větve, nahoru, dolů, na strany, tak je podrží sta let, až je skácen. Barvu, kterou vssaje nejdříve, drží vlna tak, že se nedá přebarvit. Ztvrdlá loukot kola spíše praskne na tisíc kusů, než by se vrátila k rovnosti. Stejně tak u člověka první dojmy tkví tak pevně, že by bylo zázrakem, kdyby se mohly přetvořit; proto je nejradnější, aby vznikaly hned v prvním věku podle předpisů pravé moudrosti.*

6. Nebýtí dobře vychováno je spujeno s největším nebezpečstvím.

8. *Konečně je to věc srchovaně nebezpečná, nejsou-li člověku vštěpovány prospěšné předpisy životní hned od kolébky. Lidský duch, jakmile začnou konat svůj úkol vnější smysly⁵⁾, nikterak nemůže odpočívát; proto se nemůže také zdržet, aby není-li zaměstnán užitečnými věcmi, nezaměstnával se sám věcmi nejmarnějšími, ba i škodlivými (poněvadž přistupují zlé příklady zkaženého věku); chtít se tomu později odučovát je buď nemožno nebo velmi nesnadno, jak jsme již připomenuli; proto je svět pln zlořádů, jimž nestačí bránit ani úřady světské, ani služebníci církevní, nevěnuje-li se vážná práce ucpání prvních pramenů zla.*

Závěr. 9. Jak tedy komu leží na srdci blaho vlastních dětí a vrchnostem světským i církevním blaho pokolení lidského, tak ať pospíší činit opatření, by nebeské rostlinky začaly býti včas štěpovány, oklešťovány a zalévány a aby včas

⁴⁾ Komenský tu cituje volně Horáce. (Listy, I, 2, 69.)

⁵⁾ Jak již vloženo, jsou tím míněny smysly, které nám zprostředkují poznání světa vnějšího; Komenský uznává známých pět smyslů. (Srovnej poznámku třetí ke kapitole druhé.)

začaly býti rozumně formovány k šťastnému vzrůstu ve vzdělání, mravnosti a zbožnosti.

KAP. VIII.

MLÁDEŽ MÁ BÝTI VZDĚLÁVÁNA POSPOLU; PROTO JE POTŘEBÍ ŠKOL.

1. KDYŽ jsme ukázali, že rajske rostlinky, křesťanská mládež, nemohou vyrůstat jako dříví v lese, nýbrž že potřebují péče, musíme již přihlédnout, komu přísluší ta péče. Nejpřirozeněji to patří ovšem rodičům, aby těm, jimž byli původci života, byli také původci rozumného, mravného a svatého života. Že to činíval Abraham, svědčí BŮH, když dí: *Znám jej, že přikáže synům svým a domu svému po něm, aby ostríhali cesty Hospodinovy, vykonávajíce spravedlnost a právo* (1. Mojž. 18, 19). A právě totéž žádá Bůh na rodičích vůbec, poroučuje takto: *Budeš slova má často opěťovat synům svým a mluvit o nich, když sedneš v domě svém, když půjdeš cestou svou, a lehaje i vstávaje* (5. Mojž. 6, 7). A skrze apoštola dí: *Vy otcové, nepopuzujte k hněvu dítek svých, avšak vychovávejte je v cvičení a napominání Páně* (Efes. 6, 4).

Péče o děti přísluší vlastně rodičům.

2. Avšak již se rozmnožili lidé i práce lidské a je málo těch, kdo by buď uměli nebo mohli nebo při svém zaměstnání stačili na vzdělávání svých dětí; proto blahodárnou radou již dávno je zavedeno, že osobám k tomu vybraným, vynikajícím vědomostmi a přísností mravů, bývají svěřovány k vychovávání dítky mnohých rodičů zároveň. Ti pěstitelé mládeže slovou obyčejně učitelé, mistři, školmistři, profesori; sama pak místa určená k oněm společným cvičením slovou školy, vzdělávací ústavy, posluchárny, koleje, gymnasia, akademie atd.

Avšak jim na pomoc se dávají učitelé školní.

3. Nejprvnější školu brzo po potopě otevřel, jak dosvědčuje Josefus⁴⁾, patriarcha Sem; ta byla potom nazvána školou hebrejskou. Že v Chaldejí, obzvláště v Babyloně, byly školy četně navštěvované, v kterých byla pěstována vedle jiných umění zvláště astronomie, kdož by nevěděl? Neboť v této chaldejské moudrosti byl později (za času Nabuchodo-

Původ a rozvoj škol.

⁴⁾ Žid Josephus Flavius napsal řecky dílo *O válce židovské* (porobení Židů Římany) a pak *Starožitnosti židovské*, na něž se tu Komenský odvolává. (Kn. I, 106.)

nosorova) vycvičen Daniel a jeho soudruzi (Dan. 1, 20). Podobně v *Egyptě*, kde byl vycvičen Mojžíš (Skutky 7, 22). V lidu izraelském z nařízení Božího byly po městech zřízeny školy, tak zvané synagogy, v nichž učili Levité zákonu; ty trvaly až do Krista, proslulé jsou kázáními jeho samého i apoštolů. Od Egyptanů Řekové a od nich Římané převzali mrav zřizovat školy; od Římanů pak se rozšířil chvályhodný zvyk otvírat školy po veškeré říši, zvláště po rozšíření křesťanského náboženství, věrnou péčí vrchností a nábožných biskupů. O Karlovi Velikém svědčí dějepis, že všem pohanským národům, které přemohl, hned ustanovil biskupy a učitele, zřídil chrámy a školy; a podle něho jiní křesťanští císařové, králové, knížata a úředové obecní zvětšili počet škol tak, že je jich bezpočet.

Ze konečně všude mají býti zřizovány školy, toho příčinou jsou:

4. Aby tento svatý zvyk byl nejen podržen, nýbrž i rozšířen, na tom záleží celé obci křesťanské; aby totiž v každé dobře spořádané obci (ať je to město nebo městečko nebo vesnice) byla zřízena škola jakožto společná vychovatelná mládeže. Neboť to žádá

1. Pěkný pořádek, jež je všude zachovávat.

5. Chvályhodný pořádek. Neboť jestliže hospodář nemá kdy sám si poríditi všecko, co potřebuje k hospodářství, nýbrž přibírá rozličné řemeslníky, proč by se nemělo podobně děti zde? Potřebuje-li hospodář mouku, jde k mlynáři; potřebuje-li maso, k řezníkovi; potřebuje-li nápoj, ke křemáři; potřebuje-li šat, ke krejčímu; potřebuje-li obuv, k ševci; potřebuje-li stavení, rádlu, hřebík atd., jde k tesaři, zedníkovi, kováři, zámečníkovi atd. Ba, pro poučování dospělých v náboženství máme chrámy; pro rozhodování rozepří a k svolávání lidu a k poučování o potřebných věcech máme soudní síně a radnice; proč bychom neměli míti také školy pro mládež? Ba ani vepře a krávy nepasou sedláci každý sobě sám, nýbrž vydrží si najaté pastýře, aby sloužili všem zároveň, kdežto sami konají zatím ostatní své práce s menším rozptylováním. To je jistě znamenitá úspora práce, když jeden koná jen jedno, nejsa rozptylován ničím jiným; neboť tím způsobem každý mnohým a každému mnozí mohou sloužit.

2. Nutnost.

6. Za druhé nutnost. Poněvadž rodiče sami příliš zřídka bývají schopni vyučovat dítky nebo zřídka mívají dosti času, vyplývá z toho, že je třeba lidí, kteří by konali tuto jedinou práci jako své povolání, a tím způsobem aby se posloužilo celé obci.

3. Užitečnost.

7. A třebas by byli rodiče, jimž by bylo možno věnovat se vyučování svých dítek, přece je lépe, aby mládež byla vzdě-

lávána společně ve větším počtu; neboť je větší úspěch i příjemnost práce, když si jedni od druhých berou příklad a popud. Neboť konat, co vidíme konat jiné, jít, kam jdou jiní, následovat ty, kdož jdou napřed, a předcházet ty, kdož jdou za námi, je nejpřirozenější.

Tehdy udatný komoň se z ohrady do cvalu dává, může-li předběhnout koho, může-li za kým se brát²⁾.

Zvláště dětský věk se dává vůbec více vést a řídit příklady než pravidly. Poručíme-li něco, málo z toho utkví; ukazujeme-li, co konají jiní, napodobují to třeba bez poručení.

8. Konečně nám dává příroda všude příklad, že to, co se má vyskytovat hojně, musí se roditi na jednom místě. Tak stromy v lesích, byliny na polích, ryby ve vodách, kovy v útrokách zemských atd. se rodí hromadně. A to celkem tak, že v kterém lese rostou jedle nebo cedry nebo duby, ten je poskytuje v hojném počtu, kdežto ostatním druhům stromů se tam nedaří stejně dobře; která země přináší zlato, nepřináší v témže množství ostatní kovy. Ještě více je to, co tordíme, vyjádřeno na našem těle; tam sice každý úd se musí účastnit přijímání potravy, nicméně však se nepostupuje každému částka jemu příslušná syrová, aby si ji strávil a přizpůsobil, nýbrž máme údy jakoby dílny určené pro tu práci, aby pro potřebu celého těla přijímaly pokrmu, zahřívaly je, svařovaly a konečně jako připravenou potravu rozdělovaly ostatním údům. Tak žaludek tvoří šťávu žaludeční, játra krev, srdce tělového ducha, mozek ducha smyslového³⁾; to vše již hotové se pohodlně rozváží všude a pěkně uchovává život v celém těle; což tedy jako dílny přejímají a obstarávají řemesla, chrámy zbožnost, radnice spravedlnost,

4. Neprůřité příklady přírody.

²⁾ Citát je z *Ovidia, Umění milovati*, III, v. 595—96. Ovidia ovšem Komenský zavrhoval, také tu neuvádí jeho jméno. Snad ani nevěděl, odkud ty verše jsou. Tehdy se přejímaly citáty z knihy do knihy, mimo to existovaly velké sbírky citátů, takže se hojně citovalo bez čtení autorů samých.

³⁾ Je to ve shodě s naukou, kterou Komenský podle představ své doby podává ve *Fysice*. Nám je zejména cizí ona nauka o různých druzích duchů, kterýmž slovem trochu z nouze překládáme latinské slovo *spiritus*, což znamená původně dech. Ten *spiritus vitalis*, neboli jak jsme tu přeložili, duch tělový je vlastní již rostlinám a všem živočichům. Je to ta síla, která oživuje tělo a jeví se tím, že hmota tělesná se živí, roste a rozmnožuje (Fysika, IX, 4). Tento duch tělový neboli síla životní prý plyne ze srdce. *Spiritus animalis* je vlastní jen živočichům, a ten působí, že tvor vnímá (Fysika, X, 30); proto překládáme *duch smyslový*. Člověku jedinému ze všech tvorů je nadto dána nesmrtelná duše.

neměly by zrovna tak školy tvořit, očišťovat, znásobovat světlo moudrosti a rozdělovat je celému tělesu lidské společnosti?

3. Umění.

9. *Konečně totéž zachováváme v řemeslných dovednostech, postupuje-li se rozumně. Alespoň zahradník, probíraje lesy a křoví, neštěpuje plánky schopné štěpování všude tam, kdekoliv na ně připadne, nýbrž vykope je, přenesse je do zahrady a tam je ošetřuje spolu se stem jiných. Tak kdo se pro potřebu kuchyně stará o rozmnožování ryb, zřizuje rybníky a nechá se jich tam plodit tisíce. A čím větší je zahrada, tím zdárněji tam obyčejně rostou stromy; čím větší rybník, tím větší ryby. A proto jako rybám rybníky, jako stromům štěpnice, tak mládeži musíme zřizovat školy.*

KAP. IX.

VŠECKA MLÁDEŽ OBOJÍHO POHLAVÍ MÁ BÝTI SVĚROVÁNA ŠKOLÁM.

školy mají přijímat veškeru mládež.

Protože všichni mají být znovu utvářeni k obrazu Božímu.

1. ŽE NEJEN dívky bohatých a vznešených lidí, nýbrž všechny stejně, urozené i neurozené, bohaté i chudé, hoši i dívky ve všech městech, městečkách, vesnicích a dvorcích mají být přijímány do škol, dokazují tím, co následuje.

2. *Za proé všichni lidé, kteří se narodili lidmi, narodili se hlavně k tomu účelu, aby byli lidmi, t. j. tvorem rozumným, pánem tvorů a věrným obrazem svého Stvořitele. Všem se má tedy pomáhat k tomu, aby uměli užitečně strávit život vezdejší a pro budoucí život aby se mohli důstojně připravovat, náležitě jsouc naplnění věděním, ctnostmi a zbožností. Že u Boha není přijímání osob¹⁾, sám dospědčuje tolikrát. Připouštíme-li tedy my pouze některé ke vzdělávání, vyloučivše ostatní, jsme nespravedliví nejen k těm, kdož jsou účastni téže přirozenosti, nýbrž i k samému Bohu, jenž chce, aby jej uznávali, milovali a chválili všichni, jimž vtiskl svůj obraz. To ovšem se bude díti tím horlivěji, čím jasnější světlo poznání bude rozžato. Milujeme totiž potud, pokud poznáváme²⁾.*

¹⁾ Přijímání osob = protekce; srovnej 5. Mojž. 1, 17.

²⁾ Tak ve shodě s učením církevních otců. Na př. sv. Augustin v pojednání *O duchu a liteře* praví: »Čím větší znalost, tím větší bude milování. Neboť jest možno něco věděti neb věřiti, ale přece to nemilovati; ale není možno milovati, co nevíme nebo neznáme.« (Patrologia Lat., 44, sl. 425.)

3. Za druhé nevíme, ke kterému povolání určila božská prozřetelnost jednoho nebo druhého. To však víme jistě, že Bůh leckdy z lidí nejchudších, nejopovrženějších a nejnepatrnějších tvoří zvláštní nástroje své slávy. Napodobujeme tedy nebeské slunce, jež osvětluje, zahřívá a oživuje celou zemi, aby vše, cokoli může žít, zelenatí se, kvítí a nésti ovoce, žilo, zelenalo se, kvetlo a neslo ovoce.

4. *A nic nevadí, že se někteří zdají od přírody tupí a hloupí; neboť ta okolnost ještě více doporučuje toto obecné vzdělávání a naléhá na ně. Neboť čím je kdo nadání zdlouhavějšího nebo chatrnějšího, tím více pomoci potřebuje, aby byl co možná zbaven zvířecí tuposti a ztrnulosti. A nelze nalézt člověka tak nenadaného, aby mu vzdělání nepřineslo vůbec žádné zlepšení; neboť jako děravá nádoba často vymývána, třebas neudrží žádné vody, přece je čistší a stává se jasnější, tak i tupí a hloupí, třebas pranic neprospívají ve věděni, přece budou zjemněni ve svých mravech, aby uměli poslouchat světského úřadu a služebníků církve. Nicméně je známo ze zkušenosti, že někteří lidé, ač byli od přirozenosti ku podivu zdlouhaví, přece došli takového vzdělání, že předstihli i lidi nadané; tak pravdivě pronesl básník slova: *Všhecko přemáhá nezdolná práce*³⁾. Ba dokonce, jako někdo má od dětství znamenité zdraví tělesné, potom neduživí a hubne, naproti tomu jiný vleče v mládí tělísko nemocné, potom však zesílí a vyroste v junáka, právě tak je tomu u duševní síly. Něčí duch je předčasně bystrý, avšak brzo se vyčerpává a propadá v jakousi malátnost; a zase duch jiného je nejprve slabý, později však zbystrí a mocně se uplatní. Mimo to máme rádi v zahradách nejen takové stromy, které by nesly rané ovoce, nýbrž i prostřední a pozdní, poněvadž všhecko svým časem [jak praví někde syn Sirachův⁴⁾] dojde chvály a přece jednou, třeba pozdě, ukáže, že nebylo nadarmo. Proč bychom tedy v zahradě vzdělanostní chtěli trpět pouze hlavy jednoho druhu, rané a čilé? Proto nikdo nebudiž vylučován, leč komu Bůh odepřel smysly a rozum.*

5. *Také nemůže být podán žádný dostatečný důvod, proč by druhé pohlaví (abych i o něm zvláště něco připomněl) mělo být vůbec vylučováno od studia moudrosti (ať se podává v jazyce latinském nebo v mateřském). Neboť jsou stejně obrazem Božím, stejně účastné milosti a království*

2. Všichni mají být připravováni k povinnostem budoucího povolání.

3. Některým (zvláště slabě a chatrně nadaným) sluší zvlášť pomáhati.

Má-li být také druhé pohlaví připuštěno k učení? Tvrdím, že ano.

³⁾ Vergilius v básni *O rolnictví*, I, v. 145—146.

⁴⁾ Sir. 39, 40.

budoucího věku, stejně obdařené myslí čilou a moudrosti přístupnou (často více než naše pohlaví); stejně mají přístup k velikým věcem, ježto často jich užil sám Bůh ke kralování nad lidmi, k udílení velmi zdravých rad králům a knížatům, k lékařství a k jiným věcem užitečným pro pokolení lidské, také k úřadu prorockému a ke káráni kněží a biskupů. Proč bychom je tedy měli připouštět k abecedě, avšak potom odhánět od knih? Bojíme se všetečnosti? Avšak čím více se zaměstná jejich mysl, tím méně najde k nim přístup všetečnost, která ráda vzniká z duševní nezaměstnanosti.

S jakou vřnk
opatrností.

6. Přece však s tou podmínkou, aby jim nebyla dávana do rukou ledajaká slátanina (jako i mládeži mužské; musíme želet, že toho nebylo dosud více dbáno), nýbrž pouze knihy, z nichž by zároveň s pravým poznáváním Boha i jeho skutků mohly ustavičně čerpat pravé ctnosti a pravou pobožnost.

Vyvrací se
námitka.

7. Nikdo ať mi tedy nenamítá onen výrok apoštolův *ženě nedovolují učít* (1. Tim. 2, 12) neb ona slova z Juvenalovy VI. satiry⁶⁾:

*Nesmí míti žena, jež manželstvím spojena s tebou,
řečnického daru a nesmí též valným slov proudem
zkrucovat logických soudů; ať neví též historky všechny.*

Ani slova, která pronáší u Euripida Hippolytos⁷⁾:

*Žen nenávidím moudrých; nechci v domě mít
já ženy, jež by znala víc, než znáti má.
Neb moudrým ženám dává sama Kypřanka⁸⁾
též větší lstivost.*

To, pravím, nic nepřekáží našemu návrhu; vždyť radíme, ne aby byly ženy vzdělávány až ke zvědavosti, nýbrž k mravnosti a blaženosti, zvláště v tom, co jim sluší znát a umět, pak k tomu, aby náležitě vedly hospodářství, potom k tomu, aby každá žena dovedla povznášet blaho své vlastní, blaho chotě, dítek i čeledi.

Jiná námitka.

8. Kdyby někdo řekl: *Co z toho bude, stanou-li se řemeslníci, sedláci, nosiči a dokonce i ženštiny vzdělanými?* Tu odpovídám: To bude, že každý bude míti potom dosti řádné látky k myšlení, toužení, snažení a konání, až se toto vše-

⁶⁾ Juvenalova satira, VI, v. 448—450.

⁷⁾ Euripidova tragédie *Hippolytos*, v. 640—643.

⁸⁾ Kypřankou se nazývá podle ostrova Kypru bohyně krásy *Afrodita*.

obecné vzdělávání mládeže ustanoví náležitým způsobem. A že všichni budou vědět, kam mají řídit všechno jednání a toužení života, mezi kterými mezemi se mají brát a kterým způsobem má každý hájit své místo. Mimo to se budou všichni těšit, i při námahách a pracích, uvažováním o slovech a skutcích Božích, a hojnou četbou bible i jiných dobrých knih se uvarují zahálky, která je nebezpečná tělu i krvi. A abych to řekl najednou, *naučí se BOHA všude vidět, všude chválit, všude objímat a tak trávit lépe strastiplný život vezdejší a očekávat s větší touhou a nadějí život věčný.* Zda by nám nemohl takovýto stav církve představovat ráj, jaký jen je vůbec pod sluncem možný?

KAP. X.

VYUČOVÁNÍ VE ŠKOLÁCH MUSÍ BÝTI VŠEOBECNÉ.

1. MUSÍME už dokázat, že *ve školách všichni mají býti vyučováni všemu.* Nerozuměj však tomu tak, jako bychom na všech požadovali poznání všech věd a umění (zejména poznání dokonalé a co nejpronikavější). Vždyť to svou povahou není ani užitečné, ani žádnému člověku možné pro krátkost našeho života. Neboť vidíme, že každé umění se rozšiřuje tak daleko a tak dopodrobna (mysleme třeba na fysiku, aritmetiku, geometrii, astronomii atd., ba i na rolnictví nebo sadařství atd.), že i nejvýtečnějším duchům, kdyby se chtěli věnovat bádání a pokusům, mohlo by to zabrat celý život; tak se stalo Pythagorovi¹⁾ v aritmetice, Archimedovi²⁾ v mechanice, Agrikolovi³⁾ v mineralogii, Lon-

Co je to
všechno,
čemu se má
ve škole vy-
učovat a
učit se.

¹⁾ Pythagoras (žil ke konci 6. století před Kr.), o němž ostatně velmi málo víme, nebyl jen matematikem. Byl to filosof, jemuž — pokud můžeme soudit podle jeho stoupenců — šlo nejen o vysvětlení světa, nýbrž i o nápravu mravů. Podstatu věcí chtěl vysvětlit jejich formou, která se dá uvést na číselné poměry. Proto prohlásil číslo za podstatu věcí. Z toho důvodu jej řadí Komenský mezi matematiky.

²⁾ Slavný matematik, fysik a mechanik z 3. století před Kristem. Komenský jej připomíná několikrát pro kladkostroj, který Archimedes sestavil a na němž si tolik zakládal, že prý prohlásil: »Dejte mi bod, na němž bych se mohl postavit, a vyzdvihnu zemi.« Při pisuje se mu ve fysice známý zákon po něm nazvaný.

³⁾ První systematický mineralog německý, působil také v našem Jáchymově jako lékař. (Žil 1490—1555.)

goliiovi⁴⁾ v řečnictví (ač jediné o to usiloval, aby se stal ciceronovcem); žádáme jen, aby se všichni, kdož jsou posíláni na svět nejen jako pouzí diváci, nýbrž i jako budoucí herci, učili znát základy, příčiny a cíle všeho nejdůležitějšího, co je a co se děje; aby se totiž na tomto světě nepotkávali s ničím tak nepoznaným, že by si o tom nemohli učinit nějaký skromný úsudek a že by toho nemohli užívat moudře k bezpečnému užítku bez škodlivého omylu.

Totíž co směřuje k vzdělání celého člověka.

2. Tak tedy naprosto a bez výjimky musíme usilovat o to, aby ve školách a odtud dobrodiním škol i v celém životě a) *duch byl vzděláván věděním a uměním*, b) *jazyky byly tříbeny*, c) *mravy vzdělávány ke všemu počestnému* a d) *BOH byl upřímně milován*.

Moudrost, opatrnost a zbožnost.

3. Neboť moudře promluvil, kdo řekl, že *školy jsou DILNY LIDSKOSTI⁵⁾*, tím totiž, že způsobují, aby se lidé stávali vpravdě LIDMI, to jest (máme-li hledět k cílům dříve stanoveným) aby se člověk stával a) *tvorem rozumným*, b) *tvorem, jenž je pánem tvorů* (také sebe samého), c) *tvorem, jenž je potěšením svého Stvořitele*. To se stane, budou-li se školy snažit učinit lidi *rozumem moudrými, v skutcích opatrnými a v srdci zbožnými*.

Dokazuje se, že to třetí nesmí být odtrhováno:

4. Toto trojí tedy nutno vštěpovat ve všech školách veškeré mládeži. To ukáží, vezma pro tu věc důkaz

- a) *z věcí, jež nás zde obklopují,*
- b) *z nás samých,*
- c) *z Krista, jenž je Θεοάνθρωπος (bohočlověk) a nejdokonalější obraz naší dokonalosti.*

1. Ze souvislosti věcí samých.

5. *Věci samy, pokud se nás týkají, nemohou být jinak rozděleny než na trojí*. Neboť některé jsou pouze předmětem našeho pozorování, jako nebe a země a co je na nich. Některé jsou předmětem napodobování, jako podivuhodný řád ve všem, jež má člověk rovněž zobrazovat svými skutky. Některé konečně jsou předmětem požívání, jako milost Boží a mnohonásobné jeho požehnání, zde i věčně. Má-li tedy člověk dosti činit všem těmto věcem, musí se nezbytně učít předně poznávat, co se mu v tomto podivuhodném amfi-

⁴⁾ Christophe de Longueil (1490—1522), humanista francouzský, proslulý ciceronským slohem.

⁵⁾ V Opera didactica omnia (Illustris Patakinæ scholæ idea) píše Komenský: „...aby tato škola začínala být opravdu tím, čím by měly být všechny, dílnami lidskosti a semeníštěm země, jak skrze proroka mluví Bůh.“

theatru⁶⁾ podává k spatřování, za druhé činit, co se mu ke konání ukládá, a konečně požívat to, co k požívání jemu (jako hosti v domě svém) podává štědrá rukou nejmilostivější Stvořitel.

6. *Pozorujeme-li sami sebe, stejně shledáváme, že všem stejně patří vzdělání, mravnost a zbožnost*, ať již pozorujeme podstatu své duše nebo účel svého stvoření a uvedení na svět. ^{2. Ze složení naší duše.}

7. Podstata duše záleží ze tří mohutností [které jsou obrazem nestvořené Trojice⁷⁾]: *rozumu, vůle a paměti*. Rozum se vztahuje k pozorování rozdílů věcí (a to do všech, i nejmenších podrobností). *Vůle se nese k volbě věcí*, totiž k vybírání věcí užitečných a odmítání škodlivých. *Paměť* pak uchovává pro budoucí potřebu to, čím se jednou zabýval rozum a vůle, a připomíná duši její závislost (na Bohu) a její povinnost; po té stránce se jmenuje také svědomím. Mají-li tedy tyto schopnosti vykonávat náležitě tyto své úkoly, *musí být nezbytně opatřeny tím, co by osvěcovalo rozum, řídilo vůli a budilo svědomí*, aby rozum bystře pronikal, vůle volila bez chyby a svědomí obracelo všecko dychtivě na Boha. Jako tedy uvedené schopnosti (*rozum, vůle a svědomí*) nemohou být odděleny, poněvadž tvoří právě tutéž duši, tak ony tři ozdoby duše, *vzdělání, ctnost a zbožnost*, nemají být odtrhovány.

8. Uvážíme-li již, proč jsme uvedeni na svět, bude patrné, že účel toho je dvakrát trojí, totiž *abychom sloužili BOHU, TVORŮM A SOBĚ* a *abychom požívali rozkoš* plynoucí Z BOHA, Z TVORŮ A Z NÁS samých. ^{Z účelu našeho poslání na svět.}

9. Chceme-li sloužit Bohu, bližním a sobě samým, musíme mít *vzhledem k Bohu zbožnost, vzhledem k bližnímu mravnost a vzhledem k sobě samým vědění*. Ovšem to všecko je tak sloučeno, že jako člověk má být sám pro sebe nejen moudrý, nýbrž i ctnostný a zbožný, tak má sloužit na prospěch bližního nejen mravnost, nýbrž i vědění a zbožnost, a ve chválu Boží má přecházet nejen zbožnost, nýbrž i vědění a mravy.

1. Abychom sloužili Bohu, bližním a sobě samým.

⁶⁾ Amfiteatr je vlastně kruhové divadlo, kde od kruhového hlediště uprostřed vystupují v soustředných kruzích stále výše stupně sedadel. Zde znamená slovo amphitheatrum prostě divadlo.

⁷⁾ Komenský přičítal číslům také mystický význam. Tak číslo tři uváděl ve vztah k Trojici, a proto při dělení rád prováděl trojdělení leckdy i tam, kdy toto dělení bylo násilné. Příklady poskytují zejména jeho pozdní spisy, zvláště *Trojumění obecné*.

2. Abychom
požívali roz-
koše trojí,
vyplyvající

10. Pokud jde o rozkoš, Bůh k ní určil člověka, jak ukázal při stvoření tím, že jej uvedl až na svět opatřený už kolem vším dobrým, nadto založil pro jeho potěšení ráj a konečně jej ustanovil účastným své věčné blaženosti.

11. Rozkoší však rozuměj ne tělesnou (ačkoliv i ta, pokud není ničím jiným než svěžestí zdraví, sladkostí jídla a spánku, nemůže pocházet odjinud než ze ctnosti střídmosti), nýbrž rozkoš duševní; ta pochodí buď z věcí, jež nás obstupují, nebo z nás samých, nebo konečně z Boha.

a) z věcí
samých,

12. Rozkoš pochodící z věcí samých je ta příjemnost zkoumání, kterou zakouší muž moudrý. Neboť kamkoli se obrátí, cokoli se naskytá jeho pohledu a cokoli vezme ve svou úvahu, všude a ve všem nalézá vnaudu takové příjemnosti, že často zapomíná sám na sebe, jakoby unesen ze sebe samého. To je to, co dosvědčuje kniha Moudrosti, že není trpký byt moudrosti ani bolestné bydlení s ní, ale potěšné a radostné (Moudr. 8, 16). A pohanský mudrc⁹⁾ dí: τὸ φιλοσοφεῖν οὐδὲν ἥδιον ἐν βίῳ.

b) z nás
samých,

13. Rozkoš ze sebe sama je ono nejsladší kochání, kterým se raduje člověk ctnostný ze své vnitřní sporádanosti, když vidí, že je hotov ke všemu, co káže rád spravedlnosti. Tato radost je mnohem větší nad tu, kterou jsme jmenovali dříve, jak dosvědčuje tento výrok: Dobré svědomí hody ustavičné.

c) z Boha.

14. Rozkoš z Boha je nejvyšší stupeň radosti na tomto světě, když člověk cítí, že je mu Bůh na věky milostiv, a tak plesá v jeho otcovské a neproměnné přízni, že se srdce rozplývá láskou k Bohu; a neví, co nadto činit nebo žádat, než že se v milosrdenství Boží zcela noří, libě odpočívá a požívá předtuchy věčného života. Toť je onen pokoj Boží, který převyšuje všeliký rozum (Fil. 4, 7), nad nějž nic vyššího nemůže být ani žádáno, ani myšleno. Ta trojice tedy, vzdělání, ctnost a zbožnost, jsou tři studnice, z nichž tekou všechny potoky nejdokonalejších rozkoší.

3. Z příkladu
našeho vzoru:
Krista.

15. Posléze, že toto trojí mají mít všichni i každý zoláště, ukázal svým příkladem onen v lidském těle zjevený BŮH (aby poskytl na sobě vzor a pravidlo všeho). O něm zajisté svědčí evangelista (Luk. 2, 52), že když prospíval věkem, prospíval také zároveň moudrostí a milostí u Boha i u lidí. Tu tedy vizte onu blaženou trojici našich ozdob! Neboť co jiného je moudrost, než poznávání všech věcí tak, jak skutečně jsou? Milost u lidí čím je dána, než milování hodnými

⁹⁾ Nevíme, kterého má Komenský na mysli.

mravy? A milost Boží čím je způsobována, než bází Páně, totiž vnitřní, opravdovou a vroucí pobožností? *Ať tedy cítíme na sobě to, co na Kristu Ježíši, jenž je nejdokonalejším vzorem všeliké dokonalosti, jemuž my se máme přizpůsobovat.*

16. Neboť proto řekl: *Učte se ode mne* (Mat. 11, 20). A poněvadž týž Kristus byl dán lidem za učitele nejosvěcenějšího, kněze nejsvětějšího a krále nejmocnějšího, je patrné, že křesťané mají býti formováni podle vzoru Kristova a mají býti učiněni rozumem osvěcenými, snahou svědomí svatými a skutky (každý ve svém povolání) mocnými. Vskutku křesťanskými budou tedy naše školy teprve tehdy, až nás učiní co nejpodobnějšími Kristu.

17. Nešťastné proto trhání, kdekoli ta trojice spolu nedrží ocelovým svazkem! Nešťastné vzdělání, které nepřechází v mravnost a zbožnost! Neboť co je vzdělání bez mravnosti? *Kdo prospívá ve věděni a ztrácí na mravech* (praví staré přísloví), *více ztrácí než získává*. Tedy totéž, co řekl Šalomoun o krásné, ale nerozumné ženě, může se říci o člověku vzdělaném, jehož mravy jsou však špatné: *Jako šperk zlatý na rypáku svině je vzdělání při člověku nectnostném* (Přísl. 11, 22). Jako drahokamy se nezasazují do olova, nýbrž do zlata, a oboje se třpytí pěkněji, tak věděni se nesmí spojovat s nevázaností, nýbrž se ctností, a jedno druhému dodá krásy. Když pak k obojímu přistoupí pravá zbožnost, bude dokonalost dovršena. Neboť jako je bázeň Páně počátkem a koncem moudrosti, tak také je vrcholem a korunou věděni, poněvadž *plnost moudrosti je báti se Pána* (Přísl. 1, Sir. 1 a jinde).

Nešťastné
trhání.

18. Krátce, poněvadž na dětském věku a vychování závisí celý ostatní život, všecko bude ztraceno, nebudou-li zde všichni připraveni ke všem úkolům celého života. Jako se tedy tvoří v životě matčině každému budoucímu člověku tytéž údy, a to každému všechny, ruce, nohy, jazyk atd., třeba nemají býti všichni řemeslníky, běhouny, písaři a řečníky, tak ve škole všemu tomu, co se týká člověka, sluší vyučovat všechny, třeba má býti později každému něco jiného prospěšnější.

Závěr.

DOSUD NEBYLO DOKONALE ÚČELNÝCH ŠKOL.

Co je škola, která zcela vyhovuje svému účelu.

1. PRO TENTO sebevědomý výrok se budu zdáti příliš a příliš osobivý. Avšak odvolávám se k věci samé a ustanovuji za soudce i tebe, kdož toto čteš, sám představuji pouze stranu. Školou dokonale účelnou jmenuji tu, která je pravou *dílnou lidí*¹⁾; kde se totiž mysl žáků ponořuje v lesk moudrosti, aby rychle pronikala všechno zřejmé i tajné (jak praví Kniha moudrosti 7, 17), kde mysl a její city jsou vedeny ke všeobecné harmonii ctností, kde srdce je vábeno božskou láskou a skoro opijeno, takže již nyní pod sluncem zvykají žítí nebeský život všichni ti, kdož jsou svěřeni křesťanským školám, aby byli napájeni pravou moudrostí. Krátce, kde *všichni všemu všestranně* mají být vyučováni.

Dokazuje se, že školy sice mají být takové, avšak nejsou.

2. Než která škola si toto vytkla za účel v takovém stupni dokonalosti, neřku-li, že toho dosáhla? Avšak aby se nezdálo, že se honíme za platonskými ideami²⁾ a že sníme o dokonalosti, jaké nikde není a jaké v tomto životě snad ani nelze se nadít, ukáži jiným důkazem, že školy *mají být* takové, avšak že dosud *nejsou*.

1. Přáním dr. Lutbera.

3. Luther ve svém napomenutí říšským městům [r. 1525³⁾] pro zřizování škol si mezi jiným přeje toto dvojí: Předně, *aby po všech městech, městečkách a vesnicích byly zřizovány školy pro vzdělávání veškeré mládeže obojího pohlaví (že se to má dít, dokázali jsme my v kapitole IX), tak aby i ti, kdož se věnují rolnictví a řemeslům, zaskakovali do škol aspoň na dvě hodiny denně a byli vyučováni v literárním umění, mravech a zbožnosti. Za druhé, aby byli vyučováni nějakou snazší methodou, která by mládež nejen neodstrašovala od učení, nýbrž spíše ji vábila jako nějaké lákadlo, a jak praví, aby hoši měli z učení nemnější rozkoš, než když celé dni tráví hrou o ořechy, míčem a běháním. Tolik on.*

2. Svědeckým věcí samých. Neboť:

4. Znamenitá to věru rada a hodná tak velikého muže! Ale kdož nevidí, že až dosud zůstalo při pouhém přání? Neboť kde jsou ony všeobecné školy? Kde ona vábná methoda?

¹⁾ Dílnou, z níž lidé vycházejí, dílnou lidskosti.

²⁾ Podle Platona jsou všechny věci našeho světa jen odleskem dokonalosti, která je mimo náš svět. Svým myšlením můžeme se jen přiblížit oněm ideám, kterých zde na světě dosíci nemožno.

³⁾ Ve svém poslání *An die Ratsherren aller Städte deutschen Landes*; správné datum je však 1524.

5. Vidíme pravý opak všeho toho; neboť v oněch menších obcích, dědinách a vesnicích nejsou ještě všude založeny.

6. Kde však jsou, nejsou pro všechny bez rozdílu, nýbrž jenom pro některé, totiž pro bohatší, neboť jsou nákladné, a proto chudí bývají k nim připouštěni jen nějakou náhodou, když se totiž nad nimi někdo smiluje. Že však mezi nimi nejednou mizejí a hynou vynikající duchové k veliké škodě církve i obcí, je pravděpodobné.

7. Dále ve výchově mládeže se většinou užívalo tak tvrdé metody, že školy vůbec byly považovány za postrach hochů a mučírny ducha a že větší část žáků, ježto se jim zprotivilo učení i knihy, utíkala raději k dílnám řemeslníků nebo k nějakému jinému způsobu života.

8. A těm, kteří byli ve školách podrženi (buď donuceni vůli svých rodičů nebo příznivců, buď zvábeni nadějí, že ze vzdělání dosáhnou jednou nějaké hodnosti, buď sami od sebe přirozeností jsouce puzeni k tomuto ušlechtilému zaměstnání), těm vzdělání nebylo dááno ani opravdově, ani dosti rozumně, nýbrž spíše zpozdile a chybně. Neboť to, co by zvláště mělo být vštěpováno v mysl, bylo zvláště zanedbáváno, totiž ZBOŽNOST a MRAVY. O ty, pravím, všude ve školách (i v akademiích, které by přece měly být vrcholem lidského vzdělání) byla menší péče, takže odtamtud často místo tichých beránků vycházeli divocí oslové a nezkcrocení, bujni mezkové a že odnášeli odtamtud místo povahy způsobilé ke ctnosti pouze nátěr dobrých způsobů, nějaký pyšný cizokrajný šat a oči, ruce i nohy vycvičené k světským mar-nostem. Neboť kolikátému každému z těchto panáček, vzdělávaných tak dlouho studiem jazyků a věd, připadalo na mysl, aby byli ostatním smrtelníkům vzorem střídmosti, čistoty, pokory, lidskosti, důstojnosti, trpělivosti, zdrženlivosti atd.? Avšak co je toho příčinou, ne-li to, že *školy si ani nepřipustí pomýšlení o řádném životě*. To dokazuje uvolněná kázeň skoro všech škol, to dokazují nevázané mravy všech stavů, to dokazují nekonečné nářky, vzdechy a slzy mnohých lidí zbožných. A mohl by dnes ještě někdo hájit tento stav škol⁴⁾? Vždyť dědičná nemoc, přešla na nás od prvních lidí, ovládá nás tak, že *pohrdnuše stromem života, nespořádaně obracímé svou touhu pouze ke stromu vědění*⁵⁾. A školy, hovějíce

⁴⁾ Pěkné obrázky ze školského života, které ilustrují tyto nářky Komenského, najdou se u Wintra, *Život a učení na školách partikulárních*.

⁵⁾ Jako Adam a Eva podle bible.

1. Školy nejsou ještě všude založeny.

2. A kde jsou, nehlídají se, aby byly pro všechny.

3. Nejsou to školy, kde by se učilo hravě, nýbrž robotárně.

4. Nikde se neučí všemu, ba ani hlavním věcem.

této zvrácené choutce, honily se až dosud pouze a jedině za vědomostmi.

5. Ne hladkou, nýbrž násilnou methodou.

9. Avšak i to samo v jakém pořádku? S jakým výsledkem? Zajisté s takovým, že zdržovaly pět, deset i více let tím, co dáno lidské mysli pochopit za jeden rok. Co se mohlo zcela mírně vštěpovat a vlévat v mysl, to se do ní násilně tisklo, ba cpalo a vtlačovalo. Co se mohlo stavět před oči světla a jasně, to se podávalo temně, zmateně a zamotaně, jakoby v samých hádankách.

6. Podává se spíše slovní než věcné vzdělání.

10. Nemluvím zatím o tom, že sotva kde byl duch živen pravými jádry věcí; povětšinou byl naplňován slupkami slov (jakési prázdné a papouškovité povídaivosti) a pouhými plebami neb mlhou domněnek.

7. Jak bylo studium latiny rozvleklé a zmatené.

11. Jen studium pouhé latiny (abych se toho pro příklad zběžně dotkl) jak bylo, dobrý Bože, zmatené, jak pracné, jak rozvleklé! Rychleji se markytáni, pacholci, příštípkáři a lidé zaměstnaní při kuchyňských, vojenských a jiných nižších pracích naučí jazyku rozdílnému od svého jazyka mateřského, ba i dvěma nebo třem, než se chovanci škol v plném klidu a s největším úsilím naučí jedině latině. A jak nestejný je prospěch! Výše uvedení za několik měsíců povídají hbitě cizí řeči; žáci až po patnácti nebo dokonce dvaceti letech dovedou pronést něco latinsky, a ani to ještě bez zajíkání a nejistoty, často se ještě opírajíce o berly svých mluvnic a slovníků. *Odkud může pocházet toto nejhorší plýtvání času i práce leč z chybné metody?*

Stížnost na to Lubinova

12. O ní právem napsal proslulý Eilhart Lubin^o), doktor svaté theologie a profesor rostocké akademie, takto: *Mně se zdá, že onen obyčejný způsob, jak jsou vyučováni chlapci ve školách, je zcela takový, jako kdyby bylo bývalo někomu rozkázáno, aby schválně a s veškerým úsilím vymyslel nějaký způsob a prostředek, kterým by stejně učitelé i žáci pouze s nesmírnou prací, s velikou omrzelostí, s nekonečnými útrapami a teprve po uplynutí předlouhé doby přiváděli (učitelé) a byli přiváděni (žáci) k poznání latinského jazyka.*

Kolikrát na to myslím neb vzpomenu v hnědivé mysli, tolikrát celý se chvěji a hrozím se v hlubinách srdce.

A hned potom: *Když jsem o tom častěji u sebe uvažoval, nejednou, přiznávám se, připadl jsem na tu myšlenku a dospěl*

^o) O něm viz poznámku třináctou k předmluvě Komenského. (Cítat je se strany 7/8, sig. 6.)

jsem k přesvědčení, že to zavedl do škol nějaký zlý a závistivý duch, nepřítel lidského pokolení. Potud Lubinus; jej jediného jsem zde chtěl uvést z mnohých znamenitějších svědků.

13. Ačkoli nač třeba hledat svědky? Tolik je nás mezi námi, a spisovatele. kolik nás vyšlo ze škol a z akademií sotva se stínem nějakého vzdělání! Jedním z mnohých tisíců jsem také já, ubohý človíček, jemuž nejpříjemnější jaro celého života, kvetoucí léta mládí, strávená školskými tlachy, byla bídně zmařena. Ach kolikrát, když mi bylo dopřáno lépe vidět, vzpomínka na zmařený věk mi vyloudila z prsou vzdechy, z očí slzy a v srdci bolest! Ach, kolikrát mě ta bolest přinutila volat:

Kéž by mi Jupiter chtěl má uprchlá vrátiti léta⁷⁾!

14. Ale to jsou marná přání; den, který uplynul, již se ne navrátí. Nikdo z nás, komu již uplynula léta, neomládne, aby se učil znova začínat život a sám sebe vystrojovat lepší výstrojí pro život; tomu nezbyvá žádné rady. *To jedině zbývá, to jedině je možné: abychom učinili pro své potomky všecko, co vůbec můžeme učinit;* když je dokázáno, kde nás naši učitelé uvrhli v omyly, abychom ukázali cestu, jak se uvarovat chyb v téže věci. To se stane ve jménu a vedením toho, *kterýž sám umí počítat nedostatky naše a rovnat zkřiveniny* (Kaz. 1, 15).

Stížnosti a přání třeba změnit ve snahu, hledati lepší věci.

KAP. XII.

ŠKOLY MOHOU BÝTI PŘETVOŘENY V LEPŠÍ.

1. HOJIT zastaralé nemoci je těžko a nesnadno a pokládá se skoro za nemožné. Kdyby se však přece našel někdo, kdo by sliboval odpomoc, zdaž by jej odmítl nemocný? Či nepřál by si spíše, aby přičinil ruku co nejrychleji? Zvláště kdyby viděl, že lékaře vede ne nerozvázné zdání, nýbrž přesná úvaha. Musíme tedy v tomto našem neobyčejném předsevzetí dospět k tomu, aby nejdříve bylo zjevno, *co slibujeme, a pak, na jakém základě?*

Mají se dávat léky při zastaralých případech?

2. *Slibujeme takové uspořádání škol, aby jim*

a) byla vzdělávána *všecka mládež* (mimo ty, jimž Bůh nedal rozumu),

b) a to všim tím, co může učinit člověka moudrým, šlechetným a svatým;

Co zamýšlí a slibuje zde spisovatel.

⁷⁾ Cítat z Vergiliovy Aeneidy, VIII, v. 560.

c) toto vzdělání jakožto příprava pro život aby bylo dokončeno před mužným věkem,

d) a aby se toto vzdělávání dalo bez ran, bez tordosti a bez jakéhokoli nucení co nejlépeji, co nejmileji a jaksi samo od sebe. (Podobně vyrůstá živé tělo do velikosti, nepotřebujíc žádné napínání ani rozpínání údů, neboť tělo samo vyrůstá znenáhla a nepozorovaně ve velikost a sílu, jen když mu rozumně dodáváš potravu, ošetřování a cvičení; tak, pravím, potrava duši rozumně dodávaná, ošetřování a cvičení má samočinně přecházet v moudrost, ctnost a zbožnost.)

e) Aby byli vzděláváni k věděni ne zdánlivému, nýbrž opravdovému, ne k povrchnímu, nýbrž důkladnému; to jest aby si rozumný tvor, člověk, zvykal dáti se vodit ne cizím, nýbrž vlastním rozumem, ne pouze cizí mínění o věcech v knihách číst a chápat neb i zpaměti je znát a odříkávat, nýbrž sám pronikat ke kořenům věcí a zjednávat si jejich pravé porozumění a upotřebení. Totéž ať platí o pevnosti mravů a zbožnosti.

f) Aby toto vzdělávání nebylo namáhavé, nýbrž co nejmenší, takže by se veřejnému vyučování věnovalo denně ne více než čtyři hodiny, a to tak, aby jediný učitel stačil vyučovat najednou třeba sto žáků s namáháním desetkrát menším, než jaké se nyní věnovává jednotlivým žákům.

3. Avšak kdo tomu uvěří dříve, než uvidí? Vždyť je známa povaha smrtelníků, že než se vynalezne něco neobyčejného, diví se, jak by to bylo možno vynalézt; jakmile však je to nalezeno, diví se, jak že to nebylo nalezeno již dávno. Když Archimedes¹⁾ sliboval králi Hieronovi, že jednou rukou spustí na moře velmi velikou loď, kterou nemohlo hnouti s místa ani sto lidí, vysmáli se mu; avšak posléze to spatřili a žasli.

4. Kolumba, tušícího na západě nové ostrovy, žádný král nechtěl vyslyšet a nechtěl ani dost málo přispět k provedení pokusu, mimo krále kastilského²⁾. Že by sami účastníci plavby, tolikrát rozhořčení zoufalstvím, málem byli Kolumba shodili do moře a vrátili se s nepořízenou, vypravuje historie. A přece byl objeven onen ohromný Nový svět a nyní se již všichni

¹⁾ Viz o něm poznámku druhou ke kapitole X. Archimedes použil kladkostroje. O tom vypráví Plutarch v životě Marcellově, kap. 14.

²⁾ Komenský míní krále Ferdinanda Kastilského. Většinou se ta podpora připisuje Isabelle Kastilské. Snad se v té věci Komenský řídil oblíbenou knihou Benzonih, Znamení a podivuhodná historie o objevení Východní Indie Kolumbem.

divíme, kterak mohl zůstat tak dlouho skryt. Ale také známý vtipný čin téhož Kolumba sem patří. Když při hostině na něj doráželi výsměšky Španělé, kteří záviděli jemu, Vlachovi, slávu takového objevu, a mezi jiným pravili, že objevil onu druhou polokouli náhodou, ne uměním, a že ji mohl objevit kdokoli jiný, dal jim pěknou úlohu: Kterak lze postavit slepičí vejce na špičku bez ošelické opory? Když se o to všichni marně pokoušeli, tu on, klepnuv zlehka skořápkou o talíř a málo ji naraziv, postavil vejce zpríma. Oni se smáli a volali, tolik že dovedou také. Dovedete, vece, poněvadž jste viděli, že je to možné. Avšak proč nikdo přede mnou³⁾?

5. Totéž by se asi bylo stalo, kdyby Jan Faust⁴⁾, vynálezce umění knihtiskařského, byl začal hlásat, že zná způsob, jímž může jediný člověk opsat více knih za týden než běžně deset nejvyvíčenějších pisařů za celý rok, mimo to že ty knihy budou napsány velmi pěkně, všechny exempláře v tomtéž tvaru až do posledního puntíku, a že všechny budou úplně bez chyb, jen když bude jeden náležitě opraven, atd., kdo by tomu byl uvěřil? Komu by se to nebylo zdálo hádankou, anebo aspoň marnou a neužitečnou chloubou? A přece, hle, nyní vědí již i děti, že se tak zcela jistě děje.

6. Kdyby byl Berthold Schwartz⁵⁾, vynálezce dělostřelby, takto napadl lučištníky: Vaše luky, vaše házečí stroje a vaše praky nejsou k ničemu. Já vám dám nástroj, který beze vsí síly ramen, pouze pomocí ohně bude nejen metat kameny a železo, nýbrž i bude dále donášet, jistěji zasahovat předměty a silněji je porážet a kácet, kdo z nich by se mu nebyl vysmál? Tak běžný je obyčej považovat nové a nezvyklé věci za podivné a víře nepodobné.

7. A Američané⁶⁾ si jistě nedovedli představit, kterak by bylo možno, aby člověk s člověkem mohl sdělovat své myšlenky bez oslovení, bez zprostředkovatele, pouhým posláním listu; ale u nás tomu rozumějí i nejhloupější. Tak naveskrz platí všude a při všem:

Co se kdys obtížným zdálo, to hračkou je potomstou nyní.

³⁾ Anekdotu tuto vypravuje také Benzoní.

⁴⁾ Komenský považoval za vynálezce knihtisku Jana Fusta, psaného také Faust. Ten se spolčil s Gutenbergem a po roztržce s ním založil vlastní tiskárnu.

⁵⁾ Berthold Schwarz, německý mnich, kladený do polovice 14. století. Málo spolehlivá tradice jej prohlašuje za vynálezce střelného prachu.

⁶⁾ Mínění obyvatel Ameriky, než ji objevil Kolumbus.

Lidská povaha při nových vynálezech se objasňuje na příkladě stroje Archimedova.

Nového světa.

umění knihtiskařského.

dělostřelby

a umění psátí.

Vynálezu dokonalé metody se také dostává výtek.

Co činit proti tomu.

Základ vědeckého důkazu

vysvětlen

a upotřeben.

1. námitka.

2. námitka.

8. Že tomu bude nejinak i při tom našem novém předsevzetí, duch náš snadno předvídá, ba do jisté míry jsme to již i zakusili. *Bude se totiž ledakdo divit a horšit, že jsou lidé, kteří se opovažují vytýkat nedokonalost osvědčeným školám, knihám i metodám a slibovat kdovíco nezvyklého a převyšujícího viru.*

9. Nám by sice bylo možno dovolávat se výsledku naší these jakožto nejpravdivějšího budoucího svědka (takovou mám důvěru v Boha svého), avšak poněvadž to zde píšeš dopředu ne pro nevzdělaný lid, nýbrž pro rozumné lidi, musíme ukázat, že je možno, aby všecka mládež byla naplněna vzděláním, mravy a zbožností beze vši takové obtíže a nesnáze, jakou podle obecné metody zakoušejí všude učitelé i žáci.

10. Základ toho dokazování budiž tento jediný, avšak úplně dostačitelny: že každá věc se nejen dává snadno věsti tam, kam se kloní od přírody, nýbrž i že tam spěchá sama od sebe a s jakousi libostí, takže by měla bolest, kdybys jí zabránoval.

11. Neboť ptáka zajisté nikterak není třeba nutit, aby zvykal létat, rybu, aby zvykala plovat, a zvíře, aby zvykalo běhat; činí to sami, jakmile cítí, že údy určené k těmto úkonům jsou dosti silné. Ani tedy není třeba nutit vodu, aby tekla shora dolů; ani oheň, aby hořel, dostane-li se mu hořlavín a průvanu; ani kulatý kámen, aby se valil svrchu dolů, nebo hranatý, aby ležel; ani oko a zrcadlo, aby při náležitém světle zachycovaly předměty; ani semeno, aby klíčilo, bude-li mu pomáhat vlhko a teplo. Zajisté každá věc sama od sebe se snaží konat to, k čemu je svým vznikem způsobilá; a koná to, i když se jí pomůže sobeměně.

12. Když tedy (jak jsme viděli v kapitole V) všem lidem (vyjímajíc lidi zrůdné) jsou od přírody vrozena semena vědění, mravů a zbožnosti, následuje z toho nezbytně, že jim není potřebí ničeho než pramalý popud a nějaké rozumné vedení.

13. Avšak namítne se: *Ne z každého dřeva může býtí fládr!* Odpovídám: *Avšak z každého člověka se stává člověk, nedostaví-li se porušení.*

14. Nicméně přece (namítl by někdo) naše vnitřní síly jsou oslabeny prvotním hříchem. Odpovídám: *Avšak nejsou zničeny.* I tělesné síly jsou ovšem oslabeny, a přece je umíme opět přivést k přirozené svěžesti chůzí, během a konáním řemeslných prací. Neboť ačkoliv první lidé, hned jak byli stvořeni, mohli chodit, mluvit a myslet, kdežto my nemůžeme chodit, mluvit a myslet, leč až se naučíme, přece z toho ne-

plyne, že by se tomu člověk nemohl učít jinak než zmateně, pracně a na nejisto. Neboť naučíme-li se bez tak velkých nesnází tomu, co se týká těla, totiž jíst, pít, chodit, tančit, provozovat řemesla, proč bychom se nemohli naučit i tomu, co se týká ducha? Jen když se nám dostane náležitého vzdělání. Co mám říci více? *Koníř naučí za několik měsíců koně tryskem uhánět, skákat, točit se a pohybovat na pokyn bičiku. Prostý kejklíř naučí medvěda tancovat, zajíce bubnovat, psa orat, bojovat, předpovídat atd. Ledajaká bába naučí papouška, straku, krkavce napodobovat lidské hlasy nebo nápěvy atd., to všecko mimo přirozenost a v kratičkém čase. A člověk by nemohl snadno býti vzdělán v tom, k čemu jej jeho přirozenost nikoli připouští nebo vede, nýbrž táhne a vleče?* Hanba to tvrdit, aby se nám nevysmáli dokonce i ti krotitelé zvířat.

15. *Avšak sama nesnadnost věci působí,* namítají dosud, *že nechápou všichni.* Odpovídám: Jaká to nesnadnost? Je, prosím, na světě nějaké těleso tak temné barvy, aby nemohlo býti zachyceno zrcadlem, jen když je postavíš příhodně do světla? Je něco, co by se nedalo vymalovat na tabuli, jen když maluje, kdo umí malovat? Vyskytuje se nějaké símě nebo kořen, jež by země nemohla přijmout a přivést svým teplem ke klíčení? Jen když někdo ví, kde, kdy a jak se má všecko sázet! Připojím toto: Není na světě tak vysoké skály ani věže, aby na ni nemohl vystoupit, kdokoli má nohy, jen když se k ní náležitě přistaví žebříky nebo se upraví na patřičném místě a v patřičném pořádku přímo ve skále vytesané stupně a ohradí se zábradlím proti nebezpečnosti pádu. Že tedy vrcholu vědění dochází tak málo lidí, ačkoli se k němu berou mnozí s myslí čilou a velmi dychtivou, a že i ti, kteří dostoupí jisté výše, nedostupují tam jinak leč s namáháním, těžce dýchajíce, s únavou a závratí, klouzajíce a opět a opět zpět padající, neplyne odtud, že by bylo lidskému duchu něco nedostupné, nýbrž že stupně jsou nespořádané, nerovné, mezerovité a pobožené, to jest metoda je zmatená. Že však po stupních náležitě uspořádaných, celých, plných a bezpečných lze každého dovést do jakékoli výše, je jisto.

16. Řekneš: *Nicméně jsou lidé velmi tupého ducha, do nichž se nemůže opravit nic.* Odpovídám: Sotva může býtí tak zašpiněné zrcadlo, aby aspoň nějakým způsobem nepřijímalo obraz; sotva může býtí tak drsná tabule, aby se na ni přece něco a nějak nemohlo napsat. Ostatně je-li

3. námitka.

4. námitka.

1. a 2. odpověď.

zrcadlo znečištěno prachem nebo skvrnami, má se dříve otřít, a je-li tabule drsná, má se uhladit; tak jich bude možno užívat. Tak i mladí lidé, jen když budou hlazeni a broušeni, budou vybroušeni a uhlazeni zajisté jedni od druhých, takže konečně všichni budou chápat všechno. (*Nepohnutě troám na svém torzení, poněvadž nepohnutelný je můj základ.*) Ukáže se ovšem ten rozdíl, že opozdilejší, ať již jakýkoliv zisk na vědomostech pocítí, přece jen jej pocítí; nadanější však, rozpínající touhu od věci k věci, budou pronikat do věci čím dál tím hlouběji a budou rozmanitě sbírat nové a přeužitečné poznatky o věcech. Konečně, *třebas některé hlavy se naprosto nehodí ke vzdělání, jako se nehodí dřevo zcela zkroucené k řezbám, naše torzení bude přece platit o prostředních hlavách, jichž je z milosti Boží nejvíc.* Lidí mozku příliš mdlého vidáme tak málo jako lidí od přirozenosti komolých. Neboť slepota, hluchota, chromost a slabost jistě se zřídka rodí s lidmi, nýbrž získává se naší vinou; tak i nepřirozená slabost mozku.

N. B.

3. odpověď.

N. B.

5. námitka.

Odpověď.

17. Ještě pak se namítává: *Některým nechybí sice schopnost k studiím, nýbrž chuť, a hnáti je k nim přes moc je nepěkné a zároveň i neužitečné.* Odpověď: Tak píše ovšem o jednom filosofovi, že máje dva žáky, jednoho neučelivého, druhého vzdorovitého, zahnal oba, poněvadž prý jeden, ačkoli chtěl, nemohl; druhý, ačkoli mohl, nechťel⁷⁾. Ale což jsou-li učitelé sami příčinou té nechuti k učení? *Aristoteles prohlásil⁸⁾, že touha po věděni je člověku vrozena; a že tomu tak je, viděli jsme v kapitole páté⁹⁾ a zde nejbližší předcházející jedenácté¹⁰⁾.* Ale někdy pokazí v dětech přirozenou chuť lichotná shovívavost rodičů, někdy je k marným věcem vábí lehkomyšlná společnost, někdy i hoši sami, pozorující různá zaměstnání občanská nebo dvořanská nebo jakékoli věci časné, dávají se svést od vrozených tužeb duše: z toho pak jde, že po neznámém nevzniká touha¹¹⁾ a nedovedou se snadno vzchopit. (Neboť jako jazyk plný jedné chuti nerozeznává dobře jinou chuť, tak duch zaujatý na jedné straně nemá dosti pozorů na to, co mu podává strana druhá.) U takových tedy musíme nejprve vyhnat onu získanou ztrnulost

⁷⁾ Historiku tu vzal Komenský nejspíše z Langova Florilegia, kde ji čteme v odstavci Discipulus (Žák).

⁸⁾ Na začátku své Metafysiky.

⁹⁾ Kap. V, § 7.

¹⁰⁾ V této kapitole se to však nedokazuje, nýbrž předpokládá.

¹¹⁾ Ovidius, Umění milovati, III, 397.

a uvést nadání v původní svěžest; potom se jistě vrátí chuť k věděni. Avšak kolikátý každý z těch, kteří se podjímají úkolu vzdělávat mládež, pomýšlí na to, aby si ji nejdříve uzpůsobil k přijímání vzdělání? Jako soustružník nejdřív oteše dřevo, než je soustruhuje, kovář změkčí železo, než je kuje, soukeník dříve očistí, přepere a vyčese vlnu, než ji přede, osnuje a tká, a jako švec vydělá, vytáhne a vyhladí kůži dříve, nežli šije střevíc, tímtež, pravím, způsobem má učitel v žákovi dříve vzbudit touhu po vzdělání, a než jej začne vzdělávat svými předpisy, má jej dříve učinit schopným ke vzdělání a tak povolným ve všem; ale kdo na to myslí? Každý skoro, jak koho najde, tak se dá do něho, hned jej soustruhuje, hned kuje, hned češe, hned tká, hned natahuje podle své míry, hned jej chce mítí hladkým a skvělým; a nedaří-li se to hned, jak si přeje (a kterak, prosím vás, má se to dařit?), zlobí se, rozpaluje se a zuří. Potom se divíme, že se někteří vzpouzí a utíkají před takovým vzděláváním? Spíše se musíme divit, že to někdo může vydržet.

18. *Ale naskýtá se příležitost připomenout něco o rozdílu duševních schopností, totiž že některé jsou bystré, jiné tupé, některé měkké a povolné, jiné tvrdé a vzpurné, jiné samy sebou chtivé věděni, jiné zase že se spíše těší z prací mechanických.* A z tohoto šesterého druhu povstává šesteré uspořádání duševních schopností.

Šesterý rozdíl duševních schopností.

19. Na prvním místě jsou *bystří, chtiví a povolní, nade všecky vůbec nejschopnější k studiím*; těm netřeba podávat nic než pastvu moudrosti, rostou sami jako ušlechtilá rostlina. Toliko je třeba opatrnosti, aby se jim nedovolovalo příliš pospíchat, sic ochabnou a uvadnou před časem.

I.

20. *Jiní jsou vtipní, avšak váhaví, ale přece poslušní.* Těm třeba pouze ostruh.

II.

21. *Za třetí jsou vtipní a učeliví, avšak vzpurní a zatvrdělí.* Takoví jsou vůbec ve školách nenáviděni a obyčejně se považují za ztraceny; a přece z takových bývají nejznamenitější mužové, jsou-li řádně vzděláváni. Dějepis podává příklad na Themistoklovi, slavném vojevůdci athénském. V mládí byl ducha prudkého [takže mu učitel říkával: *Z tebe, hochu, nebude nic prostředního; neboť budeš pro stát buď velikým dobrem nebo velikým zlem¹²⁾*]. Když se později ně-

III.

¹²⁾ O tom vypravuje Plutarch v životopise Themistokleově, kap. 2. Komenský mohl tyto výroky převzít ze známé Erasmovy sbírky památných výroků (Apophthegmata V. Themistocles 17 a 18).

kteří divili, kterak se jeho mravy mohly tak změnit, říkával: *Z nezkrotitelných hříbat býpají nejlepší koně, jen když se při nich užije právě kázně¹³⁾*. A to se ukázalo na Bukefalovi Alexandra Velikého. Když totiž Alexander viděl, že otec jeho Filippos rozkázal jakožto neužitečného dáti pryč velmi divokého koně, jenž nestrpěl na svém hřbetě žádného jezdce, pravil: *Jakého to koně kazí ti lidé, protože s ním z neumělosti nedovedou zacházet!* A když pocvičil koně podivuhodným způsobem bez ran, dokázal, že nejen tehdy, nýbrž stále potom nosil Alexandra a že na celém světě nebylo lze najít koně ušlechtilejšího a hodnějšího takového hrdiny. A Plutarchos, líče tuto událost, dodává: *Onen kůň nás učí, že mnoho zdárných hlav hyne vinou učitelů, kteří činí z koňů osly, poněvadž neumějí ovládat ty, kteří jsou hrdí a sobodomyslní¹⁴⁾*.

22. Za čtvrté jsou *popolní a zároveň i chtiví učení, avšak zdoluhaví a těžkopádní*. Ale takoví dovedou kráčet v šlépějích těch, kdož jdou před nimi; aby to dovedli, musíme se snížit k jejich slabosti tím, že jim neukládáme nic těžkého, nic na nich nevymáháme prudce, nýbrž spíše je všude snášíme, laskavě jim pomáháme a dodáváme jim myslí a vzpruhy, aby neklesali na myslí. Neboť takoví, třeba docházeli cíle později, přece trvají lépe, jako tomu bývá u pozdního ovoce. A jako se razítko sice tíže vrývá v olovo, avšak déle vydrží, tak bývají často trvalejší než lidé nadaní a nemizí z jejich paměti tak snadno, čemu se jednou naučili. Nesmějí tedy býti vylučováni ze škol.

23. Za páté: *Někteří jsou tupí, a k tomu ještě vlašní a liknaví*. Jen když nejsou vzpurní, mohou ještě býti napraveni; avšak k tomu je třeba velikého umění a veliké trpělivosti.

24. *Na posledním místě jsou tupí a zároveň povahy pokroucené a vzpurné; z těch obyčejně nebývá nic*. Avšak poněvadž je jisto, že v celé přírodě proti věcem zhoubným lze najít léky a že ze stromů od přírody planých vznikají náležitým štěpováním ušlechtilé, nesmíme nad nimi zcela zoufat, nýbrž musíme hledět, aby se aspoň vzpurnost dala vykořenit a odstranit. Nepůjde-li to, teprve pak bude nutno nechat zkroucené a sukovité dřevo, z něhož bychom marně

¹³⁾ Viz předešlou poznámku.

¹⁴⁾ U Plutarcha v životě Alexandrově (kap. 6) tento dodatek není, ale zato jej čteme v květobraní Langově pod heslem Výchova (Educatio). Odtud patrně Komenský svůj citát vzal.

chtěli vytvořit Merkuria¹⁵⁾. *Zpuchřelou zemi nesluší ani vzdělávat, ani se jí dotýkat*, praví Kato¹⁶⁾. Avšak takový a tak zvrhlý duch se najde sotva mezi tisíci a to je patrným důkazem dobrotivosti Boží.

25. Souhrn všeho toho, co jsme pověděli, lze uvést na známý výrok Plutarchův: *V ničí moci není, jaké děti se rodí; aby se však správným vedením staly dobrými, to je v naší moci*. Hle, v naší moci! praví. Neboť sadař zajisté z jakéhokoli plánte vypěstuje štěp, užívaje všude téhož umění štěpařského.

26. *Že však lze jednou a touž methodou vzdělávat a cvičit všecko mládež tak různého nadání, ukazují čtyři důvody, jak následují:*

27. Předně, *všichni lidé mají býti dovedeni k týmž cílům moudrosti, mravů a svatosti*.

28. Za druhé, *všichni lidé, ať se liší duševními schopnostmi jakkoli, mají jednu a touž lidskou přirozenost, opatřenou týmiž ústroji*.

29. Za třetí, *ta různost duševních schopností není nic jiného než překročení nebo úbytek přirozené harmonie, právě tak jako nemoci tělesné jsou překročení vlhkosti nebo suchosti, horkosti nebo studenosti*. Na př. *ostrotipnost* co je jiného než jemnost a pohyblivost životních par v mozku, jež velmi prudce probíhají skrze čidla a velmi rychle pronikají předměty. Není-li tato pohyblivost udržována v mezích nějakým způsobem, stává se, že se duch rozprchává a mozek zůstává buď oslaben aneb otupen; proto také vidáme, že hlavy předčasně zralé obyčejně zacházejí předčasnou smrtí nebo otupením. Naproti tomu *duševní tupost* co je jiného nežli nehybná hustota a temnota duševních par? Proto je potřeba rozhánět ji a vyjasňovat častějším províváním. *Svévolnost* a *vzpurnost* co je, ptám se, leč nadbytná pevnost srdce k neustupování? Tu tedy musíme umírňovat kázní. *Lenost* pak co je jiného než přílišná chabost srdce, které potřebuje otužování? Proto jako tělu není nejzdravější ten lék, který proti sobě staví protiklady (neboť tak se roznécuje prudší boj), nýbrž ten, který způsobuje zmírnění odporů, aby s jedné strany nebyl v něčem nedostatek a na druhé nevybývalo, tak *bude nejprůměrnějším prostředkem proti chybám lidského ducha taková methoda, kterou by se mírnily*

¹⁵⁾ Znamé latinské přísloví praví: Ne z každého dřeva se stane Merkurius, to je soška boží.

¹⁶⁾ Kato, *O zemědělství*, 5, 6.

Ze přece všecko týmž uměním a touž methodou může býti vedeno, dovozuje se čtyřmi důvody.

I.

II.

III.

N. B.

přebytky i nedostatky a všechno se uvádělo v harmonii a jakýsi pěkný soulad. Proto je tato naše metoda přizpůsobena prostředním hlavám (jakých je vždy nejvíce), aby ani k zadržování rychlejších (nemají-li se vyčerpat před časem) nechyběla uzda, ani k pobízení liknavějších ostruhy a bodce.

IV. 30. Konečně, *oněm nedostatkům i přebytkům duševních schopností se může lépe pomáhat, dokud jsou nové.* Neboť jako se na vojně dávají nováčkové mezi dosluhující vojíny, slabší mezi silné, líní mezi čilé, káže se jim bojovat pod týmiž prapory a jsou ovládáni týmiž rozkazy, dokud trvá boj v rozvinutém šiku, a teprve po vítězství každý pronásleduje nepřítele, kam až chce a může, sháněje kořist podle své chuti, tak i v této školské vojně má být zařízeno, aby se liknavější dávali mezi rychlejší, tupější mezi vtipnější, vzpurní mezi povolné a aby tak dlouho byli vedeni týmiž předpisy a příklady, dokud potřebují vůdce. Až budou propuštěni ze škol, ať každý projde zbývající drahou vzdělání, s jakou hbitostí dovede.

Jaké opatrnosti třeba, mají-li se dávat dohromady žáci různého nadání.

31. Avšak to promíšení míním nejen se zřením k místu, nýbrž mnohem více se zřením k pomoci, aby totiž učitel každému, koho vidí nadanějšího, svěřoval ke vzdělávání dva nebo tři jiné zdoluhavější, a o kom pozná, že je šlechtné povahy, tomu aby svěřoval pozorovat a řídit jiné žáky horšího ducha. Tak bude krásně postaráno o jedny i druhé, když nadto učitel bude mít pozor, aby se dalo všechno podle předpisu rozumu. Ale bude na čase přikročit již konečně k výkladu věci samé.

KAP. XIII.

ZÁKLADEM ZLEPŠENÍ ŠKOL JE PŘESNY POŘÁDEK VE VŠEM.

Rád je duše věci.

1. ROZVAŽUJEME-LI, co je to, co zachovává naše veškerenstvo i jednu každou věc o sobě v náležitém stavu, shledáme, že to není nic, naprosto nic jiného než řád. Rád je spořádání věcí přednějších i zadnějších, vyšších i nižších, větších i menších, podobných i nepodobných podle místa, času, počtu, míry a váhy, jak každé patří a hodí se. Proto kdosi nazval řád *duší věcí*; pěkně a pravdivě. Neboť všechno, co je spořádáno, zachovává svůj stav neporušený potud, pokud zachovává řád; opustí-li řád, chradne, kolísá padá a boří se.

To je patrné ze všech příkladů věcí přirozených i umělých. Neboť:

2. Co působí, ptám se, aby *svět* byl světem a stál ve své plnosti? Patrně to, že jeden každý tvor se udržuje velmi pečlivě ve svých mezích podle předpisu přírody; tímto, pravím, ostříháním příslušného řádu se udržuje pořádek veškerenstva.

To se objasňuje příkladem: 1. světa.

3. Co působí, aby *století* plynula tak přesně a beze všelikého matení po tak jistých obdobích let, měsíců a dní? Jedině neproměnný řád oblohy.

2. oblohy,

4. Co působí, aby *včely, mravenci a pavouci* konali práce tak jemné, že člověk nalézá spíše, čemu by se podívoval, než co by dovedl napodobovat? Nic jiného než vrozená schopnost zachovávat ve svém konání řád, počet a míru.

3. živočišků, kteří konají jemnou práci.

5. Co činí *lidské tělo* tak podivuhodným nástrojem, že stačí na práce téměř bez počtu, třeba není obdařeno nástroji bez počtu? Neboli že dovede několika málo údů, z nichž se skládá, vykonávat díla podivuhodně rozmanitá a že nenalézá, proč by buď něco pohřešovalo nebo si přálo jinak? Zajisté to působí přemoudrý soulad všech údů i každého zvláště i všech mezi sebou.

4. lidského těla,

6. Co působí, aby jediný *duch* v tělo vděchnutý dostačoval řídit celé tělo a vykonávat najednou tolik úkonů? Nic nežli řád, podle něhož jsou všechny údy spojeny stálými pouty a nechávají se uvádět v pohyb na pokyn prvního popudu, jenž vychází z duše.

5. našeho ducha,

7. Co působí, aby jeden člověk, *král nebo císař*, mohl ovládat celé národy, že třeba kolik hlav, tolik smyslů, přece všichni musí sloužit plánu onoho jednoho, a koná-li onen jeden věci náležitě, že se všechny věci nutně konají dobře? Nic jiného nežli řád, podle něhož všichni, jsouc svázáni pouty zákonů a poslušnosti, jsou ovládáni oním vládcem státu; jedni jsou mu nejbliže poddáni k bezprostřednímu poslouchání, jim zase jiní a tak dále až do posledního. Tak jako v řetěze zasahuje článek do článku, že hne-li se prvním, hnou se všechny, a stane-li jeden, stanou všechny.

6. rozumně spravovaného království,

8. Co to bylo, že *Hieron*¹⁾ tak velikou tíhu, již se tolik set lidí marně namáhalo hnouti s místa, sám jediný mohl otáčet podle libosti? Zajisté umělý stroj, složený z tolika válců, pák a provazů, že jedno pomáhalo druhému k zmnohonásobení síly.

7. stroje Archimédova.

¹⁾ Králi Hieronovi umožnil to svým kladkostrojem Archimedes. Viz o něm pozn. 1 ke kapitole XII a pozn. 2 ke kapitole X.

8. děl. 9. *Ony hrozné účinky děl*, jimiž se otrásají hradby, kácejí věže a kosí vojska, nepocházejí z ničeho jiného nežli z jakéhosi řádu věcí a z toho, že věci činné jsou připojeny k věcem trpným: totiž z náležitosti smísení sanytru a síry [nejstudenějšího s nejteplejším²⁾], z patřičné úměrnosti pušky nebo děla, z dostatečného nabíjení stroje střelným prachem a kulemi a konečně z opatrného míření na předměty. Kdyby z toho chybělo i jen jedno, celý přístroj nebude k ničemu.

9. umění knihtiskařského. 10. Co je podstatou *umění knihtiskařského*, jímž se rozmnožují knihy rychle, úhledně a správně? Zajisté řád v tom, že kovové typy liter se náležitě řezají, lijí, uhlazují, po kasách rozkládají a zase skládají v sazbu, dávají se do lisu atd., že se papír připravuje, namáčí, napíná atd.

10. vozn. 11. A abych uvedl i věci mechanické: která je příčina, že *vůz*, to jest dřevo a železo (neboť z toho se skládá), sleduje tak hbitě koně napřed ubíhající a slouží tak pěkně k dopravě lidí nebo nákladů? Nic než umělé spořádání dřeva a železa v kola, osy, oje, váhy atd. Neboť přerazí-li se nebo zláme z toho jen jedno, stroj není k potřebě.

11. lodí 12. Která je příčina, že lidé vstupují na dřevo a svěrují se rozbouřenému moři, že pronikají až k protinožcům a vracejí se bez pohromy? Nic, nežli že vzájemný řád zachovávají na *lodí* kýl, stěžeň, ráhna, plachty, vesla, kormidlo, kotva, lodní kompas atd. Pokazí-li se něco z toho, nastává nebezpečství zmítání, ztroskotání a záhuby.

12. a hodin. 13. Co konečně je to, že v nástroji pro měření času, v *hodinách*, železo rozmanitě rozkované a rozložené samo se hýbe, a to odpočítávajíc harmonicky minuty, hodiny, dni a snad i měsíce a roky a nejen ukazujíc to zraku, nýbrž abychom poznali čas i z dále a ve tmě, dávajíc znamení i sluchu? Co to, že takový nástroj budí člověka ze spánku, v kterou hodinu má nařízeno, a sám rozsvěcuje svíci, abys probudě se měl hned světlo? Co to, že zastupuje i místo kalendáře a může ukazovat nový měsíc, úplněk, všechny oběhy planet a zatmění svítících těles nebeských? Co, ptám se, je podivuhodného, ne-li to? Že totiž kov, věc sama v sobě neživá, může konati tak živé, tak stálé a tak pravidelné pohyby? Zdali před tím, než to bylo vynalezeno, nebylo to považováno právě tak za nemožné, jako kdyby byl někdo tvrdil, že stromy mohou chodit a kameny mluvit? Avšak že se to děje, toho svědkem je již sám zrak.

²⁾ Podle tehdejšího stavu chemie, která připisovala hmotám různé stupně utajeného horká neb chladu.

14. *Avšak jakou to skrytou mocí?* Žádnou jinou leč mocí zjevného, nade vším zde vládnoucího řádu, totiž takového spořádání všech tam se sbíhajících částí v určitém počtu, míře i řádu, že jedna každá má předepsaný cíl, k tomu cíli jdoucí prostředky a prostředků spolehlivé způsoby: zcela přesný totiž poměr každé části k ostatním, pravou souvislost každé s příslušnou protičástí a společné zákony ke sdělování a vyrovnávání síly. Tak všechno jde přesněji než nějaké živé tělo, které řídí vlastní duch. Ale jestliže se v tom něco rozsmykne nebo přetrhne nebo zláme nebo oslabí nebo zkriví, třeba nejmenší kolečko, nejmenší zoubek, nejmenší hřebíček, všechno se hned zastaví nebo se odchýlí od svého cíle; tak zřejmě je zde patrné, že *všecko závisí jedině na řádu*.

15. *Nic jiného tedy nežádá umění vyučovací než umělé rozdělení času, věcí a metody.* A dovedeme-li je stanovit přesně, učít všemu školní mládež v jakémkoli počtu nebude o nic nesnadnější, než pomoci tiskařských strojů potisknout denně tisíce archů nejkrásnějším písmem nebo postavit Archimedův stroj³⁾ a kamkoli přenášet domy, věže a jakékoli náklady, nebo vstoupit na loď, přeplovout moře a plavit se na Nový svět. A všechno půjde neméně snadno, než jak snadno jdou hodiny náležitě řízené svým závažím. A tak mile a libě, jak mile a libo je dívat se na takový samohybný stroj. Konečně půjde to takovou jistotou, jaké jen se dá dosíci při nějakém takovém umělém nástroji.

16. Pokusme se tedy ve jménu Nejvyššího zařídit takové uspořádání škol, které by se přesně rovnalo hodinám, sestrojeným s největším uměním a vkusně ozdobeným rozličnou výstrojí.

KAP. XIV.

PŘESNÝ POŘÁDEK ŠKOL SI MÁME VYPŮJČIT OD PŘÍRODY, A TO TAKOVÝ, ABY HO NEMOHLÝ ZDRŽOVAT ŽÁDNÉ PŘEKÁŽKY.

1. ZAČNĚME již ve jménu Božím hledat základy, na nichž by se jako na pevné skále mohla zbudovat *metoda vyučování a učení*. A poněvadž si chceme chystat tyto prostředky proti nedostatům přirozenosti, nemůžeme je hledat jinde

³⁾ Několikrát již vzpomenutý kladkostroj.

Celé tajemství hodin spočívá v pořádku.

Doufá se, že lze nalézt tvar školy, podobné hodinám.

Závěr.

Základy umění sluší hledat v přírodě.

nežli v přírodě. Neboť je to naprostá pravda, že umění nedokáže nic, leč napodobuje-li přírodu.

Ta podává příklady činnosti jako:

1. Plování.
2. Plavby.
3. Létání.
4. Vydávání zvuků.
5. Blyškání.

2. Budiž to osvětleno příklady. Vidí někdo rybu plovat ve vodě? Je jí to přirozené. Chce-li ji napodobovat člověk, musí nezbytně užívat podobných nástrojů a podobných úkonů, totiž musí roztažovat místo ploutví ruce a místo ocasu nohy a jimi pohybovat zrovna tak, jako ryba pohybuje svými ploutvemi. Ba ani samy lodi nemohou býti stavěny jinak než podle tohoto vzoru; u nich místo ploutví jsou vesla nebo plachty, místo ocasu kormidlo. Vidíš ptáka létat vzduchem? Je mu to přirozené. Když to chtěl napodobit Daidalos¹⁾, musil si upravit křídla (schopná udržet tak těžké tělo) a jimi pohybovat.

3. Nástrojem k vydávání zvuku je u živočichů drsná roura, sestrojená z chrupavkovitých kroužků, navrchu opatřená čípkem jakoby vikem a zesponu plicemi jakoby dmychacím měchem. Podle toho vzoru se tedy sestrojují píšťaly, dudy a ostatní dechové nástroje hudební.

4. Bylo shledáno, že to, co z mraků vydává rachot, metá blesky a kameny²⁾, je zapálený sanytr se sírou. Tedy podle tohoto vzoru se skládá ze sanytru a síry onen střelný prach, který, jsa zapálen a vymrštěn z děl, působí ony napodobené bouře, hromy a blesky.

6. Rozvádění vody na všechny strany.

5. Bylo zpozorováno, že voda miluje rovný povrch i v nádobě o dvou hrdlech³⁾, vzdálených od sebe sebedále. Činěny tedy různé pokusy rozvádět vodu rourami, i stává se, že voda sama vystupuje přes jakékoli hlubiny do jakékoli výše, jen když s druhé strany právě tolik sestupuje. Je to umělé, avšak i přirozené: neboť že se to děje tím způsobem, pochází od umění, že se to děje vůbec, od přírody.

7. Měření času.

6. Pozorovali oblohu a viděli, že se ustavičně otáčí a že různými oběhy hvězd působí světu milé střídání dob. Byl tedy vymyšlen podle téhož vzoru nástroj, který představuje denní otáčení oblohy a rozměřuje hodiny. Ten je ovšem složen z koleček, nejen aby mohlo býti poháněno jedno druhým, nýbrž i aby se pohyb mohl dít nepřetržitě bez konce. Ten

¹⁾ Daidalos, obvykle podle latinské formy psaný Daedalus, byl podle báje stavitelem labyrintu na Krétě. Jsa proti své vůli držen na ostrově, zhotovil pro sebe a svého syna Ikara křídla. Sám se zachránil, ale Ikaros zahynul v moři. Báj je nejznámější v líčení Ovidiově, Proměny, VIII, 183 a násl.

²⁾ Vzniklo z lidové pověry o hromových kamenech.

³⁾ Tak zvané spojené nádoby.

nástroj musil býti složen z částek pohyblivých i nehybných, tak jako i svět sám. Místo první nehybné části všehomíra, totiž země, jsou zde postaveny nehybné základy, sloupy a rámy, místo pohyblivých kulí nebeských různá kolečka. Ale poněvadž nebylo možno poručit některému kolečku, aby se otáčelo kruhovitě a táhlo s sebou kolečka jiná (jako dal Stvořitel nebeským světélům moc pohybovat se a táhnout jiná s sebou), bylo nutno vypůjčit si od přírody moc pohybu, totiž buď tíhu neb pružnost. Buď se přivěšuje k válci hlavního kola závaží, jímž, poněvadž směřuje dolů, otáčí se válec a táhne své kolo a to zase jiná s sebou; nebo se zhotoví podlouhlé ocelové pero, které násilně otočeno kolem válce snaží se nabýt volnosti a natáhnout se a tak otáčí válcem i kolečkem. Avšak aby se ten běh nedál prudce, nýbrž pomalu, tak jako na nebi, vkládají se mezi to jiná kolečka, z nichž poslední, které je poháněno pouze dvěma zoubky a cvaká při střídavém pohybu, představuje střídání vycházejícího nebo zapadajícího světla neboli dní a nocí. Oné části, která má dávat znamení, že uplynula hodina nebo čtvrt hodina, přidávají se umělé zámký⁴⁾, jež, když je třeba, odstrkují závory, a zase když je třeba, zaklopují, právě tak jako příroda pohybem nebeských sfér přivádí a odvádí zimu, jaro, léto a podzim, rozdělené podle příslušných měsíců.

7. Z toho všeho je patrné, že onen rád, jenž podle našeho přání má býti universální ideou umění, kterak všemu vyučovat a učit se, nesmí a nemůže se bráti odjinud než od učitelky přírody. Až ten pořádek bude přesně stanoven, všechno umělé půjde tak lehce a samo, jako všechno přirozené plyne lehce a samo sebou. Neboť pravdivě dí Cicero: *Následujeme-li vedení přírody, nikdy neupadneme na scestí⁵⁾*. Taktéž: *Pod vedením přírody nelze nikterak zbloudit⁶⁾*. V to my doufáme, a proto až zjistíme, jaký postup příroda při své činnosti všude zachovává, budeme radit, aby se postupovalo podobně.

8. Mohla by se však nám a tak veliké naději námi hlášané namítnout průpověď Hippokratova: *ὁ βίος βραχύς, ἢ δὲ τέχνη μακρά. ὁ δὲ καὶ πόσις ὀψύς, ἢ δὲ πείρα σαλευρά. ἢ δὲ καλὰς γαλενῆς*, to jest život je krátký, umění dlouhé, příležitosti rychle

(Rozbor automatických hodin, aby se poznal způsob celého sestrojení.)

Závěr o tom, kterak se musí v umění vyučovacím nástroj napodobit přirozených věcí.

Namítá se pět překážek.

⁴⁾ Aby bicí soustava se uvedla v činnost jen po potřebnou dobu.

⁵⁾ Cicero, O povinnostech, I, 28, 100.

⁶⁾ Cicero, O zákonech, I, 6, 20.

prchavé, zkoušení nejisté, úsudek o věcech nesnadný⁷⁾). Tím vypočítává pět překážek, proč málokterí přicházejí k vrcholu vědění, to je: 1. *Krátkost života*, která působí, že jsme skoseni již při samých přípravách pro život. 2. *Velmi rozptýlené množství věcí, které má duch zdolat*; následkem toho snaha pojmout všecko v okruh vědění je spojena s nekonečnou prací. 3. *Nedostatek příležitosti učit se krásným uměním*, anebo naskytnou-li se někdy, rychlé jich míjení. (Neboť léta mládí, nepřiměřenější ke vzdělávání, stráví se obyčejně hříčkami; avšak následující věk, jak to chodí na světě, poskytuje vždy více příležitostí k věcem marným než vážným. Anebo naskytnou-li se někdy nějaká dobrá příležitost, uniká dříve, než se jí chopíme za pačesy⁸⁾). 4. *Slabost našich duševních schopností a zatěmnělost soudnosti*, která působí, že obyčejně ulpíme na skořápce a nepronikáme k jádru věci. 5. *Konečně, kdyby chtěl někdo dlouhým pozorováním a novým a novým opakováním pokusů pochopit pravou podstatu věci, je to příliš namáhavé a zároveň i klamné a nejisté*. (Vždyť při tak jemném pozorování věci může lehce přemnoho ujít ostrovtipu i při největším bystrozraku; dopustíme-li se však jen jediné chyby, celé pozorování přechází v nejistotu.)

9. *Je-li toto všecko pravda, jak se můžeme odvážit slibovat tak všeobecnou, jistou, snadnou a důkladnou cestu studií?* Odpovídám: Že je to všechno zcela pravda, ukazuje zkušenost; že však také jsou proti tomu všemu nejpravdivější léky, ukáže podobně vedle rozumových důvodů zkušenost. Neboť tak zařídil ty věci nejmoudřejší správce věcí, Bůh, avšak pro naše dobro; bude tedy lze obrátit je rozumně v dobro. *Dal nám totiž krátkou dobu života, poněvadž v této nynější zkaženosti už neumíme řádně užívat života*. Neboť *jestliže mřeme již při narození, a se vznikem spojen je konec⁹⁾*, ale přesto se tak rozptylujeme v marnosti, co by se teprve dalo, kdybychom měli před sebou sta nebo tisíce let? Bůh nám tedy chtěl povolit pouze tolik času, kolik uznal za postačitelé k přípravě na lepší život. K tomu účelu tedy je život dosti dlouhý, jen když ho umíme užívat.

10. *Bůh chtěl, aby věci bylo mnoho*, taktéž k našemu užítku; aby totiž bylo mnoho toho, co by nás zaměstnávalo, cvičilo a vzdělávalo.

⁷⁾ Těmi slovy začíná spisek tohoto nejslavnějšího lékaře starověkého, zvaný »Aforismy«

⁸⁾ Kato, Disticha, II, 26.

⁹⁾ Hexametř z Maniliovy básně Astronomica, IV, 16.

11. *Chtěl, aby příležitosti byly prchavé, chopitelné pouze za pačesy¹⁰⁾*; abychom věduce to snažili se je chopit, kde se vůbec dají popadnout.

12. *Pokusy nejisté*, aby se uplatnila pozornost a nastala nám nutnost zkoumat věci hlouběji.

13. *Konečně úsudek o věcech nesnadný*, aby se zbystřovala pilnost a průbojná vytrvalost. A to za tím účelem, aby moudrost Boží, rozptýlená skrytě po všem, stávala se zjevnější k větší naší rozkoši. *Neboť kdyby se rozumělo všemu snadno* (praví Augustinus), *nebyla by pravda ani horlivě hledána, ani potěšeně nalézána*.

14. Nutno tedy přihlédnout, jakým způsobem mohou být s pomocí Boží odstraněny ty překážky, které nám ze vnějška postavila prozíratelnost Boží k povzbuzení příčinnosti. Nemohou však být odstraněny, než

- prodlužováním života, aby stačil určenému běhu;
- zhušťováním vědění, aby se vyrovnalo době života;
- uchvacováním příležitostí, aby nemíjely neužitečně;
- otvíráním ducha, aby snadno pronikal věcmi;
- ustanovením nějakého pevného základu, který by nemohl klamat, místo téžavého pozorování.

15. Přihlédněme tedy k tomu, abychom podle návodu přírody vypátrali

základy, kterak	{	<i>prodlužovat život</i> , abychom se naučili všemu potřebnému ¹¹⁾ ;	Pořádek následujících kapitol.
		<i>zhušťovat vědění</i> , abychom se učili rychleji ¹²⁾ ;	
		<i>uchvacovat příležitosti</i> , abychom se učili jistě ¹³⁾ ;	
		<i>otvírat ducha</i> , abychom se učili snadno ¹⁴⁾ ;	
		<i>bystřit soudnost</i> , abychom se učili důkladně ¹⁵⁾ .	

To vyložíme každé zvlášť v samostatné kapitole, avšak způsob zhušťování necháme na konec¹⁶⁾.

¹⁰⁾ Viz pozn. 8.

¹¹⁾ Kap. XV. ¹²⁾ Kap. XIX. ¹³⁾ Kap. XVI. ¹⁴⁾ Kap. XVII. ¹⁵⁾ Kap. XVIII.

¹⁶⁾ To je do kap. XIX, která je poslední z kapitol zde uvedených.

ZÁKLADY PRODLUŽOVÁNÍ ŽIVOTA.

1. Pokud se týká krátkosti života, Aristoteles¹⁾ i Hippokratés²⁾ na ni nařiká a vyčítá přírodě, že jelenům, havranům a jiným divokým zvířatům dává delší dobu života, zato však uzavírá tak úzkými mezemi život člověka, jenž je narozen k tak velikým věcem. Ale moudře odpovídá Seneka: *Život nedostáváme krátký, nýbrž krátkým jej činíme; nemáme ho málo, ale mrháme jím. Umíš-li života užívat, je dlouhý. A dále: Dostatečně dlouhý život a na dokonání největších věcí je štědře dán, užívá-li se ho celého dobře.* (O krátkosti života, kap. 1 a 2.)

Život je dán člověku dosti dlouhý.

avšak my jej zkracujeme:

jednak mrháním sil,

jednak tím, že ho celý nevěnujeme práci jako činil Alexander Veliký.

2. Je-li to pravda, jako že je, stává se naší vinou, nestačí-li nám život k plnému dokonání i největších věcí; neboť sami mrháme životem, jednak jej mořice, takže musí zhasnout ještě před přirozeným koncem, jednak vynakládá, co nám přesto zbývá, na věci neužitečné.

3. Píšeť ne nepatrný spisovatel [Hipolyt Guarinoni³⁾] a dovozuje důkazy, že člověk i nejslabší od přírody, když se narodí na svět zdrav, má v sobě tolik životní síly, že by mohl žít až do šedesátého roku; kdo však má soustavu nejsilnější, ten až do stého dvacátého roku. Umírají-li někteří před tím časem (a kdož by nevěděl, že přemnozí umírají v dětství, jinošství i mužství?), to prý se děje vinou lidí, kteří různými výstřelky nebo nedbáním o své zdraví ničí jak svoje vlastní zdraví, tak i zdraví dítek, jež mají zplodit, a urychlují smrt.

4. Že však i krátká doba života (na př. 50, 40, 30 let) může se rozepnout k největším věcem, umí-li jí kdo užít správně, toho dokladem jsou příklady těch, kteří ještě před lety plné mužnosti dospěli tam, kam se jiní nepokusili dostat ani za nejdelsí věk. *Alexander Veliký* zemřel v třicátém třetím roce svého věku, jsa nejen podivuhodně vzdělán vědami, nýbrž i jako vítěz nad světem, jež přemohl ne tak mocí zbraní jako moudrými plány a podivuhodnou rychlostí

¹⁾ O stesku Aristotelově vypráví Seneka ve spisku O krátkosti života, I, 2.

²⁾ Slova Hippokratova citoval Komenský v předešlé kapitole, § 8.

³⁾ Vlašský lékař Hippolyto Guarinoni; německý překlad *Die Gremel der Verroüstung*, r. 1601. předmluva, kap. IV.

v jednání. *Giovanni Pico della Mirandola*⁴⁾ nedosáhl ani věku Alexandrova, avšak studiem filosofie se tak povznesl nade všecko, co lze člověku proniknout duchem, že byl považován za zázrak svého věku.

Pico della Mirandola

5. A abychom neuváděli nic jiného, sám náš Pán Ježíš Kristus, prodlev pouze 34 léta na zemi, vykonal veliké dílo vykoupění, bezpochyby aby nám dal příklad (poněvadž všecko při něm má mystický význam), že každý věk, ať se dostane člověku jakkoli dlouhý, dostačí k přípravě na věčnost.

a Kristus sám.

6. Nemohu jinak než položit sem zlatá slova, jež pronesl v tomto smyslu Seneka (list 93): *Mnoho lidí jsem našel (praví) spravedlivých vůči lidem, vůči Bohu nikoho. Proklínáme denně osud itd. Co na tom záleží, jak brzo odtud odejdeš, když přece odtud musíme odejít zcela jistě. Dlouhý je život, je-li plný. Plný však je, když duch se zmocnil svého statku a dospěl k panství nad sebou samým.* Dále: *Zapřisáhám tě, milý Lucilie, to budiž naše hlavní věc, aby náš život podobně jako drahoceenné věci nevynikal rozlohou, nýbrž významem. Měřme jej činy, ne časem.* A brzo potom: *Chvalme tedy a mezi šťastné počítejme toho, kdo dobře užil doby života, třeba mu byla dána jakkoli krátká. Neboť viděl pravé světlo a nebyl jeden z mnohých: žil i vzrůstal.* A dále: *Jako může býti i v menší výměře časové dokonalý život. Čas patří k vedlejším věcem. Ptáš se, který je největší rozsah života? Žítí až k dosažení moudrosti. Kdo dospěl až k ní, dosáhl ne nejvzdálenějšího, nýbrž největšího cíle.*

Nesmí se tedy nařikat na krátkost života.

7. Tedy proti nářkům nad krátkostí života jsou pro nás a naše dítky (a tudíž i pro školy) tyto dva prostředky: hledět pokud možno, aby

Dva protileky.

a) *tělo bylo chráněno před nemocemi a smrtí,*

b) *duch byl veden k tomu, opatrovat všecko moudře.*

8. *Jsmo povinni chránit tělo před nemocemi a úrazy. Předně, poněvadž je příbytkem duše, a to jediným; po jeho rozboření se musí duše ihned stěhovat se světa; anebo boří-li se pomalu a brzo na jedné, brzo na druhé straně hrozí zřícením, pak má duše, jeho host, nepohodlné bydlení. Chceme-li tedy co nejdéle a co nepohodlněji pobýt v paláci světa, do něhož jsme uvedeni milostí BOŽÍ, musíme pečlivě opatrovat tento*

I. Tělo se má chránit před nemocemi. Proč? Poněvadž je 1. příbytkem

⁴⁾ Byl to scholastik v době rozkvětu humanismu (1463—1494). Vynikal sčtetostí a svou subtilností se vyrovnal největším scholastikům.

2. a nástrojem duše.

stánek těla. Za druhé, totéž tělo je učiněno nejen příbytkem, nýbrž i nástrojem rozumné duše, bez něhož nemůže nic slyšet, nic vidět, nic mluvit, nic konat, ba ani nic myslit. Neboť poněvadž nic není v poznání, co nebylo dříve ve smyslu, duch bere všecku látku myšlenkovou pouze od smyslů a nevykonnává úkon myšlení jinak než vnitřním vnímáním, pozorováním totiž obrazů vzatých z věcí. Proto poruší-li se mozek, poruší se i schopnost představovací, a jsou-li zasaženy údy tělesné, i duch sám je zasahován. Správně tedy říká známý básník:

Musíme zdáti, by duch náš zdráv byl ve zdravém těle⁵⁾.

A kterák? Životospřá-
vou. Způsob
její se vy-
kládá na
příkladě
stromu, jenž
potřebuje:
1. střídme
potravu,

9. *Ve svěžesti se zachovává naše tělo náležitou životospřávou:* o ní píše lékaři z povolání, my zde naznačíme pouze něco málo, a to na příkladě stromu. *Má-li strom trvat dlouho, potřebuje trojí: 1. ustavičnou vláhu, 2. časté provívání a 3. střídavý odpočinek.* Vláhu potřebuje, poněvadž bez ní vadne a schne; avšak je třeba mírné vláhy, poněvadž přílišnou vláhou hnijí kořeny. Tak je tělu potřebí výživy, poněvadž bez ní vadne hladem a žízni; avšak nesmí býti přílišná, aby zaživací schopnost nebyla zatěžována a potlačována. Čím mírněji tělu dáváš potravu, tím jistější a lepší je zažívání; ale poněvadž se toho běžně nešetří, velmi mnozí lidé podřívají množstvím výživy své síly i život. Neboť smrt přichází od nemoci, nemoci od škodných šťáv, zlé šťávy od špatného zažívání, špatné zažívání od nadbytku výživy, když se cpe do žaludku tolik, kolik nestačí zažít, takže nutně rozesílá po údech šťávy polosyrové; aby z toho konečně nevznikaly nemoci, je nemožno; *žravosti umřeli mnozí* (praví Ecclesiasticus), *avšak kdo má na sebe pozor, prodlouží si život* (Sir. 37, 34).

a to prosté;

10. Avšak má-li se uchovat svěžest zdraví, je třeba potravu nejen střídme, nýbrž i prosté. Nechť je strom sebevzácnější, zahradník ho nezalévá vínem ani mlékem, nýbrž tekutinou, jež je společná všemu, co roste, totiž vodou. Rodiče tedy mají dbáti toho, aby nezvykali dítky mlsnotě, zvláště ne ty, které jsou nebo mají býti určeny k studiím, poněvadž není nadarmo napsáno, že *Daniel s druhy svými, mládenečkové z královské krve, bypše určeni k učení, při luštěninách a vodě byli shledáni schopnějšími, a což více je, rozumnějšími nad ostatní hochy, kteří s královského stolu měli ozácné opatření* (Dan. 1, 12 atd.). Avšak o tom podrobněji jinde⁶⁾.

⁵⁾ Citát z Juvenala, Satiry X, 356.

⁶⁾ O tom jedná Informatorium školy mateřské, kap. V.

11. *Strom potřebuje také provívání a časté občerstvování větry, dešti a mrazy; jinak snadno umdlévá a chřadne.* Tak lidskému tělu je naprosto potřebí pohybu, proběhnutí a cviků vážných nebo kratochvilných.

2. častého provívání;

12. *Konečně, strom potřebuje v jistých přestávkách odpočinek, aby totiž nemusil vždy zevně pučeti, kvésti a nésti ovoce, nýbrž aby mohl někdy pracovat také sám pro sebe uvnitř, připravovat šťávu a tak posilovat sebe sama.* Proto nařídil Bůh, aby po létě následovala zima, chtěje dáti odpočinek všemu, co na zemi roste, a tudíž i zemi samé; tak jako i zákonem nařídil, aby každého sedmého roku byl prán zemi odpočinek (Levit 25). Podobně zařídil lidem (i ostatním tvorům) noc, aby síly spotřebované námahou dne znova sbírali jak spánkem, tak i odpočinkem údů. Avšak i v menších obdobích denních je třeba tělu i duchu nějakého odpočinku, aby se nepřipustilo něco násilného, nepřátelského přírodě. Tedy také mezi denními pracemi je třeba, jak se hodí, nějakého oddechu, rozprávky, her, žertů, hudby a podobného, co občerstvuje vnější i vnitřní smysly.

3. střídavého odpočinku.

13. Šetří-li kdo tohoto trojího (aby se živil střídme, cvičil tělo a podával mu občerstvení), není možno, aby se neuchovalo zdraví a život co nejdéle, vyjímajíc jedině ten případ, jenž by přišel vyšším řízením. *Tedy dobrou částí správného zařízení škol bude náležité rozdělení prací a odpočinku neboli prací, prázdně a občerstvení.*

Na náležitém šetření toho trojího záleží zachování života.

14. *Následuje o rozumném užívání životního času, věnováního pracím.* Zdá se býti něčím nepatrným a snadno se řekne: třicet let!, a přece je v nich mnoho měsíců, více dní a přemnoho hodin. Zajisté mnoho v takové době časové může dokonat každý, kdo koná, třeba pomalu. Ukazuje to vzrůst stromů: že rostou, nevidíme žádným, ani sebebystřejším pozorováním, poněvadž se to děje znenáhla a nepozorovatelně, avšak přece vidíš každý měsíc, že strom o něco vyrostl, a po třiceti letech spatruješ, že vyspěl v košatý strom. Totéž je při našem těle, vyrůstajícím do velikosti: že roste, nevidíme; vidíme však, že vyrostlo. A že právě tak je tomu u myslí, jež si opatruje znalost věcí, ukazují ony známé verše:

II. Dobu pracovní máme rozdělovat náležitě.

K málu přidej jen málo a k málu zas maličko přihod: takto za krátký čas si nakupíš hromadu velkou⁷⁾.

⁷⁾ Citát z Hesiodovy básně *Práce a dny*, v. 361–362.

Podivuhodná
moc po-
kroku.

15. To pochopí snadno ten, kdo zná moc vývoje. Neboť když na stromě každý rok vyroste z každého pupence toliko jedna ratolístka neboli výhonek, za třicet let bude mítí tisíce větších i menších větví, listů však, květů a ovoce bez počtu. A tu by se mělo zdáti nemožno, aby se přičinlivost člověka za dvacet nebo třicet let nerozšířila do jakékoli výšky a šířky? Porozhlédněme se po tom maličko.

Přesné roz-
dělení času.

16. Přirozený den má dvacet čtyři hodiny; když je roz-
dělíme pro potřebu života na tři části, osm hodin připadne
spánku, tolikéž vnějšímu zaměstnání (totiž péči o zdraví,
jídlo, oblékání a svlékání, slušnému zotavení, rozprávám
s přáteli atd.), a konečně na vážné práce, které pak musíme
konat čile a bez nechuti, zbuďte osm hodin. Týdně tedy,
(když sedmý den necháme celý k odpočinku) bude hodin
určených k práci 48; ročně 2495^a); kolik však jich bude v de-
síti, dvaceti a třiceti letech?

Dostačí
k tomu, aby
se nabylo
velikých po-
kladů
vědění.

17. Kdybychom se naučili každou hodinu jenom jedné větě
nějaké vědy, jenom jednomu pravidlu umělé práce, jenom
jedné pěkné historce nebo výroku (a že to je možno bez všeli-
kého namáhání, je patrné), jak veliký, ptám se, vzejde
z toho poklad vzdělání?

Závěr.

18. Pravdu má tedy Seneka^b): *Dosti dlouhý je život, umí-
me-li ho užívat; a dostačuje k dokonání nejpětších věcí, užije-
me-li celého dobře.* Všecko bude záležet pouze na tom, aby-
chom dobře znali umění, jak užít celého života dobře. A to
chceme nyní zkoumat.

KAP. XVI.

VŠEOBECNÉ POŽADAVKY VYUČOVÁNÍ A UČENÍ,
TO JEST KTERAK VYUČOVAT A UČIT SE NAJISTO,
ABY SE VÝSLEDEK MUSIL DOSTAVIT.

Vzrůst při-
rozených
věcí se děje
sám sebou.

1. Pěkné je ono podobenství Pána našeho Ježíše Krista
u evangelisty: *Tak je, vece, království Boží, jako kdyby
člověk uorhl símě do země a spal by a vstával ve dne i v noci,
a sémě by ozešlo a vzrostlo, jakž on neví. Neboť sama od
sebe země plodí užitek: nejprve bylinu, potom klas, potom
plné obilí v klase. A když uzraje úroda, pošle žence atd.*
(Mar. 4, 26).

^a) Číslo mylné, vytištěné místo 2496.

^b) Seneka, O krátkosti života, 1, 3.

2. Spasitel zde ukazuje, že Bůh to je, kdo činí všechno ve
všem, člověku že zbývá jediné, aby srdcem věřícím přijímal
semena nauk; že se všechna sama budou ujímat a porostou
až ke zralosti a člověk toho jaksi ani nezpozoruje. *Proto
pěstitele mládeže nemají jiné povinnosti, než aby dobře za-
sévali v duše semena poučení a opatrně zalévali strůmkou;
zdar a vzrůst přijde shůry.*

Tak má být
též u věcí
umělých.

3. Že však k zasévání a k pěstování je třeba nějakého
umění a nějaké zkušenosti, kdož neví? Neboť když zahradu
vysazuje sadař neumělý, větší část sazenic mu obyčejně vy-
hyne, a ujme-li se něco, děje se to spíše náhodou než uměním.
Avšak rozumný sadař pracuje obezřele, dobře věda, co, kde
kdy a jak má dělat nebo nedělat, takže jej skoro nic nemůže
zklamat. Zklame sice výsledek někdy i zkušené (poněvadž
sotva je možno člověku obstarat všechno tak obezřele, aby se
někde nějak nechybilo), ale my nyní mluvíme ne o nedo-
patření a náhodě, nýbrž o umění, kterak lze opatrností přede-
jít náhody.

Znalost
sázení je
umění.

4. Poněvadž až dosud byla vyučovací metoda tak nazdař-
bůh, že sotva kdo se odvážil říci: *Já přivedu tohoto mláde-
nečka v tolika a v tolika letech k určitému cíli, postavím
tak nebo tak vycvičeného* atd., bude třeba přihlídnout, zdali
*toto umění duchovního sadařství může být postaveno na
tak pevný základ, aby se dařilo bezpečně a neklamalo.*

Metoda vy-
učovací se
musí zaklá-
dat na
umění.

5. Avšak ten základ nemůže být jiný, než abychom tyto
úkony umění přizpůsobili co nejpečlivěji pravidlům úkonů
přírodních (jako jsme viděli v kap. XIV); *nuže, zkoumejme
cesty přírody na příkladě ptáka vysedajícího mladé, a pro-
hlédajíce, jak zdárně v jeho šlépějích kráčeji sadaři, malíři
a stavitelé, uvidíme snadno, kterak v nich mají kráčet také
ozdělavatelé mládeže¹⁾.*

a to souběž-
ností věcí
umělých a
přirozených.

6. Bude-li se to komu zdáti příliš nízkým, známým a všed-
ním, ten ať má na paměti, že nám nyní jde o to, abychom
z oněch denních a vůbec známých pochodů, jež se dějí s dob-
rým výsledkem v přírodě i v umění (mimo školu), vyvodili
něm neznámější pochody, jaké žádá náš účel. A jsou-li známy
úkony, z nichž bereme vzor pro své předpisy, doufáme
ovšem, že tím zřejmější budou také naše závěry.

A proč to?

¹⁾ Odtud začíná přesné provádění metody synkritické, o níž
vyloženo v úvodu.

Podivuhodná
moc po-
kroku.

15. To pochopí snadno ten, kdo zná moc vývoje. Neboť když na stromě každý rok vyroste z každého pupence toliko jedna ratolístka neboli výhonek, za třicet let bude mít tisíce větších i menších větví, listů však, květů a ovoce bez počtu. A tu by se mělo zdáti nemožno, aby se příčinnost člověka za dvacet nebo třicet let nerozšířila do jakékoli výšky a šířky? Porozhlédněme se po tom maličko.

Přesné roz-
dělení času.

16. Přirozený den má dvacet čtyři hodiny; když je roz-
dělíme pro potřebu života na tři části, osm hodin připadne spánku, tolikéž vnějšimu zaměstnání (totiž péči o zdraví, jídlo, oblékání a svlékání, slušnému zotavení, rozprávám s přáteli atd.), a konečně na vážné práce, které pak musíme konat čile a bez nechuti, zbude osm hodin. Týdně tedy, (když sedmý den necháme celý k odpočinku) bude hodin určených k práci 48; ročně 2495^a); kolik však jich bude v de-
síti, dvacíti a třicíti letech?

Dostačí
k tomu, aby
se nabylo
velikých po-
kladů
vědění.

17. Kdybychom se naučili každou hodinu jenom jedné větě nějaké vědy, jenom jednomu pravidlu umělé práce, jenom jedné pěkné historce nebo výroku (a že to je možno bez všeli-
kého namáhání, je patrné), jak veliký, ptám se, vzejde z toho poklad vzdělání?

Závěr.

18. Pravdu má tedy Seneka^b): *Dosti dlouhý je život, umí-
me-li ho užívat; a dostačuje k dokonání nejpětších věcí, užijeme-li celého dobře.* Všecko bude záležet pouze na tom, abychom dobře znali umění, jak užít celého života dobře. A to chceme nyní zkoumat.

KAP. XVI.

VŠEOBECNÉ POŽADAVKY VYUČOVÁNÍ A UČENÍ,
TO JEST KTERAK VYUČOVAT A UČIT SE NAJISTO,
ABY SE VÝSLEDEK MUSIL DOSTAVIT.

Vzrůst při-
rozených
věcí se děje
sám sebou.

1. Pěkné je ono podobenství Pána našeho Ježíše Krista u evangelisty: *Tak je, vece, království Boží, jako kdyby člověk uvrhl sítě do země a spal by a ostával ve dne i v noci, a sémě by ozešlo a vzrostlo, jakž on neví. Neboť sama od sebe země plodí užitek: nejprve bylinu, potom klas, potom plně obilí v klase. A když uzraje úroda, pošle žence atd. (Mar. 4, 26).*

^a) Číslo mylné, vytištěné místo 2496.

^b) Seneka, O krátkosti života, 1, 3.

2. Spasitel zde ukazuje, že Bůh to je, kdo činí všecko ve všem, člověku že zbývá jedine, aby srdcem včirícím přijímal *semena nauk*; že se všechna sama budou ujímat a porostou až ke zralosti a člověk toho jaksi ani nezpozoruje. *Proto pěstitelé mládeže nemají jiné povinnosti, než aby dobře za-
šovali v duše semena poučení a opatrně zalévali strůmky; zdar a vzrůst přijde shůry.*

Tak má být
též u věcí
umělých.

3. Že však k zasévání a k pěstování je třeba nějakého umění a nějaké zkušenosti, kdož neví? Neboť když zahradu vysazuje sadař neumělý, větší část sazenic mu obyčejně vyhyne, a ujme-li se něco, děje se to spíše náhodou než uměním. Avšak rozumný sadař pracuje obezřele, dobře věda, co, kde kdy a jak má dělat nebo nedělat, takže jej skoro nic nemůže zklamat. Zklame sice výsledek někdy i zkušené (poněvadž sotva je možno člověku obstarat všecko tak obezřele, aby se někde nějak nechybilo), ale my nyní mluvíme ne o nedopatření a náhodě, nýbrž o umění, kterak lze opatrností přede-
jít náhody.

Znalost
sázení je
umění.

4. Poněvadž až dosud byla vyučovací metoda tak nazdař-
bůh, že sotva kdo se odvážil říci: *Já přivedu tohoto mláde-
nečka v tolika a v tolika letech k určitému cíli, postavím
tak nebo tak vycvičeného atd.*, bude třeba přihlídnout, zdali *toto umění duchovního sadařství může být postaveno na
tak pevný základ, aby se dařilo bezpečně a neklamalo.*

Metoda vy-
učovací se
musí zaklá-
dat na
umění,

5. Avšak ten základ nemůže být jiný, než abychom tyto úkony umění přizpůsobili co nejpečlivěji pravidlům úkonů přírodních (jako jsme viděli v kap. XIV); *nuže, zkoumejme
cesty přírody na příkladě ptáka vysedajícího mladé, a pro-
hlédájte, jak zdárně v jeho šlépějích kráčeji sadaři, malíři
a stavitelé, uvidíme snadno, kterak v nich mají kráčet také
vzdělavatelé mládeže¹).*

a to souběž-
ností věcí
umělých a
přirozených.

6. Bude-li se to komu zdáti příliš nízkým, známým a všed-
ním, ten ať má na paměti, že nám nyní jde o to, abychom z oněch denních a vůbec známých pochodů, jež se dějí s do-
brým výsledkem v přírodě i v umění (mimo školu), vyvodili ony neznámější pochody, jaké žádá náš účel. A jsou-li známy úkony, z nichž bereme vzor pro své předpisy, doufáme ovšem, že tím zřejmější budou také naše závěry.

A proč to?

¹) Odtud začíná přesné provádění metody synkritické, o níž vyloženo v úvodu.

7. Příroda dbá vhodného času.

Nic se nepodobná v nevhodný čas.

Na příklad: Pták, maje rozmnožit svůj rod, nezačíná tu věc v zimě, kdy všechno tuhne a mrzne, ani v létě, kdy všechno prahne a umdlévá, ani na podzim, kdy zároveň se sluncem ustupuje životní síla všeho a nastává zima nepřátelská mláďatům, nýbrž z jara, kdy slunce všemu přináší nový život a svěžest. A to zase po stupních. Neboť za chladnějšího ještě počasí počne a zahřívá vejce uvnitř těla, kde jsou chráněna před mrazem; když se vzduch poněkud oteplí, klade je do hnízda; a konečně v teplejší již době roční je vysedí, aby jemňoučký tvor zvykal znenáhla světlu a teplu.

Správně napodobení toho v zahradnictví a stavitelství.

8. Tak zahradník dbá toho, aby všechno konal jen v pravý čas. Nesází tedy v zimě (poněvadž v ten čas šťáva vězí v kořenech, takže nejde vzhůru k výživě výrůstků), ani v létě (poněvadž šťáva je již rozptýlena po větvích), ani na podzim (poněvadž se šťáva stahuje dolů ke kořeni), nýbrž z jara, když se šťáva začíná rozcházet z kořene a oživovat svršek rostliny. Avšak i potom při všem, co se musí činit se sazenicemi, nutno znáti vhodný čas pro každou věc, totiž čas, kdy se má hnojit, kdy okleštovat, ořezávat atd.; vždyť i strom sám má svůj čas, kdy vyhání pupence, kvete, zelená se, kdy ovoce uzrívá atd. Nejinak postupuje rozumný stavitel, jenž nezbytně musí dbáti pravé chvíle, kdy je třeba kácet dříví, pálit cihly, klást základy, stavět a ohazovat zdi atd.

Dvoji chybování proti tomuto vzoru ve školách.

9. Proti této zásadě se hřeší ve školách dvojnásob

a) tím, že neberou vhodný čas k cvičení;

b) tím, že nerozdělují pak učení tak přesně, aby všechno šlo neklamně po svých stupních. Neboť dokud je dítě nemluvnětem, nemůže být vzděláváno, poněvadž kořen rozumnosti vězí ještě hluboko. Vzdělávat člověka v stáří je příliš pozdě, poněvadž již ubývá rozumu a paměti. Uprostřed věku je to nesnadno, poněvadž se síla rozumu, rozptýlená po rozmanitých věcech, těžko může soustřeďovat zpět. Musíme tedy dbáti mladého věku, dokud svěžest života a rozumu je na vzestupu; tehdy se všechno ujímá a snadno zapouští hluboké kořeny.

10. Tedy uzavíráme:

Trojí náprava.

a) Cvičení člověka se má začínat v jaře života, t. j. v dětském věku. (Dětský věk je totiž obrazem jara, jinošství léta, mužný věk podzimu a stáří zimy.)

b) Ranní hodiny jsou nejprůměrnější k učení (poněvadž opět ráno se podobá jaru, poledne létu, večer podzimu a noc zimě).

c) Všecko učení má být rozměřeno podle stupňů věku, tak aby se nic nepředkládalo k učení, co nepřipouští chápavost.

ZÁSADA II.

II. zásada.

11. Příroda si hotoví látku, dříve než ji začíná formovat.

Látka před formou.

Na př.: Když pták má vyvést tvora sobě podobného, nejprve z krůpěje své vlastní krve počne sémě; potom staví hnízdo, aby do něho snesl vajec, pak teprve sedí na nich a zahřívá je, až mláďata nabudou tvaru a vylezou.

12. Tak rozumný stavitel, dříve než začne stavět budovu, dává svázet hromady dříví, kamení, vápna, železa a jiných potřeb, aby se později nedostatkem staviva práce nezdržovala nebo nepokazila pevnost díla.

Napodobení.

Podobně malíř, hodlaje malovat obraz, opatří si plátno a napne na rám, položí podklad, rozdělá barvy, připraví štětece, aby je měl po ruce, a pak teprve se dá do malování. Taktéž sadař, než počne štěpovat, hledí mítí připravenou zahradu, sazenice, rýče a nářadí všeho druhu, a ne aby sháněl potřebné věci teprve při práci, sice jinak pokazí přemnoho.

13. Školy chybují proti této zásadě:

Chybování.

Předně, že nehledí, aby měly po ruce k plnému použití nástroje všeho druhu, knihy, tabule, modely, obrazy atd., nýbrž teprve tehdy, když je toho neb onoho potřebí, shánějí to, vyrábějí, diktují, přepisují²⁾; kdykoli se naskytne učitel nezkušený nebo nedbalý (a takových je vždy větší úroda), daří se to bídne, právě tak jako kdyby se lékař, teprve když má dáti píti lék, rozběhl po zahradách a lesích, sháněl byliny a kořínky, vyvářel je, překapával atd., kdežto léky mají být již připraveny pro každý případ.

14. Za druhé, že ani v těch knihách, jež ve školách jsou, nešetří se toho přirozeného pořádku, aby napřed šla látka a za ní teprve forma. Skoro všude se děje naopak: pořádek věcí se strká násilím před věci samy, ačkoli přece není možno pořádat

²⁾ O sbírkách učebních pomůcek, jako jsou obrazy, mapy, modely, tehdejší školám se nesnilo. Chtěl-li učitel nějakých takových pomůcek užít, sháněl si je sám. Ve vyšších třídách nemávali žáci ani vhodných učebnic, nýbrž učitel diktoval a žáci si zapisovali.

tam, kde ještě ani není, co by se pořádalo. To ukáží na čtvrtém příkladě.

15. (1) Řeči učí školy dříve než věcem³⁾, poněvadž zdržují žáky několik let studiem jazykových nauk a potom teprve, bůhví kdy, je připouštějí k studiím reálií, matematiky, fyziky atd. A přece věci jsou podstatou, slova jejich přídatkem, věci tělem, slova rouchem, věci jádrem, slova skořápkami a luskami; najednou se to tedy musí podávat lidskému poznání, ale předně věci, ježto jsou právě tak předmětem, poznání jako předmětem řeči.

16. (2) Za druhé, v samém učení jazykovém se ta věc dělala převráceně, že se nezačínalo nějakým spisovatelem nebo náležitě upraveným slovníkem, nýbrž mluvnici⁴⁾, kdežto přece spisovatelé (jakož i slovníky svým způsobem) podávají látku řeči, to je slova, kdežto mluvnice přidává pouze formu, to jest zákony, kterak tvořit, pořádat a spojovat slova.

17. (3) Za třetí, v okruhu nauk neboli v encyklopediích předesílají všude umění a teprve daleko za nimi stavějí vědy a dovednosti, kdežto přece vědy podávají věci, umění jen způsob věci⁵⁾.

³⁾ Když se žáci naučili čísti a psáti, přistupovalo se hned k učení latině. Někdy se dokonce i čtení a psaní učilo na latině. Naučení latinsky bylo předním úkolem školy, poněvadž latina byla ovšem ještě jazykem živým, dorozumivacím jazykem vzdělanců celého světa. Že se reáliím málo učilo, byla menší škoda, než by se dnes zdálo; je to zřejmé již z těch několika ukázek tehdejší fyziky, psychologie a nauky o těle lidském, které čtenář našel v textu i v poznámkách.

⁴⁾ Vyučování se začínalo tehdy Donátem nebo některým jeho zpracováním. Donát je stručná mluvnice latiny, napsaná latinsky na konci starověku. Byla tedy míněna pro čtenáře znalé latiny. Ale tato mluvnice se stala pro celý středověk a dlouho do novověku hlavní mluvnici latiny pro žáky neznalé již latiny. Komenský chce začínat textem. Aby ten text poskytoval zároveň soustavné poučení věcné, napsal svou slavnou *Bránu jazyků*, stručnou encyklopedii celého okruhu vědění.

⁵⁾ Slovo encyklopedie vzniklo z řeckých slov »enkyklios paidia«, což znamená »ucelené vzdělání, okruh vzdělání«. V ten okruh vzdělání patřilo známých sedmero svobodných umění (gramatika, retorika, dialektika, aritmetika, geometrie, astronomie a musika). Konec starověku měl již encyklopedie, kde těchto sedm oborů bylo zpracováno v pořádku, jak tuto uvedeno. Ten pořádek se pak v encyklopedických dílech udržoval. Všechny tyto obory měly název »artes«, umění; Komenský však činí rozdíl mezi slovem »ars, umění« a »scientia, věda«. Slova »scientia« užívá zde o těch oborech, které podávají věci, jako je astronomie, zeměpis, slova »ars« o těch oborech, kde jde o zacházení s věcmi, jako je

18. (4) Konečně předesílají abstraktní pravidla⁶⁾ a pak teprve je objasňují připojenými příklady, kdežto přece světlo má jíti před tím, komu se svítí.

19. Z toho jde, že má-li býti metoda napravena od základu, je nutno:

- aby byly připraveny knihy a všechny ostatní pomůcky,
- aby se vzdělávalo dříve poznání než jazyk,
- aby se žádnému jazyku neučilo z mluvnice, nýbrž z vhodných spisovatelů,
- aby věcné nauky byly před organickými⁷⁾ a
- příklady před pravidly.

ZÁSADA III.

20. Příroda bere k své práci vhodný předmět anebo si jej aspoň napřed přiměřeně upraví, aby byl učiněn vhodným.

Na př.: Pták nesnáší do hnízda ledacos, aby to vysedal, nýbrž pouze takovou věc, z které může vyjít mládě, t. j. vejce. Přimísí-li se kamének nebo něco jiného, vyhodí to jako věc neúčinnou. Potom sedí a tak dlouho zahřívá, obrací a utváří látku uzavřenou ve vejci, až se může proklovat mládě.

21. Tak stavitel, dav porazit co nejlepší dříví, ještě je dá vysušit, osekát a rozřezat; potom urovná a očistí staveniště, klade nové základy nebo opravuje a utvrzuje staré, aby byly k potřebě.

22. Tak malíř, nemá-li dosti dobré plátno nebo základ pro barvy, snaží se je dříve co možná zlepšit tím, že je tře, uhlazuje a připravuje jakýmkoli způsobem k náležité potřebě.

23. Tak sadař 1. vybere si co nejsilnější plátku ovocného stromu; 2. přenesse ji do zahrady a zasadí opatrně do země; 3. avšak nezatěžuje ji vstípením nového roubu, dříve než vidí, že zapustila kořeny. 4. A dříve než vstíjí nový roub, oklestí dřívější větvičky, ba přiřízne pilou poněkud i sám kmen, aby

gramatika, retorika, dialektika, které jsou právě v čele encyklopedií sedmera svobodných umění. Podle Komenského patří na začátek poučení o věcech.

⁶⁾ Abstraktní pravidla, jako jsou pravidla gramatická. Komenský si přeje, aby pravidla vyplynula z příkladů.

⁷⁾ Tentýž požadavek, který je obsažen výše v § 17. Slovo organický je zde tedy v jiném smyslu, než se ho užívá nyní. »Organon«, řecké slovo, znamená nástroj. Organické nauky jsou tedy ty, které výše nazývá uměními, jež jednájí o zacházení s nějakou látkou, na př. gramatika.

Komp. XVI
odt. 15

Náprava.

III. zásada.

Látka se činí
způsobitou
k přijetí
formy.

Napodobení.

totiž žádná část šťávy nemohla vtékat jinam než k oživení roubu.

Chybování.

24. *Proti této zásadě školy hřešily ani ne tak tím, že připouštěly hloupé a tupé žáky (poněvadž podle našeho úmyslu má býti připouštěna všechna mládež), jako tím, že*

a) *nepřenášely ty stromky do štěpnic, t. j. nesořovaly je školám úplně, aby z těch všech, kteří mají býti vzděláni v lidí, nikdo nebyl propuštěn z dílny, dříve než je ukončeno jeho vzdělání;*

b) *obyčejně se pokoušely štěpovat rouby vědění, mravnosti a zbožnosti, dříve než sám kmen vyhnal kořeny, t. j. dříve než byla roznicena touha po učení v těch, jež nepovzbudila příroda sama;*

c) *neoklešťovaly stromky nebo pláňafa, než je zasadily, t. j. neočistily mysl od zbytečného zaměstnání tím, že by je byly slušným způsobem udržovaly v kázni a navykaly na pořádek.*

Náprava.

25. *Proto budoucně*

a) *kdokoli je odevzdán škole, ať vytrvá;*

b) *kteřékoli učení si kdo obere, k tomu budíž napřed připůsobena mysl žáků (o čemž více v následující kapitole, zásada II);*

c) *všecky překážky buďtež žákům odstraněny.*

Neboť nic nebude platno dávat předpisy, neodstraní-li dříve to, co je předpisům v cestě, praví Seneka⁹). Avšak o tom i v následující kapitole.

IV. zásada.

ZÁSADA IV.

Všecko se děje roztríděně, ne zmateně.

26. *Příroda se nemate ve svých dílech, nýbrž ošř roztrídíuje a dělá každou věc zvlášť.*

Na př.: Když vytváří ptáčka, v jedné době rýsuje kosti, žíly a svaly, v druhé době mu zhušťuje maso, potom zase jej pokrývá kůží, v jiné době jej odívá peřím, v jiné jej učí létat atd.

Napodobení.

27. Když stavitel klade základ, nestaví zdi najednou a současně, tím méně klade střechu, nýbrž všecko v pravý čas a na pravém místě.

28. Tak malíř nepracuje najednou na dvaceti nebo třiceti obrazech, nýbrž zaměstnává se pouze jedním. Neboť i když

⁹) List 95, 58.

snad čas od času chystá podklad pro jiné obrazy nebo koná nějakou jinou práci, přece má vždy jedno hlavní dílo.

29. Podobně sadař neštěpuje najednou několik roubů, nýbrž vždy po jednom, jeden po druhém, aby ani sebe sám nemátl, ani nekazil práci přírody.

30. *Matení tedy bylo ve školách, že bylo žákům vštěpováno mnoho najednou.* Chybování.

Na př. mluvnice latinská a řecká, snad i rétorika a poetika, a kdož ví, co ještě. Neboť kdo neví, že se v třídách střídá látka lekcí a cvičení po celý den skoro každou hodinu? Co máme nazvat matením, ptám se, ne-li toto? Právě tak jako kdyby si švec umínil šíti najednou šest nebo sedm bot a jednu po druhé hned bral do ruky a hned zas odkládal. Anebo jako kdyby pekař různé chleby brzo sázel do pece a brzo je vyndával, tak aby každý chléb musil býti mnohokrát dán do pece a zase vyndán. Avšak kdo z nich je tak pošetilý? Zajisté švec, než dodělá jednu botu, druhé se ani netkne. Pekař nesází jiné chleby, dříve než jsou upečeny ty, které již dal do pece.

Náprava.

31. Čiňme také tak, zapřísahám, a pečujme o to, aby se těm, kdo se obírají mluvnici, nepletla do toho dialektika, ani zase když tříbí ducha dialektika, nevyrušovala ji rétorika, a když se obíráme latinou, aby na nás nečekala řečtina, atd.; sic jinak bude překážet jedno druhému, poněvadž *pramálo pochopí duch, jenž zabrán je kolika věcmi⁹*). To věděl dobře znamenitý muž, Josef Scaliger¹⁰), jenž prý (snad k radě svého otce) obíral se vždy jenom jedním studiem, jsa jeden čas zabrán veškerou silou svého ducha v to jediné studium. Tím se stalo, že čtrnáct řečí, umění pak a vědění tolik, kolik ho spadá v moc lidského ducha, jedno po druhém tak obsáhl svým duchem, že se zdál býti dokonaleji zběhlým ve všech oborech než ti, kdo se učí pouze jednomu. Kdokoli pak se snažil jíti v jeho šlépějích, nesnažil se nadarmo.

32. To se tedy děj také ve školách, aby se žáci v jednu dobu obírali pouze jedním předmětem.

ZÁSADA V.

V. zásada.

33. *Příroda začíná každé své působení od vnitřku.*

Na příklad netvoří ptáčkovi nejprve drápy, peří nebo kůži,

Napřed vnitřek.

⁹) Hexamet, jehož smysl je: máme-li pozornost obracet k několika věcem, pak každé z nich můžeme věnovat jen pozornost slabší.

¹⁰) Josef Justus Scaliger byl z nejznamenitějších filologů šestnáctého století.

nýbrž napřed vnitřnosti; vnější části teprve později ve svůj čas.

Napodobení. 34. Tak *sadař* nepřilepuje rouby vně ke kůře ani je nezapoustí do povrchu dřeva, nýbrž rozštíplí tělo pláněte až po dřevě a tam zapustí co nejloubejší rouby dobře připravené, ucpává je štěrbinu tak těsně, aby na žádné straně štáva nemohla prýstit ven, nýbrž aby brzo vnikla dovnitř rouby a upotřebila veškerou svou sílu k jeho oživení.

35. Tak *strom*, živě se potravou nebeského deště nebo zemské šťávy, nevtahuje ji do sebe povrchem kůry, nýbrž přijímá ji za potravu skrze póry vnitřních částí. Proto také zahradník nezalévá větve, nýbrž kořeny; a živočich nedává potravu vnějším údům, nýbrž žaludku, který ji zažije a zesílá po celém těle. *Stejně tedy, když se pěstitel mládeže bude obírat nejvíce kořenem vědění, t. j. rozumem, svěžest bude snadno přecházet do pně, paměti, a konečně se objeví květy a ovoce, totiž hbité užívání jazyka i praktická znalost¹¹⁾.*

Chybování. 36. *V tom chybují učitelé, kteří chtějí provést vzdělání mládeže jim svěřené hojným diktováním a učením nazpaměť bez bedlivého vysvětlení. Rovněž ti, kteří vysvětlovat chtějí, ale nevědí jak; když totiž nevědí, kterak se kořen musí mírně rozvírat a do něho zapouštět štěpy vědění. A proto se hmoždí s žáky právě tak, jako kdyby někdo, chtěje naříznout pláňku, vzal na to kyj nebo palici místo nože.*

Náprava. 37. Proto tedy
a) *napřed budiž formováno porozumění věcem, potom paměť a pak teprve jazyk a ruka;*
b) *učitel musí dbáti všech cest k otvírání rozumu a vhodně jich užívat. (To prozkoumáme v následující kapitole.)*

VI. zásada. ZÁSADA VI.

Napřed všeobecně. 38. *Příroda začíná všechno své tvoření od nejširšího celku a končí nejmenšími podrobnostmi.* Na příklad: Když chce vytvořit z vejce ptáka, netvoří ani neformuje nejdříve hlavu, oko, peří nebo dráp, nýbrž zahřívá celou hmotu vejce, a působíc teplem pohyb, rozvádí naveskrz žilky, aby byl již hotov nárys celého ptáčka (z čeho totiž má vzniknout hlava, z čeho křídla, z čeho nohy atd.), a pak teprve se znenáhla vypracovávají jednotlivosti až k plné dokonalosti.

¹¹⁾ Smysl: žák má nejdříve věci rozumět; teprve když jí rozumí, má si ji zapamatovat, a pak může znalosti své prakticky využít.

39. Podle toho vzoru si *stavitel* nejprve buď udělá v myslí celkovou představu celého domu, nebo si nakreslí na papír nárys, nebo také si zhotoví dřevěný model, a podle toho pak klade základy, potom staví zdi a konečně je pokrývá střechou. A teprve pak dbá o ty menší věci, jimiž dům má být dokončen, totiž dveře, okna, schody atd. Naposled připojuje ozdoby, totiž malby, řezby, čalouny atd.

40. Tak *malíř*, maje zobrazit obličej člověka, netvoří a nemaluje nejdříve ucho, oko, nos, ústa, nýbrž učiní si zhruba uhlem náčrt obličeje (nebo celého člověka). *Potom* vidí-li, že proporce je správná, vyplňuje lehkým štětcem tento základ, také ještě zcela všeobecně. *Potom* si označí odstupňování světla i stínu a konečně upravuje po částkách údy a vyzdobuje je nejrozmanitějšími barvami.

41. Právě tak *sochař*, maje vytvořit sochu, vezme špalek, oteše jej kolkolem, a to nejprve zhruba, potom jemněji, aby již nabýval podoby nějaké sochy, naposled vytvoří co nejjemněji údy a pokládá je barvami.

42. Podobně *sadař* nebere nic než povšechný obraz stromu, t. j. rouby, z něhož brzo může vyrůst tolik hlavních větví, kolik má pupenců.

43. *Z toho plyne, že se špatně děje, když se vědění podává po částech a nepodá se dříve hrubý a všeobecný nárys celého vzdělání, a že nikdo nemůže býti vzdělán tak, že by se stal dokonalým v některé jedině vědě, bez zření k ostatním¹²⁾.*

44. Taktéž z toho plyne, že *špatně se podávají umění, vědy a jazyky, když se nepředestlou první začátky*, jako se dalo po mé paměti nám, když nás připustili k dialektice, rétorice a metafysice a hned nás zasypávali obšírnými pravidly i s komentáři a výklady komentářů, shodami a neshodami spisovatelů. Právě tak cpali do nás i latinskou mluvnici se všemi nepravidelnostmi, řeckou dokonce i s nářečními, kdežto my ubožáčkové jsme stáli jako ohromeni a nevěděli jsme, co se děje.

¹²⁾ Tu se již jeví vševědný zájem Komenského. Komenský hlásal, že nedokonalost věd jeho doby vznikla odtud, že jedna věda se nestará o druhou a nedávají dohromady jednotný celek vědění. Sám byl přesvědčen, že veškeré poznání musí býti souladné a ve vzájemné souvislosti a že se dá uvést v jediný celek, vševedu. Proto soudil, že hned od počátku se musí začínat úplným celkem vědním, ale v jeho prvcích, a postupem vzdělání že se jednotlivé části celku budou probírat podrobněji. Praktickou ukázkou, jak si to představoval, je *Informatorium školy mateřské*, kde ukazuje, jak začátky všech věd se vstěpují již dětem věku předškolního.

Náprava. 45. Náprava tohoto nepořádku nastane, když

a) v mysl hochů, kteří se mají oddat studium, budou se nštěpovat hned od začátku vyučování základy universálního vzdělání, t. j. takový soubor věcí, že se bude zdáti, jako by následující učení nepodávalo nic nového, nýbrž bylo pouze jakýmsi podrobnějším rozvíjením dřívějšího; tak zajisté stromu, byť rostl sto let, nenarůstají žádné větve nové, nýbrž ty, které narostly nejprv, rozvětvuují se vždy v nové větvičky;

b) každý jazyk, každé vědění a umění se bude podávat nejprv ve zcela jednoduchých základech, aby byl pochopen celkový jeho obraz, za druhé úplněji skrze pravidla a příklady, za třetí úplněji soustavami s připojenými nepravidelnostmi, konečně skrze komentáře, avšak pouze je-li jich třeba¹³⁾.

N. B. Neboť kdo pochopí věc od základu, nepotřebuje celkem komentáře, spíše bude moci vykládat zakrátko sám.

VII. zásada.

ZÁSADA VII.

Všecko postupně, nic skokem.

46. Příroda nedělá skoky, nýbrž kráčí kupředu postupně. Tak vytvořování ptáčka má své jisté stupně, jež nelze ani přeskakovat, ani přestavovat, dokud nevyjde mládě z rozbité skořápky. Když se to stane, starý pták mu neporoučí hned lítat a hledat pastvu (neboť dosud nemůže), avšak žíví je sám, a stále je zahřívaje svým vlastním teplem, napomáhá jeho opeření. A když se opeří, nežene ho zase hned z hnízda, aby lítalo, nýbrž cvičí je znenáhla, nejprve v samém hnízdě, roztažovat křídla, potom pozdvihovat se nad hnízdem a pohybovat křídly, pak zkoušet let mimo hnízdo, avšak přece nablízku; nato přeletovat s větve na větev, potom se stromu na strom a konečně s hory na horu; tak se stává, že konečně je bezpečně svěří širošířému vzduchu. Hle, jak to jedno po druhém vyžaduje náležitěho času! A nejen času, nýbrž i stupňů, a netoliko stupňů, nýbrž i neproměnného pořadí stupňů!

Napodobení.

47. Takto postupuje, kdo staví dům: nezačíná od střechy ani ode zdi, nýbrž od základu; a když položí základ, nestaví na něj střechu, nýbrž vyhání zdi do výše. Krátce, jako při všem následuje jedno po druhém, tak a nejinak se musí všechno spojovat.

48. Tak i sadař musí dbáti stupňů svých prací: musí, pravím, pláně vybrat, vykopat, přesadit, oklestit, rozštípit,

¹³⁾ Tento postup je vzat ovšem z jazykového učení. Komenský učil, že učební metoda má platit pro všechny předměty jedna. Jak si to představoval, vykládá v *Poslední metodě jazyků*.

vsadit roub a zamazat trhliny atd., z čehož nic nelze opomíout, nic jedno druhým předstihovat. A když to tak postupuje po patřičných stupních, stěží, a ani stěží není možno, aby se dílo nedařilo.

49. Patrně tedy, že je to pošetilost, když učitelé nerozdělí pro sebe i pro žáky učení tak, aby nejen ustavičně jedno šlo po druhém, nýbrž i aby všechno muselo býti ukončeno v určité době. — Neboť když si neustanoví cíle, prostředky k cílům a pořadí prostředků, snadno se něco opomine, snadno se převrátí a snadno zmate celou věc.

50. Proto tedy

a) souhrn všeho učení budiž rozdělen přesně na třídy, aby to, co je napřed, všude razilo cestu a rozžehalo světlo tomu, co následuje;

b) čas budiž rozdělen pečlivě, aby každému roku, měsíci, dni a hodině připadl jeho zvláštní úkol;

c) toto rozměření času i práce budiž zachovááno přesně a nic nebudiž vynecháváno, nic převraceno¹⁴⁾.

ZÁSADA VIII.

51. Když příroda začne, nepřestane, dokud nedokoná dílo. Neboť jakmile pták začne přirozeným pudem sedět na vejcích, nepřestane, až se z nich vylíhnou mláďata. Neboť kdyby přestal, třeba jen na několik hodin, zárodek by vystydl a zahynul. Také vylíhlá mláďata neustává zahřívát, dokud nedovedou snéstí vzduch, jsouce posílena ve své životní síle a dobře oděna peřím.

52. Taktéž malíř, když začne tvořit obraz, poslouží si nejlépe, když bude pracovat nepřetržitě. Neboť tak se barvy lépe vespolek srovnávají a drží pevněji.

53. Právě tak je nejlépe provádět stavbu domu nepřetržitě až do konce. Jinak slunce, déšť a větry kazí dílo a ostatní přídatky nedrží tak pevně; všechno se konečně stává kusým, rozpraskaným a nepevným.

54. Také sadař, když přiloží ruku k štěpu, rozumně činí, že ji neodtahuje, leč až ukončí práci; poněvadž nechá-li prodlením vyschnout štávu pně nebo roubu, zavíní zánik rostliny.

¹⁴⁾ Tyto požadavky odporují nynější náladě, kdy se namnoze žádá opak. Ale nezapomínejme, že Komenského ideál byl, aby metoda působila s mechanickou jistotou, jako na příklad metoda tisku, a proto ovšem musel žádat trochu mechanické přesnosti.

Chybování.

Náprava.

VIII. zásada.

Přestat se nesmí, leč až je dílo hotovo.

Napodobení.

Chybování. 55. Z toho je patrné, že se děje se škodou, když hoši se dávají do škol na měsíce nebo roky a zase po obdobích jsou z ní strhováni k jiným zaměstnáním; *taktéž* když učitel začíná s hochem brzo to, brzo ono a nevede nic opravdově až k cíli; N. B. *konečně* také, jestliže si neustanoví a neprobere pro každou hodinu něco určitého, aby bylo zřejmé patrné jemu i jim, že něco přibýlo. Kde není takovéto horlivosti, tam všechno stydne; neboť se neříká nadarmo, že *se železo má kouti, dokud je žhavé*, poněvadž nechá-li se vychladnout, marně do něho budeme bušit perlikem; bude třeba znovu běžet k ohni s nepochybnou ztrátou času i železa. Neboť kolikrát se dává do ohně, tolikrát ztrácí něco ze své hmoty.

56. A proto

a) kdo je svěřen škole, buď tam podržen tak dlouho, až se z něho stane vzdělaný, mravný a zbožný člověk;

Náprava. b) škola buď na místě klidném, vzdáleném od hluku a všeho rušení;

c) cokoli se má podle předpisu konat, buďž konáno beze všeho přerušení;

d) vynechávat školu a potulovat se. (pod jakoukoli zámkou) nebudiž dovolováno nikomu.

IX. zásada.

ZÁSADA IX.

Protikladům se máme vyhýbati.

57. *Příroda se bedlivě vyhýbá protikladům a škodlivinám.* Zajisté pták, když sedí na vejcích a zahřívá je, nedá k nim přijít drsnému větru, neřku-li dešti nebo krupobití. Zahání také hady, dravé ptáky a jiné škůdce.

Napodobení.

58. Tak *stavitel* uchovává dříví, cihly a vápno pokud možno v suchu a nenechává, co je již vystavěno, bořit se nebo rozpadnout.

59. Podobně *malíř* nepřipouští k obrazu čerstvě namalovanému mrazivý vítr, prudké horko, prach a cizí ruku.

60. *Sadař* ohrazuje nový štěp tyčemi nebo nějakým košem, aby mu ho kozel nebo zajíc neohlodal nebo nevytrhl.

Chybování.

61. Nerozumně se tedy děje, *kdykoli mládeži hned od počátku některého učení se předkládají sporné otázky*, to jest když se vzbuzuje pochybnost o té věci, které se mají učit¹⁵⁾.

¹⁵⁾ Ve škole se podávaly sporné názory, na příklad různé názory učenců o problémech fyziky (která ovšem tehdy byla na stadiu primitivním, takže názory učenců byly leckdy pouhé nápady). To Komenský neschvaloval. Jeho *Fysika* je dogmatická, předkládá jediné učení bez ohledu na jiná mínění.

Neboť co je to jiného, než viklat strůmkem, jenž chce vyháňet kořeny? [Zcela pravdivě napsal Hugo¹⁶⁾: *Nikdy nepronikne k podstatě pravdy, kdokoli se začne vzdělávat diskusí.*] Taktéž je nerozum, když nebude mládež vzdalována od knih optzlych, bludných a zmatených, jakož i od špatné společnosti.

62. Bude tedy radno

a) nedávat žákům do rukou žádné knihy kromě těch, které jsou určeny pro jejich třídu;

b) míti knihy tak upraveny, aby plným právem musily býti zvány nálepkami moudrosti, mravů a zbožnosti;

c) nepřipouštět nebázané druhy ve školách nebo mimo školu.

63. Bude-li toto všechno zachovááno bedlivě, stěží se bude moci státi, aby školy nedosáhly svého cíle.

KAP. XVII.

ZÁKLADY SNADNOSTI PŘI VYUČOVÁNÍ A UČENÍ.

1. TAKTO jsme uvázili, kterými prostředky pěstitel mládeže může bezpečně dosíci svého cíle; nyní již přihlédněme, kterak třeba přizpůsobit uvedené prostředky duševním schopnostem, aby se jich mohlo užívat *snadno* a *příjemně*.

Nestačí znáti něco jisté; musí býti vyhledávána snadnost.

2. Ukáže se pak, až probereme šlépěje přírody, že vyučování mládeže půjde snadno, jestliže

a) *začne brzy, před zkažením mysli,*

b) *bude se dít s náležitou přípravou,*

c) *bude se postupovat od všeobecného ke zvláštnímu¹⁾ a*

d) *od snadnějšího k neseadnějšímu,*

e) *nikdo nebude přetěžován přílišností učiva,*

f) *všude se bude postupovat pomalu,*

g) *žák nebude nucen k ničemu, leč co by sám žádal, podle věku a metody,*

h) *všecko se bude podávat názorem,*

i) *k okamžitému využití a*

j) *všecko stále podle jedné a téže metody.*

Deset zásad toho.

¹⁶⁾ Hugo a Sancto Victore (1097–1141), slavný theolog mystického směru.

¹⁾ Viz minulou kapitolu, § 43, a poznámku k němu. Neznamená to snad proklamaci deduktivní metody.

Tak, pravím, stane se, že všechno půjde do hlavy pomalu a příjemně. Avšak pojďme již v šlépějích přírody.

I. zásada.

ZÁSADA I.

3. Příroda začíná vždy jen od čista.

Bere se čistá látka.

Neboť když pták chce sedět na vejcích, bere vejce čerstvá, obsahující nejčistší látku; začalo-li se v něm již předtím tvořit mládě, marně bys čekal na dobrý výsledek.

Napodobení.

4. Stavitel, chtěje stavět dům, potřebuje prázdné stavení, aneb aspoň, chce-li stavět na místě dřívějšího domu, musí jej dříve zbourat.

5. Také malíř maluje nejlépe na prázdné desce. Je-li už pomalována, pošpiněna nebo poškozena nějakým poškrábáním, musí ji dříve očistit a uhladit.

6. Tak kdo uchovává drahé masti, potřebuje prázdné nádoby neb aspoň takové, které jsou co nejlépe očištěny od dřívější tekutiny.

7. Tak sadař činí nejlépe, když sází stromky mladé; anebo sází-li již vzrostlejší, musí je nejdříve zbavit větví a odstranit každou příležitost, aby nemohly jinam vpouštět své šťávy. A proto Aristoteles počítal oprostění mezi principy věcí, vida, že je nemožno dáti látce nový tvar, dokud nebyl odstraněn dřívější²⁾.

Chybování.

8. Z toho plyne předně, že v studium moudrosti nejlépe bývá uváděna mysl mladá, která není ještě zvyklá rozptylovat se jiným zaměstnáním. A čím později začíná vzdělávání, tím obtížněji se daří, protože je mysl již zaujata jinými věcmi. Za druhé, že nemůže býti hoch zdárně vzděláván na jednu od několika učitelů, poněvadž sotva je možno, aby všichni podrželi jeden a týž způsob; z toho plyne rozptylování mladé mysli a zdržování výchovy. Za třetí, že nezkušeně jednají ti, kdož přijímajíce na vzdělání větší hochy a jinochy, nezačínají od mravů, aby totiž potlačili jejich vášně a tím si je učinili způsobilými k ostatním věcem. Aspoň krotitelé koní sevrou napřed koně udidlem a učiní si jej povolným, než cvičí krok tak neb onak. Dobře tedy praví Seneka³⁾: Nejdříve se uč mravům, pak teprve moudrosti,

²⁾ Aristoteles, Fysika, I, kap. 8 a 9. Je to velmi složitá nauka o »sterésis«, což znamená postrádání, zápor. Aristoteles kladl látku proti formě, pouhá látka postrádá formy.

³⁾ Citát vzat patrně z Langova Květohraní, kde se čte pod záhlavím »Institutio«.

jíž se těžko nabývá bez mravů. A Cicero⁴⁾ dí: Morální filosofie připravuje mysl k přijetí semene atd.

9. Tedy

a) vzdělávání mládeže počínej brzo.

b) týž žák v téže látce měj pouze jednoho učitele.

c) mravy buďte především uvedeny v harmonii podle pokynu vychovatelova.

Náprava.

ZÁSADA II.

II. zásada.

10. Příroda nastrojuje látku tak, aby toužila po formě. Tak mládě, když je ve vejci již dosti zformováno, toužíc po větším zdokonalení, samo se pohybuje a roztrhuje skořápku nebo ji proklove. Ale po vysvobození z onoho vězení se rádo dává zahřívát od matky, rádo se dává krmit, chtivě otvírá zobák a pohlcuje potravu do něho vpuštěnou, rádo se dává vyslat k rozhledu po nebesích, rádo se dává cvičit v letu a zakrátko rádo lítá samo; krátce, chtivě pospíchá ke všem přirozeným úkolům, však postupně.

Látka se činí chtivou formy.

11. Tak sadař musí dbáti, aby štěp, opatřený podle potřeby vláhou a životním teplem, s chutí rostl.

Napodobení.

12. Špatně se tedy starají o chlapce ti, kteří je nutí do učení proti jejich vůli. Neboť co si z toho konečně slibují? Nepřijímá-li žaludek pokrmu s chutí, a přece se mu dávají, nic z toho nemůže vzejít než nechutenství a zvracení, neb aspoň špatné zažívání, porucha zdraví. Naproti tomu lačný žaludek přijímá chtivě všechno, cokoli mu dáš, zažívá dobře a proměňuje všechno přesně v šlávu a krev. Proto praví Isokrates⁵⁾: ἔαν ἦς φιλομαθής. ἔση πολυμαθής (budeš-li učení milovný, budeš mnohoučeny). A Quintilianus⁶⁾: Horlivost v učení záleží na vůli, která se nedá nutit.

Chybování.

13. Proto

a) chuť k vědění a učení má býti rozněcována v mládeži všemožným způsobem.

b) vyučovací metoda má zmenšovat námahu s učením tak, aby nic nebylo, co by hochům překáželo a odstrašovalo je od dalšího učení.

Náprava.

⁴⁾ Tuskulské rozhovory, II, 5, 13.

⁵⁾ V řeči k Demonikovi (§ 18), která byla dříve velmi oblíbená, ale dnes se nepovažuje za Isokratovu.

⁶⁾ Institutio oratoria (Výchova na řečníka), kn. I, 3, 8.

Kterak mají u hochů povzbuzovat a podporovat chuť k učení.

14. Chuť k učení rozněcují a podporují u hochů rodiče, škola, věci samy, metoda a vrchnost.

1. rodiče.
1. 2. 3.

15. Rodiče, budou-li často před dětmi vychvalovat učení a učené lidi, když při vybízení k pilnosti budou slibovat pěkné knížky, šaty nebo něco jiného hezkého; když budou chválit učitele (obzvláště toho, kterému je svěřují) pro vynikající učenost i pro jeho vlídnost k žákům (*neboť láska a obdiv jsou nejmocnější cily k oštěpování horlivého napodobování*). Konečně, když k němu někdy pošlou žáka se vzkazem nebo s nějakým dárkem atd., dosáhnou snadno, že nabudou větší důvěry jak k učení, tak k učiteli samému⁷⁾.

2. učitelé. 1.

16. Učitelé, když budou přívětiví a laskaví a nebudou žáky od sebe odpuzovat žádnou drsností, nýbrž vábit je k sobě otcovským smyslením, chováním i slovy; když jim budou doporučovat učení, na něž se dávají, pro výbornost, příjemnost a snadnost; když pochválí časem pilnější žáky (malíčkým rozdělující také ovoce, ořechy, cukr atd); když jim, pozvouce je k sobě, nebo též všem společně ukáží vyobrazení toho, čemu se budou jednou učit, nástroje optické, geometrické, nebeské koule a podobné věci, které by je mohly uchvátit v obdiv; když po nich někdy něco vzkáží rodičům. Zkrátka, když s nimi budou zacházet s láskou, snadno získají znenáhla jejich srdce, takže třeba raději budou občas sedět ve škole než doma.

3.

3. škola sama, naplaňná přijemností uvnitř i vně.

17. Škola sama má být místo příjemné, vábíci oči uvnitř i vně. Uvnitř budiž světlý, čistý pokoj, ozdobený všude obrazy, ať už jsou to obrazy znamenitých mužů, ať zeměpisné mapy, ať památky historických událostí nebo nějaké emblémy. Venku pak budiž u školy nejen volné místo k procházkám a společným hrám [poněvadž to se nesmí mládeži odpírat, jak ukážeme níže na příslušném místě⁹⁾], nýbrž i nějaká zahrada, do níž by byli časem pouštěni a naváděni těšit se pohledem na stromy, kvítí a byliny. Když se věc takto zařídí, je pravděpodobno, že děti budou chodit do škol s nemenší chutí, než chodí na jarmark, kde doufají uvidět a uslyšet vždy něco nového.

4. věci.

18. Věci samy vábí mládež, jsou-li přednášeny podle chápavosti věku a jasně, zvláště když se přimísí někdy něco

⁷⁾ Podrobnější návod podává Komenský na konci *Informatoria školy mateřské*.

⁹⁾ XIX, § 50. V *Informatoriu* dokazuje nutnost pohybu a her v kap. V, § 20.

vtipného neb aspoň méně vážného, avšak vždy příjemného. Neboť to znamená *spojovat příjemné s užitečným*⁹⁾.

19. Metoda sama, má-li vzbuzovat chuť k učení, musí být předně přirozená. Neboť cokoli je přirozené, jde samo od sebe. Má-li voda téci dolů, není třeba ji nutit; jenom odstraň hráz nebo cokoliv ji zdržuje, a hned ji uvidíš téci. Ani ptáčka netřeba prosit, aby vyletěl; jen otevři klec; podobně ani oko ani ucho netřeba prosit, aby se obrátilo k pěkné malbě nebo nápěvu, jestliže se jim podává; spíše bude v takových případech třeba zdržování. Na čem pak záleží přirozená metoda, to je patrné z předešlé kapitoly a bude zřejmo z pravidel, jež dále uvedu.

Za druhé, má-li metoda sama vábit mysl, musí být jakousi dovedností oslazován; to jest aby všechny předměty vyučovací i sebevážnější byly přednášeny přátelsky a příjemně, totiž formou rozmluvy nebo závodění v hádankách¹⁰⁾ a konečně v podobenstvích a bajkách. O tom obšírněji na příslušném místě¹¹⁾.

20. Vrchnost pak a kurátoři škol mohou rozněcovat horlivost žáků, když se osobně zúčastní veřejných školních slavností (ať jsou to *cvičení*, *deklamace* a *disputace*, ať *zkoušky* a *promoce*) a budou pilnějším udílet chválu a rozdávat dárky [bez přijímání osob¹²⁾].

ZÁSADA III.

21. Příroda vypojuje všecko ze začátků, jež jsou velikostí nepatrné, avšak působivostí mocné.

Na příklad: To, z čeho má být vytvořen pták, je svinuto v kapku a obaleno skořepinkou, takže to může pták stejně lehce nosit v životě, jako zahřívát v ysedáním. Avšak právě ten zárodek chová v sobě zavinitě celého ptáka, poněvadž duch v něm uzavřený tvoří potom odtud tělo ptáčka.

22. Tak strom, ať je jakkoli veliký, uzavírá se celý stejně v jádro svého plodu jako v koneček větvi, v roub; proto

⁹⁾ Narážka na známý verš Horatiův, *Listy*, II, 3, v. 343, že zvítězí ten, kdo spojí užitečné s příjemným.

¹⁰⁾ Učebnicí na způsob hádanek měl být zamýšlený *Labyrint moudrosti*, učebnice pro čtvrtou třídu národní školy. Podnětem byla Komenskému snad kniha Jana Pinciera *Tři knihy hádanek* (*Aenigmatum libri tres cum solutionibus etc.*, Hagae comitum MDCLV).

¹¹⁾ Níže XVIII, 45 a 46, XIX, § 50.

¹²⁾ Přijímání osob = protekce.

5. metoda. bude-li přirozená

a bude-li rozumně spojovat příjemné s užitečným.

6. vrchnost.

III. zásada.

Všecko z patřičných začátků.

Napodobení.

dáš-li jej do země, vzejde z něho zase celý strom silou, která působí v jeho nitru.

Užasně
chybování.

23. *Křiklavě a všeobecně se hřešilo ve školách proti této zásadě.* Neboť učitelé se většinou snaží místo semen sítí hotové rostliny a místo roubů sázet stromy tím, že místo základních pravd cpou do žáků změt různých důsledků, ba i úplných textů; kdežto přece, jako je jisto, že svět se skládá ze čtyř živlů¹³⁾ (ovšem v rozdílných způsobech), tak také je jisto, že vzdělání záleží z několika málo prvků, z nichž (jen když se poznají způsoby rozdílů) vzniká nesčíslné množství důsledků, tak jako na stromě z kořene dobře vzrostlého mohou vyrůstí sta větví a listů, květů a plodů tisíce¹⁴⁾. Ó, kéž se smiluje nad naším věkem Bůh a otevře někomu duševní zrak, aby správně prohlédl spojitost věcí a ukázal ji jiným! My, dá-li BŮH, podáme jednou v *Přehledu křesťanské všeovědy*¹⁵⁾ ukázkou svého pokusu v té ponížené naději, že BŮH skrze jiné učiní svým časem více.

N. B.

24. Zatím si pamatujme trojí:

a) každé umění se má obsáhnout co nejkratšími, avšak co nejpřesnějšími pravidly;

Náprava

b) každé pravidlo se má vyjádřit co nejkratšími, avšak co nejjasnějšími slovy;

c) ke každému pravidlu se má přidat množství příkladů, aby bylo zřejmo, jak široká je užitečnost pravidla.

IV. zásada.

ZÁSADA IV.

Snadnější
napřed.

25. *Příroda postupuje od snazšího k nesnadnějšímu.* Na příklad: Tvoření vejce nezačíná od tvrdší části, od skořápky, nýbrž od vnitřku, kolem něhož se tvoří nejprve mázdra a teprve potom tvrdší obal. Tak pták, maje létat, zvyká si

¹³⁾ Země, voda, vzduch, oheň.

¹⁴⁾ To je předpoklad všeovědy Komenského. Domníval se, že vydeme-li z menšího počtu pravd obecně zřejmých, dospějeme s logickou přesvědčivostí až k důsledkům zcela speciálním. O tom podává vysvětlení až k důsledkům zcela speciálním. O tom podává vysvětlení ve svých všeobecných spisech. Jak si postup od několika všeobecných zásad až ke konkrétním poučkám představoval, o tom si může čtenář učiniti představu z *Didaktiky* samé, z jejího postupu od kapitoly XIV, kde Komenský vyvodí z postupu přírody několik všeobecných pravidel, a od nich postupuje až ke zcela konkrétním předpisům didaktickým.

¹⁵⁾ Takový přehled chystal Komenský pod názvem *Brána moudrosti otevřená čili semeníště křesťanské všeovědy*. (Srov. Prodomus, § 112 n.)

nejprve stát na nožičkách, potom pohybovat křídly, pak jimi mávat, posléze mocnějším rozmachem se pozdvihovat a konečně se pouštět volně do vzduchu.

26. Tak tesař se učí nejprve sekát dříví, potom tesat, pak je spojovat a konečně stavět celé domy atd.

Napodobení.

27. Děje se tedy velice zpozdile, kdykoli se učí ve školách něčemu neznámému pomocí něčeho stejně neznámého, jako se děje, když 1. *začátečnickům v latině se podávají latinská pravidla*¹⁶⁾, což je právě tak, jako kdyby někdo vykládal hebrejštinu hebrejskými, arabštinu arabskými pravidly; 2. *týmž začátečnickům se dává do ruky slovník latinsko-matěřský, ač by tomu mělo býti naopak*¹⁷⁾, neboť se neučí matěřštině pomocí latiny, nýbrž mají se učit latině, a prostředníkem má tedy býti matěřština jakožto jazyk již známý (o tomto zlořádu si posteskneme více v kap. XXII); 3. *domácímu chlapci se dává cizí učitel, neznalý matěřského jazyka chlapcova*¹⁸⁾ (neboť poněvadž jsou zbaveni společného prostředku k vzájemnému jednání a zápolí spolu jen posunky a dovtipováním, co jiného nežli že stavějí babylonskou věž?); 4. *odchylují se od pravého způsobu také tím, že vyučují podle týchž mluvnických pravidel [totiž podle Melanchthonových a Ramových*¹⁹⁾] *mládež všech národů (francouzskou*

Různé chybování. 1.

2.

3.

4.

¹⁶⁾ To se tenkrát obecně dávalo, zejména memorováním *Donáta*. (Srov. pozn. 4 k předešlé kapitole.) Přitom se dávaly jen velmi skrovné pokusy o užití jazyka matěřského, jako je na příklad český překlad připojený ke *Kolínovu vydání Donáta z r. 1564*.

¹⁷⁾ Vycházelo-li se od latiny a překládalo se do češtiny, nacházeli si žáci ve slovníku česká slůvka, kterým dobře nerozuměli. Komenský si věc představoval jinak. Text jeho *Brány* se měl probírat nejdříve v jazyce matěřském, a teprve až by žáci dobře rozuměli textu po stránce věcné, mělo se přikročiti k textu latinskému, takže postup byl správně od jazyka matěřského k cizímu. Pro začátečníky chtěl mítí Komenský slovník matěřsko-latinský k textu *Vestibula*. Ale pro *Bránu* sestavil již slovník latinsko-matěřský. Viz níže kapitolu XXII, § 24.

¹⁸⁾ Vzhledem k mezinárodní latině byly takové případy časté. U nás učili často vedle sebe učitelé čeští a němečtí, stejně jako žáci bývali čeští i němečtí.

¹⁹⁾ Miněny jsou tu dvě velmi rozšířené mluvnice, kterých se také u nás hojně užívalo. Mluvnici *Melanchthonově* se říkávalo podle jeho křesťanského jména *grammatica Philippi. Petrus Ramus* (francouzskou formou Pierre de la Ramée, 1515—1572) je slavný francouzský humanista, který složil mimo četné jiné spisy také učebnice pro školy latinské, podobně jako Melanchthon. Při internacionálním rázu latinského školství se rozšířily jejich knihy i mimo oblast německou a francouzskou. Komenský správně učí, že se má vycházeti od jazyka matěřského a že by tedy mluvnice

německou, českou nebo polskou, uherskou atd.), kdežto přece každý ten jazyk zaujímá k jazyku latinskému zvláštní a jaksi vlastní postavení, které se musí odkryt, chceme-li, aby se mládež pohotově obeznámila s vlastnostmi latiny.

Náprava.

28. To se napraví, když

- a) učitel i žák budou téhož jazyka,
- b) všechny výklady se budou dítí známým jazykem,
- c) každá mluvnice i slovník se upraví podle toho jazyka, jehož prostřednictvím se má učit novému [latinská podle mateřštiny, řecká podle latiny²⁰⁾ atd.].

d) Studium nového jazyka má pokračovat po stupních: aby totiž žák zvykal nejprve rozumět (neboť to je nejsnadnější), potom psát (tu se mu ponechá čas na rozmyšlenou) a konečně mluvit (což, poněvadž se děje spatra, je nejněsnadnější).

e) Pokud se slova mateřská spojují s latinskými, vždycky půjdou napřed mateřská jakožto známější a latinská teprve po nich.

f) Věci samy budou stále pořádaný tak, aby nejdříve byly upádný ve známost ty, které jsou nejbližší, potom ty, které jsou blízko, pak věci vzdálenější a konečně nejvzdálenější. Proto když se hochům po prvé předkládají pravidla (na př. logická, rétorická atd.), nesmějí býti objasňována příklady, které jsou vzdáleny jejich chápavosti (theologickými, politickými, básnickými atd.), nýbrž takovými, které jsou vzaty z denního života. Jinak neporozumějí ani pravidlu, ani užití pravidla.

g) Nejdříve se mají cvičit u hochů smysly (neboť to je nejsnadnější), pak paměť, potom porozumění a konečně soudnost²¹⁾. Neboť tak to jde za sebou, poněvadž vědění začíná názorem a přechází představováním v paměť, potom se po-

latinská měla pro každý národ býti odlišná, poněvadž na příklad není nutno vykládat to, co je v obou jazycích stejné. Proti tomu se u nás ještě stále chybují při učení latinské skladbě, kde se vykládává, co výkladu nepotřebuje, poněvadž je to v latině jako v češtině.

²⁰⁾ Rečtině se učilo, když žáci již znali latinsky. Proto zde Komenský připouští již mluvnice a slovníky jen latinsky psané, bez mateřštiny.

²¹⁾ To znamená, že hoši mají věci poznat svými smysly tak důkladně, že si je dovedou představit i nepřítomné, neboli že je mají v paměti. Neznačená to naprosto, že by se mělo textu nejdříve učit nazpaměť a pak teprve jej vysvětlovat; to by bylo zcela proti zásadám Komenského, jak je zřejmo hned níže z § 37.

stupem od jednotlivostí tvoří rozumění všemu, a konečně se o věcech náležitě pochopených koná soud, aby vědění bylo pevné.

ZÁSADA V.

V. zásada.

29. Příroda se nepřelězuje, nýbrž přestává na mále.

Na příklad: Z jednoho vejce nežádá dvě ptáčata, jsou spokojena, když se náležitě vylíhne jedno. Sadař nesází na jedno pláň několik roubů aneb aspoň, vidí-li, že je dosti silné, ne více než dva.

30. Vede tedy k rozptýlenosti, jestliže se předkládají žákům různé věci v téže době, na příklad mluvnice, dialektika, snad i rétorika, poetika, řečtina atd. v témž roce (viz IV. zásadu v předešlé kapitole).

Žádné přetěžování

Napodobení.

Chybování.

ZÁSADA VI.

VI. zásada.

31. Příroda se neukvapuje, nýbrž kráčí zvolna kupředu.

Neboť pták neklade vejce ani do ohně, aby se mláďata vylíhla rychle, nýbrž zahřívá je zcela zvolna přirozenou teplotou, ani necpe do nich potom pokrm, aby rychleji dospívala (neboť by je spíše zadusil), nýbrž dává pomalu a obezřele, kolik může zažít útloučká ještě schopnost výživná.

32. Podobně stavitel nevrhá ukvapeně na základ zdi a na zdi střechu, poněvadž nevysušený a nedosti usazený základ se obyčejně sesedá, čehož následek bývá zřícení. Proto žádná větší kamenná stavba nemůže býti ukončena za rok; musí se jí dáti spravedlivá lhůta.

33. Ani sadař nežádá, aby mu štěp vyrostl hned první měsíc nebo aby nesl ovoce hned první rok. Proto nesahá na něj každý den, ani ho nezalévá každý den, ani nehledí zahřívát jej ohněm nebo nasypáváním nehašeného vápna, nýbrž přestává na tom, pokud jej může zalít nebe a zahřát slunce.

34. Bylo tedy pro mládež trápením, když 1. měli každý den šest, sedm, osm hodin veřejných přednášek a cvičení a ještě k tomu několik hodin soukromých, 2. byli zasypáváni diktáty, pracováním úloh a velmi mnohým učením zpaměti až do omrzení, ba až k šilenství, jak jsme často viděli. Vždyť kdyby někdo do nádobky s úzkým hrdlem [k nimž lze přirovnat mysl mládeže²²⁾] raději chtěl násilně nalévat než kapat kapku po kapce, co pořídí? Zajisté větší část tekutiny přeteče a do ná-

Nic ukvapeně.

Napodobení.

1. Chybování.

2.

²²⁾ Přirovnání to je známo z Quintiliana, I, 2, 27/8.

doby přijde mnohem méně, než kdyby se lilo pomalu. Zcela pošetile si vede, kdo se snaží učit žáky ne kolik chápou, nýbrž kolik si sám přeje, poněvadž sily chtějí být podporovány, ne potlačovány; a pěstitel mládeže je právě tak jako lékař pouze služebníkem, nikoli pánem přírody.

Náprava. 35. Svým žákům tedy usnadní a příjemní učení každý, kdo

a) bude bráti k veřejnému vyučování co nejméně hodin, totiž čtyři, a ponechá právě tolik soukromé práci;

b) bude unavovat paměť co nejméně, totiž pouze základními věcmi, a ostatní nechá plynout volně;

c) ale všecko podle míry chápavosti, která se sama rozšíří postupem věku a učení.

ZÁSADA VII.

VII. zásada.

Nic proti vůli. 36. Příroda nic netiskne ven, leč co uvnitř uzraje a samo chce vyrazit.

Neboť nenutí ptáčka opustit vejce, dokud se údy náležitě nevytvoří a nezesílí, ani ho nenutí k letu, dokud nevidí, že má peří, ani ho nevyhání z hnízda, dokud nevidí, že umí létat, atd.

Tak strom nevyhání pupence, leč až je vytiskne štáva stoupající z kořene; ani je nerozevírání, leč až listy, vytvořené zároveň s květy ze štávy uvnitř uzavřené, touží se rozvíti, ani neshazuje květy, leč až plod jimi chráněný je kryt kůžičkou; a nenechává padat ovoce, leč až uzraje.

Chybování. 37. Násilí se tedy činí duchu mládeže, když 1. je nucena k tomu, k čemu ještě nedospěl věk a chápavost, a 2. bez dostatečného předchozího výkladu, vysvětlení a poučení o nějaké věci se musí učit něčemu nazpaměť nebo dělat úlohy.

Náprava. 38. Proto tedy

a) nic nebudí s mládeží podnikáno, leč co věk a schopnost nejen dopouští, nýbrž i žádá;

N. B. b) nic jim nebudí ukládáno zapamatovat si, leč čemu náležitě porozuměli, a zase nic nebudí žádáno na paměti, leč co hoch podle určitých známek jistě ovládá;

c) nic ať se jim neporoučí konat, leč od čeho bude dostatečně ukázán vzor i pravidlo napodobování.

ZÁSADA VIII.

VIII. zásada.

39. Příroda si pomáhá sama, kolikerým způsobem může.

Na příklad vejce má své vlastní životní teplo, a přece se otec přírody, BŮH, stará, aby se mu pomáhalo jak teplem slunečním, tak peřím ptáka, jenž sedí na vejcích. A vylíhlé ptáče zahřívá samička tak dlouho, jak je třeba, a rozmanitě je připravuje i sílí k úkolům života. Můžeme to vidět na čápech, kterak pomáhají svým mláďatům, berouce je i na hřbet a nosice je kolem hnízd, při čemž mláďata také pohybují svými křídly. Tak chůvy pomáhají rozmanitě slabosti nemluvnat. Neboť je učí nejprve zvedat hlavu, potom sedat, pak stavět se na nožičky, pohybovat nožičkami k chůzi, dělat krůčky, kráčet nejdřív pomalu, pak rychle, z čehož konečně vzejde i schopnost k běhu. Když pak je učí mluvit, předřikávají slova a ukazují rukou, co ta slova znamenají atd.

40. Krutý je tedy ten učitel, který předhodí žákům práci a ani dostatečně nevysvětlí, co to je, ani neukáže, jak to mají dělat, tím méně aby jim pomáhal při jejich pokusech, nýbrž nechává je samy se lopotit a potit, a dělají-li potom něco méně dobře, zuří! Co je to jiného než rasování mládeže? Právě tak jako kdyby chůva chtěla nutit nemluvně, které se ještě bojí postavit na nožičky, k rychlé chůzi a bít je, kdyby nemohlo. Něčemu jinému však nás učí příroda, totiž že tak dlouho máme mítí trpělivost se slabostí, dokud nenadejde síla.

41. Proto tedy

a) ať není žádného bití pro učení (neboť neučí-li se kdo, či je to vina než učitele, který buď neumí nebo nedbá učinit žáka učelivým?);

b) vše, čemu se žáci mají učit, budiž jim předloženo a vyloženo tak jasně, aby to měli před sebou tak jako svých pět prstů;

c) aby to všecko v nich snáze utkvělo, ať se přibírají smysly, kterékoli možno.

42. Na příklad: Sluch se zrakem, jazyk s rukou budtež ustavičně spojovány. Má se tedy nejen vyprávět, co mají vědět, aby to vnímali sluchem, nýbrž má se to i malovat, aby se to vštěpovalo i zrakem. Žáci ať se navzájem učí brzo látku vyjadřovat slovy i vyznačovat rukou, aby se nešlo od ničeho dál, leč když je to dosti vtíštěno sluchu, zraku, rozumu i paměti. A k tomu účelu bude dobře, když všecko, čemu se učí

v každé třídě, bude zobrazeno na stěnách této učebny, ať už jsou to poučky a pravidla nebo obrazy a emblémy²³⁾ té části učení, které se právě učí. Neboť stane-li se to, je to neuvěřitelně znamenitou pomůckou pro zapamatování. Sem také patří, aby žáci byli naváděni zapisovat všechno, co slyší nebo čtou v knihách, do svých deníků neboli v soupis všeobecných pravd, poněvadž se tak podporuje jednak představivost, jednak se usnadňuje vzpomínání.

IX. zásada.

ZÁSADA IX.

Všecko hlavně k praktickému upotřebení.

43. Příroda neplodí nic leč to, čeho upotřebitelnost je hned zjevná.

Na příklad: Když vytvořuje ptáčka, je hned patrné, že křídla jsou určena k letu, nohy k běhu atd. Tak u stromu všecko, co roste, je k něčemu až po skořápky a pýří, které pokrývá plod, atd.

Napodobení.

44. Usnadniš tedy žáku práci, jestliže mu při všem, čemu ho budeš učit, ukážeš, jak se toho užívá v denním životě. To musí býti naprosto všude, v mluvnici, v dialektice, aritmetice, geometrii, fyzice atd. Nestane-li se tak, všecko, co mu vyložíš, bude se mu zdáti nějakými zjevy z Nového světa; a chlapec, jenž se nestará, jsou-li ve skutečnosti takové věci a jak jsou, bude v ně spíše věřit, nežli o nich vědět. Ukážeš-li však, k čemu všecko slouží, umožníš mu zcela, aby si byl vědom své znalosti a snažil se ji uplatnit.

N. B.

45. *Tedy ničemu nebudiž vyučováno, leč čeho lze hned využít.*

X. zásada.

ZÁSADA X.

Všecko jednotejným způsobem.

46. Příroda koná všecko jednotejným způsobem.

Na příklad: Jak se děje zrození jednoho ptáka, tak se děje zrození všech ptáků, ba i všech živočichů, mění se přitom pouze některé okolnosti. Na př. při rostlinách: Jak se rodí a vyrůstá ze svého semene jedna bylina, jak se sází, roste a kvete jeden strom, tak vždy a všude všechny. A jaký je na

²³⁾ Příklad uvádí Komenský ve škole všeobecné při třídě šesté, odstavec 2: Za obrazy budou sloužit duchaplné emblémy, představující moc pravého pořádku a řádu. Takového druhu by byl obraz lidského těla, podávající čtyři podoby: 1. tělo, jež nemá některých údů; 2. tělo s nadbytkem údů (mající dvě hlavy, tři oči, čtyři ruce atd.); 3. tělo s údy zručně umístěnými, nebo s údy správně postavenými, avšak od sebe odtrženými, nesouvislými; 4. konečně celé tělo pevně souvisící, sličné atd.

stromě jeden list, takové jsou všechny ostatní, a jaké jsou letos, takové i napřesrok a vždycky.

47. *Mate tedy mládež a dělá učení příliš složitým různost metody* tím, že nejen různí spisovatelé probírají nauky různým způsobem, nýbrž často i jeden a týž rozličně. Na př. jinak mluvnici, jinak dialektiku atd.²⁴⁾; a přece by bylo možno podávat toto všecko jednotejně podle harmonie celku a podle společného vztahu a spojení, v kterém jsou věci a slova.

Chybování.

48. Proto bude třeba dbáti, aby příště

- a) byla jedna a táž metoda při vyučování všech věd, jedna a táž při vyučování všech jazyků,
  - b) v téže škole byl týž pořádek a táž míra všech cvičení,
  - c) vydání knih byla při téže látce pokud možno tatáž.
- Tak půjde všecko snadno bez váznutí.

Náprava.

KAP. XVIII.

ZÁKLADY DŮKLADNOSTI PŘI VYUČOVÁNÍ A UČENÍ SE.

1. Že jen málo je těch, kteří si odnášejí ze škol vzdělání důkladné, a že většina si odnáší sotva pouhý povrch nebo stín, na to si stýskají mnozí a dosvědčuje to věc sama.

2. Pátráme-li po příčině toho, shledáme dvojí: Buď že se školy obírají věcmi nepatrnými a zbytečnými, nedbajíce věci vážnějších, nebo že se žáci zase odučují, čemu se naučili, ježto většina učení pouze prochází hlavou a nezůstává tam. Tento druhý nedostatek je tak obecný, že je málo těch, kteří by si nenařikali. Neboť kdyby nám paměť rychle podávala všecko, co jsme kdy čtli, slyšeli a rozumem pojali, ach, za jak vzdělané bychom tu byli považováni my všichni, kdož jsme si nedali ujít příležitost zkusit všelicos! Avšak poněvadž se děje opak toho, je jisto, že nabíráme vodu sítem.

3. *Zda se však najde prostředek proti tomuto zlu? Zajisté, jestliže půjdeme znova do školy přírody a prozkoumáme cesty při vytváření tvorů, kteří mají trvat.* Bude lze, pra-

1. Obyčejné vzdělání je věc povrchní.

2. Dvojí příčina.

Prostředky proti obojímu máme hledat v přirozené metodě

²⁴⁾ To je ovšem podle našeho stanoviska samozřejmé a správné; ale Komenský hledal universální metodu pro svou vševědu, podle níž by všechny obory byly zpracovány jednotně. Příklad takového paralelního zpracování tří oborů, gramatiky, logiky a pragmatiky, podává Trojumění obecné.

vím, najít způsob, kterak by někdo mohl vědět nejen to, čemu se naučil, nýbrž ještě více, než se naučil, to jest že by hbitě podával nejen to, co načerpal od učitelů a spisovatelů, nýbrž že by sám dovedl o věcech soudit od základu.

4. Toho se dosáhne, když:

desíti stupni.

a) budou se bráti pouze ty věci, které budou skutečně pro-
spívat,

b) ty však všecky, bez úchytky,

c) postaví-li se všecky na pevné základy,

d) ty základy budou položeny hluboko,

e) všecko následující bude spočívat pouze na oněch zá-
kladech,

f) všecko, co se má lišit, bude rozlišeno co nejpodrobněji,

g) všecko následující se bude zakládat na dřívějším,

h) všecko, co spolu souvisí, bude ustavičně spojováno,

i) všecko bude uspořádáno podle míry rozumu, paměti
a jazyka, a

j) všecko bude upevňováno stálým cvičením.

Přihlédněme blíže k jednotlivým stupňům.

I. zásada.

ZÁSADA I.

5. Příroda nezačíná nic neužitečného.

Nezačínat si
nic nepří-
slušného.

Na příklad: Když začíná tvořit ptáčka, nepřidává mu šupin, ploutví, klepet, rohů, čtyř noh ani čehokoliv jiného, co mu nebude k ničemu, nýbrž hlavu, srdce, křídla atd. Tak přirozenost stromu si nevytvoruje uši, oči, peří, srst atd., nýbrž kůru, lýko, dřev, kořen atd.

Remeslné
napodobení.

6. Tak kdo chce mítí úrodné pole, vinici, zahradu, nesází tam koukol, kopřivy, trní a bodláčí, nýbrž ušlechtilá semena a rostliny.

7. Tak stavitel, chtěje vystavět pevný dům, nesváží slámu, plevy, bláto ani vrbové dřevo, nýbrž kameny, cihly, dubové dřevo a podobné věci pevné a tvrdé podstaty.

8. Ve školách tedy

1. ve školách

a) ať se nedělá nic, leč čeho lze nejspolehlivěji užít k to-
muto i budoucímu životu, více však k budoucímu [tomu se
máme učit na světě, praví Jeronym¹⁾, čeho vědění by vy-
trovalo do nebe];

¹⁾ Církevní otec Jeronym (Hieronymus, r. 351—420) ve svém listu, 53, § 9.

b) třeba-li oštěpovat mládeži některé věci také pro tento život (a ta potřeba je), ať jsou to takové, které by nepřekážely oněm věčným, a přítomnému životu by přinášely opravdový užitek.

9. Neboť k čemu jsou prázdné trety? Co platno učit se, co ani neprospívá tomu, kdo to zná, ani neškodí tomu, kdo to nezná? A čemu se postupem let musíme odučit nebo to při jiném zaměstnání zapomenout? Náš kratičký život má hojně věcí, jimiž může býti celý vyplněn, i když z něho nic nevěnujeme marnostem. Tedy budiž povinností škol nezaměstnávat mládež ničím jiným než vážnými věcmi [neboť kterak i hříčky mají vésti k vážnému výsledku, řekneme na příčinném místě²⁾].

máme pro-
bírat jen
věci vážné.

ZÁSADA II.

II. zásada.

10. Příroda neopomíjí nic z toho, o čem cítí, že prospěje
tělu, které tvoří.

Nic se nesmí
opominout,
co patří
k věci.

Na příklad: Když tvoří ptáčka, nezapomíná na hlavu, na křídlo, na nohu, na dráp, na oko a vůbec na nic, co patří k podstatě ptáčka (toho druhu), atd.

11. Tedy právě týmž způsobem, když školy tvoří člověka, ať ho tvoří celostně, aby jej učinily schopným pro práce ve-
zdejšího života pro věčnost samu, jež je cílem všeho, co před-
chází.

Napodobení
ve školách.

12. Ať se tedy učí ve školách nejen vědění, nýbrž i mrav-
nosti a zbožnosti. Vzdělání pak ať tříbí člověku rozum, jazyk
i ruku, aby dovedl všecko užitečné rozumně podporovat, vy-
jadřovat a konat. Opomine-li se něco z toho, vznikne mezera,
která nejen způsobuje nedostatečnost vzdělání, nýbrž i pod-
lamuje jeho pevnost. Neboť nic nemůže býti pevné, leč co je
na všech stranách spolu spojeno.

ZÁSADA III.

III. zásada.

13. Příroda nekoná nic bez základu neboli kořene.
Zajisté rostlina, dříve než vyžene kořen dolů, nezdvihá se
nahoru; anebo snaží-li se o to, nutně musí schnout a zhynout.
Proto rozumný sadař ani nezasazuje strom, leč vidí-li, že vy-
hnal kořeny. U ptáka a u každého živočicha konají úkol
kořene útroby (životní údy), které se proto vždy začínají
tvořit nejdřív jakožto základ celého těla.

Pevně třeba
zakládati
pevně.

²⁾ V kapitole XIX, § 50.

Napodobení. 14. Tak *stavitel* nestaví dům, dokud mu napřed nedá vespod pevný základ; jinak všechno připraví k zřícení. Podobně *malíř* dává svým barvám podklad, poněvadž bez něho barvy snadno odpadávají nebo se stírají nebo blednou.

Chybování. 15. Takovýto základ nedávají vzdělání ti učitelé, kteří a) nesnaží se učinit si žáky napřed učenlivými a pozornými, b) nenarýsují předem žákům povšechný obraz celého učení, k němuž přistupují, aby žáci věděli zcela přesně, co se má konat a koná se. Učí-li se však žák bez chuti, bez pozornosti a bez porozumění, v co pevného možno z toho doufat?

16. Proto tedy

Náprava. a) *opravdově budí u žáků vzbuzována láska ke každému učení, které se začíná, a buďte pro ně uváděny důvody z výbornosti, užitečnosti, příjemnosti a odkudkoli;*

b) *představa jazyka nebo umění (což není nic jiného než jeho nárys, načrtnutý zcela všeobecně, avšak přece ve všech svých částech) vždy budí oštěpena žákovi, dříve než se přijde k podrobnému probírání, aby totiž žák obzírál hned od prvního vstupu všechny cíle a meze na jeho obvodě, jakož i to, co leží uvnitř. Neboť jako je kostra základem celého těla, tak nárys umění je podkladem a základem celého umění.*

IV. zásada.

ZÁSADA IV.

Hluboké kořeny.

17. *Příroda zapouští kořeny hluboko.*

Tak u *živočicha* ukrývá životní údy v nitru těla. A *strom* stojí tím pevněji, čím hlouběji zapouští kořeny; který strom je má pouze pod drnem, snadno se vyvrací.

18. Patrně tedy, že je nutno v žákovi opravdově rozněcovat učenlivost, jakož i představu celku hluboce vtiskovat v mysl; k úplnější soustavě umění nebo jazyka se nesmí udělat ani krůček, než bude jisto, že představa celku je pojata zcela jasně a dobře zakořeněna.

Náprava chybování.

V. zásada.

ZÁSADA V.

Všecko z vlastních kořenů.

19. *Příroda vypojuje všecko z kořene, odjinud nic.*

Všecko, co na *stromě* roste, dřevo, kůra, listí, květ a ovoce, nepochází odjinud než z kořene. Neboť třebaže shora přicházejí deště a zdola zalévá zahradič, přece všecko nutně musí procházet kořenem a pak teprve se rozlévat po kmeni, větvích, ratolestech, listí a ovoci. Proto zahradič přináší sice

roub odjinud, ale musí jej tak vštípit v kmen, aby byl takřka vtělen v jeho podstatu a mohl ssát šťávu téhož kořene, a jsa jí vyživen, rozvíjet se mocí kořene; od něho strom dostává všechno, nikterak netřeba přinášet odjinud a přilepovat listí a větve. Týmž způsobem, když pták má býti oděn peřím, nebere se z kůže jiného ptáka, nýbrž vyrůstá z vnitřních částí jeho těla.

20. Tak opatrný *stavitel* staví všechno tím způsobem, aby to stálo na svém vlastním základě a spočívalo na vlastních stěžích bez vnějších opor. Neboť potřebuje-li stavení opor, je to důkazem, že stavba je nedokonalá a kloní se k pádu.

21. Tak kdo dělá *rybník* nebo *studnu*, nedává tam přinášet vodu odjinud ani nečeká na dešťovou, nýbrž odkrývá prameny živého zdroje a vede je v příslušnou nádržku skrze kanály a skryté roury.

22. Z této zásady vyplývá, že vzdělávat řádně mládež znamená cpát do jejich hlav směsici slovy, frází, výroků a myšlenek, sebranou ze spisovatelů, nýbrž otvírat jim poporozumění pro věci, aby z něho jako ze živého pramene prýštily potůčky a jakoby z pupenců stromů vyrůstalo listí, květy a ovoce, druhého pak roku aby zase z každického pupence vyrůstala nová větvička se svým listím, květem a ovocem.

23. To jistě dosud školy nečinily, aby zvykaly mysl tak jako mladý stromek žít z vlastního kořene, nýbrž učily žáky pouze navěšovat na sebe odjinud utržené větvičky a tak se zdobit cizím peřím, jako činí vrána v Aesopově bajce³⁾; snažily se spíše zavlažovat je cizími potůčky nežli vykopávat pramen poznání v nich skrytý. To jest neukázaly jim, jak jsou věci samy od sebe a v sobě samých, nýbrž jak o tom neb onom myslí a píše jeden, druhý, třetí a desátý, takže považováno za největší učenost znáti o mnohých věcech různá mínění mnohých. Tím se stalo, že přemnozí nedělali nic jiného, než že se váleli v auktorech a vypisovali si *fráze, výroky a mínění*, látajíce vědu tak jako hadr. Na ty volá Horatius⁴⁾: *Napodobitelé, vy otrocká hovada! Vpravdě otrocká hovada, zvyklá pouze nosit cizí břemena.*

24. Avšak k čemu je to, ptám se, dáti se rozptylovat mীনím různých spisovatelů o věcech, kde se hledá poznání věcí, jaké opravdu jsou? Což nemáme v životě nic jiného na

³⁾ Zdobila se peřím pavím. (Ve sbírce bajek Aesopových č. 200. U Phaedra, I, 3.)

⁴⁾ Horatiovy Listy, I, 19, v. 19.

práci, než sledovat ostatní, chodící sem a tam, a bádát, kdo z nich sejde s cesty nebo klopýtne nebo zabloudí? Smrtnelní lidé, spějme k cíli, zanechajíce všech oklik! A máme-li pevný a dosti patrný cíl, proč bychom neměli mířit k němu přímo? Proč se raději máme dívat cizíma než vlastníma očima?

Příčina toho je chybná metoda.

25. Že to školy dělají a že učí *dívat se cizíma očima a rozumět cizím rozumem*, ukazuje metoda všech nauk; neboť ty neučí otvírat prameny a odtud rozvádět různé potůčky, nýbrž ukazují jenom potůčky odvozené z auktorů a kází podle nich jíti nazpět k pramenům. Neboť žádné slovníky [pokud je mi známo, vyjma Poláka Knapského⁶⁾], avšak i u něho pohřešujeme ledacos, jak ukážeme v kapitole XXII], neučí *mluvit*, nýbrž *rozumět*; stěží která *mluvnice* podává návod *skládat* jazyk, nýbrž *rozkládat*; žádná *frazeologie* neukazuje způsob, kterak fráze uměle skládat a obměňovat, nýbrž předkládá pouze jakousi zmatenou míchaninu frází. Skoro nikdo neučí *fysice* očitým názorem a pokusy, všichni pouze předčítáním textu Aristotelova nebo někoho jiného⁷⁾. *Mravy* nikdo nešlechťí vnitřním zušlechťováním sklonů, nýbrž vysvětluje je povrchně vnějšími definicemi a tříděním ctností⁸⁾. Lépe se to ukáže, až s pomocí Boží přijdeme k speciální metodě umění a jazyků⁹⁾, ještě více však BOHDÁ při nárysu vševedy¹⁰⁾.

řemeslníci konají své věci lépe.

26. A divná to jistě věc, že v tom starověk neměl bystřejší zrak aneb aspoň že již novější věk nenapravil už dávno tuto chybu, když je přece jisto, že právě v tom tkví příčina tak zdoluhavých pokroků. Neboť ukazuje snad tesař zákovi stavitelské umění bouráním domů? Spíše mu stavěním ukazuje, jaké je třeba volby staviva a kterak všecko má býti rozměřováno na patřičném místě, otesáváno, osekáváno, vrtáno, kladeno, spojováno atd. Neboť kdo umí stavět, tomu boření nebude žádným uměním, rovněž jako páraní obleku pro toho,

⁶⁾ Polák Rehoř Knapski (1564—1638) napsal rozsáhlý slovník polsko-latinsko-řecký. Srovnej níže: kap. XXII, 25.

⁷⁾ K experimentální fyzice byly tenkrát položeny jen skrovné počátky. Také Komenského *Fysika* není experimentální a nevyhovuje požadavku zde prohlášenému.

⁸⁾ Katechismy, jako byl velmi rozšířený katechismus Chytraeův, jehož se také u nás užívalo na školách utrakvistických, obsahovaly definice (na otázku »Co«, na příklad »co je ctnost«) a třídění, partitiones (na otázku »kolik?«, na př. kolik je ctností?).

⁹⁾ Níže kap. XX a XXI.

¹⁰⁾ Snad je míněna chystaná Brána moudrosti otevřená, nebo část spisku, který vyšel později pod názvem Pansophiae diatyposis.

kdo jej umí ušít. Avšak nikdo se ještě nikdy nenaučil bouráním domů stavitelství a páraním šatů krejčovně.

27. A věru patrné jsou nevýhody, ba spíše škody vzešlé tím, že nebyla opravena metoda po této stránce: 1. *Vzdělání velmi mnohých, ne-li velké většiny, přestává na pouhém názvosloví*; to jest umění sice odřikávat názvy a pravidla umění, avšak neumějí jich užívat k náležitému užítku. 2. *Ničí vzdělání není věděním universálním, které by se samo udržovalo, posilovalo a rozšiřovalo, nýbrž jakousi slátaninou, odtud kousek, odtamtud kousek; nikde pořádně nesouvisí ani nenese žádné pořádné ovoce*. Neboť takové vědění, sebrané z různých výroků a mínění auktorů, je zcela jako peň *máj*, který se stavívá o selských posvíceních: ačkoliv je ověšen různě větvičkami, květy, ovocem, ba i pletenci a věnečky, přece, poněvadž ty věci nepocházejí z vlastního kořene, nýbrž jsou na něj zevně navěšovány, nemůže se ani rozmnožovat, ani udržet. Neboť takový peň nevydává ovoce a větvičky na něj navěšené vadnou a opadávají. Ale člověk od základu učený je *stromem s vlastním kořenem, udržuje se svou vlasní vláhou, a proto ustavičně (a to den ke dni silněji) bují, zelená se, kvete a nosí ovoce*.

Dvojitě škodu působí učení lidí svou bezstarostností.

N. B.

28. *Souhrn toho je: Lidé se mají učit moudrosti pokud možno ne z knih, nýbrž z nebe, z země, z dubů a buků, to jest znát a zkoumat věci samy, ne pouze cizí pozorování a svědectví o věcech. To znamená vrátit se v šlépěje starých mudrců, bude-li se čerpat poznání ne odjinud než ze samého pravzoru věci. Zákonem tedy budiž:*

Náprava.

- a) *všecko budiž odvozováno z neproměnných podstat věcí;*
- b) *ničemu nebudiž vyučováno pouhou autoritou, všecko důkazem pomoci smyslu a rozumu;*
- c) *ničemu pouze metodou analytickou, nýbrž všemu spíše metodou synthetickou.*

ZÁSADA VI.

VI. zásada.

29. *Čím mnohostrannější má býti prospěch toho, co příroda chystá, tím více to rozčlánkuje.*

Všecko rozčlánkované.

Na příklad: Čím rozčlánkovanější má živočich údy, tím rovnoměrnější má pohyb; tak kůň ve srovnání s volem, ještěrka s hlemýžďem atd. Tak i strom dobře rozkořeněný a rozvětvený je pevnější a půvabnější.

Napodobení. 30. Při vzdělávání mládeže se tedy má všecko děti co nej-
učlankovaněji, aby nejen učitel, nýbrž i žák beze všeho zmatku
rozuměl, kde je a co dělá. Proto bude velmi mnoho záležet
na tom, aby všechny knihy, jichž se má ve školách užívat,
byly co nejpřesněji přizpůsobeny tomuto světlu přírody.

VII. zásada.

ZÁSADA VII.

Všecko v ustavičném pokroku. 31. Příroda je v ustavičném pokroku, nikdy se nezastavuje,
nikdy nenechává jedno a nezačíná druhé, nýbrž toliko dále
koná, zvětšuje a dokončuje, co začala.

Na příklad: Tvoří-li se zárodek, to, co se začalo stávat
hlavou, nohou, srdcem atd., to zůstává, pouze se dokončuje.
Ovocný strom neshazuje větve, které dostal nejdříve, nýbrž
pečlivě jim dále poskytuje životní šťávu, aby se mohly každý
rok rozvíjet v nové větvičky.

32. Ve školách tedy

Napodobení. a) všecko učení buď uspořádáno tak, aby se všechno po-
zdější vždy zakládalo na dřívějším, avšak dřívější aby bylo
utorzováno pozdějším;

b) všecko, co se předkládá a náležitě pochopí, budiž také
vštěpováno v paměť.

Kterak se má paměť obzvláště v mládí obohacovat a posilovat. 33. Neboť při této přirozené metodě všecko předcházející
musí dávat základ všemu následujícímu; proto nepůjde to
jinak, než aby všecko mělo pevné základy. Pevně však se do
mysli neuloží nic, čemu se náležitě neporozumí a co se v pa-
měť pevně nevstřípí. Neboť správně praví Quintilian¹⁰⁾:
Všecko učení záleží v paměti, a nadarmo je vyučování, ply-
ne-li stranou něco z toho, co slyšíme (nebo čteme). Ludvík
Vives: V mládí budiž cvičena paměť, která se cvikem zvět-
šuje; mnoho věcí jí budiž svěťováno pečlivě a často. Neboť
ten věk necítí námahy, poněvadž jí nebáží. Tak se paměť šíří
a stává se nejobsáhlejší bez práce a namáhání [De tradendis
disciplinis, kniha III¹¹⁾]. A v Uvedení k moudrosti¹²⁾ praví:

¹⁰⁾ Quintilian, XI, 2, 1.

¹¹⁾ O Vivesovi srovnej poznámku 3 ke kapitole páté. Vives na-
psal spis De disciplinis (O vědách), jehož první část jednala o příči-
nách úpadku věd, druhá část pozitivní (s názvem De tradendis
disciplinis) podávala návrhy k zlepšení.

¹²⁾ Spisek Uvedení k moudrosti byl také u nás oblíben. Spolu
s českým překladem jej vytiskl Veleslavín roku 1586. V jednotli-
vých odstavcích, jako O ctnosti, O lásce a pod., podával Vives vy-
světlení velmi přístupnou latinou, takže spisek byl ceněn nejen
pro obsah, nýbrž i jako pomůcka k učení latině.

Nenechávej paměť odpočívat. Nic jiného není, co by se stejně
radovalo a rostlo z práce. Svěřuj jí každý den něco: čím více
ji budeš svěřovat, tím věrněji uchová všecko; čím méně, tím
nevěrněji. Že jsou tato slova pravdivá, uči příklady přírody.
Zajisté strom, čím více vláhy vpije, tím silněji roste, tím více
vláhy přitahuje. Tak živočich, čím více stráví, tím víc roste, a
když vyrostе, žádá více potravy a více stráví. A týmž způso-
bem všecko přirozené přibírá na velikosti svým růstem. Nesmí
se tedy po této stránce šetřit mladého věku (jen když se to
děje s rozumem); to bude základem nejpevnějšího prospěchu.

N. B.

ZÁSADA VIII.

34. Příroda spojuje všecko nepřetržitými svazky.

Na příklad: Když tvoří ptáčka, připojuje všude úd k údu,
kost ke kosti, sval ke svalu atd. Tak u stromu z kořene vy-
růstá kmen, z kmene větve, z větví větvičky, z větviček
rouby, z roubů pupence, z pupenců listy, ovoce a konečně
zase nové rouby atd., takže kdyby byly třeba miliony větví,
ratolestí, listů a ovoce, přece by nebyly ničím jiným než jed-
ním a týmž stromem. Tak u domu, má-li vydržet, musí na-
vzájem přiléhat k základu stěny, k stěnám stropy a střecha,
konečně všecko, největší i nejmenší, a spojovat se tak, aby
to všecko souviselo a tvořilo jeden dům.

35. Z toho plyne:

a) učení celého života musí býti uspořádáno, aby bylo jedi-
nou encyklopedií, v které by nebylo nic, co by nepovstalo
ze společného kořene, nic, co by nestálo na svém místě;

b) všecko, čemu se vyučuje, musí býti tak upevněno roz-
umovými důvody, aby nezbylo tak snadno místo ani pro pō-
chybování, ani pro zapominání.

Neboť rozumové důvody jsou ty hřebíky, ty spojky, ty
svorky, které činí, aby věc tkvěla pevně, aby se neviklala
a nevypadávala.

36. Rozumovými důvody všecko upevňovat znamená učít
o všem skrze podávání příčin, to jest ukazovat nejen, jak všecko
je, nýbrž i proč nemůže býti jinak. Vědět totiž znamená znáti
věc v příčinné souvislosti. Na příklad vezměme si otázku,
říká-li se totus populus či cunctus populus. Řekne-li učitel
cunctus populus a nepodá důvod, žák to zapomene zakrátko.
Řekne-li však, že cunctus je staženo z coniunctus, a že proto
je správnější říci totus o jedné věci celistvé, cunctus o ně-

VIII. zásada.

Všecko v ustavičném spojení.

Napodobení.

Co znamená učít skrze podávání příčin?

jakém pojmu hromadném, jako v našem případě, nechápu, jak by to žák mohl zapomenout, leč by byl přespříliš hloupý. Taktéž se přou gramatikové, proč se říká *mea refert, tua refert, eius refert*, to jest proč se v první a druhé osobě užívá *ablative* (neboť tak se myslí), v třetí *genitive*¹⁹⁾. Řeknu-li: To se děje proto, že *refert* na tomto místě je staženo ze slov *res fert* (s vynecháním hlásky *s*), a proto by se mělo říkat *mea res fert, tua res fert, eius res fert* (anebo staženě: *mea refert, tua refert, eius refert*), a že tak *mea* a *tua* nejsou *ablative*, nýbrž *nominative*, zdaž tím nerozsvítím žáku pochodeň? To tedy chceme, aby žáci poznávali zřetelně a snadně původ všech slov, důvody všech frází (neboli vazeb) a základy všech pravidel v uměních (neboť poučky věd musí býti upevňovány ne přemýšlením nebo předpoklady, nýbrž nejdříve přímým názorem, to je věcí samých). Ten způsob přinese vedle nejpříjemnějšího potěšení také znamenitý užitek, poněvadž bude razit cestu nejpevnějšímu vzdělání; neboť takto se budou na podiv otvírat žákům oči, aby poznávali jedno z druhého sami od sebe a svou silou.

Závěr.

37. Proto ve školách ať se vyučuje všemu uvedením příčin.

IX. zásada.

ZÁSADA IX.

Všecko v stále úměrnosti vnitřních částí k vnějším.

38. Příroda zachovává úměrnost mezi kořenem a větvi, přihlížejíc přitom ke kolikosti i jakosti.

Neboť jak se rozkládá kořen pod zemí, silněji nebo slaběji, tak se rozkládají nad zemí větve, ani více, ani méně. A tak to musí býti, poněvadž kdyby rostl strom pouze do výšky, nemohl by se udržet, neboť se drží kořeny. Kdyby však rostl jen dolů, bylo by to bez užítku, neboť větve nesou ovoce, ne kořen. Tak u živočicha vnější údy přirůstají v stejném poměru jako vnitřní údy. Mají-li se vnitřní dobře, i vnější jsou v dobrém stavu.

Napodobení.

39. Tak tedy i vzdělání; třebaže musí býti počínáno, pěstováno a posilováno nejprve ve vnitřním kořeni chápavosti, přece musíme zároveň pečovat, aby se i venku znamenitě rozšiřovalo ve větve a v ratolesti; to jest aby každý, čemu se učí rozumět, učil se zároveň i vyjadřovat a konat neboli užívat toho a naopak.

40. Tedy

a) *cokoli kdo pochopí, o tom ať hned přemýšlí, jaký to ponese užitek, aby se neučil nadarmo;*

¹⁹⁾ Výklad tohoto zjevu je dosud sporný.

b) *cokoli kdo pochopí, to zase sděluj jiným a přenášej na jiné, aby žádné vědění nepřicházelo nazmar.*

Neboť v tom smyslu je pravdivý výrok: *Tvé vědění není ničím, neví-li druhý, že to víš!*²⁰⁾. Tedy nebudiž otvírán žádný pramének vědění, z kterého by hned neprýštili potůčkové. Avšak o tom více v následující zásadě.

ZÁSADA X.

X. zásada.

41. Příroda sama se občerstvuje a silí častým pohybem.

Všecko stálým cvikem.

Tak pták nejenže zahřívá vejce seděním, nýbrž obrací je denně sem tam, aby se stejnoměrně zahřívala se všech stran. (Snadno to pozorovat na husách nebo slepicích a holubech, kteří u nás doma vysedávají mláďata.) Vylíhlé mládě cvičí pak častým pohybem, roztahováním, pohybováním a pozdvihováním zobáčku, nohou a křídel, jakož i různými pokusy o chůzi a let až do zesílení.

Tak strom, čím více je províván větry, tím čerstvěji roste, tím hlouběji žene kořeny. A vůbec všem rostlinám prospívá, zasahují-li je deště, krupobití, hromy a blesky; proto prý se v krajinách vystavených větrům a bouřkám rodí silnější dřevo.

42. Tak i stavitel ví, že slunce a větry vysušují a upevňují jeho díla. A kovář, chce-li železo zkalit a připravit k ostroti, dává je mnohokrát do ohně a do vody a takto je střídavě týrá horkem a vodou, aby častějším změkčováním více ztvrdlo.

Napodobení řemeslníků.

43. Z toho plyne, že vzdělání nelze přivést k pevnosti bez opakování a cvičení co nejčastějšího a zařízeného co nejohodněji. Který však způsob cvičení je nejlepší, učí nás přirozené pohyby, které se dějí v živém těle, sloužící schopnosti vyživovací, totiž přitahování, zažívání a rozvádění.

Vzor školních cvičení má býti brán od přírody.

Neboť jako u živočicha (a ovšem i u rostliny) každý úd žádá potravu, aby ji zažíval; zažívá ji však, aby sám sebe živil (ponechávaje a přizpůsobuje sobě část toho, co zažije), jednak aby se o to rozdělil se sousedními údy pro uchování celku (neboť každý úd slouží jiným, aby navzájem jiné sloužily jemu): právě tak rozmnoží vědění ten, kdo duševní pokrm vždy

a) bude hledat a přitahovat,

²⁰⁾ Je to výrok satirika Persia, Satiry, I. 27.

b) když jej nalezne a přitáhne, bude jej zpracovávat a zažívat, a

c) když jej zažije, bude jej rozvádět a sdělovat jiným.

44. Toto trojí je vyjádřeno oním známým veršem:

*Mnoho se ptát; co zvíme, to držet a tomu zas učit:
trojice tato působí snadno, by žák i překonal mistra.*

Otazování se děje tím, že se ptáme buď učitele nebo spolužáka nebo knih na neznámou věc; *podržování* se děje tím, že vstěpujeme v paměť, co jsme poznali a čemu jsme porozuměli, a že si to pro větší jistotu zapisujeme (poněvadž málo lidí má tak šťastné nadání, aby mohli ve všem spolehnout jenom na paměť). *Vyučování* se děje tím, že spolužákům nebo tomu, s kýmkoli se sejdeme, zase vypravujeme všechno, co jsme pochopili. První dva způsoby jsou školám známy, třetí ještě málo, a přece by bylo velmi prospěšné zavést jej do škol. Neboť to je plná pravda: *Kdo učí jiné, vzdělává sám sebe*, nejen proto, že opakováním utvrzuje v sobě své pojmy, nýbrž i proto, že nabývá příležitosti vnikat do věci hlouběji. Proto známý skvělý duch *Jáchym Fortius*¹⁵⁾ svědčí o sobě, že *všecko to, co někdy pouze slyšel nebo četl, zapomněl třeba za měsíc; čemu však učil jiné, to prý má vždycky tak jistě jako svých deset prstů a myslí si, že mu to může vzítí pouze smrt*. Proto radí, který studující si přeje mít dobrý prospěch, aby si hledal žáky a každý den je učil tomu, čemu se učí sám, třeba by si je měl opatřit za peníze. Lépe je, praví, odepřes-li si něco ze svého vnějšího pohodlí, jen když budeš mít někoho, kdo by chtěl slyšet tvé vyučování, to jest duševní pokračování. Potud Fortius.

45. A to se stane pohodlněji a vzejde z toho nepochybný prospěch mnohým, když učitel každé třídy zavede mezi svými žáky tento podivuhodný druh cviku tímto způsobem: Každou hodinu předloží krátce učebnou látku, vyloží jasně smysl slov a ukáže zřejmě užitečnost věci; pak hned vyvolá některého z žáků, aby opakoval (tak jako by již sám byl učite-

¹⁵⁾ Joachim van Sterk, latinským jménem Joachim Fortius Ringbergius (1499—asi 1536) je málo významný humanista holandský. Komenskému se však zalíbil jeho spisek *De ratione studii* (O způsobu studia), a proto jeho spisek přetiskl roku 1652. Sám pak napsal spisek *Fortius redivivus, Oživlý Fortius*. (Překlad tohoto spisku je ve Výboru prací potockých, Knihovna pedagogických klasiků, XI). Citát Komenským uvedený je ze spisku *De ratione studii*, z odstavce *O způsobu vyučování*.

lem jiných) v témž pořádku všechno, co řekl učitel, aby objasnil pravidla týmiž slovy a ukázal na týchž příkladech, jak se má užít těch pravidel; jakmile chybí, musí být opraven. Pak vyvolá jiného a uloží činit totéž, všichni ostatní budou poslouchat; potom třetího, čtvrtého a vůbec kolika bude třeba, dokud nebude patrné, že to všichni náležitě pochopili a dovedou to již opakovat a tomu vyučovat. Nedoporučuji tu zachovávat určitý pořádek, jenom když nejdříve budou vyvoláni žáci nadanější, aby je zdoluhavější žáci, posílení jejich příkladem, mohli tím snáze následovat¹⁶⁾.

46. *Takovéto cvičení bude mít paterý znamenitý užitek:*

a) *Učitel si vždy získá pozornost žáků*, poněvadž hned ten, hned onen musí vstát a opakovat celou lekci a každý to bude čekat tak dobře na sebe jako na jiného, proto bude napínat sluch chtě nechtě, aby mu nic neušlo. Cílá pozornost tohoto druhu, upevněná několikaletým navykáním, učiní mládeňka bdělým pro všechny úkony života.

b) *Učitel zví bezpečněji, zdali všichni dobře porozuměli tomu, co přednášel*. Pakli ne, napraví to brzo na veliký prospěch svůj i žáků.

c) *Bude-li se tolikrát opakovat totéž, i nejdoluhavější to konečně pochopí, takže budou moci jít stejným krokem s ostatními*, kdežto nadanější se zatím rádi budou těšit z bezpečnosti, která jim plyne z tak jasného pochopení věci.

d) *Tímto tolikrát opěťovaným opakováním všichni se obeznámí s tou lekcí víc, než kdyby se s ní trápili sebedéle v soukromí*, takže přečtou-li si ji ještě jen večer a ráno, poznají, že jim všechno utkvělo v paměti hravě a mile.

e) *Když bude žák tímto způsobem někdy jaksi připuštěn k úřadu učitelskému, dodá mu to jisté čilosti a chuti k učení a žáci nabudou smělosti mluvit před lidmi beze strachu o všech počestných věcech, což jim bude v životě k velkému prospěchu*.

47. Týmž způsobem budou moci také mimo školu, postojí-li si nebo při procházce, zavádět různé porady a úvahy o věcech, kterým se naučili buď nedávno nebo již před delší dobou, neb o jakékoli látce, která se naskytne. K tomu cíli, když se jich sejde několik, ať si zvolí (buď losem nebo hlaso-

¹⁶⁾ Tento způsob pracovat s celou třídou najednou nebyl tehdy obvyklý, již proto, že obyčejně v jedné místnosti byli vedle sebe žáci několika tříd, po případě i s několika učiteli. Nemohl tedy učitel mluvit pro celou místnost a pracoval spíše s jednotlivci nebo se skupinami.

Na mnoho se ptáti, podržet to v paměti a učiti tomu je tajemstvím celého vzdělání.

Kterak to zavádět do škol.

N. B.

1. Užitek cvičení takto zařízených.

2.

3.

4.

5.

Cvičení, mimo školu vyučovat jiné.

váním) jednoho, jenž by dělal učitele, a ten ať řídí hovory. Kdyby se někdo, koho by k tomu spolužáci určili, zdráhal, budiž přísně trestán; neboť to pravidlo má mít železnou platnost, aby se nejen nikdo nevyhýbal příležitosti vyučovat a učit se, nýbrž aby ji všichni hledali! O cvičení v psaní (což také silně napomáhá k prospěchu) promluvíme zvlášť při popise školy s vyučovacím jazykem mateřským a při popise školy klasické, v kap. XXVII a XXVIII¹⁷⁾.

KAP. XIX.

ZÁSADY ÚSPORNÉ RYCHLOSTI PŘI VYUČOVÁNÍ.

Námítka
o nesnadnosti.
Odpověď:
Nutno tedy
hledat
zkracování.

1. TOT je namáhavé, řekne někdo, a příliš obšírné. *Kolik učitelů, kolik knihoven a kolik práce stačí na takové univerzální vzdělání?* Odpovídám: Ovšem, nebude-li užíváno zkracování, bude to úkol velmi rozsáhlý a skoro nekonečně pracný. Neboť umění je tak dlouhé, široké a hluboké jako sám svět, jež má duch ovládnout. Avšak kdo neví, že dlouhé věci lze také stahovat a věci pracné usnadnit? Kdož neví, že tkalci tkají velmi rychle na miliony nití a hotoví díla podivuhodné rozmanitosti? Kdo neví, že mlynáři hbitě rozmílají na miliony zrn a beze vši námahy oddělují zcela čistě otruby od mouky? Kdo neví, že řemeslníci nevelikými stroji, skoro beze vši práce, zdvihají a přenášejí ohromné tíže? A znalci vah že posunutím třeba jediné unce od středu vah udržují v rovnováze velmi mnoho liber¹⁾? *Není to vždy síla, jež dovede něco vykonat, nýbrž umění.* Což tedy pouze vzdělanci nebudou mít umění, jak by důvtipně konali své věci? Již i sám stud by nás měl dohánět k tomu, abychom napodobovali dovednost řemeslníků a hledali prostředky proti obtížím, s nimiž až dosud zápolilo školství.

Nemoc má
býti rozpo-
znána před
lékem.

2. *Avšak nenajdeme léky, nenajdeme-li dříve nemoci a příčiny nemocí:* jaká totiž to byla příčina, která tak zdržovala školskou práci a úspěchy, že velmi mnozí, ačkoli strávili třeba celý život ve školách, přece ještě nevnikli do všech věd a umění a k některým se vůbec ani nedostali.

¹⁷⁾ Správněji XXIX, § 18. Komenský konec Didaktiky rozšířil proti původnímu znění České didaktiky a neuvedl pak již v soulad odkazy.

¹⁾ Míněny váhy založené na principu páky, kde se váží posunutím závaží.

3. Toho nejpravdivější příčiny jsou tyto: Předně *poněvadž nebyly vyčteny nížádné cíle, kam až mají žáci býti dovedeni každého roku, každý měsíc a každý den; proto všecko kólisalo.*

4. Za druhé *poněvadž nebyly vyznačeny žádné cesty, neklamně vedoucí k cílům.*

5. Za třetí *poněvadž se to, co je od přírody spojeno, nebralo spojeně, nýbrž odděleně.* Na příklad: Začátečníky literárního umění učili pouze *čísti, psaní* bylo odkládáno na několik měsíců. V latinské škole se ukládalo jinochům zápolit několik let se slovy bez věci, takže mladá léta se strávila zcela studiem mluvnice, kdežto obory filosofické²⁾ byly ponechány teprve dospělejším věku. Taktéž se jim poroučelo pouze učit se, nikdy vyučovat. A přece by to všecko (*čísti a psátí, slova a věci, učit se a vyučovat*) mělo býti pospolu tak, jako při běhu nohy zdvihat a stavět, v rozmluvě poslouchat a odpovídat, při míčové hře házet a chytat, jak jsme viděli svrchu na svých místech.

6. Za čtvrté *poněvadž se umění a vědy sotva kdy podávaly dosti encyklopedicky, nýbrž kouskovitě³⁾.* Tím se stalo, že žáci měli před očima jakoby hromadu dříví nebo chrastí; ale kdo by si uvědomil, jaká je vnitřní souvislost? Tím se zase stávalo, že jeden chytil to, druhý ono a že ničí vzdělání nebylo zcela universální, a proto důkladné.

7. Za páté *poněvadž měli mnohonásobné a rozmanité metody, každá škola jinou, ba i každý učitel jinou, ba dokonce jeden a týž učitel v jednom umění nebo jazyku jinou než v druhém; a což je nejhorší, ani v jedné a téže věci si nebyli důslední, takže žáci sotva kdy dobře věděli, oč jde.* Z toho vznikala nejistota a váznutí, nechuť i malomyslnost vůči jiným oborům, ještě dříve než se k nim došlo, takže mnozí netoužili ani je ochutnat.

8. Za šesté *nebylo způsobu, kterak vyučovat najednou všecky žáky téže třídy, mořili se s každým zvlášť; což, bylo-li žáků více, nutně způsobovalo učitelům oslí robotu, kdežto žákům připravovalo buď příležitost k neužitečné zahálce,*

²⁾ Zde užívá Komenský tohoto termínu v širším slova smyslu než my. Rozumí jím znalost věcí lidských i božských, takže na př. fysika patří podle toho také do filosofie.

³⁾ Tedy nikoliv v souvislém celku, jak doporučoval Komenský, který v *Informatoriu* již ve vědomostech věku předškolního dokazuje počátky všech věd.

I.
Osmero pří-
čin zdlou-
havosti ve
školách.

II.

III.

IV.

V.

VI.

nebo bylo-li jim zatím něco ukládáno k vypracování, protivně trápení.

VII. 9. Za sedmé bylo-li však učitelů několik, co z toho vycházelo jiného než zase nový zmatek, když skoro každou hodinu se předkládalo a probíralo něco jiného? Nemluvě o tom, že množství učitelů právě tak jako množství knih rozptyluje mysl.

VIII. 10. Za osmé žáci směli s klidným přihlížením učitelů probírat ve škole nebo mimo školu i jiné knihy a myslilo se, čím více spisovatelů se čte, tím více příležitosti že se poskytuje k pokroku, ačkoli to není nic jiného nežli větší rozptylování. A proto není ani tak divu, že málokterí prošli všecka umění, jako je s podivením, že se někdo mohl vymotat z těch labyrintů; dařovalo se to jen nadanějším hlavám.

Vzor k odstranění toho zdržování sluší bráti z přírody.

11. Pro přístě tedy musí být odstraněny tyto překážky a průtahy; a užívat se musí pouze toho, co vede přímo k cíli, bez oklik, neboli (jak dí obecné pravidlo) *k ničemu, co se dá vyřídit méně prostředky, nebudiž užíváno více prostředků.*

Totíž nebeské slunce.

12. Za příklad si vezměme v této věci nebeské slunce jakožto vynikající vzor z přírody. Neboť ačkoli má namáhavou a takřka nekonečnou úlohu (totíž vysílat na celý svět paprsky a poskytovat světlo, teplo, život a sílu všem živlům i všemu, co se skládá z živlů, nerostům, rostlinám, živočichům, jichž je nekonečně druhů a jedinců), přece dostačuje na všechno a každého roku provede znamenitě okruh svých povinností.

Usporný postup výkonů slunce.

13. Popatřme tedy na způsoby, kterak slunce jedná, přihlízejice k uvedeným způsobům, jak si počínají školy:

a) *Slunce se neobírá jednotlivými předměty*, ať je to strom nebo živočich, nýbrž osvětluje, zahřívá a zavlažuje celou zemi.

b) *Jedněmi a týmiž paprsky osvětluje všecko, jedním a týmž zhuštěním neb zase rozpuštěním mraků zavlažuje všecko, jedním a týmž větrem provívá všecko, jedním a týmž teplem nebo chladem projímá všecko atd.*

c) *V týž čas po celých krajinách dělá jaro, léto, podzim a zimu a tím působí, že všecko najednou pučí, kvete a nese ovoce; nic nevadí, že jedno zraje rychleji, druhé pomaleji, jedno každé totíž podle své přirozenosti.*

d) *A zachovává vždycky týž pořádek, jaký dnes, takový zítra, jaký letos, takový napřesrok, vždy týž způsob v témž druhu věci beze změny.*

e) *A tvoří všecko z příslušného semene, ne odjinud.*

f) *A tvoří všecko, co má býti spolu, zároveň: dřevo s kůrou a dření, květ s listy, ovoce se slupkami, stopkami a jádry.*

g) *A vypádí všecko po příslušných stupních, aby jedno druhému razilo cestu a všecko šlo za sebou navzájem.*

h) *Konečně netvoří nic neužitečného, nebo naroste-li co takového, spaluje to a odhazuje.*

14. Podle tohoto příkladu

a) *jen jeden učitel má řídit jednu školu neb aspoň jednu třídu,*

b) *jeden autor má býti pro jeden předmět,*

c) *jedna a táž práce má býti konána s celou třídou,*

d) *všechny předměty a jazyky mají býti probírány podle jedné a téže metody,*

e) *všecko má býti podáváno od základu, krátce a jadrně, aby se rozum odmykal jakoby klíčem a věci se otvíraly před ním samy,*

f) *všemu, co je navzájem spojeno, má býti vyučováno spojeně, a*

g) *všemu po stupních nezoratných, aby všecko dnešní dodávalo pevnosti učerejšímu a chystalo cestu zítřejšímu,*

h) *konečně všude mají býti odstraněny věci zbytečné.*

15. Bude-li to možno, pravím, zavést do škol, lze právě tak málo pochybovat, že okruh vědění bude probrán nad očekávání snadněji a rychleji, jako vidíme, že slunce prochází každý rok okruhem celého světa. Přístupme tedy k věci samé, abychom viděli, zdali a jak snadno je provést tyto rady.

PROBLÉM I.

Kterak jeden učitel může dostačit pro jakýkoli počet žáků?

16. Ujišťuji nejenom, že to může býti, aby jeden učitel řídil několik set žáků, nýbrž i tvrdím, že to má býti, poněvadž je to daleko výhodnější pro učitele i pro žáky. Učitel bude konat svou práci jistě s tím větší chutí, čím větší dav uvidí před sebou (vždyť i kovkopům plesají ruce v bohaté štole), a čím horlivější bude sám, tím živější učiní žáky. Zároveň i žákům samým bude větší počet též k větší radosti [*radostí pro všecky jest, mít soudruhy při svojí práci**)] i k většímu užítku, když se budou navzájem podněcovat a podporovat, neboť i tento věk má své podněty k závodivosti.

*) Hexamet, vytvořený Komenským podle známého verše neznámého autora: *solamen miseris, socios habuisse malorum.*

Proč škola jedna má mít jednoho učitele.

1.

2.

3. *Mimo to, když poslouchá učitele jen málo žáků, to neb ono snadno ujde sluchu všech, kdežto když ho poslouchají mnozí, každý pochopí tolik, kolik může; a při následujících opakováních se všechno vrací, všechno jde k užítku všech, když se mysl setkává s myslí, paměť s pamětí. Krátce, jako pekař jedním zhnětením těsta a jedním vytopením pece upeče mnoho chlebů, cihlář vypálí mnoho cihel a tiskař jedním vysázením písmen vytiskne sta a tisíce výtisků knih, právě tak učitel může posloužit tímž cvičením velikému množství žáků současně, beze všeho svého nepohodlí. Právě jako vidíme, že také jediný kmen postačí, aby unesl strom seberozložitější a dodával mu šťávy, a slunce dokonce že postačí oživovat celou zemi.*

A jak by to bylo možno? O tom poučují příklady z přírody.

17. *Avšak jak je to možno? Jenom pozorujme na zvolených příkladech postup přírody. Kmen nevybíhá až na konec všech ratolestí, nýbrž stojí na svém místě, sděluje šťávu hlavním větvím, jež s ním bezprostředně souvisí, tyto hned jiným, ony zase jiným a tak stále až do nejposlednější a nejmenší částky stromu. Podobně se slunce nerozptyluje na jednotlivé stromy, byliny a živočichy, nýbrž vysílá paprsky ze své výše, osvětluje celou polokouli najednou; jednotlivá stvoření si přejímají světlo a teplo k vlastní potřebě. Toho si však zároveň musíme povšimnout, že působení slunce napomáhá poloha místa, poněvadž paprsky nahromaděné v údolích více zahřívají krajinu kolem⁵⁾.*

Napodobení přírody ve školách.

18. *Bude-li tedy věc zařízena tímto způsobem, dostačí jeden učitel stejně snadno pro nejčetnější shromáždění žáků, totiž když*

I. Když rozdělí žactvo na třídy.
II. Když nikoho nebude vzdělávat zvlášť, nýbrž všechny pohromadě.

a) *rozdělí třídu na jistá oddělení, třeba desítky, a ustanoví pro každou dozorce a nad nimi zase jiné až do nejvyššího⁶⁾,*
b) *nikdy nebude vyučovat pouze jednoho ani soukromě mimo školu, ani veřejně ve škole, nýbrž všechny pohromadě a najednou. Nepřistoupí tedy k nikomu zvlášť a nedovolí, aby k němu přistoupil někdo zvlášť, nýbrž stojí za katedrou (odkud jej mohou všichni vidět a slyšet), bude šířit paprsky na všechny tak jako slunce; a všichni, upírajíce na něj zrak, sluch i mysl, ať zachycují všechno, co jim bude buď řečí před-*

⁵⁾ Nahromaděním paprsků si vysvětloval Komenský ten známý zjev, že teploty výškou ubývá, že tedy v údolích je tepleji.

⁶⁾ Tento jistý způsob samosprávy, že žákům byly svěřovány školské úřady k úlevě učitelů, byl tehdy běžný. Desítky se zvaly dekurie, žáci nad nimi ustanovení dekurionové. Podrobná ustanovení o školských úřadech má u nás řád Codicillův z r. 1586.

nášet nebo psaním nebo malováním ukazovat. Tak zabije jednou ranou ne dvě, nýbrž velmi mnoho much.

19. *Toliko bude potřeby umění udržovat pozornost celku i jednotlivců, aby byli přesvědčeni, že ústa učitelova jsou (jako vskutku jsou) oním pramenem, z něhož k nim plynou potůčky vědění; a kdykoli zpozorují, že se ten pramen otvírá, ať zvykají hned nastavovat nádobu pozornosti, aby nic neodteklo mimo. Tedy přední péčí učitelovou tu bude nic nemluvit, než když žáci poslouchají, a ničemu neučit, než když jsou pozorní. Neboť platí-li někde připomenutí Senekovo, platí zde: *Nikomu se nemá něco říkat než tomu, kdo chce slyšet*⁷⁾. A snad výrok Šalomounův: *Drahého ducha je muž rozumný* (Přísl. 17, 27), totiž takového, jež nevysílá do větru, nýbrž do lidí.*

III. Když udrží pozornost všech.

20. *Vzbuzovat a poutat takovou pozornost bude možno nejen pomocí desátníků a jiných, kterým je svěřen nějaký dozor (aby si bedlivě všímali ostatních), nýbrž ještě více pomocí učitele samého, a to osmerým způsobem:*

A kterak to může? Pomocí těch, jimž svěřena kázeň, a učitel sám osmerým rozumným způsobem.

a) *Bude-li se snažit, aby vždy přinášel něco, co by bavilo i prospívalo, neboť tak bude mysl lákána přicházet dychtivě a s napjatou pozorností.*

b) *Bude-li mysl na začátku každé práce buď získána doporučením látky, jež má býti probírána, nebo bude-li podnět dávaním otázek buď o tom, co už bylo předneseno, aby se tak přešlo souvisle k přítomnému učivu, nebo o tom, co se má předkládat, aby žák poznal po té stránce svou nevědomost a tím se dal podnítit k dychtivějšímu přijímání výkladu o té věci.*

c) *Jestliže učitel, stojí na vyšším místě, bude se dívat na všechny strany a nebude trpět nikomu, aby dělal něco jiného, než navzájem upíral oči na něj.*

d) *Bude-li podporovat pozornost tím, že předvede všechno tolika smyslům, kolika je možno, jak jsme ukázali v 3. pravdě VIII. zásady v kap. XVII. Neboť to napomáhá nejen snadnosti, nýbrž i pozornosti.*

e) *Jestliže někdy uprostřed práce přeruší řeč a řekne: *Ty nebo ty, co jsem nyní řekl? Opakuj tuto větu! Ty, pověz, jak jsme sem přišli?* a podobně podle stavu každé třídy. Bude-li někdo postižen při nepozornosti, buď hned pokárán nebo potrestán; tak se zbystří při všech bedlivá pozornost.*

⁷⁾ Listy, 29, 1.

6. f) Podobně, když dáš otázku jednomu a ten vážně, hned přeskoch na druhého, třetího, desátého, třicátého a žádej odpověď, ale neopakuj otázku. To všecko za tím účelem, aby se všichni snažili poslouchat pozorně to, co se řekne jednomu, a užili toho ve svůj prospěch.

7. g) Také se může státi, *neví-li něco jeden nebo druhý, že se dá otázka celé třídě*; a potom ten, kdo odpoví nejdřív nebo nejlépe, buď pochválen přede všemi, aby jeho příklad pomáhal závodění. Udělá-li někdo chybu, buď opraven, ale přitom buď také odkryta i odstraněna příčina chyby (bystrý učitel ji postihne snadno). Neuvěřitelně, jak veliký z toho bude zisk pro nejrychlejší postup.

8. h) Konečně na konci výkladu buď *dovoleno žákům samým tázat se učitele, na cokoli chtějí*, buď že vzešla v někom nějaká pochybnost v přítomné hodině nebo již dříve. Neboť soukromých dotazů nelze trpět; kdokoli potřebuje, ať se dotáže učitele veřejně buď sám nebo skrze svého desátníka (nemohl-li mu ten poradit), aby všecko bylo na prospěch všem, jak otázky, tak odpovědi. Jestliže někdo častěji uvede na přetřes něco užitečného, radno jej častěji pochválit, aby ostatní měli tím příklad a vzpruhu pilnosti.

22^a). Takový denní cvik pozornosti prospěje mládenečkům nejen pro přítomnost, nýbrž i pro celý život. Když si totiž zvyknou několikaletým stálým nácvikem soustředit se na to, oč jde, budou konat všecko vždy s myslí pozornou, nečekajíce na cizí napomenutí nebo pobídnutí. *A budou-li školy takové, proč by nebylo možno doufat v nejhojnější úrodu nejdovednějších mužů?*

23. Avšak může se namítnout: *Přece je nutno přihlížet ke každému zvlášť, totiž zjistit, jak chovají knihy v čistotě, jak správně píší úkoly, jak důkladně se učí nazpaměť atd.* Na to je třeba mnoho času, je-li žáků mnoho. Odpovídám: *Nikterak není třeba vždy slyšet všecky ani vždycky prohlížet sešity všech.* Neboť učitel bude mít na pomoc desátníky, ti tedy dohlédnou každý na své oddělení, aby všichni všechno dělali co nejopatrněji.

24. Učitel sám jakožto nejvyšší dozorce dohlédne toliko brzo na jednoho, brzo na druhého, aby poznal spolehlivost zejména těch, jimž nedůvěřuje. *Na příklad: Co bylo uloženo nazpaměť, ať odříká první, druhý, třetí, a kteréhokoli po-*

^a) Při tisku Veškerých děl didaktických bylo při číslování paragrafů omylem vynecháno číslo 21; ponecháváme původní číslování.

stupně vyvoláš z žáků posledních i předních; přitom bude naslouchat celá škola. Tak budou muset přicházet vždy všichni připraveni, když každý bude mít starost, že bude zkoušen. Anebo také, když uvidí učitel, že žák začíná odříkávat plyně, a nabude přesvědčení, že zná i zbytek, ať káže pokračovat jinému. Když to půjde dobře i tomu, ať dá třetí větu nebo paragraf zase jinému. *Tak se zkoušením menšího počtu žáků přesvědčí o všech.*

25. Právě tak si povede při psaní diktátů, budou-li jaké. Dej jednomu, druhému nebo dle potřeby více žákům přečíst jasně a zřetelně, co napsali, a přitom ať uvádějí výslovně také rozdělovací znaménka; ostatní, nahlížejíce do svých sešitů, ať opravují. *Někdy však bude moci také sám nahlédnout do sešitu jednoho nebo druhého, skákavě, a kdokoli bude postizen při nedbalosti, buď pokárán.*

26. *Oprava písemných cvičení vyžaduje, zdá se, něco více práce; avšak i v tom si bude vědět rady, kdo půjde v těchto stopách.* Na příklad při cvičení v překládání z jednoho jazyka do druhého buď *postupováno takto*: Když se zjistí po desítkách, že všichni jsou hotovi, rozkáže se jednomu povstat a vyvolat si za protivníka, koho bude chtít. Když vstane také ten, ať první přečte svou práci po odstavcích — přitom všichni musí být pozorní —, učitel však (nebo aspoň desátník) ať stojí při něm a dívá se mu do sešitu, hlavně kvůli pravopisu. Když přečte větu, ať se zastaví, a protivník řekne, vytýká-li nějakou chybu. Potom buď *dovoleno posouzení téže věty ostatním z jeho desítky, pak všem z celé třídy, a konečně ať připomene učitel, je-li čeho třeba.* Zatím se všichni dívají do svých sešitů, a jestliže udělali nějakou podobnou chybu, opraví ji, vyjma protivníka, který svou práci musí také nechat posoudit nezměněnu. Když se ta věta probere a náležitě opraví, přejde se k další a tak až do konce. Potom protivník přečte týmě způsobem svou práci, avšak ten, který jej vyvolal, bude nahlížet, aby nečetl místo práce neopravené opravenou, a posouzení jednotlivých slov, frází a vět se děje týmě způsobem jako předtím. Potom právě tak budou vyvoláni jiní dva a dále jiní, pokud dovolí čas.

27. Desátníci zase ať přihlédnou, aby všichni měli práci připravenu, než se začne opravovat; a když se bude opravovat, hledí, aby žáci podle cizích chyb opravovali svoje.

28. Tak se stane, že
a) *učiteli ubude práce,*

N. B.

Způsob, kterak prohlížet diktáty a písemné práce, 1. 2.

a kterak opravovat cvičení slohová, 1.

2.

3.

4.

5.

6. 7.

8.

9.

10.

N. B.

Povinnosti desátníků při tom. 1. 2.

Užitek této metody.

b) všichni budou vyučováni, nikdo mezi všemi nebude opominut,

c) pozornost všech bude zbystřena,

d) všecko, co se řekne jakýmkoli způsobem jednomu, poslouží všem stejně,

e) různost frází, které ovšem u různých žáků budou různé, vzdělá a upevní jak věcnou soudnost, tak i užívání jazyka,

f) konečně, když se probere jedna, dvě, tři dvojice, objeví se, že ostatním zbývá málo chyb anebo žádné.

Proto času, který zbude, ať se užije ve prospěch všech, aby ti, kteří jsou o něčem ve své práci v pochybnosti nebo myslí, že něco vypracovali znamenitěji nad ostatní, sdělili to všem a o tom aby se stalo rozhodnutí.

29. Tato pravidla jsou řečena jako příklad o cvičení v překládání, avšak lze jich snadno užít v každé třídě při cvičení slohovém, řečnickém, logickém, theologickém, filosofickém atd.

30. Tak jsme viděli, jak může stačit jeden učitel třeba stu žáků, ačkoli se mu nepřidělá více práce, než pracuje-li s jedním nebo dvěma.

PROBLÉM II.

Jak je možno, aby se z jedněch knih učili všichni.

31. Že mnohostí předmětů se smysly rozptylují, ví každý. Obzvláštním ziskem tedy bude: Za prvé, když se žákům nedovolí jiné knihy mimo ty, které jsou určeny pro tu třídu, v které jsou, tak aby se stále uskutečňovalo to, co se u starých volávalo při obětech: *Toto konej*⁹⁾! Neboť čím méně zaměstnají mysl ostatní knihy, tím víc ji zaměstnají ty knihy, jichž se užívá ve škole.

32. Za druhé, když budou připraveny všechny podobné pomůcky učebné, tabule, předpisy, příruční knihy, slovníky, učebnice umění atd. Neboť když učitelé teprve budou psát žákům abecední tabule a krasopisné předlohy (jak se stává), budou-li diktovat pravidla, texty nebo překlady textů atd., ach, co času se tím zmaří! Bude tedy dobře mít vytištěny v dostatečném množství všechny knihy, kterých se užívá ve všech třídách; k těm, které mají být překládány do mateřského jazyka, má být hned připojen překlad¹⁰⁾. Neboť tak

⁹⁾ To jest věnujte pozornost jen oběti. O tom volání čteme u Ovidia, *Fasti*, I, 321.

¹⁰⁾ Také u nás vycházely pro školy latinské knížky s paralelním českým překladem. Zmínili jsme se výše o takto upravené knížce Vivesově *Uvedení k moudrosti*, kterou vydal Velešlavin.

by se všeho času, který by se spotřeboval diktováním, opisováním a překládáním, užilo s prospěchem daleko, daleko větším přímo k výkladu, k opakování a k pokusům o napodobení.

[33. *A netřeba se báti, že by se tak hovělo pohodlí učitelů.* Neboť jako musíme uznat, že kazatel dosti učinil své povinnosti, když přečte a vysvětlí svatý text z bible a ukáže posluchačům jeho užitek (k poučení, napomenutí, potěše atd.), i když sám nepřekládá text z pramenů, nýbrž odjinud bere hotový překlad (poněvadž posluchačům je to úplně jedno), zcela tak je žákům úplně jedno, zdali učitel sám či někdo jiný před ním upravil výklad, jen když mají po ruce, co potřebují, a když je učitel přesně poučí, jak toho užít. Lépe však je mít všecko připraveno, jednak že se spíše uvarují chyby, jednak že zbude více času na praktické cvičení.]

34. *Tedy takové knihy musí být podle našich zákonů o snadnosti, důkladnosti a úspornosti pořizeny pro všechny školy, obsahující všecko úplně, důkladně a přesně, aby byly opravdově obrazem celého všehomíra* (jenž se má zobrazovat v mysli). A co si silně přeji a důrazně žádám: knihy musí předkládat všecko srozumitelně a přístupně, tak aby žákům jistě podávaly světlo, jehož pomocí mohou sami porozumět všemu i bez učitele.

35. *K tomu cíli bych si přál, aby byly spisovány pokud možno formou dialogickou.* Neboť tím způsobem (1) lze snáze přizpůsobit dětské mysli obsah i sloh, aby si žáci nepředstavovali věci jako nemožné, nepřístupné a příliš nesnadné, kdežto *nic není důvěrnějšího, nic přirozenějšího nad rozmluvu*, již se člověk dává znenáhla dovést kamkoli, aniž toho pozoruje. V té formě zůstavili básníci komedií všecko to, co pozorovali o úpadku mravů k napomenutí lidu, v té formě zůstavil celou svou filosofii Platon, přemnoho Cicero, v té formě celou theologii Augustinus, všichni sestupující k snazšímu pochopení. (2) *Rozmluvy vzbuzují, oživují a podporují pozornost*, a to pro střídání otázek a odpovědí i pro různé jejich podněty a formy, k čemuž tu a tam přistupuje možnost obveselení; ba již pouhou rozmanitostí a střídáním rozmlouvajících osob nejen že se mysl zbavuje dlouhé chvíle, nýbrž bývá buzena i lačnost poslouchání, rozpínající se stále šíře. (3) *Forma dialogů upevňuje vědění.* Neboť jako si pamatujeme jistěji událost, kterou jsme sami viděli, než tu, o níž jsme pouze slyšeli vypravovat, tak v mysli žáků tkví pevněji to,

Zaměstnání.

III. Knihy at jsou velmi přesné, avšak psány přístupně.

1. Proč mají být sepsány formou dialogickou.

2.

3.

Dbáti je zde patera věcí.

I. Jiné knihy se zatím nesmějí dovolovat.

II. Knih k tomu určených musí být dostatečná zásoba.

čemu se učíme po způsobu komedie nebo rozmluvy (poněvadž se nám zdá, že přítom spíše vidíme než slyšíme), než to, co slyšíme od učitele prostě vypravovat; to potvrzuje zkušenost.

4. (4) *Poněvadž větší část našeho života záleží ve vzájemném styku, vzniká z toho značná úspora pro mládež, je-li vedena k tomu, aby zvykala nejen rozumět věcem užitečným, nýbrž i o nich rozmlouvat mnohotvárně, vybraně, vážně a pohotově.*
5. (5) *Konečně rozmluvy napomáhají snazšímu opakování i v soukromí mezi spolužáky.*

IV.
Téhož
vydání.

36. Dobré také bude, když budou knihy téhož vydání, aby se shodovaly stránky, řádky a všecko vůbec, a to kvůli citování a pro místní paměť a aby v ničem nebylo žádného omeškávání.

V.
Jejich obsahy
mají být
zobrazeny
na stěnách.

37. Ale i to bude velmi prospěšné, když výtah ze všech knih každé třídy bude zobrazen na stěnách školy podáním jednak textu (jadrně a stručně), jednak obrazů a emblémů, aby tak denně byly cvičeny smysly, paměť a rozum žáků. Neboť není nadarmo, co vypravují staří, že v chrámě Asklepiově byla na stěnách napsána pravidla veškerého lékařství a že Hippokrates, tajně tam vkročiv, si je opsal¹¹⁾. Neboť i BŮH naplnil toto veliké divadlo světa malbami, sochami a obrazy jako živými otisky své moudrosti a chce, abychom jimi byli vzdělávání [o těchto vyobrazeních bude nutno více říci při podrobném popise tříd¹²⁾].

N. B.

PROBLÉM III.

Jak se může stát, aby v jednu a touž chvíli všichni ve škole dělali totéž.

Proč se mají
v jedné škole
všichni
obírat
jedním.

38. Je najevo, že bude užitečno zařídit, aby v jednu dobu všichni v téže třídě se obírali pouze jednou látkou, poněvadž tak učitel bude mít méně obtíží a žáci více zdatu. Neboť teprve tehdy jeden bystří druhého, když se myšlenky všech obírají a cvičí jednou a touže věcí a potom vzájemným srovnáváním vespolek se opravují. Jako tedy na vojně hejtman necvičí každého nováčka zvlášť, nýbrž vyvede je všechny najednou na cvičiště a ukazuje jim, jak mají bráti zbraň do ruky a jak s ní zacházet, a i když učí jednoho z nich zvlášť, přece káže,

¹¹⁾ Vypravuje to Plinius, *Naturalis historia*, XXIX, 1, 2.

¹²⁾ O těchto obrazech nemluví však níže při návrhu čtyř stupňů škol; pokyny o nich podal teprve ve škole všeobecné při jednotlivých třídách.

aby ostatní dělali totéž, aby dávali pozor a o totéž se pokoušeli, tak zajisté musí jednat učitel.

39. Aby to mohl, bude třeba,

A jak je to
možné?
1.

1. aby školy začínaly jenom jednou v roce, právě tak jako slunce jenom jednou v roce (na jaře) začíná svou práci na všech rostlinách¹³⁾,

2.

2. aby všechno, co se má konat, bylo rozděleno tak, že by každý rok, měsíc, týden, ba i každá hodina měla svůj vlastní úkol, mají-li všichni najednou bez úrazu býti vedeni a dovezeni k cíli. O tom podrobněji níže na příslušných místech¹⁴⁾.

PROBLÉM IV.

Jak se může stát, aby se všemu učilo podle jedné a téže metody.

40. Že pro všechny vědy je pouze jediná přirozená metoda, právě tak jako je pro všechna umění a pro všechny jazyky pouze jedna, ukáže se v kap. XX, XXI a XXII. Neboť je-li někde nutná různost nebo odchylka, je příliš nepatrná, než aby mohla utvořit nový druh, a nevzniká z podstaty věci, nýbrž z opatrnosti učitelovy, který bere zvláštní zřetel na vzájemný poměr jazyků neb umění a na chápavost a pokročilost žáků. Zachovat tedy všude přirozenou metodu bude výhodou pro žáky, stejně jako pro poutníky jedna a jednoduchá cesta bez odboček. Zvláštní rozdíly se zapamatují snáze, ukáže-li na ně zvlášť; avšak to, co je všeobecné a společné, zůstane už netknuto.

Přirozená
metoda je
pouze jedna,
a té jest užiti
všude.

PROBLÉM V.

Kterak možno málo slovy otvírat porozumění pro mnoho věcí.

41. Velikou spoustou knih nebo řečí nácipávat hlavy není k žádné potřebě. Neboť jistě více výživy dá lidskému žaludku skýva chleba s douškem vína než koryto plné plev a špíny. Lepší v měsci jeden peníz zlatý nežli sto olověných. A o pravidlech řekl Seneka výslovně, že *mají býti zasévána jako se-*

Stručným
knihám má
býti dávana
přednost
před
knihami
rozvlácnými.

¹³⁾ To jest aby se žáci přijímali jen jednou do roka, jako je tomu nyní, v čemž valný pořádek nebýval.

¹⁴⁾ Podrobnější návod však Komenský v Didaktice již nepodal. Snad chtěl dáti příslušné pokyny do chystaných informačních knih pro jednotlivé druhy škol.

mena, jichž není třeba mnoho, avšak účinných¹⁵⁾. Platí zajisté, co jsme pověděli v V. kapitole¹⁶⁾: *Člověk jakožto mikrokosmos má v sobě všechno, a netřeba do něho vnášet nic mimo světlo, hned bude vidět.* Kdo však neví, že člověku za nočního bdění třeba i malý plamen svíčky dá dosti světla? *Musíme tedy vybrat nebo znovu složit základní knihy umění a jazyků, objemem malé, užitkem znamenité, jež by předváděly věci shrnuté, málo slovy mnoho* (jak napomíná syn Sirachův, 32, 10); t. j. takové knihy, jež by předváděly žákům základní věci tak, jak jsou, nemnohými, ale vybranými a co nejsrozumitelnějšími poučkami a pravidly, podle nichž by všechno ostatní bylo samo sebou pochopitelné.

PROBLÉM VI.

Kterak zařídit, aby jedním rázem se dělala dvojí nebo trojí věc.

Že jednou prací může být vykonáno více věcí, ukazuje příroda

42. Že v jeden čas a jedním rázem lze dělat různé věci, ukazují příklady přírody. *Strom* zajisté v jednom a též čase roste nahoru, dolů i na šíř, a najednou množí dřevo, kůru, listí a plody. Totéž lze pozorovat u *živočišna*, jehož všechny údy dospívají najednou. Každý úd má však několik povinností. Nohy člověka zvedají, opírají, nosí dopředu i dozadu různými způsoby. Ústa jsou branou těla i mlýnem i polnicí, která zní, kdykoli se jí přikáže. Plíce tímž dýchnutím ochlazují srdce, občerstvují mozek, způsobují zvuk atd.

a umění napodobuje.

43. Totéž se děje ve věcech uměle vytvořených. Na slunečních hodinách může totiž táž ručička ukazovat tímž stínem denní hodinu [a to i podle různého počítání¹⁷⁾] i znamení zvířetníka, kterým právě prochází slunce, délku dne i noci, den měsíce a jiného více. U vozu je táž oj k řízení, obracení i zadržování vozu. Tak i dobrý řečník a básník toutéž prací poučuje, dojíká a baví, třebaže ty tři věci jsou od sebe rozdílné.

To tedy at napodobují i školy; o tom všeobecné pravidlo

44. Tímž způsobem budiž tedy zařízeno vzdělávání mládeže, *tak aby každá práce nesla více než jedno ovoce.* Pro tu věc máme to všeobecné pravidlo, aby *vždy a všude bylo bráno zároveň, co je ve vzájemném vztahu.* Na příklad *spojovat slova a věci, čtení a psaní, cvičení slohu i rozumu, učení a vyučování, hru i vážnost*, a cokoli lze mimo to vymyslet.

¹⁵⁾ Listy, 38, I.

¹⁶⁾ V kap. V, § 15.

¹⁷⁾ To je podle počítání na 12 neb na 24 hodin a pod.

45. Tedy *slovům at se vyučuje a učí jenom ve spojení s věcmi*, tak jako se prodává, kupuje a přenáší víno s nádobou, meč s pochvou, dřevo s kůrou, ovoce se slupkou. Neboť co jiného jsou slova než obaly a pochvy věcí? Tedy kterémukoli jazyku se budou žáci učit, i mateřskému, buďtež jim ukazovány věci, které mají býti označeny slovy, a naopak zase buďtež učeni, aby dovedli vyjádřit slovy, cokoli vidí, slyší, čeho se dotknou, cokoli ochutnají, aby jazyk a rozum vždycky pokračoval a zdokonaloval se souběžně. Ať tedy platí jako pravidlo: *Kolik kdo rozumí, tolik ať zvyká vyjadřovat, a naopak, co pronáší, tomu ať se učí rozumět.* Nikomu nebudíž dovoleno odříkávat, čemu nerozumí nebo co nedovede vyložit. Neboť kdo nedovede vyjádřit, co myslí, je němá socha; kdo tlachá, čemu nerozuměl, je papoušek. My však vzděláváme lidi a chceme je vzdělat úsporně; to se stane, když všude *řeč s věcmi a věci s řečí půjdou spolu stejným krokem.*

a pět pravidel zvláštních.

I. Slova s věcmi a naopak.

46. Mocí tohoto pravidla musí býti vyloučení ze škol všichni spisovatelé, kteří učí toliko slovům a nepřinášejí žádné poznání užitečných věcí. Neboť přednějším věcem sluší věnovat přednější péči. *Tak máme jednat* (praví Seneka v listě 9), *abychom nesloužili slovům, nýbrž smyslům¹⁸⁾.* Chce-li někdo čísti takové knihy, ať je čte mimo školu, povrchně a zběžně, bez dlouhého a pracného výkladu a beze snahy po přesném napodobování, poněvadž tu lze užitečněji vynaložit na knihy obsažnější.

Důsledek: Tedy mnohemluvné knihy buďte považovány za prázdne.

47. *Rovněž pěkná úspora bude, když cvičení ve čtení a v psaní budou vždy spojena.* Vždyť pro začátečníky v abecedě sotva lze vymyslet působivější pobídku nebo lákadlo, než když se musí učit písmenům psaním. To cvičení je bude těšit, poněvadž dětem je jaksi přirozeno, že rády malují; přitom bude představitost podporována dvěma smysly. Podobně později, *když se učí čísti hbitě, ať se cvičí na té látce, které by se tak jako tak musili učit*; totiž na té, která vštěpuje znalost věcí, mravnost a zbožnost. Tak hned když se budou učit čísti latinsky, řecky a hebrejsky, *bude úsporou opakovat deklinace a konjugace tolikerým čtením a opisováním, dokud se neusadí čtení, psaní, význam slov a konečně snadné tvoření neusadivých¹⁹⁾.* Hle, tak vzejde čtyřnásobný užitek z jedné a téže

II. Čtení a psaní pohromadě.

N. B.

Krásná rada.

¹⁸⁾ Listy, 9, 20.

¹⁹⁾ Komenský tu doporučuje to, co Šturm, aby se žáci učili číst a psát na paradigmatech latinského skloňování a časování. Látku, na níž se žák moří se čtením a psaním, si zapamatuje, a tak by se jaksi mimochodem naučil skloňovat a časovat.

mena, jichž není třeba mnoho, avšak účinných¹⁵⁾). Platí zajisté, co jsme pověděli v V. kapitole¹⁶⁾: *Člověk jakožto mikrokosmos má v sobě všecko, a netřeba do něho vnášet nic mimo světlo, hned bude vidět.* Kdo však neví, že člověku za nočního bdění třeba i malý plamen svíčky dá dosti světla? *Musíme tedy vybrat nebo znovu složit základní knihy umění a jazyků, objemem malé, užitkem znamenité, jež by předváděly věci shrnutě, málo slovy mnoho* (jak napomíná syn Sirachův, 32, 10); t. j. takové knihy, jež by předváděly žákům základní věci tak, jak jsou, nemnohými, ale vybranými a co nejsrozumitelnějšími poučkami a pravidly, podle nichž by všechno ostatní bylo samo sebou pochopitelné.

PROBLÉM VI.

Kterak zařídit, aby jedním rázem se dělala dvoji nebo troji věc.

že jednou prací může být vykonáno více věcí, ukazuje příroda

42. Že v jeden čas a jedním rázem lze dělat různé věci, ukazují příklady přírody. *Strom* zajisté v jednom a téměř čase roste nahoru, dolů i na šíř, a najednou množí dřevo, kůru, listí a plody. Totéž lze pozorovat u *živočicha*, jehož všechny údy dospívají najednou. Každý úd má však několik povinností. Nohy člověka zvedají, opírají, nosí dopředu i dozadu různými způsoby. Ústa jsou branou těla i mlýnem i polnicí, která zní, kdykoli se jí přikáže. Plíce tímž dýchnutím ochlazují srdce, občerstvují mozek, způsobují zvuk atd.

a umění napodobuje.

43. Totéž se děje ve věcech uměle vytvořených. Na slunečních hodinách může totiž táž ručička ukazovat tímž stínem denní hodinu [a to i podle různého počítání¹⁷⁾] i znamení zvířetníka, kterým právě prochází slunce, délku dne i noci, den měsíce a jiného více. U vozu je táž oj k řízení, obracení i zadržování vozu. Tak i dobrý řečník a básník toutéž prací poučuje, dojíká i baví, třebaže ty tři věci jsou od sebe rozdílné.

To tedy at napodobují školy; o tom všeobecné pravidlo

44. Tímž způsobem budiž tedy zařízeno vzdělávání mládeže, *tak aby každá práce nesla více než jedno ovoce.* Pro tu věc máme to všeobecné pravidlo, *aby vždy a všude bylo bráno zároveň, co je ve vzájemném vztahu.* Na příklad *spojovat slova a věci, čtení a psaní, cvičení slohu i rozumu, učení a vyučování, hru i vážnost*, a cokoli lze mimo to vymyslet.

¹⁵⁾ Listy, 38, I.

¹⁶⁾ V kap. V, § 15.

¹⁷⁾ To je podle počítání ná 12 neb na 24 hodin a pod.

45. Tedy *slovům at se vyučuje a učí jenom ve spojení s věcmi*, tak jako se prodává, kupuje a přenáší víno s nádobou, meč s pochvou, dřevo s kůrou, ovoce se slupkou. Neboť co jiného jsou slova než obaly a pochvy věcí? Tedy kterémukoli jazyku se budou žáci učit, i mateřskému, budtež jim ukazovány věci, které mají býti označeny slovy, a naopak zase budtež učeni, aby dovedli vyjádřit slovy, cokoli vidí, slyší, čeho se dotknou, cokoli ochutnají, aby jazyk a rozum vždycky pokračoval a zdokonaloval se souběžně. Ať tedy platí jako pravidlo: *Kolik kdo rozumí, tolik at zvyká vyjadřovat, a naopak, co pronáší, tomu at se učí rozumět.* Nikomu nebudiž dovoleno odříkávat, čemu nerozumí nebo co nedovede vyložit. Neboť kdo nedovede vyjádřit, co myslí, je němá socha; kdo tlachá, čemu nerozuměl, je papoušek. My však vzděláváme lidi a chceme je vzdělat úsporně; to se stane, když všude *řeč s věcmi a věci s řečí půjdou spolu stejným krokem.*

a pět pravidel zvláště-ních.

I.
Slova s věcmi a naopak.

46. Mocí tohoto pravidla musí býti vyloučeni ze škol všichni spisovatelé, kteří učí toliko slovům a nepřinášejí žádné poznání užitečných věcí. Neboť přednějším věcem sluší věnovat přednější péči. *Tak máme jednat* (praví Seneka v listě 9), *abychom nesloužili slovům, nýbrž smyslům¹⁸⁾.* Chce-li někdo čísti takové knihy, ať je čte mimo školu, povrchně a zběžně, bez dlouhého a pracného výkladu a beze snahy po přesném napodobování, poněvadž tu lze užitečnejší vynaložit na knihy obsažnejší.

Důsledek: Tedy mnohemluvné knihy budte považovány za prázdny.

47. *Rovněž pěkná úspora bude, když cvičení ve čtení a v psaní budou vždy spojena.* Vždyť pro začátečníky v abecedě sotva lze vymyslet působivější pobídku nebo lákadlo, než když se musí učit písmenům psaním. To cvičení je bude těšit, poněvadž dětem je jaksí přirozeno, že rády malují; přitom bude představitost podporována dvěma smysly. Podobně později, *když se učí čísti hbitě, at se cvičí na té látce, které by se tak jako tak musili učit*; totiž na té, která vštěpuje znalost věcí, mravnost a zbožnost. Tak hned když se budou učit čísti latinsky, řecky a hebrejsky, *bude úsporou opakovat deklinace a konjugace tolikerým čtením a opisováním, dokud se neusadí čtení, psaní, význam slov a konečně snadné tvoření koncovek¹⁹⁾.* Hle, tak vzejde čtyrnásobný užitek z jedné a téže

II.
Čtení a psaní pohromadě.

N. B.

Krásná rada.

¹⁸⁾ Listy, 9, 20.

¹⁹⁾ Komenský tu doporučuje to, co Šturm, aby se žáci učili číst a psát na paradigmatech latinského skloňování a časování. Látku, na niž se žák moří se čtením a psaním, si zapamatuje, a tak by se jaksí mimochodem naučil skloňovat a časovat.

Lze jí upo-
třebít na
všecko.

práce! A v takovém přeužitečném ulehčování bude možno pokračovat v každém druhu učení, aby všecko to, co se získá čtením, péro učinilo tělem, jak praví Seneka²⁰⁾, nebo jak Augustinus²¹⁾ o sobě praví, abychom pokračující psali a písíce pokračovali.

III.
Najednou se
děj cvičení
slohu, rozumu
a jazyka.

48. Slohová cvičení se ukládají obyčejně bez výběru látky a bez souvislosti temat; tím se stává, že jsou pouze cvičením slohu, kdežto rozum se přitom cvičí buď málo nebo nic; ba dokonce se stává, že se potom odhazují jako nepotřebný papír a nepřinášejí pro život žádný užitek, i kdyby byla vypracována s pílí sebevětší. Sloh se tedy musí cvičit na látce právě té vědy nebo toho umění, která se probírá v té třídě; budou totiž žákům předkládány buď historie (o vynálezcích toho umění, kde a v které době hlavně kvetli a podobně) nebo vysvětlivky neb pokusy o napodobení, aby jednou ranou byl cvičen sloh i rozum, a při odříkávání i jazyk.

IV.
Býti vyučován
a hned i vy-
učovat budíž
spojováno.

49. Jak lze všemu, čemu se učíme, hned i vyučovat, ukázali jsme na konci kapitoly XVIII²²⁾. Poněvadž to napomáhá nejen důkladnosti, nýbrž i rychlosti v postupu, patří to také sem.

V.
S hrou mají
býti spojo-
vány věci
vážné.

50. Konečně znamenitou výhodou bude, když hry, které se povolují mládeži k zotavení, budou zařízeny tak, aby jim živě předváděly vážné úkoly životní a aby již přitom v nich vytvářely jakousi navyklost. Neboť příslušným náradím mohou býti napodobována řemesla, hospodářské práce, občanská činnost, vojenské zařízení, stavitelství a jiné. Také k lékařství může býti mysl připravována, když je vyvedeme jarního času do pole nebo do zahrady a tam ukážeme druhy bylin, při čemž jim povolíme závodění, kdo jich zná více. Tak nejenom se objeví, koho táhne mysl k botanice, nýbrž i budou včas rozníceny ohníčky. Také možno pro větší pobídku jmenovat toho, kdo tu činí největší pokroky, doktorem, licenciátem nebo kandidátem lékařství. Tak i v ostatních cvičeních; na příklad při hře na vojáky může býti určen velitel, plukovníci, setníci a praporečníci; v oboru občanské správy může býti ustanoven král, ministři, kancléř, maršálek, tajemníci, vyslanci atd., taktéž konšel, radní, syndikové, advokáti atd.; takovéo hříčky vedou k vážnému výsledku. A tím splníme

²⁰⁾ List, 84, 2.

²¹⁾ Augustinus to míní tak, že postup svých úvah si zapisuje a že toto zapisování slouží zároveň postupu jeho úvah. (List 143, 2. Migne, Patrologia Lat., 33, sl. 585.)

²²⁾ XVIII, 44—47.

přání dr. Luthera, když budeme zaměstnávat mládež ve škole vážnými studii, tak aby na nich nalézali neměňší rozkoš, než kdyby celé dni mařili hrou o ořechy²³⁾. Tak se teprv školy stanou předehrou života.

N. B.

PROBLÉM VII.

Jak všecko má jíti postupně?

51. Způsob tohoto umění jsme vyšetřili v kap. XVI v zásadě 5, 6, 7, 8 a v kap. XVIII v zásadě 5, 6, a 7. K těmto pravidlům bude třeba na víceletých školách přizpůsobit knihy a připojit návodné připomínky pro učitele o jejich náležitém a snadném užívání, aby vzdělání, mravnost a zbožnost mohly býti vedeny po svých stupních až k vrcholu.

Sem patří také tajemství stupňovitosti.

PROBLÉM VIII.

Kterak odstraňovat překážky a vystříhat se jich.

52. Nebylo řečeno bez důvodu: nic není marnějšího než vědět a učit se mnoho, totiž co nepřinese užitku; a moudrý je ne ten, kdo ví mnoho věcí, nýbrž ten, kdo ví užitečné věci; proto bude možno usnadnit práci škol, když se ušetří leccos i z věcí. Totiž když budou vynechány věci

Krásné vynechávání věcí.

- a) nikoli potřebné,
- b) nepřislušné a
- c) přílišné podrobnosti.

53. Nepotřebné jsou ty věci, které nepomáhají ani zbožnosti, ani mravnosti, a bez nichž přece může obstát vzdělanost, jako jsou jména a historie pohanských bůžků a obřadů, taktéž hříčky básníků a tvůrců komedií, všelijak vybočujících a často i kluzkých, a podobné. Bude-li někdy někomu na tom záležet, aby to četl v příslušných spisovatelích, ať si jen čte; avšak předkládat něco takového ve školách, kde se mají klásti základy moudrosti, není prospěšno. Jaká pošetilost, dí Seneka, učit se věcem zbytečným při takovém nedostatku času²⁴⁾! Ničemu se tedy nesmíme učit pouze pro školu, nýbrž pro život, aby nic nevyprchalo jakoby do větru po odchodu ze školy.

I. nepotřebných (jako je jich velmi mnoho v knihách pohanských).

N. B.

²³⁾ V listě městům z roku 1524, ke konci. Srovnej kapitolu XI, § 3, a poznámku k tomu místu.

²⁴⁾ List, 48, 12.

II. nepřislušných (jako jsou někomu jisté předměty cizí).

54. *Nepřislušné jsou ty věci, jež nejsou přiměřené vlohám toho neb onoho. Neboť jako je rozmanitá povaha bylin, stromů a živočichů, a každá žádá, aby se s ní zacházelo jinak, a nelze všeho stejně upotřebit k stejnému užítku, tak je tomu i s nadáním lidí. Jsou sice lidé šťastného nadání, že proniknou všechno, avšak jsou i takoví, kteří při některých předmětech podivuhodně tápou ve tmách a umdlévají. Pro spekulativní vědy někdo je orlem, ale pro praktické vědění je jako osel u lyry. Jiný je k ostatnímu učenlivý, ale pro hudbu tupý, což se zase leckterému jinému stává při matematice nebo básnictví nebo při logice. Co tu dělat? Chtíli někoho hnáti přes moc tam, kam ho netáhne přirozenost, znamená chtít zápasit s přirozeností, což je marné namáhání. Neboť buď nedokážeš vůbec nic, anebo aspoň nic, co by stálo za práci. Poněvadž tedy učitel je sluhou, a ne pánem přirozenosti, utvářečem, a ne přetvářečem, vidí-li, že přirozenost žáka se proti něčemu ozpouzí, nesmí ho pohánět, chovaje jistou naději, že se tento nedostatek nahradí na jiné straně, jako se vskutku stává. Neboť když se na stromě odtrhne neb odřízne jedna ratoleš, rostou ostatní mocněji, poněvadž se tam přelévá všechna síla životní. A když žádný žák nebude hnán k ničemu proti své vůli, nebude nic, co by mohlo někomu působit nevolnost neb otupovat duševní sílu: každý bude čile pokračovat v tom, k čemu jej (vůlí božské prozřetelnosti) pohání skrytý pud, a bude později sloužit na svém místě Bohu i lidské společnosti.*

Důsledek.

N. B.

N. B.

55. *Taktéž, kdyby někdo chtěl probírat přílišné podrobnosti (na příklad všecky rozdílly rostlin a živočichů, taktéž všechny práce řemeslníků, pojmenování nástrojů a podobné), byla by to nejprotižnější rozoláčnost a zorácenost. Stačí tedy, proberou-li se ve školách úplně a důkladně druhy věcí s hlavními (avšak pravdivými) rozdíly; ostatní se samo pochopí při dané příležitosti. Neboť jako se ten, kdo chce dosíci rychlého vítězství nad nepřítelem, nezdržuje obléháním kdekterých nepatrnějších míst, nýbrž tlačí na celkový výsledek války, jsa si jist, že všechno ostatní se mu dobrovolně vzdá a přejde v jeho držení, dosáhne-li v rozhodné bitvě vítězství a dobude-li důležitých pevností, právě tak se stane i zde: zmůže-li rozum hlavní věci, věci vedlejší přijdou samy od sebe. K zdržování toho druhu patří vokabuláře a slovníky tak zvané úplné, t. j. obsahující všechna slova celého jazyka; neboť chlapci je ze značné části nebudou nikdy potřebovat; k čemu je tedy tím obtěžovat, aby se jim učili nazpaměť nebo je nosili s sebou? Tolik o zkrácení vyučování a učení.*

III. příliš podrobných.

N. B.

N. B.

METHODA VĚD ZVLÁŠT¹⁾.

1. SEBERME konečně k praktickému využití ony rozptýlené poznámky o tom, jak máme odborně²⁾ vyučovat vědám, umění, jazykům, mravnosti a zbožnosti. Odborně, pravím, t. j. snadno, důkladně a rychle.

2. Poněvadž věda neboli znalost věcí není nic jiného než vnitřní nazírání věcí³⁾, nabývá se jí právě tolika prostředky jako vidění vnějšího, totiž OKEM, PŘEDMĚTEM a SVĚTLEM. Když jsou dány tyto podmínky, vidění následuje. Okem vnitřního vidění je mysl neboli rozum, předmětem jsou VŠECKY VĚCI, které leží vně i vnitř chápavosti, světlem je patřičná POZORNOST. Avšak jako v prvním případě, při vnějším vidění, je třeba jistého postupu, má-li věc být viděna tak, jaká vskutku je, tak i zde je třeba jisté metody, kterou by věci byly podávány rozumu tak, aby je chápal a pronikal jistě a pohotově.

Potůčky se musí slévat v řeku. Věda je vidění ducha, podmíněné podobnými prostředky jako vidění oka.

3. Celkem tedy mladík, který touží vniknout v taje věd, musí dosáhnout čtvero; totiž

- a) aby měl čisté oko duševní, I.
- b) aby k němu byly přiblížovány předměty, II.
- c) aby vládla pozornost. A potom III.
- d) aby se mu podávalo k zření jedno po druhém a náležitou methodou; pochopí všechno jistě a čile. IV.

4. Jakého nadání se nám dostává, nemá nikdo ve své ruce; Bůh podle svého dobrého uznání rozděljuje tato zrcadla mysli, tyto vnitřní oči. Avšak tolik je v naší moci, abychom nenechávali ta svá zrcadla zakalovat prachem a zatemňovat jejich lesk. Tím prachem je zahálčivé, neužitečné a marné

I. Kterak uchovat oko duševní čisté.

¹⁾ »Zvlášť« je míněno protivou proti »všeobecně«. V předešlých kapitolách promluvil Komenský na různých místech o vědách všeobecně, nyní podává konkrétnější výklad o jejich methodách. Připomínáme zde podaný již výklad o tom, v jakém smyslu užívá Komenský slova »věda« a slova »umění«. Věda je mu naukou o věcech (v nejširším slova smyslu, tedy o světu vůbec, také živém). Umění (o jehož methodách jedná v kapitole následující) je mu naukou o praxi.

²⁾ To je podle nauky didaktické.

³⁾ Připomenuli jsme již, že Komenský uznává smysly vnější a smysly vnitřní. Vnější smysly přinásejí vnější názor; od nich jej přejímají smysly vnitřní a tím se stává vnitřním názorem, mateřiálem, který zpracovává rozum.

zaměstnávání myslí. Neboť náš duch je v ustavičné činnosti jako běžící mlýnský kámen; vnější smyslové, obvyklí jeho služebníci, stále mu dodávají látku odevšad sebranou, mnohdy (nedává-li vrchní dozorce, rozum, dobře pozor) i marnou; totiž místo zrna a mouky plevy, slámu, písek, třísky a cokoli jiného. A potom je výsledek právě takový jako v mlýně, že se všechny kouty plní prachem. Chránit tedy před zaprášením tento vnitřní mlýn, mysl (která je i zrcadlem), znamená oddalovat mládež od marných zaměstnání a tím ji rozumně navkat slušným a užitečným věcem.

II. Kterak se k němu mají přibližovat předměty.

5. Aby zrcadlo dobře zachycovalo předměty, toho se dosáhne nejprve důkladností a zřetelností předmětů, pak tím, že se ty předměty předvedou smyslům. Neboť mlha a podobné věci nepatrné hustoty září málo a lze je vidět v zrcadle příliš slabě, a věci nepřítomné v něm vůbec není vidět. Co se tedy podává mládeži k poznávání, buďtež věci, a ne pouhé stíny věcí; věci, pravím, skutečné, pravdivé a užitečné, náležitě působící na smysly a představitost. A budou působit, když se přisunou blíže, aby byly do smyslů.

Všecko z vlastního názoru.

6. Proto budiž učitelům zlatým pravidlem, aby všecko bylo předváděno všem smyslům, kolika možno.

Totíž věci viditelné zraku, slyšitelné sluchu, vonné čichu, chutnatelné chuti a hmatatelné hmatu; a může-li něco býti vnímáno najednou více smysly, budiž to předváděno více smyslům, jak jsme řekli v kapitole XVII, zásadě 8.

7. Pro to je trojí pádný důvod.

Trojí důvod tohoto pravidla:

1. Poněvadž smysl poznání začíná.

I. *Začátek poznání se musí dítí vždy od smyslů* (neboť nic není v rozumu, co by dříve nebylo ve smyslu⁴⁾): proč by se tedy také počátek vyučování neděl nikoliv slovným podáním věcí, nýbrž věcným názorem? Potom teprve, když je věc ukázána, ať přistoupí k tomu řeč a objasní věc hojněji.

2. Zajišťuje.

8. II. *Pravda a jistota vědění závisí rovněž pouze a jedině na svědectví smyslů*. Neboť věci se vtiskují nejprve a bezprostředně smyslům, a teprve dobrodiním smyslů rozumu. Dokladem toho je, že smyslovému poznání se věří samo o sobě; při usuzování a při cizích svědectvích se uchylujeme pro jistotu ke smyslům. Věříme totiž rozumu jen tolik, kolik může dokázat indukci příkladů (jejichž věrohodnost se zkoumá smysly). Ale nikdo si nedá namluvit, aby věřil cizímu

⁴⁾ Kořeny tohoto učení jsou ve starověku. V novém věku snad po prvé *Herbert z Cherbury, Tractatus de veritate* (3. vyd. 1650, str. 164), a pak *Descartes, Meditationes*, VI.

svědectví proti zkušenosti vlastního smyslu. Proto je vědění tím jistější, čím více se opírá o smysl. *Chceme-li tedy žákům oštípnout pravou a jistou znalost věcí, musíme dozajista hledět, abychom učili všemu zkušenosti a smyslovým názorem.*

3. Vštěpuje v paměť.

9. III. A poněvadž *mysl je nejspolehlivějším příručím paměti*, způsobí se (bude-li se vše předváděti smyslům), že každý to, co ví, bude vědět trvale. Ochutnal-li jsem jen jednou cukr, viděl-li jsem jednou velblouda, slyšel-li jsem jednou zpívat slavíka, byl-li jsem jednou v Římě a prohlédl si jej (ovšem pozorně), tkví to zajisté pevně v paměti a nemůže z ní vypadnout. Proto vidíme, že hoši si snadno vštěpují v paměť biblické a jiné příhody na základě obrázků. A je patrné, že si každý z nás snáže a pevněji učiní představu o nosorožci, viděl-li jej jen jednou (a třeba jen na obrázku), a že jistěji zná historii události, kterou sám prožil, než kdyby ji stokrát slyšel vypravovat. Proto praví Plautus: *Víc je svědek očitý nežli deset slyšících⁵⁾.*

A Horatius⁶⁾:

*Slaběji působí v mysl, co přichází do ní jen uchem,
nežli co podáno očím, jež neklamou, a co si může
oznámít samotný divák.*

Tak kdo se jednou pozorně díval na pitvání lidského těla, bude všemu jistěji rozumět a pamatovat si, než kdyby přečetl nejobširnější výklady bez očitého názoru. Proto platí ono známé: *Názor vlastníma očima slouží za důkaz.*

10. Někdy lze místo věcí, když jich není, užítí náhrady, totiž modelů nebo obrazů, pořízených za účely školskými, jako je zvykem v *botanice, zoografii, geometrii, geodesii a geografii*, že přidávají k svým popisům i vyobrazení. A podobně by se mělo dítí ve *fysice* a jinde. Na příklad o složení lidského těla bude možno v našem smyslu pěkně učit přírodním názorem, budou-li přidělaný ke kostře lidského těla (jako je mívají v akademiích, anebo k dřevěné kostře) svaly zhotovené z kůže a vycpané vlnou, též svazy, nervy, žíly, tepny a s nimi též vnitřní části, plíce, srdce, bránice, játra, žaludek a střeva, všecko v pravé poloze a v poměrné velikosti, a ke všemu bude připsáno příslušné jméno a určení. Neboť přivedeš-li posluchače fysiky k takové názorné pomůcce a když rozebereš i ukážeš mu všechny jednotlivosti, po-

Nesmírný užitek obrazů při vyučování.

N. B.

Umělá kostra lidského těla.

⁵⁾ V komedii *Truculentus*, verš 489.

⁶⁾ *Listy*, II, 3, 180—182.

chopí všecko zrovna hravě a pozná z toho stavbu svého těla. *Podobné názorné pomůcky* (totiž obrazy věcí, které nemůžeme mítí přímo) *měly by tedy býti poríženy při všem poznatelném, aby školy je měly po ruce.* Ačkoli by bylo k zhotovení třeba nějakého nákladu a práce, přece by ta práce přinesla nesmírný zisk.

Může-li všecko býti předváděno smyslům?

11. Kdyby někdo pochyboval, že lze tímto způsobem předvádět smyslům všecko, i věci duchovní a nepřítomné (co je a děje se na obloze nebo v hlubině a v krajinách zámorských), ten ať má na paměti, že Bůh uvedl všecko v soulad tak, že naprosto je možno vystihnout vysoké nízkým, nepřítomné přítomným a neviditelné viditelným. To vidět dostatečně na př. z Makromikrokosmu Roberta Fludda⁷⁾, jenž nám uměle kreslí před oči vznik větrů, dešťů a bouřek. A není pochyby, že možno přítom dospět ještě k větší zřetelnosti a snadnosti.

III. Co znamená světlo pozornosti.

12. Tolik o předvádění předmětů smyslům; *přicházíme nyní k světlu, bez něhož bys marně stavěl předměty před oči.* Tímto světlem učení je pozornost, při níž žák přijímá všecko myslí přítomnou a jakoby otevřenou. Neboť jako nikdo nic nevidí potmě a zavřenýma očima, třeba to bylo u samých očí, tak kdybys mluvil neb ukazoval něco někomu nepozornému, poletí to mimo smysly, jak se děje u těch, kteří dlí myšlenkami jinde a nepozorují mnohé z toho, co se děje v jejich přítomnosti. Jako tedy, kdo chce v noci něco ukázat druhému, musí rozsvítit svíčku a často utírat knot, aby svítila jasně, tak učitel, bude-li chtít osvětlit znalostí žáka, tkvícího ve tmách nevědomosti, bude musít v něm nejprve vzbudit pozornost, aby čerpal poučení rozumem chtivým a otevřeným. Jak se to má dítí, pověděli jsme v kapitole XVII, zákl. 2, a XIX, zákl. 1.

N. B.

Co vyžaduje metodu stavět věci do jasného světla?

13. Tolik o světle. *Promluvíme dále o způsobu neboli metodě předvádět předměty smyslům tak, aby vjem byl pevný.* Způsob této věci lze dobře brátí z vidění vnějšího. Má-li jím něco býti dobře viděno, je třeba 1. *aby to bylo postaveno před oči, 2. ne daleko, nýbrž v náležitě vzdálenosti, a to 3. ne*

⁷⁾ Robert Fludd (1574—1637) pěstoval přírodní filosofii rázu Paracelsova. Jeho spis nazývá Komenský zkráceně *Makromikrokosmus*. Přesnější název je *Obojího kosmu, většího i menšího, výklad metafysický, fysický a technický*. Dílo obsahuje dva důkladné svazky. První podává výklad o makrokosmu (o světě), druhý o mikrokosmu (světu v malém, o člověku). Výklady a obrazy Komenským míněné jsou v oddíle »Philosophia vere christiana seu meteorologia.

se strany, nýbrž přímo před oči, 4. ne obráceně nebo převráceně, nýbrž přímo naproti, 5. aby zrak přehlédl nejprve celou věc, 6. potom aby prohlížel po částech jednotlivosti, a to 7. po řadě, od začátku ke konci, a 8. aby se zdržel při každé části tak dlouho, až 9. všecko je řádně pochopeno podle svých znaků. Když toho bylo náležitě dbáno, vidění se daří dobře; odpadne-li z toho třeba jen jedna věc, vidění se ne-daří anebo se daří špatně.

14. Na příklad: Chce-li někdo číst psaní, které dostal od přítele, je nutno, aby bylo 1. postaveno před oči (neboť kterak by je mohl čísti, kdyby je neviděl?), 2. dáno k očím v náležitě vzdálenosti (ve vzdálenosti příliš veliké oko nerozeznává), 3. postaveno přímo (kdo se dívá šikmo, vidí zmateně), 4. postaveno v náležitou polohu (neboť dá-li psaní nebo knihu obráceně nebo převráceně, kdož by to mohl čísti?); 5. nejprve se musíme podívat na hlavnější věci dopisu, *kdo, komu, odkud a kdy píše* (jinak budou jednotlivosti textu méně srozumitelné), 6. potom čísti všecko ostatní, aby se nic nepřeskočilo (jinak nevíme všecko a může se státi, že nepostihneme hlavní věci); 7. musíme čísti všecko po pořádku, jak jdou části po sobě (kdo by to bral skočmo, tady větu, tam větu, roztrhá a zmate smysl), 8. zdržet se při jednotlivostech, až jim porozumíme (neboť kdo bude chtít proletět je rychle, snadno mu něco užitečného ujde); 9. konečně po přečtení všeho nutno dbáti rozdílu mezi věcmi potřebnějšími a méně potřebnými.

Věc se objasňuje příkladem.

15. Budou-li toho dbáti, kdož učí vědám, najdou *devět* přeužitečných pravidel:

I. *Všemu, co se má vědět, musí býti vyučováno.*

Neboť kdyby se nepodávalo žáku to, co má vědět, odkud by to věděl? Ať se tedy střežou učitelé něco žákům zatajovat ať již úmyslně, jak činívají nepřející a nevěrní, ať z nedbalosti, jak je zvykem ledabylců. Zde je třeba svědomitosti a pile.

Užití toho při umění vyučovatelském devíti pravidly.

Pravidlo I.

16. II. *Všemu, čemu se vyučuje, budiž vyučováno jako věci skutečné, která je k jistému užitku.*

Žák totiž musí vidět, že to, čemu se učí, není z Utopie⁸⁾ nebo z Platonových idejí, nýbrž že jsou to věci opravdu nás

Pravidlo II.

⁸⁾ To jest nikoli čirá fantasic. *Utopie* je řecké slovo a znamená místo, které není nikde. Běžným se stalo zejména tím, že *Thomas Morus* nazval tím jménem svou knihu, v níž roku 1516 vylíčil ideální stát.

obklopující, jichž pravé poznání přinese pravý užitek pro život. Tak se toho žák bude chápat horlivěji a rozlišovat přesněji.

Pravidlo III. 17. III. *Všemu, čemu se vyučuje, budiž vyučováno přímo, ne oklikami.*

Neboť tím se dosáhne vidění přímého, ne šikmého, při němž věci spíše než viděny jsou jen dotčeny pohledem, zmatené a temně. Každá věc tedy budiž postavena záku před oči podle své vlastní podstaty, naze, ne v slovních obalech, metaforách, narážkách a hyperbolách; těch lze užít, když věci již poznané máme zveličovat nebo zmenšovat, doporučovat nebo hanět, avšak nikoli také, když teprve mají být poznávány; tu sluší jíti k věcem přímo.

Pravidlo IV. 18. IV. *Všemu, čemu se vyučuje, budiž vyučováno tak, jak to je a vzniká, t. j. uvedením příčin.*

Neboť takové poznání je nejlepší, když se věc poznává tak, jak je; neboť poznává-li se jinak, než jak je, není to poznání, nýbrž omyl. Každá věc existuje tak, jak vznikla, neboť existuje-li jinak, než jak vznikla, je zřejmě pokazená. Avšak každá věc vzniká ze svých příčin. Tedy *vyložit příčiny věci znamená podat pravé vědění o věci podle známého výroku: Vědět znamená znáti věc podle příčin⁹⁾*. Taktéž se říká: *Příčina je vůdkyně mysli*. Nejlépe tedy, nejsnáze a nejjistěji se věci poznávají tak, jak vznikly. Na příklad předložíš-li tomu, kdo chce čísti, písmena v té poloze, jak byla psána; nesnadno je čísti z obráceného nebo převráceného papíru. A zrovna tak, vyložíš-li věc tak, jak se udála, bude pochopena snadno a jistě; pakli vezmeš na to nějaké *ἄσπερον πρότερον*¹⁰⁾ a různé přehození, zmáteš žáka určitě. Tedy *metoda vyučování ať se řídí methodou věci: dřívější dříve, pozdější později*.

Pravidlo V. 19. V. *Všecko, co se předkládá k poznání, budiž předkládáno nejpro všeobecně, potom po částech.*

Důvod toho jsme vyložili v kap. XVI, zásadě 6. Předkládat věc všeobecně znamená vysvětlit podstatu celé věci i vedlejší znaky. Podstata se vykládá otázkami *Co?*, *Jaké?* a *Proč?* K *první otázce* se vztahuje jméno, rod, působnost a účel věci. K *druhé otázce* se vztahuje forma věci neboli způsob, kterým je věc schopna k svému účelu. K *třetí otázce* se vztahuje hybnost neboli ona síla, která činí věc způsobi-

⁹⁾ Je to výrok Aristotelův, *Metafysika*, I, kap. 1.

¹⁰⁾ Znamená v překladu »pozdější napřed«.

lou k jejímu účelu. Na příklad: Chci-li podati žáku všeobecné, pravé poznání člověka, řeknu: *Člověk je 1. poslední tvor Boží, určený k vládě nad ostatními tvory, 2. obdařený svobodnou vůlí volit a konat cokoli, a proto 3. opatřený světlelem rozumu, aby dovedl moudře řídit svou volbu i své konání*. To je všeobecné poznání člověka, avšak základní, vypovídající o člověku všecko potřebné. Chceš-li připojit k tomu některé vedlejší sice, avšak také všeobecné znaky, můžeš dáti otázky *Od koho?*, *Odkud?*, *Kdy?* atd. Potom třeba přejít k částem, *tělu a duši: tělo* rozložit anatomii údů, *duši* vysvětlit mohutnostmi, které ji tvoří, atd. Vše v náležitém pořádku.

Pravidlo VI. 20. VI. *Části věci buďtež poznávány všecky, i nepatrnější, žádnou nevynechávat, při čemž nutno přihlížet k pořádku, poloze a spojení, které má s jinými věcmi.*

Neboť nic není nadarmo, a často se i na nejmenší částice zakládá síla větších částí. U hodin zajisté i jediný hřebíček může zastavit celý stroj, zláme-li se nebo zkříví nebo posune s místa; v živém těle odnětí jednoho údu může odníti život; a v souvislé řeči často nejmenší slovíčko (předložka nebo spojka) mění a převrací celý smysl. A tak všude. Tedy dokonale poznání věci se zakládá na poznání všech částí, co je každá a k čemu.

Pravidlo VII. 21. VII. *Všemu budiž vyučováno postupně: v jednom čase vždy jen jednomu.*

Neboť jako se zrak nemůže věnovat najednou dvěma nebo třem předmětům, leda rozptýleně a zmateně (zajisté se ten, kdo čte knihu, nemůže dívat najednou na dvě stránky, ba ani na dva vedle sebe ležící řádky, ani na dvě slova, ba ani na dvě písmena, nýbrž po řadě na písmeno po písmenu), tak i mysl může pozorovat v jedné době jenom jedno. Proto budiž postupováno odděleně od jednoho k druhému, aby mysl nebyla zasypávána.

Pravidlo VIII. 22. VIII. *Při každé věci se máme držet tak dlouho, až bude pochopena.*

Nic se neděje v okamžiku, neboť všecko, co se děje, děje se pohybem, a pohyb se děje postupně. Bude tedy třeba pozdržet se s žákem při každé části vědění tak dlouho, až ji pozná dokonale a bude si vědom svého vědění. To se stane vštěpováním, zkoušením a opakováním, dokud nebude vědění upevněno, jak jsme vyložili v kap. XVIII, zásadě 10.

Pravidlo IX. 23. IX. *Rozlišující znaky věci buďtež vytýkány dobře, aby poznání všeho bylo přesné.*

Hluboký obsah má starý známý výrok: *Kdo dobře rozlišuje, dobře učí*¹¹⁾. Neboť množství věcí udušuje žáka a jejich různost jej mate, neužije-li se prostředků proti tomu: při množství pořádku aby bylo probíráno jedno po druhém, při různosti pozorného uvažování rozdílů, aby bylo všude zřejmo, jak se liší jedno od druhého. Jedině to dává přesné, jasné a jisté vědění, poněvadž různost a pravdivost věcí závisí na rozdílech, jak jsme se toho dotkli svrchu v kap. XVIII, zásadě 6.

Vědomosti, které mají být podávány ve školách, musí být upraveny podle této metody.

24. Avšak poněvadž není dáno každému, aby dovedl s takovou obratností zastávat učitelský úřad, bude nutno všechny vědomosti, které mají být podávány ve školách, upravit podle těchto zákonů methodických, aby nebylo tak snadno minout se cíle. Neboť budou-li tyto zásady správně stanoveny a zachovávány, bude jistý výsledek. Jako může někdo, uveden jsa do královského paláce, prohlédnout si tam v dané lhůtě po libosti všechny obrazy, řezby, koberce a jakékoli jiné ozdoby, které se tam chovají, právě tak mladík, uveden jsa do divadla všehomíra, bude moci svým bystrozrakem snadno proniknout všeliké spořádání věcí a potom s očima otevřenými chodit mezi skutky Božími i lidskými.

KAP. XXI.

METHODA UMĚNÍ.

Uměním se máme oddávat více než vědám.

1. *THEORIE věcí je snadná a krátká a nepřináší nic jiného než potěšení, kdežto praktické užití je pracné a zdlouhavé, ale zato přináší pozoruhodný užitek*, praví Vives. Když tomu tak je, musí být pečlivě hledán způsob, kterým by byla mládež snadno vedena k praxi věcí, která je obsažena v uměních¹⁾.

2. *Umění předpokládá tři věci:*

1. *Vzor neboli ideu*, která je jakousi vnější formou, na niž umělec patří, hledě podle ní vytvořit podobnou; 2. *látku*, což je právě to, čemu má být vtištěna nová podoba; 3. *nástroje*, jimiž se věc provádí.

¹¹⁾ Qui bene distinguit, bene docet. Týká se přesného třídění látky a přesného rozlišování, původně přesného definování.

¹⁾ Jak už vyloženo, znamená *umění* (ars) ne naše umění, nýbrž nauku, která nás řídí v praxi (na příklad gramatika při správném mluvení; gramatika je *ars*, »umění«).

3. *Praktické užití umění* vyžaduje (když už jsou dány nástroje, látka i vzor) 1. *náležitěho užívání*, 2. *rozumného vedení* a 3. *častého cvičení*. To jest žák musí být poučen, kde a jak má čeho užit. A při užívání musí být řízen, aby při práci nechyboval, anebo chybil-li, aby byl opraven. Konečně nesmí přestat chybovat a být opravován, dokud nedovede pracovat bez chyby, jistě a snadno.

Tolikéž požadavků při provádění.
1. 2. 3.

4. O tom třeba dbáti *jedenácti pravidel: šesti o užívání, tři o vedení a dvou o cvičení*.

O tom 11 pravidel.

5. *Co se má konat, tomu se každý musí učit konáním*. Remeslníci nezdržují učedníky svého umění úvahami, nýbrž brzo je přidrží k práci, aby se učili kovat kováním, řezat řezáním, malovat malováním, tančit tancováním atd. Tedy také ve školách ať se učí psát psáním, mluvit mluvením, zpívat zpíváním, počítat počítáním atd., tak aby školy nebyly ničím jiným než dílnami, kde práce vře. Tak teprve všichni poznají přímo ze zdárné praxe pravdu známých slov: *Naše práce nás tvoří*.

I.

6. *Pro to, co se má konat, vždy budiž po ruce určitá forma a norma*.

II.

Tu ať má žák před očima a ať ji napodobuje, jako by kráčet v jejích šlépějích. Neboť sám ze sebe ještě nemůže vytvořit nic, neví-li, co a kterak se má dít; proto mu to musí být ukázáno. Jinak by bylo ukrutné nutit někoho, aby konal, co chceš ty, neví-li, co chceš: Chtí, aby kreslil rovné čáry, pravé úhly, pěkné kruhy, když bys mu nedal dříve do ruky pravítko, úhломěr, kružítko a neukázal mu, jak se s tím zachází! Bude tedy nutno opravdově pracovat k tomu, aby ve škole byly pro všechno to, co se má konat, vzory neboli ukázky a ideje pravdivé, jisté, jednoduché, srozumitelné a napodobitelné, ať už to jsou náčrty a nárysy věcí, nebo předpisy a modely prací. A teprve pak nebude nic pošetilého žádat na tom, komu bylo podáno světlo, aby viděl, na tom, kdo již stojí na nohou, aby chodil, a na tom, kdo má v ruce nástroje, aby pracoval.

7. *Zacházení s nástroji budiž ukázáno spíše skutkem než slovy, t. j. spíše příklady než pravidly*.

III.

Již dávno řekl Quintilian²⁾: *Dlouhá a obtížná je cesta po pravidlech, krátká a účinná po příkladech*. Avšak běda, jak

²⁾ Jen nedopatřením je přičten tento výrok Quintilianovi. Patří Senekovi (Listy, 6, 5), jak Komenský správně uvedl v *České didaktice* (kap. XVIII, fund. IX).

málo jsou pamětliví tohoto připomenutí běžné školy! Neboť zasypávají i začátečníky v mluvnici předpisy, pravidly, výjimkami od pravidel a omezováním výjimek tak, že obyčejně nevědí, oč jde, a začínají dříve trnout než rozumět. Ale nevidíme, že by takto postupovali řemeslníci! Ti nepřed-
říkávají svým učedníkům tolik pravidel, nýbrž dovedou je do dílny, řeknou jim, aby se dívali, co oni dělají, a když hned touží dělat totéž (neboť člověk je tvor napodobivý), dají jim do rukou nástroje a poučí je, jak je mají brát do ruky a s nimi zacházet; potom, udělají-li chybu, napomínají je a opravují, vždy více příkladem než slovy; a praxe ukazuje, že se napodobování daří snadno. Neboť pravidivě je, co vtipně říká Němci: Ein guter Vorgänger findet einen guten Nachgänger. A známý výrok Terentiův³⁾ *Jdi napřed, půjdu za tebou* je na místě také zde. Tím způsobem, jak vidíme, malé dítky se učí chodit, běhat, mluvit a provozovat různé hry, pouhým napodobováním, bez pracovních pravidel. Neboť pravidla jsou vpravdě trny mysli, vyžadující pozornosti a ostrovtipu, kdežto příklady pomáhají i nejtupějším hlavám. A pouhými pravidly si nikdo nikdy neosvojil žádný jazyk ani umění; užíváním ovšem, i bez pravidel.

IV. 8. Cvičení počínej od prvních začátků, ne od hotových prací.

Neboť *tesař* neučí svého učně nejdříve stavět hned věže a zámky, nýbrž držet sekyru, porážet dříví, otesávat klády, provrtávat břevna, vrážet do nich svorky a spojovat je atd. Ani *malíř* nedává začátečníkovi hned malovat lidské tváře, nýbrž učí jej míchat barvy, připravovat štětce, dělat čáry, potom pokoušet se o jednodušší kresby atd. A *kdo učí chlapce čísti*, nedává mu hned text knihy, nýbrž prvky čtení, nejprve jednotlivá písmena, pak spojená v slabiky, potom teprve slova, pak věty atd.⁴⁾ Proto i začátečníkovi v mluvnici se musí nejprve ukládat ohýbat⁵⁾ jednotlivá slova, pak spojovat vždy dvě a dvě, potom jednočlenné věty, potom dvoječlenné, troječlenné, a nakonec se dojde k stavbě souvětí a konečně k celistvé řeči. Tak v *dialektice* nejdřív ať se učí rozeznávat věci a pojmy o věcech podle druhů a druhových znaků, pak

³⁾ V komedii *Dioka z Andru*, v. 171.

⁴⁾ Nejdříve se učilo abecedě, pak se podle stálého schematu učilo slabikám (metoda slabikovací proti nynější hláskovací). Doklady a ukázky v knize *Kubálek—Hendrich—Šimek, Naše slabikáře*.

⁵⁾ Skloňovati a časovati. Ale tento umělkovaný postup neza-
choval Komenský ve svých učebnicích.

řadit je podle jejich vzájemného vztahu [v nějakém vztahu jsou k sobě všechny⁶⁾], potom definovat a třídit, pak rozvažovat o věcech a pojmech v kombinacích, *co, o čem a proč* se něco říká a zda nevyhnutelně či náhodou? Teprve až bude v tom vycvičen, přejde se k vyvozování závěrů, kterak z některých vět, jež jsou dány a připuštěny, možno vyvodit ostatní. Konečně se přejde k úvahám nebo úplným pojednáním. Podobně cílý postup bude v *rétorice*⁷⁾, bude-li se někdo nejdříve nějaký čas cvičit sbíráním *synonym*, potom se naučí přikládat *epitheta* podstatným jménům, slovesům, příslovcům a dále je vysvětlovat *antithety*, pak rozmanitě užívat *perifrází*, potom slova ve vlastním významu zaměňovat *tropickými* o přemislovat spojení za účelem libozvučné krásy, jednoduché věty přeměňovat *všelikým způsobem ve zdobné*, a teprve když dovede to všecko dost obratně, bude možno přejít k zdobnému skládání celých řečí, dříve ne⁸⁾. Půjde-li se v každém umění takto postupně, není možno, aby prospěch nebyl rychlý a důkladný.

Základ toho byl vydobyt v kapitole XVII, zásadě 4.

9. První cvičení začátečníků budiž konáno na látce známé.

Toto pravidlo nám podala již 4. zásada XVII. kapitoly a 6. věta k zásadě 4. *Smysl toho je, že nesmíme žáka obtěžovat věcmi, které jsou vzdáleny jeho věku, jeho chápavosti a současného stavu, aby se nemusil potýkat s prázdnými stíny*. Na příklad, učí-li se polský chlapec čísti nebo psát, nesmí se mu předkládat text latinský, řecký nebo arabský, nýbrž jeho jazyka, aby rozuměl, oč jde. Tak má-li se chlapec naučit užívání pravidel dialektiky, nesmí být cvičen příklady vzatými z Vergilia nebo Cicerona nebo z theologie, politiky a lékařství, nýbrž z věcí chlapci běžných: o knize, šatu, stromu, domu, škole atd. Z toho vyplyne, že příklady, které jsou vzaty k vysvětlení prvního pravidla, budou podrženy jako již známé pro všecka ostatní pravidla. Tak v dialektice (na příklad) ať se vezme strom a ukáže se na jeho

⁶⁾ Jsou si navzájem buď nadřaděné a podřaděné, souřadné, kříží se, vylučují se atd., jak učí elementární logika. (Dialektika je starší název pro logiku).

⁷⁾ Nauka o řečnictví.

⁸⁾ Synonyma jsou slova souznačná, epitheta jsou ozdobné neb charakterisující přívlastky, jako *Zlatá Praha*, antitheta jsou slova protikladného významu. Výraz *tropický* je užívání slov v přeneseném slova smyslu. Žáci se učili obměňovat věty měněním pořádku slov (přemislovat) a měnit jednoduché vyjádření téže věci ve vyjádření stilisticky stále bohatší.

druh, podstatné znaky, příčiny, důsledky, pojmy podřadně a přiřadně atd., definice, rozdělení atd.; potom kolika způsoby lze něco vypovědět o stromě; pak kterak bezpečným usuzováním z toho, co dotud bylo řečeno o stromě, může býti odvozeno a dokázáno něco jiného atd.⁹⁾ Když bude ukázáno tímto způsobem na jednom, druhém, třetím známém příkladě, kterak užívat pravidel, chlapec dovede velmi snadno pokusit se ve všem jiném o úplné napodobování.

VI. 10. *Napodobení se děj přesně podle předepsané formy; později bude moci býti volnější.*

Neboť čím více se tvoření nové věci přimyká k příslušné formě, tím víc a přesněji se forma projevuje. Jako peníze, jež jsou raženy touž maticí, jsou všechny zcela podobné jak své matici, tak sobě navzájem, tak je tomu i u knih tištěných kovovými literami, tak i u prací litých z vosku, sádry, kovů atd. Pokud tedy možno, ať se přimyká i v ostatních pracích napodobení (aspoň první) přesně k své ideji, až ruka, rozum, jazyk zesílí a zvykne si volněji se pohybovat i tvořit podobné věci samostatně. Na př. kdož se učí psát, nechť si vezmou tenký a poněkud průsvitný papír a pod něj položí předlohu, totiž to písmo, které chtějí napodobovat; neboť tak budou moci snadno napodobovat tahy prosvítajících písmen. Nebo ať se dá předtisk natisknout na čistý papír nějakou bledou barvou, žlutou nebo zahnědlou, aby si žáci, vedoucí pero namočené v inkoustě po oněch stopách, zvykali napodobovat tytéž tahy v témž tvaru. Tak v slohovém cvičení ke každé ze spisovatele předložené vazbě, větě a periodě ať se vytvoří jiná, jí zcela podobná. Poněvadž se na příklad říká *dives opum*, nechť se hochovi přikáže to napodobit a ať řekne: *dives nummorum, dives pecuniae, dives pecoris, dives vinearum* atd.¹⁰⁾ Když Cicero praví: *Eudemus in astrologia iudicio doctissimorum hominum facile primus*, bude možno k přesnému napodobení toho říci: *Cicero in eloquentia iudicio doctissimorum oratorum facile primus, Paulus in apostolatu iudicio totius ecclesiae facile primus* atd.¹¹⁾ Po-

⁹⁾ To jest ať se při všech partiích logiky užívá opět příkladů stejných, na příklad stromu, jako zde v *Didaktice* užívá Komenský příkladů stejných, o ptáku, o sadaři, staviteli atd.

¹⁰⁾ Vergilius užil (v *Aeneidě*, I, v. 14) nezvyklého obratu *Dives opum* = *bohatý statky*. Podle toho měli žáci tvořit obraty podobné: *bohatý groši, bohatý penězi, bohatý dobyt看em, bohatý vinicemi*.

¹¹⁾ Cicero (ve spise *De divinatione*, II, 42, 87) napsal slova: »Eudemus v astrologii podle názoru nejučenějších lidí snadno první

dobně v logice známé dilemma *Bud' je den, nebo je noc: avšak je noc, tedy není den* ať se hoch učí napodobovat, stavěje proti sobě všechny bezprostřední protivy. Na příklad: *Bud' je neovzdělaný, nebo vzdělaný. Avšak je neovzdělaný: tedy není vzdělaný. Bud' byl zbožný Kain, nebo bezbožný. Avšak nebyl zbožný* atd.

VII. 11. *Vzory toho, co se má konat, ať jsou co nejdokonalejší; dovede-li je někdo napodobováním dostatečně vystihnout, může býti považován ve svém umění za dokonalého.*

Neboť jako nikdo nemůže podle křivého pravítka vésti rovné čáry, tak nemůže nikdo podle chybného vzoru vytvořit dobré *odličky*. Bude tedy třeba pracovat o to, aby *pro všechno, co se má konat ve škole, ba i v celém životě, byly po ruce pravdivé, jisté, jednoduché a napodobitelné vzory*, ať to jsou obrazy, malby a kresby věcí, nebo zcela krátké, zcela jasné, samy sebou srozumitelné a bezvýjimečně pravdivé předpisy a pravidla.

VIII. 12. *První pokus o napodobení buď co nejpřesnější, aby nebylo odchylky od vzoru ani o nejmenší tah.*

Totíž pokud je to možné. Potřebné to je; neboť všechno první je jaksi základem následujícího; je-li pevný, vše ostatní může býti na něm stavěno pevně; viklá-li se, bude se ostatní viklat také. A jako lékaři pozorují, že *chyby prvního zažívání se nelepší při zažívání druhém a třetím*¹²⁾, tak při každé práci první úchyly znesnadňují všechny práce následující. Proto *hudebník Timotheus* žádal dvojnásobný plat na žácích, kteří nabyli jinde začátků umění, říká, že má dvojí práci, ježto nejdříve je musí odučovat tomu, čemu se naučili, a potom teprve je řádně vyučovat¹³⁾. Proto si musíme dáti práci, aby si žáci snahou o přesné napodobování zcela osvojili ideje svého umění; neboť překonají-li tuto obtíž, ostatní půjde samo sebou, právě tak jako je už v rukou nepřátelských město, jehož bran bylo dobyto. Tudíž musíme se vystříhat ukvapenosti, aby se nikdy nepřecházelo k následujícímu, dokud nejsou prvnější stupně náležitě utvrzeny.

atd. Tato pochvalná slova se mají žáci učit napodobovat obměnou: Cicero ve výmluvnosti podle názoru nejvzdělanějších řečníků snadno první, Pavel v apoštolátu podle názoru celé církve snadno první atd.

¹²⁾ Podle tehdejších názorů mluví Komenský o několika stupních zažívání, to jest přízpůsobení pokrmů tělu. Prvním trávením rozmělnění potravy v žaludku v kašovitou hmotu.

¹³⁾ Vypravuje to Quintilian, II, 3, 3.

N. B. *Dosti spěchá ten, kdo se nikdy neodchýlí od cesty. A zdržení, které se věnuje náležitěmu upevnění začátků, není zdržením, nýbrž znamenitou úsporou, aby se všechno následující zmožlo snadno, rychle a bezpečně.*

IX. 13. *Chybu at opraví přítomný učitel, avšak přítom at hned uvede příslušné věty, tak zvaná pravidla a výjimky z pravidel¹⁴⁾.*

Až dosud jsme dokazovali, že uměním má býti vyučováno spíše příklady než předpisy; k tomu dodáváme nyní, že musí býti připojeny předpisy a pravidla, která mají řídit práci a bránit odchýlení; tím se vyloží a odhalí, co je ve vzoru obsaženo skrytě, odkud má práce začít, kam směřovat, kudy postupovat a proč se všechno má tak dít. To teprve dodá pevnou znalost, umění a důvěru a jistotu v napodobování.

Ale ty předpisy musí býti co nejkratší a nejjasnější, aby nebylo třeba při nich zestárnout, nýbrž aby jsouce jednou pochopeny, konaly provždy svou službu, i když budou odloženy, tak jako dítěti, které se učí chodit, obroučky pod pažemi¹⁵⁾ prokazují dobrou službu, avšak později nejsou k potřebě.

X. 14. *Dokonalá soustava umění záleží ze synthese a analýze¹⁶⁾.*

Synthetická cvičení mají býti před analytickými.

1.

Že zde hlavní úkol připadá synthesi, ukázali jsme v kapitole XVIII, zásadě 5 na příkladech přírody a řemeslníků. Že synthetická cvičení mají předcházeti většinou před analytickými, plyne mimo to z těchto důvodů: 1. Všude se má počínat od snadnějšího; ale snáze rozumíme svému vlastnímu

¹⁴⁾ Žáci mají pracovat podle konkrétních vzorů, nikoli podle abstraktních pravidel. Ale při té práci si musí pravidla uvědomovat, aby nenapodobovali mechanicky, nýbrž s vědomím, proč mají tak psát, mluvit atd. Učitel má tedy hned připomenout žáku, proti kterému pravidlu se prohřešil.

¹⁵⁾ Dítě se naučí chodit beze všech pomůcek. Ale dříve bylo zvykem dávat mu pomůcku, aby při pokusech o chůzi nepadalo. Byla to jakási dutá stolička, do níž bylo dítě postaveno, takže mělo pod pažemi kolem prsou a zad dřevěný kruh, aby se nemohlo smeknout na zem ani padnout stranou.

¹⁶⁾ Synthesa a analýsa se tu nemíní v logickém významu, na nějž jsme zvyklí. Synthesa znamená sklad, tedy zde skládání vlastní práce, analýsa pak rozbor cizí práce. Žáci se mají hlavně pokoušet o vlastní práci, při čemž rozbor cizí práce jim bude sloužit k zlepšení vlastních primitivních pokusů.

než cizímu. 2. Spisovatelé zakrývají schválně své umění¹⁷⁾, takže žáci stěží a sotva stěží mohou do něho napoprvé vniknout; budou to však moci, když se už poněkud vycvičí vlastními neumělejšími pokusy. 3. Co se hlavně zamýšlí, to se musí hlavně konat. Zamýšlíme však, aby si ti, kdož se učí uměním, zvykali lovit nové myšlenky¹⁸⁾ a ne pouze užívat toho, co je už připraveno. (Viz, co řečeno v téže kapitole XVIII, zásadě 5.)

15. Nicméně musí býti připojeny přesné rozbory cizích myšlenek a prací. Teprve ten zná totiž náležitě nějakou cestu, kdo ji častěji přeměřil sem i tam a poznal tu i tam přicházející rozcestí, křižovatky a postranní cesty; mimo to způsoby věci jsou rozmanité a jaksi nekonečné, takže nemůže býti všechno ani uzavřeno v pravidla, ani přijít na mysl jednomu. Více lidí více zmůže; a to se stane naším majetkem pouze tehdy, když to prohledáme a poznáme a když to vzbudí v nás touhu, závoděním a napodobováním tvořit podobné věci.

16. Tolik tedy chceme, aby v každém umění pro všechno, co to umění má poskytovat, poskytuje a poskytovat může, byly ustanoveny úplně a dokonale ideje neboli vzory s připojením (po straně) vedlejších připomenutí a pravidel odhalujících způsob, kterak co bylo nebo má býti vykonáno, řídicích snahu o napodobování, vystříhajících před odchylkou, a dojde-li k ní, ji opravujících. Potom buďte dávány žákům jiné a zase jiné příklady, aby je po jednom přízpůsoboval vzorům a aby napodobováním podobného sám tvořil podobné. A konečně buďtež prohlížena cizí díla (avšak jen umělců uznaných) a srovnávána se vzory a pravidly svrchu řečenými, jednak aby jejich užití lépe ozřejmelo, jednak aby se přiučili umění skrývat umělost¹⁹⁾. A teprve když bude nepřetržitě pokračováno v takovémto cvičení, žák bude moci patřičně soudit o nových výtvorech a jejich kráse u sebe i u jiných.

¹⁷⁾ Umělecké dílo se zdá docela přirozené a samozřejmé, takže se říká: nejvyšší umění je tam, kde nepozorujeme umění. Kdo se pokusí je napodobit, uvidí však, v čem spočívá to umění a jaká je jeho technika.

¹⁸⁾ Vynález není zde míněn v tom smyslu, jako slova toho užíváme my. Nikoli něco, co tu ještě nebylo, nýbrž prostě něco samostatného, nevzniklého napodobením. To jsou ty vynálezy v řečnictví, v malířství a pod.

¹⁹⁾ To jest zachovávat v umění samozřejmost.

2.

3.

XI.

Avšak analytická cvičení musí býti připojena.

Souhrn toho, co řečeno.

17. V takovýchto cvičeních musíme pokračovat, až přejdou ve zvyk.

Neboť umělce vytvořit nám dovede jedině cvik²⁰⁾.

KAP. XXII.

METHODA JAZYKŮ.

Proč se máme učit jazykům a kterým.

1. JAZYKŮM se učíme ne jako části vzdělání nebo moudrosti, nýbrž jako nástroji, jímž možno vzdělání čerpat a sdělovat jiným¹⁾. Proto se máme učit 1. ne všem jazykům, což je nemožné, ani mnohým, což je neúčelné, poněvadž to odnímá čas nutný pro věcné studium, nýbrž pouze potřebným. *Potřebné jsou pro domácí život jazyk mateřský, pro styky se sousedy sousední jazyky, jako je pro Poláky zde²⁾ jazyk německý, jinde uherský, valašský a turecký; a jako pro četbu knih moudře psaných vzdělancům vůbec jazyk latinský, filosofům a lékařům řecký a arabský³⁾, theologům řecký a hebrejský⁴⁾.*

Zda každému úplatě a dokonale?

2. Učit se máme *ne všem úplně, až k dokonalosti, nýbrž jen podle potřeby*. Neboť není třeba mluvit řecky a hebrejsky tak pohotově jako jazykem mateřským, poněvadž není lidí, s nimiž bychom mluvili; dostačí naučit se jim jenom tak dalece, abychom mohli číst knihy a rozumět jim.

Nemáme se jim učit bez věcí.

3. *Jazykové studium musí jít souběžně s věcmi⁵⁾, zvláště v mládí, abychom kolik rozumíme z oboru věcí, tolik abychom se učili i z oboru jazyka nejen chápat, nýbrž i vyjadřovat*. Neboť vzděláváme lidi, ne papoušky, jak pověděno v kapitole XIX, problém 6.

²⁰⁾ Verš Ovidiův (*Umění milovati*, II, 675—676).

¹⁾ To je stanovisko pedagogického realismu proti humanistům, jejichž ideálem bylo vzdělávat formálně dokonalého řečníka neb básníka a znalce literatury. Realistům jde o vzdělání věcné, jazyk je jim tedy pomůckou vzdělání.

²⁾ Komenský to psal v polském Lešně.

³⁾ Lékaři tehdy ještě čerpali své vědomosti více z knih než ze znalosti lidského těla. Klasikem jim byl Hippokrates, jenž psal řecky. Arabština byla filosofům užitečná, aby mohli čísti arabské výklady Aristotela. Ale lékaře, kteří by se byli učili řecky, a filosofové, kteří by se byli učili arabsky, jistě bylo možno počítat na prstech, když si mohli příslušné spisy přečíst v latinských překladech.

⁴⁾ Aby si mohli v originálu čísti knihy Starého a Nového Zákona.

⁵⁾ Dítě nemá poznávat slov, u nichž by zároveň nepoznalo, co značí, a všechny věci, které pozná, má umět a také pojmenovat.

4. Z toho jde předně, že se nemáme učit slovům odděleně, poněvadž věci ani neexistují, ani se nedají pochopit osamocené, nýbrž jen ve své souvislosti, jak se tu neb tam vyskytují, jak to neb ono konají. Toto uvažování nám bylo podnětem, že jsme dali vytisknout BRÁNU JAZYKŮ, kde stavba slov ve větách vyjadřuje zároveň stavbu věcí⁶⁾, a výsledek nebyl nepříznivý (jak se soudí).

5. Za druhé z toho plyne, že nikomu není nutné poznání celého jazyka a že by bylo směšné a bláhové, kdyby se někdo o to pokoušel. Neboť ani *Cicero neznal celý jazyk latinský* (a pokládá se přece za svrchovaného jeho mistra), *ježto doznává, že nezná výrazy řemeslnické⁷⁾*, poněvadž nechodil nikdy mezi ševce a řemeslníky dívat se na všechny jejich práce a poznat názvy všeho toho, čím se obírají. A k čemu by se tomu byl učil?

6. Toho nedbali někteří rozšiřovatelé naší *Brány*, nacpávajíce ji nejneužívanějšími názvy věcí, které jsou naprosto vzdáleny dětské chápavosti. *Brána nemá býti ničím jiným než branou; co je pozdější, má býti ponecháno pozdějšímu času, zvláště co se bud nevyskytá nikdy anebo co, vyskytá-li se, možno najít v pomocných knihách (slovnících, herbářích atd.)*. Proto jsem také upustil od *Dvířek latiny¹⁰⁾* (které jsem začal skládat ze zastaralých a méně užívaných slov).

7. Za třetí z toho plyne, že *hochům máme vzdělávat rozum i řeč hlavně látkou dětskou, vše mužné ponechávající dospělejším věku*. Marnou práci tedy konají, kdož dávají chlapcům Cicérona a jiné velké spisovatele pojednávající o věcech nad dětskou chápavost. Neboť nechápou-li věci, kterak pochopí umění vyjadřit ty věci jadrným slovem? S větším prospěchem jest, bude-li ten čas věnován všednějším věcem, aby *stejně jazyk jako rozum byl třiben postupně. Neboť příroda nedělá skoky; umění také ne, pokud napodobuje pří-*

1. Důsledek: z týchž knih možno se učit i všem i jazyku.

2. Poznání celého jazyka není nikomu nutné.

Rozšiřovatelé *Brány* jednali nerozvázně [Docemius⁸⁾, Kinner⁹⁾ atd.]; proto spisovatel nedokončil *Dvířka latiny*, která začal.

Hoši se mají obírat tím, co přísluší hochům; než dospějí v muže, nemá se jim dávat Cicero a jiní.

⁶⁾ Tomu spojení slov s věcmi třeba rozuměti tak, že text *Brány* podává zároveň věcné poučení; je to svým obsahem malá encyklopedie.

⁷⁾ Prohlašuje to v knize *De finibus*, III, 2, 4.

⁸⁾ *Docemiovo* vydání *Brány jazyků* vyšlo r. 1653.

⁹⁾ *Kinner* byl spolupracovníkem Komenského v Elblangu při zpracování učebnic pro Švédy. Jméno *Kinnerovo* vsunul Komenský patrně při tisku *Didaktiky* v Amsterdamě.

¹⁰⁾ O této knize jinak nevíme nic přesnějšího. V *Bráně* podal Komenský slova nejběžnější, chtěl tedy napsati také knihu s výrazy méně užívanými, ale upustil od toho, poněvadž ji uznal za zbytečnou pro věk dětský. Její latinský název byl *Latinitatis posticum*.

rodu. Dříve musíme učit chlapce chodit než tančit, dříve jezdit na hůlčičce než na koni nádherně ozdobeném, dříve žvatlat než mluvit a dříve mluvit než řečnit; vždyť Cicero praví, že nemůže učit řečnit toho, kdo neumí mluvit¹¹⁾.

Osm pravidel
o mnoho-
jazyčnosti.

8. Co se týká mnohojazyčnosti, moje metoda zkrátí a usnadní učení rozličným jazykům. Vytkneme ji osmi pravidly:

I. 9. Každému jazyku at se učí zvlášť.

Nejdříve ovšem jazyku *mateřskému*, potom tomu, jehož máme užívat vedle něho, totiž jazyku sousedního národa (neboť podle mého soudu jazyky lidové musí jíti před jazyky učenými). Potom *latině*, po ní *řečtině*, *hebrejštině* atd., vždy jeden po druhém, ne najednou, sice jeden zmate druhý. *Konečně*, když už budou upevněny prakticky, bude užitečno porovnávat je pomocí srovnávacích slovníků, mluvnic atd.

II. 10. Každý jazyk musí míti vyměřen určitý čas.

Nesmíme totiž dělat z vedlejší práce práci hlavní a čas potřebný pro věcné studium mařit slovíčky. Poněvadž se *mateřský jazyk váže s věcmi*, které se otvírají rozumu znenáhla¹²⁾, *potřebuje nutně vícet let*, as osm nebo deset, totiž celé dětství a část chlapectví. Potom se může přejít k jinému jazyku živému; každý z nich může býti dosti pohodlně probrán za rok; studium latiny může býti skončeno za dvě léta, řečtiny za rok a hebrejštiny za půl roku.

III. 11. Každému jazyku se máme učit spíše praktickým užíváním než pravidly.

To jest co nejčastějším slyšením, čtením, opětým čtením, prepisováním, pokusy o napodobení perem¹³⁾ i jazykem. Viz, co bylo pověděno v předešlé kapitole, pravidlo 1 a 11¹⁴⁾.

IV. 12. Avšak praktické užívání musí býti podporováno a utorzováno pravidly.

Tak jak bylo pověděno v předešlé kapitole, v pravidle 2¹⁵⁾ atd. Má se tomu rozumět hlavně o jazycích učených, které musíme čerpat z knih, avšak také o jazycích živých. Neboť

¹¹⁾ Ve spise *O řečniku*, III, 10, 38.

¹²⁾ Věcné poznání ve věku dětském se rozvíjí pomalu, má tedy podle zásady Komenského rozvoj jazyka postupovat bez předbírání souběžně s rozvojem věcného poznání.

¹³⁾ Psaním stilistických cvičení podle nějakého vzoru.

¹⁴⁾ Je to § 5 a 17.

¹⁵⁾ Je to § 6.

i jazyk vlašský, francouzský, německý, český a maďarský může se shrnout v pravidla, ba také jsou už v ně shrnuty¹⁶⁾.

13. Pravidla jazyků mají býti mluvnická, ne filosofická.

To jest nesmí se pátrat podrobně po podstatě a příčinách slov, frází a spojenin, proč má býti tak nebo onak, nýbrž prostším způsobem budiž vysvětleno, co a jak se děje. Hlubší bádání o příčinách a spojeních, podobnostech a nepodobnostech, analogiích a anomáliích, které jsou ve věcech i v slovech, patří filosofovi, filologa zdržuje.

14. Měřítkem pro stanovení pravidel nového jazyka musí býti jazyk dříve známý, aby bylo možno ukazovat toliko rozdíl mezi oběma.

Neboť opakovat věci oběma jazykům společné je nejen neúčinné, nýbrž i škodlivé, poněvadž mysl se hrozí domněle větší rozsáhlosti i odchylnosti, než vskutku je. Na příklad v řecké mluvnici nikterak není třeba opakovat definice jmen, sloves, pádů, časů atd. nebo syntaktických pravidel, jež nepřinášejí nic nového, poněvadž lze již předpokládat jejich znalosti. Proto má býti podáváno pouze to, v čem se řečtina odchyľuje od zvyklosti známé již latiny. Potom bude možno shrnout řeckou mluvnici na několik listů a všecko bude zřetelnější, snadnější a pevnější.

15. První cvičení nového jazyka se mají dít na látce již známé.

Aby totiž nebylo třeba obracet mysl zároveň k věcem a slovům a tím ji rozptylovat a oslabovat, nýbrž pouze k slovům pro snazší a rychlejší osvojení. Takovou látkou budou buď kapitoly z katechismu nebo vypravování z bible nebo konečně cokoli již předtím dosti známého. [Anebo libo-li, naše *Předsín* a *Brána*; ovšem tyto knihy jsou vhodnější k učení nazpaměť pro svou krátkost, kdežto ostatní uvedené knihy ke čtení a opětnému čtení, poněvadž se tam často opakují táž slova, aby tím pevněji vnikla v rozum i v paměť¹⁷⁾].

16. Všem jazykům se tedy lze učit jednou a toutéž metodou.

¹⁶⁾ To znamená, že již máme i pro ty jazyky mluvnice, na příklad pro češtinu mluvnici *Vavřince Benedikta z Nudožer*.

¹⁷⁾ Komenského *Brána jazyků* má tu zásadu, že se v ní každé slovo — mimo nutná slova pomocná, jako sloveso *býti* atd. — má vyskytnouti jen jednou. Textu *Brány* měli se žáci hojným opakováním naučit nazpaměť, a tím si zároveň osvojili nejpříležitější zásobu slov.

Totíž praxí s připojením zcela snadných pravidel, která poukazují pouze na odchylky od jazyka dříve známého, mimo to cvičením na známých látkách atd.

O jazycích, kterým se třeba naučit dokonale.

Učit se
tekutě a dok-
onale jazy-
kům nežádá
potřeba,
vyjímajíc
dva, a těm se
máme učit
po čtyřech
stupních.

17. Že není třeba stejně důkladně se učit všem jazykům, jimž se učíme, řekl jsme na začátku kapitoly. Ta péče má býti věnována hlavně jazyku mateřskému a latině, abychom se stali úplně jich mocnými. A toto jazykové studium musí býti rozděleno na čtvero věků¹⁸⁾:

První	} věk budí	} dětský, žvatlavý	} v němž se	} jakkoli						
Druhý					} chlapecký, dospívající	} mají	} prostě			
Třetí								} jinošský, kvetoucí	} učít	} ozdobně
Čtvrtý										

Proč to?

18. Neboť jiný postup není správný než po stupních; sice bude všecko spletené, neúplné a nedokonalé, jak poznáváme většinou na sobě samých. Avšak po těch čtyřech stupních budou snadno dovedeni k cíli ti, kdo se učí jazykům, budou-li po ruce vybrané pomůcky pro vyučování jazyků, totiž *jednak učebné knihy*, které se mají dáti do rukou žákům, *jednak knihy informační*, které mají býti sestaveny pro potřebu učitelů, jedny i druhé krátké a methodické.

Čtvero učeb-
ných knih
jazykových.

19. Učebné knihy podle věkových stupňů buďtež čtyři:

I. PŘEDSÍŇ (VESTIBULUM)	} jazyka (na příklad la- tinského) s pomocný- mi svými knihami.
II. BRÁNA (JANUA)	
III. OBYDLÍ (PALATIUM)	
IV. POKLADNICE (THESAURUS)	

I.
Předsíň.

20. PŘEDSÍŇ má obsahovat látku pro dětské žvatláni, několik set slov, shrnutých ve větičky, s připojenými tabulkami skloňování a časování¹⁹⁾.

II.
Brána.

21. BRÁNA má obsahovat všechna běžná slova, asi osm tisíc slov, upravených v krátké věty, jimiž se vyjadřují věci samy v prostém podání²⁰⁾. K tomu třeba připojit stručná

¹⁸⁾ Čtvero těchto věků myslí Komenský obrazně. Jako člověk projde čtyřmi obdobími věkovými, tak i učení každému jazyku má mít čtvero období.

¹⁹⁾ Předsíň, Vestibulum, napsal Komenský po Bráně, roku 1633, když poznal, že Brána je pro první učení příliš těžká. Vestibulum podává v kratičkých větách něco přes tisíc slov.

²⁰⁾ To jest jimiž se zároveň podává poučení věcné na způsob drobné encyklopedie. Tím se právě lišila Brána jazyků Komenského od

a jasná pravidla mluvnická, podávající co nejzřetelněji pravý a přirozený způsob psaní, výslovnosti, tvoření a spojování slov toho jazyka.

III.
Obydlí.

22. OBYDLÍ²¹⁾ má obsahovat rozmanité hovory o všemožných věcech, plné všelikých obrátů a ozdobných rčení slovních, s poznámkami na okraji, z kterého spisovatele je co vzato. Nakonec pak budou připojena pravidla, kterak tisícovým způsobem měnit a ozdobovat obraty a věty.

IV.
Pokladnice
spisovatelů.

23. POKLADNICE nazveme klasické spisovatele samy²²⁾, kteří psali vážně a působivě o všech možných látkách. Předtím budou uvedena pravidla, kterak hledat a sbírat působivé výrazy slovní a kterak přesně překládat (čehož třeba především dbáti) jazykové zvláštnosti²³⁾. Z těch spisovatelů buďtež někteří vybráni pro četbu školní, o ostatních buď pořízen seznam, aby věděl, kteří to jsou, kdyby kdo měl později příležitost nebo chuť přečíst si úplně spisovatele jednající o té neb oně látce.

Pomocné
knihy.

24. Pomocnými knihami jmenujeme ty, které napomáhají snažšímu a úspěšnějšímu užívání oněch učebných knih. Jsou to:

I.

K Předsíni připojený stručný seznam jejích slov z jazyka mateřského do latiny a z latiny do jazyka mateřského²⁴⁾.

starší Brány jazyků irské, která podávala slovní poklad na větách obsahově spolu nesouvisících, většinou citátech a okřídlených slovech. Vyjadřování má být prosté, vystihující věc, bez ozdob.

²¹⁾ Pro tuto knihu užívá Komenský v Didaktice názvu *Palatium* (= obydlí, palác), ale vypracoval ji později pod názvem *Atrium* (síň), do níž se Bránou vchází. Atrium obsahuje tutéž látku jako Brána, ale stilistické zpracování je bohatější.

²²⁾ Klasickými spisovateli nejsou tu míněni klasikové řečtí a římské — proti pohanským spisovatelům na školách se Komenský stavěl —, nýbrž representanti jednotlivých oborů. Knihu pro tento čtvrtý stupeň Komenský nesestavil žádnou, nějakého výboru četby nepodal. V pozdějším vývoji navrhoval Komenský vlastní učení jazykové trojstupeňovité podle uvedených učebnic, načež by nastoupilo učení věcné. Provedl tento systém ve svém návrhu Školy vše-
vědne, kde po třech třídách jazykových nastupují čtyři třídy učení věcného. V Amsterdamě zase se vzdal tohoto návrhu, prohlašuje toto odtržení učení převážně jazykového od učení věcného za omyl, a vzdává se naděje, že by bylo možno naučiti jazyku ve třech třídách.

²³⁾ Tak zvané idiotismy. Každý jazyk má totiž zvláštní obraty a fráze, které se nesmějí do druhého jazyka překládat doslovně. (Na příklad: Stojí to za to?)

²⁴⁾ Slovníčkem k Předsíni je Komenskému abecední seznam slov tam se vyskytujících, při čemž se zároveň odkazovalo na číslo paragrafu, kde se v textu to slovo najde.

II. K *Bráně* připojený *etymologický slovník*, jenž, vycházející od kmenových slov, podává jejich odvozeniny a složeniny (latinsko-mateřsky) a podává výklad jejich významů²⁵⁾.

III. K *Obydlí* připojený *frazeologický slovník*²⁶⁾ pro jazyk mateřský jazykem mateřským, pro latinu latinsko-latinský (a je-li třeba, pro řečtinu řecko-řecký), jenž sbírá v celek rozmanité obraty, pěkná synonyma a opisy, které se vyskytují v *Obydlí* porůznu s připojením místa, kde se co vyskytá.

IV. *Pokladnici* konečně bude pomáhat nebo nastoupí na její místo *Všeobecná zásobárna*, jež by vysvětlovala zásobu obou jazyků (mateřsko-latinsky a potom latinsko-řecky) tak, že tam bude možno najít vůbec všecko²⁷⁾ a všecko se bude k sobě hodit přesně souběžně, aby to, co je prosté, bylo vyjádřeno prostě, přenesené přeneseně, žertovné žertovně, úslovně úslovně atd. Neboť se nepodobá pravdě, že by byl jazyk některého národa tak ubohý, aby buď již neměl dostatečného množství slov, obrátů, vět a úsloví (jen když budou rozumně rozvedeny a přizpůsobeny latině), nebo aby je aspoň nemohl mít, budeme-li se snažit o napodobení a o tvoření podobného podle podobného.

Takové zásobárny dosud není, nepřihlízejíc ke knize Poláka R. Knapiá.

25. Dosud však nemáme takové *Všeobecné zásobárny*. Sice polský jesuita *Řehoř Knapski*²⁸⁾ prokázal v té věci svému národu velikou službu svou knihou, nadepsanou *Polsko-latinsko-řecký thesaurus*, avšak v něm přece právem pohřešujeme trojí: *Předně* nesebral ještě všechna slova ani obraty mateřského jazyka; *za druhé* neroztřídil je způsobem, který

²⁵⁾ Slovník k *Bráně* není ryze abecední jako slovníky naše, nýbrž podává abecedně jen slova jednoduchá, při čemž jsou zároveň ve větě uvedeny odvozeniny. Na příklad při hesle *Acerous* (= hromada) čteme: »Hromada vzniká, kde různé věci se hromadí hromadně, zejména hromada obilí; ten, kdo disputuje, nahromadí důvody ve hromadný syllogismus.« Slova odvozená, jako hromadit, hromadně atd., nejsou již ve slovníku zvlášť uvedena.

²⁶⁾ Frazeologický slovník vysvětluje obraty každého jazyka tímž jazykem, je tedy pro latinu latinsko-latinský. Materiál slovní, který byl podán ve slovníku *Brány*, doplňuje se tu o prostředky vyjadřování zdobného.

²⁷⁾ To by byl slovník k onomu čtvrtému stupni, k textům klasických spisovatelů. Pro tento slovník přál by si Komenský vždy věrný překlad, nikoli pouhý opis nebo výklad, jak vysvětluje v následujícím odstavci na slovníku *Knapského*. Bylo by ovšem třeba přistoupit k tvorbě novotvarů, kdyby se měl paralelismus provést naprosto přesně, kdyby na příklad latinská synonyma neměla být překládána tímž slovem českým, nýbrž stejným počtem českých synonym.

²⁸⁾ O něm poznámka 5 ke kapitole XVIII.

jsme právě naznačili, aby výraz jednotlivý odpovídal jednotlivému, prostý prostému, tropický tropickému a zastaralý zastaralému (pokud je to vůbec možno); neboť tím by rovnoprávně vynikla svojskost, lesk a bohatství jednoho i druhého jazyka. On totiž připojuje ke každému polskému slovu a obratu latinské výrazy u větším počtu, kdežto my si přejeme, aby jednotlivé odpovídalo jednotlivému, mají-li býti všechny půvaby latinské vyjádřeny našimi. Tak by totiž tato *Zásobárna* dokonale sloužila pro překládání jakýchkoli knih z latiny do jazyka mateřského a naopak. *Za třetí* pohřešujeme v *Knapského Thesauru*²⁹⁾ větší přesnost při rozřívání všech obrátů; totiž aby nebyly hromaděny libovolně, nýbrž napřed aby byly uvedeny jednoduché a věcné vzorce pro vyjádření věci, potom vzletnější pro řeči, pak vznešenější nebo těžší a neobvyklejší pro básně a nakonec teprve mají přijít výrazy zastaralé.

26. Avšak úplnou úvahu o sestavení takové *Všeobecné zásobárny* odložme na jiný čas. Taktéž o zvláštním druhu a způsobu, jak by měla býti probírána *Předsiň, Brána, Obydlí* a *Pokladnice*, abychom neklamně dosáhli svého cíle, totiž *dokonalosti jazyka*. Neboť mluvit o tom podrobně bude třeba až při podrobném stanovení tříd³⁰⁾.

KAP. XXIII.

METHODA MRAVŮ.

1. POTUD o tom, kterak pohotověji vyučovat a učit se vědám, uměním a jazykům. V té věci právem se tu přihlašuje známý výrok Senekův [z listu 89¹⁾]: *Tomu se máme ne učit, nýbrž míti to naučeno*. Je to totiž pouze příprava k větším věcem, jak i on praví: *Jsou to pouze naše začátky, ale ne díla*²⁾. Co tedy jsou naše díla? *Snažení o moudrost, které nás má učinit vyššími, statečnými a velkoduchými*. To je právě to, co jsme výše označovali jménem *mraavů* a *zbožnosti*

Vše, co předcházelo, byla jenom jako *παρεργα*, nyní teprve následuje *εργον*: *mraavy* a *zbožnost*.

²⁹⁾ Slovo *thesaurus* znamená poklad. Užívalo se toho slova vůbec pro veliké slovníky.

³⁰⁾ Naučení, jak užívat jeho učebnic, podal Komenský jednak v *Didaktické rozpravě Vratislavském*, jednak ve spisku *Škola trojtřídní*.

¹⁾ Správně 88, 1.

²⁾ Řecké slovo *ergon* znamená dílo, slovo *parergon* znamená vedlejší práci.

a co nás teprv má vpravdě povznést nad stvoření a přiblížit samému Bohu.

16
které se
musí shrnout
v nauku.

2. Třeba tedy co nejvíce pečovat, aby *toto umění, jak mravnost a opravdovou zbožnost opravdu oštěpovat, bylo přesně ustaveno a zavedeno do škol, mají-li býti v plném smyslu, jak se jim říká, dílnami lidí.*

16
pravidel
mravů.

3. *Umění vzdělávat mravy má šestnáct hlavních pravidel. První z nich je:*

Mládeži musí býti oštěpovány všechny ctnosti bez výjimky.

I. *Neboť z toho, co je řádné a mravné, nelze vyjímát nic, nemá-li povstat mezera a porušení souladu.*

II. *4. Především však ony základní neboli tak zvané stěžejné ctnosti:*

MOUDROST, UMÍRNĚNOST, STATEČNOST a SPRAVEDLNOST.

Jinak by byla stavěna budova bez základů a jednotlivé části by špatně souvisely, nejsouce opřeny dobře o své základy.

III. *5. MOUDROSTI nabudou dobrým vyučováním, učíce se pravým rozdílem věci a hodnoty věci.*

Neboť pravý soud o věcech je pravým základem každé ctnosti. Krásně dí Vives³⁾: *Pravou moudrostí je nepokažený úsudek o věcech, abychom považovali každou věc za takovou, jaká je, abychom se nehonili za něčím bezcenným jako za cenným, neb abychom neodhazovali věci cenné, jako by byly bezcenné, abychom nehaněli, co zasluhuje chválu, a nechválili, co zasluhuje hanu. Neboť odtud vzniká každé poblouzení a neřest v lidské mysli a nic není v lidském životě zhoubnějšího než ono zvrácení úsudku, když se nepřikládá věcem pravá cena. Ať tedy člověk zvyká (praví dále) míti již od dětství pravé mínění o věcech, aby mohlo dospívat zároveň s věkem. A ať se chápe toho, co je správné, ať uniká tomu, co je špatné, tak aby se mu zvyk jednat správně stal skoro přirozeností.*

IV. *6. UMÍRNĚNOSTI ať se učí a nechť si zvykají zachovávat ji v jídle i pití, ve spánku i bdění, v práci i při hře, v řeči i v mlčení po celou dobu svého vzdělání.*

Tu sluší mládeži vždy znova uvádět na paměť zlaté pravidlo: *Všeho s měrou!*, aby se všude zastavili ještě před přescením a zošklivením.

³⁾ Uvedení k moudrosti, § 1.

7. *STATEČNOSTI ať se učí sebepřemáháním: krotíce totiž svou choutku, pobíhat a hrát si mimo stanovený čas nebo přes čas, a na uzdě držíce netrpělivost, reptání a hněv.*

Základem toho bude zvykat je, aby všecko dělali s rozumem, a ne s vášní nebo prudkostí. Neboť *člověk je tvor rozumný; proto ať zvyká dávat se vésti rozumem, bera v úvahu při každém jednání, co, proč a jak se všecko koná správně, tak aby člověk opravdu byl králem svého jednání.* A poněvadž chlapci (aspoň ne všichni) nejsou ještě tak dalece schopni tak rozvážného a rozumného postupu, znamenitým ziskem bude učit je statečnosti a sebeovládání tím, že budou přidržováni, aby si zvykali konat spíše vůli cizí než svou, poslouchající totiž svých představených ve všem co nejochotněji. Kdo *náležitě pěstuje koně*, praví Lactantius⁴⁾, *učí je nejprve poslouchat uzdy; kdo tedy chce vzdělávat hochy, ať je nejprve navyká poslouchat na slovo.* Ó, jak veliká naděje na těchto věcech spočívá, že se totiž lidské zmatky, jimiž je svět zaplaven, uvedou znova v lepší stav, budou-li se učit hned od časného mládí jedni ustupovat druhým a všichni všechny své věci konat s rozumem!

8. *SPRAVEDLNOSTI se naučí, nikomu neubližující, každému dávající, což jeho je, varující se lži a lsti a ke každému se chovající úslužně a mile.*

K tomu musí býti vedeni právě tak jako ke ctnostem svrchu uvedeným těmi prostředky a způsoby, jak je předpisují následující pravidla.

9. *Druhy statečnosti jsou ušlechtilá otevřenost a vytrvalost v práci, které jsou mládeži zvláště potřebné.*

Neboť život musíme trávit ve styku s lidmi a v činnosti: proto se musí hoši učit snášet lidský pohled i všechny čestné práce, aby z nich nebyli lidé plaší nebo misanthropové, *lenivá břicha⁵⁾, zbytečná břemena země⁶⁾.* Ctnost se pěstuje skutky, ne řečmi.

10. *Ušlechtilé otevřenosti se nabývá častým obcováním s čestnými lidmi a tím, že se před jejich očima vykoná, cokoli je uloženo.*

Aristoteles vychoval Alexandra tak, že ve věku dvanácti let obratně obcovoval s lidmi všeho druhu, s králi a vyslanci králů i národů, s učenými i neučenými, s měšťany, venko-

⁴⁾ O Lactantiovi viz poznámku 14 ke kapitole V. Lactantius to opakuje po Plutarchovi. (De aud. § 3.)

⁵⁾ Výraz z listu Pavlova Titovi, 1, 12.

⁶⁾ Výraz u Homera častěji opakovaný.

vany a řemeslníky, a že se na každou věc, jež uvedena na přetřes, případně ptal neb odpovídal. Aby se všichni naučili našim universálním vzděláváním jednat podobně, bude třeba sepsat pravidla o obcování s lidmi a usilovat o praktické provedení tím, že budou obcovat skromně s učiteli, spolužáky, rodiči, služebníky a jinými a s nimi denně rozmlouvat o rozličných věcech. Konečně bude na učitelích starat se o to, aby každého, u koho se zpozoruje nějaká nedbalost, nerozvážlivost neb úmyslnost atd., ihned uvedli na pravou cestu.

IX. 11. *Vytrvalosti v práci mladíci nabudou, když budou vždy něco dělat, ať je to vážné nebo hravé.*

Neboť pro ten účel nezáleží pranic na tom, co se koná a za kterým účelem, jen když se vůbec něco koná. I žertem se lze učit tomu, co jednou prospěje vážně, až toho bude vyžadovat doba a věc. Poněvadž tedy tomu, *co máme konat, učíme se konáním?* (jak jsme viděli na příslušném místě), právě tak *bude možno naučit se pracovitosti*, aby ustavičně (avšak mírně) zaměstnání duševní i tělesné přecházelo v píli a činilo zahálčivý klid čilému člověku nenesitelným. A potom se stane pravdou Senekův výrok: *Ušlechtilého ducha živí práce*⁷⁾.

X. 12. *Především bude nutno oštěpovat hochům ctnost přibuznou se spravedlností, totiž čilou ochotu sloužit jiným.*

Neboť na pokažené přirozenosti tkví ohavná chyba, sebe-láska, která působí, že každý si přeje ohledů jenom k sobě, pranic nedbaje o to, co se děje s jinými. A to je zdrojem rozmanitého matení ve věcech lidských, když se každý stará jenom o svoje věci, a pranic nedbá obecného dobra. *Bedlivě tedy musí býti mládeži oštěpován cíl našeho života*, totiž že se nerodíme jenom sobě samým, nýbrž i Bohu a bližnímu, to je pro společnost lidského pokolení, aby jsouce o tom opravdově přesvědčeni, zvykali si hned od dětství napodobovat Boha, anděly, slunce a všechny ostatní vznešené tvory, to jest snažit se a usilovat, *svou službou býti na prospěch co nejlépe lidem*. Tak teprve by byl blažený stav soukromých i veřejných věcí, kdyby se všichni chtěli spojit pro všeobecný prospěch a kdyby všude uměli i chtěli pomáhat jedni druhým. Dovedou a budou chtít, budou-li naučeni.

XI. 13. *Pěstování ctností musí začínat od nejujtějšího věku, dříve než se duše nakazí.*

⁷⁾ Kap. XXI, § 5.

⁸⁾ List 31, 4.

Neboť neoseješ-li pole dobrým semenem, vydá sice byliny, ale jaké? Koukol a býlí. Chceš-li je však zvládnout, snáze toho dosáhneš a s jistější nadějí budeš očekávat žeň, jestliže je hned na začátku jara zoráš, oseješ a zvláčíš. Vůbec *velký význam má, hned od mlada zoykat*⁹⁾, poněvadž *hrneček podrží zápach, jímž jednou za nova navřel, na dlouhý čas*¹⁰⁾.

14. *Ctnostem se lze učit tím, že se ustavičně jedná čestně.*

Neboť že se poznáváním učíme tomu, co máme poznávat, a konáním tomu, co máme konat, viděli jsme v kap. XX a XXI. Jako se tedy hoši snadno učí chůzi chozením, mluvě mluvením, psaní psaním atd., tak se naučí *poslušnosti posloucháním, zdržlivosti zdržováním, pravdomluvnosti mluvením pravdy, vytrvalosti vytrváním* atd. Jen když bude vždy někdo, kdo by předcházel slovem i příkladem.

15. *Zářiovým příkladem spořádaného života budiž ustavičně život rodičů, pěstounů, učitelů a spolužáků.*

Neboť děti jsou jako opičata: všechno, co vidí, ať to dobré nebo špatné, hned chtějí napodobovat, i když se jim neporoučí; proto se dříve naučí napodobovat než vědět. Příklady mívám jednak živé, jednak vzaté z vyprávění, avšak hlavně živé, poněvadž působí z větší blízkosti a mocněji. *Budou-li tedy rodiče počestní, přísně strážíce domácí kázeň, a budou-li učitelé zlášl vybraní mezi lidmi, obdivuhodní pro své mravy, bude to podivuhodný prostředek, aby žáci byli mocně naváděni k nejčestnějšímu životu.*

16. *Nicméně k příkladům musí býti připojeny předpisy a pravidla životní.*

Aby totiž napodobování bylo napravováno, doplňováno a posilováno. [Viz, co pověděno v kapitole XXI, pravidlo 9¹¹⁾.] Předpisy takového života bude možno bráti z Písma svatého a z výroků mudrců. Na příklad, *proč a kterak se máme vystríhat závisti, kterou zbrání se máme obrnit proti bolestem a ošelikým lidským nehodám, kterak máme mírnit radost, kterým způsobem krotit hněv, zapuzovat nedovolenou lásku a podobně*, ovšem podle stupňů věku a rozvoje.

17. *A co nejpečlivěji musí býti dítky stráženy před špatnou společností, aby se nenakazily.*

Neboť zlo se pro porušenost přirozenosti přichycuje snáze a pevněji. Nutno tedy od mládeže všim úsilím oddalovat všechny příležitosti ke zkáze, jako jsou *špatné společnosti, oplzlé řeči*,

⁹⁾ V originálu citován verš *Vergiliů, Georgika, II, 272.*

¹⁰⁾ Citát z *Horatia, Listy, I, 2, 69/70.*

¹¹⁾ Kap. XXI, § 13.

prázdné a neužitečné knihy (neboť příklady chyb, ať se vloudí zrakem nebo sluchem, jsou pro duši jed) a konečně zahálka, aby se dítky nečinností neučily zločinností¹²⁾ nebo nezakrňovaly duševně. Lépe tedy bude, když budou zaměstnány vždycky něčím, ať vážným nebo zábavným, jen když se ne- nechají zahálet.

XVI.

18. A poněvadž sami nijak nemůžeme býti tak bedliví, aby se nevloudilo nějaké zlo, je naprosto nutná kázeň, aby se zabraňovalo špatným mravům.

Neboť nepřítel satan bdí nejen, když spíme, nýbrž se plíží, i když bdíme a zaséváme dobré sítě na polička duševní, aby nasel svého koukolu; a konečně se projevuje tu a tam i pokračená přirozenost¹³⁾, takže je naprosto nutno zakročovat proti zlu mocí. Zakročuje se kázní, t. j. káráním a trestáním, slovy a ranami, jak je třeba, vždy hned po činu, aby klíčící zlo bylo potlačeno hned v zárodku, anebo raději aby bylo pokud možno vyrváno i s kořenem. Kázeň tedy musí žíti ve školách ne tak pro vědomosti (neboť ty, je-li vyučováno správnou methodou, jsou rozkoší a vnadou pro lidskou mysl), jako pro mravy.

Avšak o kázní také níže v kap. XXVI.

KAP. XXIV.

METHODA VŠTĚPOVÁNÍ ZBOŽNOSTI.

Možno-li
uvést získá-
vání zbož-
nosti
v uměléou
metodu.

1. AČKOLI ZBOŽNOST je dar Boží a dává se nám s nebe vedením a učením Ducha svatého, přece — poněvadž Duch svatý působí řádnými¹⁾ prostředky, proto si volí za pomocníky rodiče, učitele a služebníky církve, aby jeho rajske strůmky svědomitě štěpovali a zaléváli (1. Kor. 3, 6, 8) — je spravedlivě, aby ti to pomocníci znali podstatu svých povinností.

Co se rozumí
jménem
zbožnosti.

2. Co se rozumí slovem zbožnost, připomněli jsme svrchu²⁾, že totiž naše srdce (když nabude pravého pojmu o věcech víry a náboženství) má umět Boha [jež Písmo zve skrytým (Iz. 45, 15), a neviditelným králem (Žid. 11, 27), t. j. který se zahálil

¹²⁾ Tímto překladem napodobujeme citát originálu: *nilhil agendo homines male agere discunt*. Je prý to výrok *Catonův*, zachoval jej *Columela, De re rustica, XI, 1, 26*.

¹³⁾ Pokaženou přirozeností, o níž tu opětovně Komenský mluví, rozumět je přirozenost zkaženou hříchem prvopočátečním.

¹⁾ To je nikoli nadpřirozenými, mimořádnými.

²⁾ Kap. IV, § 6.

závojem svých děl, a ve všem viditelném neviditelně jsa přítomen, neviditelně všechno řídí] všude hledat, za ním všude, když jej najde, jíti a všude, když ho dosáhne, s ním se těšit. *První se děje rozumem, druhé vůlí a třetí potěšením svědomí.*

Tré.
1. 2. 3.

Smysl toho

3. Boha hledáme, když pozorujeme stopy božství ve všem, co stvořeno. ZA BOHEM jdeme, když se ve všem odevzdáváme do jeho vůle, činit i trpět všecko, cokoli se mu zlíbí. Těšíme se s BOHEM, když se spokojujeme jeho láskou a přízní tak, že nám ani na nebi, ani na zemi není nic žádoucnějšího nad samého Boha, nic příjemnějšího nad pomyslení na něj, nic sladšího nad jeho velebení, tak aby se rozplývalo láskou k němu naše srdce.

4. Máme trojí pramen, z něhož můžeme čerpat tyto city, a trojí způsob neboli stupeň, jak je čerpat.

Trojí pramen
a trojí způ-
sob čerpatí
z něho.

5. Tyto prameny jsou PÍSMO svaté, SVĚT a MY sami, totiž slova Boží, díla Boží a vnuknutí. Že z Písma se čerpá poznání Boha a láska k němu, je nepochybné. Že však ze světa a z moudrého pozorování podivuhodných skutků Božích v nás vzniká cit zbožnosti, dosvědčují sami pohané, kteří se pouze pozorováním světa dali unést k uctívání nebeského božstva. To je patrné na příkladě *Sokratově, Platonově, Epikurově, Senekově* a jiných; ovšem onen cit lásky byl nedokonalý a míjel se cíle, jak přirozeno u lidí, jimž nepomáhálo zvláštní zjevení Boží. Avšak ti, kdo hledí zároveň ze slova i skutků Božích čerpat jeho poznání, jsou rozněcováni nejvroucnější láskou, jak ukazuje *Job, Elihu³⁾, David* a jiní zbožní muži. K tomu také směřuje, pozorujeme-li jeho obzvláštní péči o nás (jak podivuhodně nás stvořil, až dosud zachoval a řídí), jak ukazuje svým příkladem *David (Žalm 139)* a *Job (kap. 10)*.

Trojí pramen:
slovo Boží
stvořené,
a vnuknutí.

6. Způsob, jak čerpat zbožnost z těchto pramenů, je trojí: rozjímání, modlitba a pokušení. Toto trojí, jak praví dr. *Luther⁴⁾*, činí theologa theologem; avšak i křesťana vůbec může jenom toto trojí učinit pravým křesťanem.

Trojí způsob,
jak čerpat
z trojího
pramene.

7. Rozjímání je časté, bedlivé a nábožné uvažování o skutcích, slovech a dobrodiních Božích; jak totiž všecko přichází jenom z vůle Boha (buď tvořícího nebo dovolujícího) a jak podivuhodnými cestami docházejí svého cíle všechny úrady božské vůle.

I.
Přemýšlení.

³⁾ Elihu napomínal *Joba*. *Kniha Job., kap. 32 n.*

⁴⁾ V předmluvě k vydání svých německých spisů z r. 1539.

II.
Modlitba.

8. *Modlitba je časté a jaksi ustavičné vzdychání k Bohu a vzývání jeho milosrdenství, aby nám pomáhal a nás řídil svým duchem.*

III.
Pokušení.

9. *Konečně pokušení je časté zkoumání našeho pokroku ve zbožnosti, ať se děje skrze nás samé, ať skrze jiné; sem patří pokušení lidská, ďáberská a božská, každé svým způsobem. Neboť i sám sebe má člověk častěji zkoušet, je-li ve víře (2. Kor. 13, 5) a jak horlivě plní vůli Boží; mimo to se musíme dát zkoušet i od lidí, přátel i nepřátel. To se stává tím, když ti, kdož jsou zbožní představení jiných, zkoumají bdělou pozorností a zjevným nebo tajným pátráním, jak daleko jsme pokročili; vedle toho, když nám Bůh postaví po bok protivníka, aby nás učil hledat útočiště u Boha a ukazoval nám, jak silná je v nás víra. Konečně i samotného satana posílává Bůh, aneb i sám povstává proti člověku, aby se objevilo nitro jeho srdce. To všecko tedy nutno vštěpovat křesťanské mládeži, aby všichni zvykali ve všem, co je, co se stává a stane, povznášet mysl k tomu, jenž je první a poslední všeho, a pouze v něm hledat uklidnění duše.*

Metoda
zbožnosti
obsažena v 21
základních
pravidlech.
I.

10. Speciální metoda toho bude tuto obsažena v 21 základních pravidlech:

I. *Péče o vštěpování zbožnosti začínej hned od nejtětlejšího věku.*

Neboť neodkládání je stejně užitečné, jako odkládání nebezpečné. Že přednější věci mají býti konány předněji a hlavnější hlavněji, radí sám rozum. Co však je přednějšího nebo hlavnějšího než *zbožnost, bez níž každé jiné cvičení je málo prospěšné, avšak sama má zaslíbení nynějšího i budoucího života* (I. Tim. 4, 8)? To je známé **JEDINÉ POTŘEBNÉ⁶⁾** (Luk. 10, 42), hledat království Boží; neboť dbá-li kdo o ně, ostatní mu bude přidáno (Mat. 6, 33). A nebezpečné je odkládání proto, že nenaplní-li se hned útlá duše láskou k Bohu, snadno v samém průběhu života, stráveného po nějaký čas bez úcty k Božstvu, vplíží se tiché pohrdání Božstvem a světské smýšlení, které později jen velmi těžce, u některých vůbec nikdy se nedá vymýtiti. Proto prorok, nařikaje nad hroznou záplavou bezbožnosti v lidu svém, praví, že *nikoho není, koho by Bůh vyučoval, mimo odstavené od mléka a odtržené od prsů, t. j. maličké* (Iz. 28, 9). O jiných praví jiný prorok, že *nemohou býti napraveni, aby dobře činili, poněvadž jsou zvyklí činiti zle* (Jer. 13, 23).

⁶⁾ Na toto thema napsal Komenský ke konci svého života spis „Jediného jest potřebí“ (1668).

11. *Tudíž hned, jakmile začnou užívat očí, jazyka, rukou a nohou, ať se učí patřit na nebe, ruce zdvíhat vzhůru, vyslovovat jména Bůh a Kristus, klekat před neviditelnou vznešeností a ji ctíti.*

Malé děti nejsou k těmto věcem tak neučelivé, jak si představují ti, kteří konají tak důležitou věc trochu nedbale, nepozorujíce, jak nutné je vyrvat se satanu, světu a sobě samým. I když děti hned nerozumějí tomu, co se koná, poněvadž užívání rozumu je u nich ještě slabé, přece velice záleží na tom, aby věděly, že se to má konat, což poznají svou účastí při tom. Neboť když se konáním naučí tomu, co mají konat, bude snáze vštěpovat jim potřebu tomu nejbližší, aby totiž začínaly rozumět, *co se koná, proč se to koná a jak se to má konat správně*. Bůh rozkázal zákonem, aby mu byly zasvěceny všechny prvotiny⁷⁾: proč tedy ne také prvotiny našeho myšlení, mluvení, pohybování a konání?

12. *Avšak když dítkám podle jejich věku může již býti dáno vysvětlení, především jim musíme vštěpovat, že zde nejsme pro tento život, nýbrž cílem naším že je věčnost; zde že je pouze přechod, abychom po náležitě přípravě byli hodni vkročit do věčných sidel.*

O tom je můžeme snadno poučit denními příklady těch, které zachvacuje smrt a přenáší do jiného života: nemluvnata, děti, mladíky a starce. To jim budiž připomínáno častěji, aby uvažovaly, kterak si zde nikdo nemůže zříditi trvalý pobyt.

13. *Budiž jim tedy opět a opět připomínáno, že zde nemáme o nic usilovat snažněji, než abychom se náležitě připravili pro život následující.*

Jinak že by bylo pošetilé zabývat se tím, co nutně brzo opustíme, a nedbat toho, co nás bude provázet do věčnosti samé.

14. *Potom musí býti poučovány, že je dvojitý život, k němuž odtud putují lidé: blažený s Bohem a bídný v pekle, oba na věky.*

Příkladem budiž Lazar a boháč, jejichž duše byly odneseny; Lazarova anděly na nebesa, boháčova ďábly do pekel⁷⁾.

⁶⁾ 2. Mojž. 22, 29; 23, 19.

⁷⁾ Lukáš 16, 20—31.

VI. 15. *Že však jsou šťastni, ba třikrát i čtyřikrát⁹⁾ šťastni, kdož své jednání zařizují tak, aby byli shledáni hodnými přijít k Bohu.*

Neboť mimo BOHA, pramen světla a života, není nic než temnota a hrůza, muky a věčná smrt beze smrti, takže lépe by bylo bývalo, aby se nebyli narodili, kdož se odchýlí od BOHA a uvrhnou se v propast věčné záhuby.

VII. 16. *Že však přijde k BOHU každý, kdo zde chodí s BOHEM. [Jako Enoch a Eliáš, oba ještě za živa; jiní po smrti. 1. Mojž. 5, 24 atd.⁹⁾*

VIII. 17. *Že s BOHEM chodí ti, kdož jej mají před očima, jeho se bojí a zachovávají jeho přikázání.*

A to že je suma všeho (Kaz. 12, 13), onen úhrn, o němž řekl Kristus: *Jediného je potřeba* (Luk. 12, 42). Což mítí vždy na rtech a v srdci ať se učí všichni křesťané, aby se jednou tak jako Marta nezaplétali příliš v starosti tohoto světa.

IX. 18. *Proto cokoli zde vidí, slyší, hmatají, konají a trpí, to všecko ať zvykají vztahovat na Boha, bezprostředně nebo prostředně.*

To budiž objasněno příklady: Kdož se oddávají studiu věd a hloubavému životu, mají se mu oddávat proto, aby mohli pozorovat moc, moudrost a dobrotu Boží všude rozprostřenou, aby tím byli roznceni k lásce k němu a láskou aby se s ním spojovali vždy těsněji a těsněji, tak aby nemohli býti odtrženi na věky. Ti však, kdož se obírají vnějšími pracemi, rolnictvím, řemesly atd., ti hledají chléb i ostatní potřeby životní, a to proto, aby žili klidně; klidně však mají žít proto, aby s pokojnou a veselou myslí mohli sloužit BOHU, aby sloužice jemu se líbili, a líbíce se mu, aby věčně s ním byli spojeni. Kdo mají jiný účel, ti se odchylují od úmyslu BOŽÍHO a od BOHA samého.

X. 19. *Ať se učí od počátku života obírat se co nejvíce tím, co vede bezprostředně k Bohu, totiž četbou svatých PÍSEM, bohoslužebnými úkony a vnějšími dobrými skutky.*

Neboť četba Písem svatých rozněcuje a podporuje vzpomínání na Boha; konání bohoslužebných úkonů zpřítomňuje člověku Boha a spojuje ho s ním; dobré skutky upevňují to spojení, poněvadž ukazují, že vpravdě chodíme v přikázáních Božích. Toto trojí musí býti vážně doporučeno všem,

⁹⁾ To jest mnohonásobně šťastni; výraz „třikrát a čtyřikrát“ je ozvukem z Vergilia, Aen., 1, 94, který zase napodobuje Homéra.

⁹⁾ 2. Král. 2, 11.

kdo mají býti zbožní (a to je všecka křesťanská mládež, křtem Bohu zasvěcená).

20. *Proto Písmo svaté budiž všem křesťanským školám začátkem i koncem všeho.*

XI.

Co řekl Hyperius¹⁰⁾, že *theolog se rodí v Písmě*, to nalézáme u apoštola Pavla ve větší šíři, když dí: *Synové Boží se rodí z neporušitelného semene, skrze živé slovo Boží a zůstávající na věky* (1. Petr. 1, 23). Tedy v křesťanských školách tato kniha měžž první místo přede všemi, aby podle příkladu *Timotheova všichni, všichni, všichni křesťanští jiní, znajíce od dětinství svatá Písma, moudrými se stali k spasení* (2. Tim. 3, 15), *vyživeni slovem víry* (1. Tim. 4, 6). Dobře o tom mluvil svého času již Erasmus¹¹⁾ ve své *Paraklesi* neboli v *Povzbuzení k studiu křesťanské filosofie. Písmo svaté, vece, přizpůsobuje se všem stejně, sklání se k maličkým, přizpůsobuje se k jejich míře, živíc je mlékem, ošetřujíc, pěstujíc a činíc vše, až se staneme v Kristu velikými. A jako nechybí nejnižším, tak i nejvyšším je podivuhodné; maličkým je malé, velikým více nežli nejvyšším. Neodmítá žádný věk, žádné pohlaví, žádný osud, žádné povolání. Slunce není zde tak společné a zjevné všem jako učení Kristovo. Vůbec nikomu nebrání v přístupu k sobě, leč kdo sám sobě brání, sám sobě nepřeje atd. A dodává: *Kéž by bylo přeloženo do všech jazyků všech národů, aby je mohli poznat a číst nejen Skotové a Irové, nýbrž i Turci a Saraceni! Dejme tomu, že by se mnozí smáli, avšak přece by se někteří dali získat! Kéž by z něho něco zpíval rolník u pluhu! Kéž by z něho pěl tkadlec při svém stavu! Kéž by si příběhy z něho poutník zmírňoval námahu cesty! Kéž by z něho byly brány všechny hovory křesťanů! Neboť jsme celkem takoví, jaké jsou naše denní rozmluvy. Ať dosáhne každý, čeho může, ať vyjádří každý, co může. Kdo je vzadu, ať nezavídí tomu, kdo je před ním; kdo je napřed, ať zve toho, kdo je za ním, a nepohrdá jím. Proč omezujeme vyznání všem společné na nemnohé? A ke konci praví: *Kéž tedy všichni, kdož jsme na křtu přísahali na slova Kristova (jen když jsme přísahali od srdce), jsme pohrouženi v učení Kristovo hned***

¹⁰⁾ Hyperius, lutherský theolog v 16. stol., napsal mimo jiné také spis *O theologu*.

¹¹⁾ Erasmus Rotterdamský, humanista původu holandského, snad nejproslulejší humanista vůbec. Pokud jde o teologii, kritisoval sice církev, ale od katolictví neodstoupil. V basilejském vydání z r. 1540 se najde citát v V. díle, str. 117; pak 118, 120—121.

v objetí rodičů a v laskání chův. Neboť nejhrouběji tkví a nejpevněji drží to, co nejdříve vssaje ona čerstvá nádobka duše. Jméno Kristus ať je proním slovem žvatláni, z jeho evangelií budiž vzděláván hned začátek dětství; o něm budiž i předním lidem vypravováno tak, aby si jej zamilovaly i děti. A v těch snahách ať potom pokračují, až tiše rostouce dospějí v silného muže v Kristu. Šťasten, koho v tomto zaměstnání zastihne smrt! Po něm tedy žizněme celou duší, jeho se chápějme, jím se obírejme stále, je milujme, v něm konečně zemřeme, v něm se proměňme, neboť úsilí přechází v mrav atd. Tým Erasmus praví ve své Příručce theologie¹²⁾: Podle mého soudu by nebylo nerozdázně naučit se Božím knihám nazpaměť slovo od slova, i když jim nerozumíme, jak radí Augustinus, atd. Ať se tedy neozývá v křesťanských školách vůbec ani Plautus, ani Terentius¹³⁾, ani Ovidius, ani Aristoteles, nýbrž Mojžíš, David a Kristus; a buďtež vymyšleny způsoby, kterak by se mládež Bohu zasvěcená obznamenala s biblí tak jako s abecedou (všecky dítky křesťanů jsou svaté, 1. Kor. 7, 14). Neboť jako se veškerá řeč skládá ze zvuků a písmen, tak celá stavba náboženství a zbožnosti vypstává z proků svatých Písem.

N. B.

XII.

21. Všecko, čemu se učíme z Písma, budiž oztahováno k víře, lásce a naději.

Neboť toto trojí jsou ony nejvyšší třídy, k nimž se vztahuje vše, co nám BŮH chtěl zjevit svými slovy. Některé věci totiž nám Bůh zjevuje, abychom je věděli; některé nám přikazuje, abychom je konali; některé také slibuje, abychom je očekávali od jeho dobroty v tomto i v budoucím životě. A v celém Písmě nepřichází nic, co by nemělo vztah k některé z těchto hlavních tříd. Ať se tedy všichni učí tomu, aby uměli rozumně zacházet s výroky Božími.

XIII.

22. Víře, lásce a naději budiž vyučováno pro uskutečňování.

Neboť hned od začátku vzdělávání je třeba tvořit praktické, ne theoretické křesťany, chceme-li vůbec míti pravé křesťany. Náboženství je věc živá, ne namalovaná; ať tedy ukazuje svou životnost výsledkem, tak jako hned pučí živé símě, svěšené dobré zemi. Proto Písmo žádá víru skrze lásku jednající (Gal. 5, 6), beze skutků ji jmenuje mrtvou (J. 2, 20),

¹²⁾ Způsob čili metoda dospěti rychle k pravé theologii. (Ratio sive methodus compendio perveniendi ad veram theologiam.)

¹³⁾ Římští básníci komedií Plautus (asi 250—184 před Kr.) a Terentius (z druhého století před Kr.) byli tehdy čtení ve školách pro konverzační latinu, ač ovšem obsahem se za školní četbu nehodí.

žádajíc také živou naději (1. Petr. 1, 3). Odtud onen přečastý výrok v Písmu, že se to, co je zjeveno, zjevuje proto, abychom to činili. A Kristus praví: Znáte-li tyto věci, blahoslavení budete, budete-li je činit (Jan 13, 17).

XIV.

23. Víře, lásce a naději bude vyučováno přiměřeně pro uskutečňování, budou-li dítky (a to všecky) vyučovány věřit pevně všemu, co BŮH zjevuje, konat vše, co poroučí, a doufat ve všecko, co slibuje.

To třeba míti na zřeteli a mládeži to bedlivě vštěpovat; chtějí-li, aby jim slovo Boží bylo Boží silou ke spáse, ať přinášejí srdce ponížené a oddané, ochotné vždy a všude ve všem se podrobit Bohu, ba již se mu skutkem podrobující. Neboť jako slunce nic nezjevuje svým světlem tomu, kdo nechce otevřít oči, a jako předložená jídla nenasytí nikoho, kdo se zdráhá jísti, tak marné bude nebeské světlo podávané rozumu, pravidla daná pro naše jednání a blaženost přislíbená těm, kdo se bojí Boha, neobsáhneme-li to ochotnou vírou, vroucí láskou a pevnou nadějí. Tak Abraham, otec věřících, věřil i v to, co bylo rozumu neuvěřitelné, důvěruje slovům Božím; činil to, co bylo pro něj nejkrutější (jako opustit vlast, obětovat syna atd.), plně rozkazy Boží, a doufal, kde nebylo veť doufat, spoléhaje na sliby Boží. A takováto věrnost, živá a účinná, byla mu započtena ve spravedlnost. Totéž aby na sobě samých zakusili a trvale zakoušeli, k tomu musí býti vedeni všichni, kdož se odevzdávají Bohu.

XV.

24. Také všemu, čemu se učí křesťanská mládež po svatém Písmě (věděm, uměním, řečem atd.), budiž vyučováno v závislosti na Písmech, aby totiž mohli všude pozorovat a jasně vidět, že všecko, čeho cílem není Bůh a budoucí život, je čirá marnost.

Starí chválí Sokrata, že převedl filosofii od prázdného a umělkovaného hloubání na morálku¹⁴⁾; a apoštolové vyhlásili, že odvádějí křesťany od vyumělkovaného zkoumání zákona k sladké lásce ke Kristu (1. Tim. 1, 5, 6, 7 atd.), tak jako je také někteří novější zbožní theologové¹⁵⁾ od spletitých sporných otázek, které církev spíše boří než stavějí, k péči o svědomí a k jednání. Ó, kéž se smiluje nad námi Bůh, abychom mohli najít universální způsob a postup, jímž

N. B.

1. 2.

3.

¹⁴⁾ Přestal se zajímat o theoretickou spekulaci a obrátil se k filosofii praktické; od jeho doby dostává řecká filosofie ráz praktický, snažíc se hlavně odpovědět na otázku, jak žítí.

¹⁵⁾ To byli také theologové bratrští, kterým nezáleželo tak na dogmatech, jako na životě křesťanském, na kázni církve.

bychom se mohli účinně naučit přenášet na Boha všecko, čím se obírá lidské poznání mimo Boha, a na touhu po životě nebeském přenášet všecek shon tohoto života, jímž se svět zaplétá a potápí. To by byl vpravdě jakoby svatý žebřík, po němž by náš duch pomocí všeho toho, co je a co se děje, mohl bez úrazu vystoupit k onomu nejvyššímu a věčnému správci všeho, prameni pravé blaženosti!

XVI. 25. Všichni ať jsou učeni co nejzbožněji se věnovat uctívání Boha, a to vnitřnímu i vnějšímu, aby vnitřní neochladlo bez vnějšího a vnější se nezorhalo v pokrytectví bez vnitřního.

Vnější uctíváním Boha míníme rozmlouvání o Bohu, kázání a poslouchání jeho slova, vzývání na kolenou, chvalozpěvy, přijímání svátostí a jiné posvátné obřady, veřejné i soukromé. Vnitřním uctíváním Boha je ustavičné pomýšlení na přítomnost Boží, bázeň Boží a láska k Bohu, sebezapírání a odevzdávání se do rukou Božích, totiž ochotná vůle konat a trpět všecko, co se líbí Bohu. To obojí musí být spojováno, ne odtrhováno; nejen proto, že je spravedливо, aby Bůh byl oslavován tělem i duchem naším, kteréžto věci Boží jsou (1. Kor. 6, 20), nýbrž i proto, že obě stránky nemohou být odtrhávány bez nebezpečnosti. Neboť vnější uctívání bez vnitřní pravdy odmítá Bůh: Kdo žádá toho z rukou vašich? atd. (Iz. 1 a jinde). Bůh je totiž duch, a proto chce být ctěn v duchu a v pravdě (Jan 4). A poněvadž na druhé straně nejsme pouze tvorové duchovní, nýbrž i tělesní a smysloví, je třeba znenáhla rozněcovat naše smysly, aby konaly oně to, co má být konáno uvnitř v duchu a v pravdě. Proto ačkoli BŮH žádá hlavně úkony vnitřní, přece ustanovil zároveň úkony vnější a chce, aby byly zachovávány. Ačkoli Kristus sám zbavil bohoslužbu Nového zákona obřadů a učil, že máme sloužit Bohu v duchu a v pravdě, přece vzýval Otce se skloněnou hlavou a to vzývání konal i celé noci, chodil do posvátných shromáždění, poslouchal učitele zákona a otazoval se jich, kázal slovo Boží, zpíval chvalozpěvy atd. Když tedy vzděláváme mládež nábožensky, vzdělávejme ji úplně, zevně i uvnitř, abychom z nich nevychovali buď pokrytce, totiž povrchní, klamné, lícené a jen zdánlivé ctitele Boží, nebo fanatiky, kteří se těší pouze svým sněním, a pohrdajíce vnější službou, ruší pořádek i zdobu církve, nebo konečně lidi chladné, u nichž by vnější skutky nedávaly vnitřním pobídka a vnitřní vnějším život.

26. Skutkům vnějším, přikázaným od Boha, musí být děti navykány bedlivě, aby věděly, že pravé křesťanství znamená ukazovat svou víru skutky.

Skutky toho druhu jsou cvičení v mírnosti, spravedlnosti, milosrdenství a trpělivosti, od nichž nikdy nesmíme ustát. Neboť nenese-li naše víra takové plody, praví se o ní, že je mrtvá (Jak. 2.). Avšak má být živá, je-li spásonosná.

27. Také se musí učit, přesně rozeznávat cíle Božích dobrodiní a soudů, aby uměly všech náležitě užívat, žádného nezneužívat.

Fulgentius¹⁶⁾ (2. list ke Galle) rozděluje Boží dobrodiní na trojí. O jedněch praví, že *potrvají na věky*, druhé že jsou *pro dosažení věčnosti* a konečně třetí že jsou *pouze pro potřebu přítomného života*. K prvnímu druhu patří podle něho poznání Boha, radost v Duchu svatém a láska k Bohu, rozlévající se v našem srdci. K druhému druhu patří, jak praví, víra, láska a milosrdenství k bližnímu, k třetímu zdraví, bohatství, přátelé a ostatní věci vnější, které samy o sobě nečiní člověka ani blaženým, ani ubohým.

Týmž způsobem ať jsou děti poučovány o tom, že soudy neboli tresty Boží jsou trojího druhu. Někteří (kterých Bůh ustanovil šetřit na věky) jsou *zde trápeni* a křížkem navštěvováni, aby byli očištěni a vybileni (Dan. 11, 35, Zjev. 7, 14), na příklad Lazar. Jiných se *zde šetří*, aby byli trestáni na věky, jako bohatý hýřil¹⁷⁾. Tresty jiných počínají *zde*, aby v nich bylo pokračováno na věčnosti, jako se stalo Saulovi, Antiochovi¹⁸⁾, Herodesovi, Jidášovi atd. Ať se tedy lidé učí rozeznávat všecko, aby se nedávali klamat smyslnými hodnotami, aby nedávali přednost tomu, co je pouze pro tento čas, a uměli se báti více pekla než přítomného zla, a nejvíce se báti ne těch, kteří mohou zabíjet pouze tělo a nic víc nemohou, nýbrž toho, jenž může i tělo zahubit i duši uvrhnout do pekelného ohně (Luk. 12).

28. A budiž jim připomínáno, že nejbezpečnější cestou života je cesta kříže, a že proto ukazoval tuto cestu vůdce života Kristus; na ni pozval jiné, po ní vede ty, které má nejraději.

Tajemství našeho spasení bylo dokonáno křížem a spočívá v kříži; na něm totiž bývá usmrcován starý Adam, aby žil

¹⁶⁾ Církevní spisovatel Fulgentius (468—533) byl stoupenec sv. Augustina; citát je z jeho dopisů Galle, II, § 12—21. (Migne, Patrol. Lat. 65, sl. 315—317.)

¹⁷⁾ Vypravování evangelia Lukášova o bohatci a Lazaru (kap. 16).

¹⁸⁾ Podle vypravování první knihy Makabejské.

Adam nový, stvořený podle obrazu Božího. Proto Bůh trestá ty, které miluje, a takřka je křížuje s Kristem, aby je s Kristem vzkřísil a posadil po pravici své na nebesích. Třebaže toto slovo kříž je mocí Boží ke spasení těch, kteří věří, přece je bláznovstvím a trápením tělu (1. Kor. 1, 18), takže je naprosto nutno vštěpovat to křesťanům velmi důtklivě, aby poznali, že nemohou býti učedníky Kristovými, nezapřou-li sebe samé, nevezmou-li na svá bedra kříž Kristův (viz Luk. 14, 26 ke konci) a nebudou-li ochotni po celý svůj život jíti, kamkoli je povede Bůh.

XX. 29. Nutno však dbáti toho, aby se jim nenaskytoval žádný příklad opačný, dokud budou vyučováni tomuto všemu.

To jest musíme se stříci, aby dítky neslyšely a neviděly rouhání, křivé přísahy, různé znesvěcování Božího jména a jiné bezbožnosti, nýbrž aby všude, kamkoli se obrátí, pozorovaly úctu k Bohu, zachovávání náboženství a péči o čisté svědomí. A stane-li se něco jinak, buď doma nebo ve škole, ať vidí, že to nezůstává bez trestu, nýbrž že se to přísně trestá; neboť trest pro urážku Božstva musí vždy býti přísnější než pro pochybení proti mluvnicku nebo pro jiný vnější přestupek, a tak má ukazovat, čeho hlavně a nejvíce se mají vystříhat.

XXI. 30. Konečně, poněvadž při nynější zkaženosti světa a přirozenosti nikdy neprospíváme tolik, kolik máme, a prospíváme-li poněkud, totéž porušené tělo klesá snadno v sebelásku a duševní pýchu, z čehož [poněvadž Bůh se protiví pyšným¹⁹⁾] hrozí spásu největší nebezpečnosti: všichni křesťané musí býti včas poučeni o tom, že všechny naše dobré snahy a skutky pro svou nedokonalost nejsou ničím, nepřispěje-li nám svou dokonalostí Kristus, onen beránek Boží, jenž snímá hříchy světa²⁰⁾, v němž jediném se zalíbilo Otci²¹⁾ atd. Toho tedy musíme vzývat, tomu jedinému důvěřovat.

Tak teprve postavíme na bezpečný základ naději na spasení sebe i svých, když ji postavíme na Krista, onen úhelný kámen²²⁾, jenž, jako je vrcholem veškeré dokonalosti na nebi i na zemi, tak je i začátkem a koncem víry, lásky, naděje a spasení našeho sám a jediný. Neboť proto jej poslal otec s nebe, aby se stal Emanuelem²³⁾ (bohočlověkem) a spojil znova lidi s Bohem a aby svatým životem v člověčenství, jež přijal, byl

¹⁹⁾ Petr 5, 5; Jakub 4, 6 a j.

²⁰⁾ Jan 1, 49. ²¹⁾ Mat. 3, 17. ²²⁾ Mat. 4, 42; Mar. 12, 10.

²³⁾ Še vztahem na evangelium Matoušovo, I, 23: Ať, panna těhotná bude a porodí syna a nazveš jméno jeho Emanuel, kteráž se vykládá: S námi Bůh.

lidem vzorem božského života; aby nevinnou smrtí odpykal za viny světa sám sebou, aby svou krví smyl v nás naše hříchy a konečně svým zmrtvýchvstáním aby ukázal, že smrt je přemožena smrtí; a aby vstupuje na nebesa a odtud posílaje Ducha svatého, záruku našeho spasení, skrze něho bydlel v nás jako v chrámě svém a nás řídil a střežil ke spasení, dokud jsme zde v boji; potom aby nás vzkřísil a vzal k sobě, abychom i my byli tam, kde je sám, a patřili na slávu jeho atd.

31. Tomuto jedinému věčnému Vykupiteli všech s Otcem a Duchem svatým buď chvála, čest, dobrořečení a sláva na věky věkův. Amen.

32. Ale podrobnější způsob, kterak provést toto všecko, bude třeba určit pro všechny třídy škol.

KAP. XXV.

CHCEME-LI MÍTI ŠKOLY ZCELA OBNOVENY PODLE pravých pravidel pravého křesťanství, nutno knihy pohanské buď úplně odstranit neb aspoň užívat jich s větší opatrností než dosud.

1. NEVYHNUTELNÁ potřeba nás nutí promluvit širě o tom, o čem jsme se mimochodem zmínili v předešlé kapitole. Totiž chceme-li míti školy vpravdě křesťanské, že musí z nich býti odstraněn zástup pohanských učitelů. Pro tu věc uvedeme nejprve naléhavé důvody, potom ukážeme, s jakou opatrností třeba užívat oněch mudrců světa, aby přesto všechny jejich krásné myšlenky, výroky a činy přešly o náš majetek.

2. Horlivě dbáti o tuto věc nutí nás láska k slávě Boží a k lidskému spasení, když vidíme, že nejznamenitější školy křesťanské vyznávají Krista pouze podle jména, jinak však se jim líbí samí Terentiové, Plautové, Ciceronové, Ovidiové, Catullové a Tibulové, Musy a Venuše¹⁾. Tím se stává, že máme smysl spíše pro svět než pro Krista a že uprostřed křesťanstva třeba křesťany hledat! Neboť právě těm nejvzdělanějším, i zástupcům božské moudrosti, theologům, Kristus dává pouze škrabošku, kdežto Aristoteles s ostatním davem pohanů krev a ducha. Ale to je hrozné zneužívání a nejhanebnější znesvěcování křesťanské svobody a věc velice nebezpečná! Neboť:

¹⁾ Catullus (žil v prvé polovině prvního stol. před Kr.) a Tibullus (asi 54—19 před Kr.) jsou lyričtí básníci římské.

Co se zde začíná radit

a s jakou horlivostí k Bohu.

Bohužel.

Důvody, proč mají být vyloučeny z křesťanských škol pohanské knihy, zato zavedeny knihy božské.

První.

3. Předně, pro nebe jsou narozeny duchem Božím obrozené naše děti; proto musí být vzdělány za občany pro nebe a obeznámeny nejdříve a hlavně s nebešťany, BOHEM, Kristem, anděly, Abrahamem, Izákem, Jakubem atd. A je radno, aby se to stalo přede vším jiným a všechno ostatní aby bylo zatím odloženo jednak pro nejistotu vezdejšího života, aby snad odložený někdo uchvácen nepřipraven, jednak poněvadž první dojmy tkví nejpevněji a (jsou-li svaté) zabezpečují všechno ostatní, co má být konáno později v životě.

Druhý.

4. Za druhé, ačkoli Bůh hojně pečoval o svůj národ vyvolený, přece mu neukázal jiné školy než ve svých síních, kde ustanovil sám sebe za našeho učitele, nás za žáky a za nauku hlas svého prorocství. Neboť takto mluví ústy Mojžíšovými: *Slyš, Izraeli, Hospodin BŮH tvůj jeden jest. Protož milovati budeš Hospodina Boha svého z celého srdce svého a ze vši duše své a ze vši síly své. A budou slova tato, kteráž já přikazuji tobě dnes, v srdci tvém a budeš je často opětovat synům svým a mluvíti o nich, když sedneš v domě svém, když půjdeš cestou, a lehaje i vstávaje atd. (5. Mojž. 6, 4 atd.). A ústy Izaiášovými: Já Hospodin, BŮH tvůj, učím tě, abys prospěch bral, a vodím tě po cestě, po které bys chodil (48, 17). Taktéž: Nemá-liž se lid na BOHU svém dotazovat? (8, 19). A Kristus: Zpytujte Písma! (Jan 5, v. 39).*

Třetí.

5. Že právě tento jeho hlas je nejzářivějším světlem našeho rozumu, nejdokonalejším pravidlem našich skutků a v obojím nejvydatnější pomocí pro naši slabost, sám dosvědčil dostatečně těmito slovy: *Viztež, učil jsem vás ustanovením a soudům! Ostříhejtež tedy a čiňte je. Nebo to je moudrost vaše a opatrnost vaše před očima národů, kteří, slyšíce všechna ustanovení tato, řeknou: Jistě lid moudrý a rozumný je národ tento (5. Mojž. 4, 5, 6). A k Josuovi mluví takto: Neodejdet kniha zákona tohoto od úst tvých, ale přemýšletí budeš o něm dnem i nocí. A tehdy šťasten budeš na cestách svých a tehdy opatrný budeš (Jos. 1, 8). Ústy však Davidovými: Zákon Hospodinův jest dokonalý, občerstvující duši; Hospodinovo svědectví pravé, moudrost dávající neumělým atd. (Žalm 19, 8). Konečně apoštol dosvědčuje (2. Tim. 3, 16, 17), že Písmo od Boha vdechnuté jest užitečné k učení atd., aby dokonalý byl člověk Boží. Což podobně poznali a vyznali nejmoudřejší muži (totiž vpravdě osvícení křesťané). Chrysostomos²⁾ praví: Čemukoli se máme učit nebo*

²⁾ Řecký otec církevní Jan Zlatoústý (Chrysostomos znamená to-

nevědět, z Písem se dozvídáme. Cassiodorus³⁾: *Písmo je nebeská škola, výchova pro život, posluchárna pravdy a jistojistě jedinečné učení; zaměstnává žáky užitečnými myšlenkami, ne lichocením prázdných slov.*

6. A BŮH výslovně zakázal svému lidu učení a zvyky pohanské. *Cestě pohanů neučte se (praví Jerem. 10, 2). A opět: Zdali není Boha v Izraeli, že jdete dotazovat se Belzebuba, boha Akarona (2. Král. 1, 3)? Nemá-liž se lid na BOHU svém dotazovati? K mrtvým-liž místo živých se má utíkati? K zákonu a svědectví! Pakli nechceš, nechat mluví vedle slova toho, v němž není jitrní záře (Iz. 8, 19, 20). Proč to? Poněvadž ošeliká moudrost jest od Pána a s ním troá na věky. Jinde: Komu je zjeven kořen moudrosti (Sir. 1, 1 a 1, 6)? Ač ovidali světlo nebeské a bydlili na zemi, přece nepoznali cesty umění a neviděli stezek jeho atd. Není slycháno v zemi Kananejské, ani ovidáno v Témanu; ani synové Hágáři, kteří vyhledávají rozumnosti pozemské, kteří vypravovali a vykládali pohádky rozumnosti, nepoznali cesty moudrosti. A ten, který ví všechno, zná ji a vyhledal nadto ošelickou cestu umění a dal ji Jakubovi, služebníku svému, a Izraelovi, milému svému (Baruch 3, v. 20, 21, 22, 23, 32, 36, 37). Neučinil tak žádnému národu, a protož nepoznali soudů jeho (Žalm 147, 20).*

7. Jestliže se však někdy obracel lid jeho od jeho zákona k návnadám lidské obrazotvornosti, BŮH jim vytýkával nejen jejich nesmyslnost, že opouštějí studnici moudrosti (Bar. 3, v. 12), nýbrž dvojnásobný jejich hřích, že opouštějíce pramen vod živých, kopají sobě studnice děravé, kteréž nedrží vody (Jerem. 2, 13). A nařikaje ústy Hoseášovými, že lid jeho se příliš milkuje s pohany, dokládá: *Toho, což jsem jim zvláštního napsal v hojnosti v zákoně svém, neváží sobě, rovně jako cizí věci (Hos. 8, 12). A co, prosím, jiného činí ti křesťané, kteří mají v ruce pohanské knihy ve dne v noci? O posvátanou knihu Boží, jako by byla nepřislušná věc, ne dbají pranic, ač to přece není věc marná, kterou by bylo možno beztretně pohrdati, nýbrž sám náš život, jak svědčí sám Bůh (5. Mojž. 32, 47).*

8. Proto pravá církev a praví ctitelé Boží nehledali jiné školy než v slově Božím, hojně čerpajíce z něho pravou a

tiž Zlatoústý; zemřel 407). Citát je z komentáře k druhému listu Timotheovi, homilie IX, 1. (Migne, Patrologia Graeca, 62, sl. 650.)

³⁾ Cassiodorus (asi 470–565 po Kr.), křesťanský spisovatel, který shrnul ve sbornících ještě učinnost pohanskou pro potřeby křesťanů. Citát je z výkladu k XV. žalmu, závěr. (Patrol. Lat., 70, sl. 116.)

Čtvrtý.

Pátý.

Šestý.

nebeskou moudrost, která je nade všecku moudrost světskou. Neboť takto praví o sobě David: *Nad nepřátele mé moudřejšího mne činíš příkázáními svými, a nade všechny své učitele moudřejší jsem učiněn; nebo svědectví tvá jsou má přemýšlování* atd. (Žalm 119, 98 atd.). Podobně Šalomoun, nej-moudřejší ze smrtelníků, vyznává: *Hospodin dává moudrost, Z ÚST JEHO umění a opatrnost* (Přísl. 2, 6). Dosvědčuje to i *Sirachovec* (v předmluvě k své knize), že moudrost jeho, a to zajisté znamenitá, je čerpána z četby zákona a prorokův. Odtud ono jásání svatých, když viděli ve světle Božím světlo (Žalm 36, 10). *Blahoslavení jsme, Izraeli, že které věci líbí se Bohu, nám zjevné jsou* (Bar. 4, 4). *Pane, ke komu půjdeme? Slova života věčného ty máš* (Jan 6, 68).

Sedmý.

9. Příklady všech věků ukazují, že kdykoliv se církev odchylovala od těchto studnic izraelských, vždycky to bylo začátkem svedení a bludů. O izraelské církvi je to dosti známo z nářků prorockých; o křesťanské pak církvi je to patrné z dějin: dokud apoštolové a muži apoštolští dbali pouze učení evangelia, dotud trvala čistá víra. Ale jakmile se pohané hrnuli hromadně do církve a ochladl první zápal i snaha oddělovat čisté od nečistého, a proto se začaly čísti pohanské knihy nejprve soukromě, brzo i veřejně⁴⁾, tu vidíme, jaké nastalo pomíšení a zmatek učení. Ztratili klíč vědění i ti, kteří se vychloubali, že oni jediní jej mají; z toho vznikly místo článků víry nesčíslné smyšlené nápady; z toho roztržky a spory, jejichž konce dosud nevidět; odtud ochladla láska, utuchla zbožnost, a tak pod jménem křesťanství ožilo a vládne pohanství. Neboť se musila naplnit pohrůzka Hospodinova, aby kdo nedbají mluvíti podle slova Božího, neměli ranní záře (Iz. 8, 20). Proto naplnil je Hospodin duchem chropotu a zavřel oči jejich, aby jim ošelické vidění bylo jako slova knihy zapečetěné atd., poněvadž se báli Boha následkem příkázání a učení lidského atd. (Iz. 29, v. 10, 11, 13, 14). Ó, jak pravdivě se splňuje na nich to, co dosvědčil o pohanských mudreích Duch svatý: *Marní učinění jsou v myšleních svých, a zatemněno jest nemoudré srdce jejich* (Řím 1, 21). Proto má-li církev býti šťastně očištěna od porušení, bezpečnější cesta nezbývá, než abychom, zanechajíc svodných výmyslů lidských, vrátili se k jediným čistým studnicím izraelským a odezдали sebe i děti své Bohu a jeho slovu, aby nás učil a vedl. Tak teprve se stane, co je předpověděno, že *všichni synové církve budou vyučeni od Hospodina* (Iz. 54, 13)

⁴⁾ To je na školách.

10. A zajisté důstojnost nás křesťanů (kteří skrze Krista jsme se stali syny Božími, královským kněžstvem a dědici budoucího věku) nedopouští nám tak zahazovat a zneucfovat sebe i děti své, abychom se tak těsně stýkali se světskými pohany a jimi se kochali. Neboť synům králů a knížat zajisté nebývají dávání za vychovatele příživníci, šprýmaři a šaškové, nýbrž mužové vážní, moudří a zbožní. A my se nestydíme dávat synáčkům krále králů, bratříčkům Kristovým a dědicům věčnosti za vychovatele šprýmaře *Plauta, rozpustilého Catulla, nečistého Ovidia, bezbožného Lukiana⁵⁾, jenž se posmívá Bohu, oplzlého Martiala⁶⁾* a jiné z toho davu, jenž nepoznal pravého Boha a bázně Boží? Poněvadž sami žili bez naděje v lepší život a pouze se brodili v kalu přítomného života, musí nutně strhnout v tutéž špinu ty, kteří s nimi obcují. *Dosti již, ach, dosti toho bláznění, křesťané, již musí tomu býti konec! Neboť Bůh nás volá k něčemu lepšímu a sluší se, abychom šli za jeho voláním.* Kristus, věčná moudrost Boží, otevřel v domě svém synům Božím školu, kde ředitelem a vrchním vládcem je Duch svatý, profesory a učitelé proroci a apoštolové, všichni obdařeni pravou moudrostí, všichni slovem i příkladem nám jasně ukazující cestu pravdy a spasení, mužové svatí; kde záky jsou jediné vyvolení Boží, prvotiny z lidí vybrané Bohu a Beránkovi, kde dozorcí a strážci jsou andělé a archandělé, knížetstva a moci na nebesích (Ef. 3, 10). *Kdež vše, co se přináší, obsahuje moudrost nade všecko rozumování lidského mozku pravou, jistou a dokonalou, vztahující se ke všemu užítku tohoto i budoucího života. Neboť jediné ústa Boží jsou tou studnicí, odkud vytékají všechny potůčky pravé moudrosti; jediné tvář Boží je tou pochodní, z níž se rozptylují paprsky pravého světla, jediné slovo BOŽÍ je tím kořenem, z něhož vyrůstají ratolesti pravého poznání.* Blahoslavení tedy ti, kdož patří na tvář BOŽÍ, kdož pozor mají na ústa jeho a kdož srdcem přijímají slova jeho! Neboť je to jedna jediná, pravá a neklamná cesta k pravé a věčné moudrosti, mimo níž není jiné.

Osmý.

škola Boží.

N. B.

11. Nelze také pominout mlčením, jak vážně BŮH zakazoval svému lidu pohanské památky a co z toho vzešlo, když nedbali této výstrahy. *Vyplení Hospodin Bůh tvůj národy ty od*

Devátý.

⁵⁾ Řecký rétor a sofista (125—190); jeho spisy vynikají vtípem a odvážností ve volbě látky.

⁶⁾ Římský epigramatik z prvního století po Kr. Líčí bez obalu mravy svého věku.

toáře tvé atd. Ryté bohy jejich ohněm popálíš; nepožádáš stříbra ani zlata, kteréž jest na nich, aniž ho sobě vezmeš, aby nebylo tobě osidlem, neboť ohavnost jest Hospodinu Bohu tvému. Aniž uneseš ohavnosti do domu svého, abys nebyl proklatý jako i ona (5. Mojž. 7, 22, 25, 26). A v kap. 12: Když pak by vyplenil Hospodin Bůh tvůj od tváři tvé národy ty, vystříhej se, abys neuvázl v osidle, jsa za nimi, když by již vyhlazeni byli od tváři tvé. Nevyptávej se na bohy jejich, říkáje: Jak jsou sloužili národové ti bohům svým, tak i já učiním. Cožkoli však já přikazuji vám, ostříhati budete, činíce jen to; nepřidáte k tomu, aniž co z toho ujmete (5. Mojž. 12, 29 atd.). Ačkoli jim to Josue připomínal po vítězství a radil, aby odstranili modly (Jos. 24, 23), přece neuposlechli, a proto se jim staly ty památky pohanské osidlem tak, že ustavičně upadali v modlářství až do vyvrácení obou království. A my bychom neměli přijít k rozumu a státi se opatrnějšími cizím příkladem?

Knihy pohan-
ské jsou
modly.

12. Ale knihy nejsou modly, řekne někdo. Odpovídám: Ale jsou to památky oněch národů, které vyhladil Hospodin Bůh náš před tváří svého lidu křesťanského; je tomu jako u Židů, jsou však nebezpečnější než u nich. Neboť u nich byli jímáni v osidla pouze ti, jejichž srdce hlouplo (Iz. 10, 14), zde mohou býti oklamáni i nejmoudřejší (Kolos. 2, 8). Tam to byla díla rukou lidských (jak často připomíná Bůh, vytýkáje modlářům bláznovství), zde díla ducha lidského. Tam lesk zlata a stříbra jímál zrak, zde pravděpodobnost lidské moudrosti oslepuje rozum. A což pohanské knihy že nejsou modly? Kdo tedy svedl císaře Juliana⁷⁾ od Krista? Kdo zmámil papeže Lva X., že považoval vypravování o Kristu za báchorku⁸⁾? Čím tedy duchem nadchnut zrazoval kardinál Bembus Sadoleta⁹⁾ od čtení svatého Písma (že prý se tyto tlachy nesluší na tak znamenitého muže)? Co vehnalo i nyní tolik moudrých Vlachů a jiných v atheismus? Kéz ani v obnovené církvi Kristově není těch, jež Cicero, Plautus, Ovidius atd. táhnou za sebou jakoby smrtící vůní!

⁷⁾ Julian zvaný Odpadlík (Apostata) přestoupil k pohanství prý hlavně vlivem knih filosofů novoplatonských.

⁸⁾ Lev X. řekl prý v rozmluvě s kardinálem Bembem, že bajka o Kristu byla velmi prospěšná pro ně a pro jejich lid. Výrok ovšem není zaručen, vyplynul z utrhačného spisu Jana Bala. (Bale, Paegant of Popes, r. 1574, str. 179.)

⁹⁾ Jak. Sadoleta, biskup a kardinál, nakloněný humanismu (1477 až 1547). Citovaný výrok byl mu přičítán jeho nepřáteli.

15. Řekne-li někdo: Zneužívání nelze přičítat věcem, nýbrž osobám; jsou také zbožní křesťané, jimž pranic neškodí četba pohanských spisů, apoštol odpovídá: Víme, že modla na světě nic není, ale ne ve všech je vědění (totiž rozeznávání). Vizte tedy, aby snad ta vaše moc nebyla k urážce mdlým (1. Kor. 8, 4, 7, 9). Ačkoli tedy milosrdný Bůh chrání mnohé před zkázou, přece není pro nás omluvy, když vědomě a dobrovolně trpíme takové nástrahy, vyzdobené ličidlem jemnosti a vkusu (myslím různé výmysly lidského mozku nebo i ďábelského úskoku), ačkoli je jisto, že se jimi někteří, ba velmi mnozí dávají obloudit a zaplést v tenata satanova. Poslechněme raději Boha, nenosme model do svých domů, nestavme Dágóna vedle archy úmluvy¹⁰⁾, nesměšujeme tu moudrost, která je shůry, s moudrostí pozemskou, živočišnou a ďábelskou, a nedávejme žádnou příležitost k roznícení hněvu Božího proti našim synům.

Vytáčka.

14. Neboť sem snad patří i ta událost, která se podle Mojžíše stala jako předobrazení: Když Nádáb a Abihú, synové Aaronovi, nováčci v kněžství (a úřadu svého ještě nedostižní), vložili do svých kadidelnic místo posvátného ohně cizí oheň (to jest obyčejný), aby pálili kadidlo před Hospodinem, zasažení byli ohněm Božím a zemřeli před Hospodinem (5. Mojž. 10, 1 n.). Co jiného však jsou křesťanské ditky než to nové, svaté kněžstvo, posvěcené již k obětování duchovních obětí Bohu (1. Petr. 2, 5)? Naplníme-li jejich kadidelnice, mysl, cizím ohněm, co jiného činíme, nežli že je vydáváme prudkosti hněvu Božího? Což není a nemá-li býti cizí křesťanskému srdci všecko, co přichází odjinud nežli z ducha Božího? Toho druhu však je podle svědectví apoštolova (Řím. 1, 21, 22, Kolos. 2, 8, 9) většina bláznovství pohanských filosofů a básníků. A básnictví vhodně nazval Hieronymus vínem zlých duchů¹¹⁾, jímž satan opíjí a uspává neprozřetelnou mysl a přivádí na ni přeludy výstředních domněnek, nebezpečných pokušení a nejohavnějších žádostí. Musíme se tedy stříci takových kouzelných nápojů satanových.

Alegorie.

15. Neuposlechneme-li BOŽÍ rady o této bezpečnější cestě, budou státi proti nám na soudě oni Efezští, kteří, jakmile jim vzešlo světlo nebeské moudrosti, spálili všecky všetečné knihy, ježto jim jako křesťanům již nemohly býti k žádnému užitku (Skutk. 19, 19). A nová církev řecká, ačkoli má svým vlast-

Napodobovati
máme
Efezské.

¹⁰⁾ Narážka na vyprávění knihy Samuelovy (1. Sam. 5, 2).

¹¹⁾ Míněn list sv. Jeronyma Damasovi (list 21, 132).

ním krásným jazykem sepsané filosofické i básnické knihy svých předků, kteří byli považováni za nejmoudřejší národ světa, přece zakázala sobě i svým příslušníkům čísti je pod stresem vyloučení z církve¹²⁾. Tím se stalo, že sice přílivem barbarů klesli ve velikou nevědomost a pověru, ale přece je BŮH zachoval až dosud před kalem bludů Antikristových. V tom tedy jsou zcela hodni napodobení (ale s přidáním důkladnějšího studia svatých Písem), aby se snáze daly vymýtit temnoty zmatení, zbylé po pohanství: *Neboť pouze o světle Božím vidíme světlo* (Žalm 36, 10). *Dome Jakubův, pojďtež a chodme ve světle Hospodinově* (Iz. 2, 5).

Námítky
proti tomu
budou
vyvráceny.

16. Rozvažme však, jakými důvody povstává proti tomu lidský rozum, *krouť se jako had, abj se nemusil dát lapit v poslušnost víry a poddat se BOHU*. Namítá se toto:

1.
O veliké
moudrosti
v pohanských
knihách.

17. *Je uložena veliká moudrost v knihách filosofů, řečníků a básníků*. Odpovídám: Hodni jsou temnoty, kdož odvracejí oči od světla. Tak i sově se zdá soumrak polednem, ale tvořivé zrození pro světlo vědí jinak. Ó člověče marný, kterýž hledáš jasné světlo ve tmách lidského rozumování, pozdvihni oči vzhůru! S nebe přichází pravé světlo, od Otce svítel! Leskne-li se nebo třpytí něco u lidí, jsou to jen jiskřičky; těm, kdož jsou postaveni v temnotách, zdá se sice, že jim svítí a něco znamenají, ale co je nám po jiskrách, když nám dány do rukou hořící pochodně (nejzářivější slovo Boží)? Neboť hádají-li se o přírodě, jen mísu olizují, a ke kaši se nedostávají. Ale ve svatých Písmech sám Pán přírody vypravuje velebná tajemství i svých skutcích, vykládaje první i poslední důvody všech tvorů, viditelných i neviditelných. Mluví-li filosofové o mravech, činí totéž co ptáčekové s lepem na křídlech, že se pohybují s velikým namáháním, avšak nikam se nedostanou. Zato v Písmě jsou pravé popisy ctností s mocným povzbuzováním, pronikajícím morek i kosti, a živé příklady na všecko. Když pohané chtí učit zbožnosti, učí pověře, poněvadž nepoznali pravdivě ani Boha, ani jeho vůle. *Tmy přikrývají zemi, a mrákota nad národy; ale nad Sionem vzejde Hospodin, a sláva jeho nad tebou vidína bude* (Iz. 60, 2). Třeba by tedy synům světla nebylo zapověděno přistoupit někdy k synům tmy, aby popatříce na rozdíl, sami více plesali na cestě světla a litovali jejich temnoty; přece nenesitelná a proti BOHU i našim duším hříšná zaslepenost

¹²⁾ O čemž náš pan Harant v putování svém svědčí, v dílu prvním, na str. 376 (dodává Komenský v České didaktice).

je, chtějí jejich jiskrák dávat přednost před našim světlem. *K jakému užitku je prospívat ve světských a chřadnout v božských naukách? Jíti za pomíjejícími výmysly a pohrdat nebeskými tajemstvími? Musíme se vystříhat takových knih a z lásky k svatým Písmům varovat se těch, které se zevně stkořejí výmluvností slov, ale uvnitř jsou beze ctnosti a moudrosti*, praví Isidorus¹³⁾. Hle, jaká chvála těch knih! *Jsou prý to skořápky bez jádra*. A soud Filipa Melanchthona je tento: *Čemu učí filosofové vůbec, když ti, kteří učí nejlépe, učí jen sebedůvěře a sebelásce? M. Cicero ve spise O nejvyšším dobru a zlu¹⁴⁾ cení každý druh ctnosti podle sebelásky a samosvojnosti. Kolik nabubřelosti a pýchy je u Platona? Myslím, že není dobře možno, aby se z té Platonovy ctižádosti poněkud nepokazil duch vynikající a prudký, případně-li na jeho četbu. Aristotelovo učení je vůbec jakási chuť k hádání, takže ho mezi spisovateli parainetické filosofie nepokládáme za hodna ani posledního místa atd.* [V Náryse theol. v oddílu o hříchu.¹⁵⁾]

18. Říkají dále: *Neuč-li správně theologii, učí přece filosofii, kterou nelze čerpat ze svaté knihy, dané nám pro spasení*. Odpovídám: *Studnici moudrosti je slovo BOŽÍ, přebývající na výsostech* (Ekkles. 1, 5). Pravá filosofie není nic jiného než pravá známost Boha a jeho skutků, kterým se odnikud nelze učit pravdivěji nežli z úst Božích. Proto Augustin, velebě Písmo svaté, dodává toto: *Zde je filosofie, poněvadž všechny příčiny všech stvoření jsou v BOHU stvořiteli. Zde ethika, poněvadž se dobrý a počestný život netvoří odjinud, než když to, co má býti milováno, je milováno tak, jak má býti milováno, t. j. BŮH a bližní. Zde logika, poněvadž pravdou a světlem rozumné duše je jediné BŮH. Zde také je chvályhodnější blaho státu; neboť stát se zachovává nejlépe základem a svazkem víry a pevné spornosti, když se miluje obecné dobro; a nejvyšším a nejpravdivějším dobrem je BŮH¹⁶⁾*. A již v tomto věku ukázali někteří, že Písmo obsahuje základy všech věd a filosofických

2.
O jejich
nutnosti pro
filosofii.

¹³⁾ Isidor ze Sevilly, církevní otec ze 7. století, zpracovával encyklopedický učenost starověkou a názory starších církevních spisovatelů. Citát je z knihy *Sentenci* (kn. III, kap. 13, 2, 3; Patrol. Lat., 83, sl. 686).

¹⁴⁾ Hlavní místo v kn. III, § 16: »Z toho se dá pochopiti, že počátek vznikl ze sebelásky.«

¹⁵⁾ Citované místo Melanchthonovo je z jeho díla *Theologiae hypotyposes*, v oddílu *O hříchu*.

¹⁶⁾ Citát je z Augustinových listů, 139, § 7.

ním krásným jazykem sepsané filosofické i básnické knihy svých předků, kteří byli považováni za nejmoudřejší národ světa, přece zakázala sobě i svým příslušníkům čísti je pod trestem vyloučení z církve¹²). Tím se stalo, že sice přílivem barbarů klesli ve velikou nevědomost a pověru, ale přece je BŮH zachoval až dosud před kalem bludů Antikristových. V tom tedy jsou zcela hodni napodobení (ale s přidáním důkladnějšího studia svatých Písem), aby se snáze daly vymýtit temnoty zmatení, zbylé po pohanství: *Neboť pouze o světle Božím vidíme světlo* (Žalm 36, 10). *Dome Jakubů, pojďtež a choďte ve světle Hospodinově* (Iz. 2, 5).

Námítky
proti tomu
budou
vyvráceny.

16. Rozvažme však, jakými důvody povstává proti tomu lidský rozum, *krouť se jako had, aby se nemusil dát lapit v poslušnost víry a poddat se BOHU*. Namítá se toto:

1.
O veliké
moudrosti
v pohanských
knihách.

17. *Je uložena veliká moudrost v knihách filosofů, řečníků a básníků*. Odpovídám: Hodni jsou temnoty, kdož odvracejí oči od světla. Tak i sově se zdá soumrak polednem, ale tvorové zrození pro světlo vědí jinak. O člověče marný, kterýž hledáš jasné světlo ve tmách lidského rozumování, pozdvihni oči od světla. S nebo přichází pravé světlo, od Otce světla! Leskne-li se nebo trpytí něco u lidí, jsou to jen jiskřičky; těm, kdož jsou postaveni v temnotách, zdá se sice, že jim svítí a něco znamenají, ale co je nám po jiskrách, když nám dány do rukou hořící pochodně (nejzářivější slovo Boží)? Neboť hádají-li se o přírodě, jen mísu olizují, a ke kaši se nedostávají. Ale ve svatých Písmech sám Pán přírody vypravuje velebná tajemství o svých skutcích, vykládá je první i poslední důvody všech tvorů, viditelných i neviditelných. Mluví-li filosofové o mravech, činí totéž co ptáčekové s lepem na křídlech, že se pohybují s velikým namáháním, avšak nikam se nedostanou. Zato v Písmě jsou pravé popisy ctností s mocným povzbuzováním, pronikajícím morek i kosti, a živé příklady na všecko. Když pohané chtějí učít zbožnosti, učí pověře, poněvadž nepoznali pravdivě ani Boha, ani jeho vůle. *Tmy přikrývají zemi, a mrákota nad národy; ale nad Sionem vzejde Hospodin, a sláva jeho nad tebou vidína bude* (Iz. 60, 2). Třeba by tedy synům světla nebylo zapověděno přistoupit někdy k synům tmy, aby popatřice na rozdíl, sami více plesali na cestě světla a litovali jejich temnoty; přece nenesitelná a proti BOHU i našim duším hříšná zaslepenost

¹²) O čemž náš pan Harant v putování svým svědčí, v dílu prvním, na str. 376 (dodává Komenský v České didaktice).

je, chtějí jejich jiskrák dávat přednost před našim světlem. *K jakému užítku je prospívat ve světských a chřadnout v božských naukách? Jíti za pomíjejícími výmysly a pohrdat nebeskými tajemstvími? Musíme se vystříhat takových knih a z lásky k svatým Písmům varovat se těch, které se zeoně stkvějí výmluvností slov, ale uvnitř jsou beze ctnosti a moudrosti, praví Isidorus¹³). Hle, jaká chvála těch knih! Jsou prý to skořápky bez jádra. A soud Filipa Melanchthona je tento: Čemu učí filosofové vůbec, když ti, kteří učí nejlépe, učí jen sebedůvěře a sebelásce? M. Cicero ve spise O nejvyšším dobru a zlu¹⁴) cení každý druh ctnosti podle sebelásky a samosvojnosti. Kolik nabubřelosti a pýchy je u Platona? Myslím, že není dobře možno, aby se z té Platonovy ctižádosti poněkud nepokazil duch vynikající a prudký, připadne-li na jeho četbu. Aristotelovo učení je vůbec jakási chuť k hádání, takže ho mezi spisovateli parainetické filosofie nepokládáme za hodna ani posledního místa atd. [V Nárýse theol. v oddílu o hříchu.¹⁵]*

18. Říkají dále: *Neučí-li správně theologii, učí přece filosofii, kterou nelze čerpat ze svatých knihy, dané nám pro spasení*. Odpovídám: *Studnici moudrosti je slovo BOŽÍ, přebývající na výsostech* (Ekkles. 1, 5). Pravá filosofie není nic jiného než pravá známost Boha a jeho skutků, kterým se odnikud nelze učit pravdivěji nežli z úst Božích. Proto Augustin, velebě Písmo svaté, dodává toto: *Zde je filosofie, poněvadž všechny příčiny všech stvoření jsou v BOHU stvořiteli. Zde ethika, poněvadž se dobrý a počestný život netvoří odjinud, než když to, co má být milováno, je milováno tak, jak má být milováno, t. j. BŮH a bližní. Zde logika, poněvadž pravdou a světlem rozumné duše je jedině BŮH. Zde také je chvályhodnější blaho státu; neboť stát se zachovává nejlépe základem a svazkem víry a pevné svornosti, když se miluje obecné dobro; a nejvyšším a nejpravdivějším dobrem je BŮH¹⁶). A již v tomto věku ukázali někteří, že Písmo obsahuje základy všech věd a filosofických*

2.
O jejich
nutnosti pro
filosofii.

¹³) Isidor ze Sevilly, církevní otec ze 7. století, zpracovával encyklopedicky učnost starověkou a názory starších církevních spisovatelů. Citát je z knihy *Sentencií* (kn. III, kap. 13, 2, 5; Patrol. Lat., 83, sl. 686).

¹⁴) Hlavní místo v kn. III, § 16: „Z toho se dá pochopiti, že počátek vznikl ze sebelásky.“

¹⁵) Citované místo Melanchthonovo je z jeho díla *Theologiae hypotyposes*, v oddílu *O hříchu*.

¹⁶) Citát je z Augustinových listů, 139, § 7.

N. B.

nauk pravdivěji než eokoliv jiného, takže se musíme podívat mistrovství svatého Ducha, který se sice nejpředněji snaží poučovat o věcech neviditelných a věčných, přece však zároveň odhaluje základy všech věcí přirozených i umělých a podává normy všeho, co má být moudře promyšleno a konáno. U pohanských filosofů lze najít sotva stín toho všeho. Jestliže tedy jeden theolog pravdivě napsal *Ta krásná moudrost Šalomounova záležela v tom, že zavedl zákon BOŽÍ do domů, škol a dvorů*, tedy budeme-li my učit mládež místo pohanským spisům zákonu BOŽÍMU, z něho předpisující pravidla všemu pokolení lidskému, *co brání doufat, že se k nám vrátí Šalomounova, t. j. pravá a nebeská moudrost?* Pracujme tedy o to, abychom měli doma, co nás může učinit moudrymi, i v oné vnější a abych tak řekl občanské moudrosti, kterou nazýváme filosofií. Připusťme to, byly ty nešťastné doby, kdy synové Izraelští musili sestupovat k Filištínským, aby si tam každý dal nabrousit radlici svou a motyky svou, sekýru svou a vidle své, poněvadž nebylo kováře v zemi Izraelské (1. Sam. 13, v. 19, 20); ale zdaž je stejně potřebí, aby Izraelité byli vždy tak souženi a tísněni? Zvláště když má věc v sobě tu nevýhodu, že Filištínští dodávali sice Izraelitům motyky, ale meče jim proti sobě nechťeli dáti žádným způsobem; podobně bychom mohli sice mít z pohanské filosofie otřelé závěry rozumové a ozdůbky mluvy, avšak nemohli bychom nijak dosíci mečů a kopí k potírání bezbožnosti a pověry. *Přejme si tedy raději časů Davidových a Šalomounových*, kdy Filištínští by byli poraženi, avšak Izrael by kraloval a těšil se ze svých statků.

3.
Taktéž pro
slohovou
uhlazenost.

Odp. 1.
N. B.

19. *Aspoň tedy pro sloh at' čtou Terentia, Plauta a jiné podobné ti, kdo studují latinu.* Odpovídám: I. Zdaž proto, aby se naše dítky naučily mluvit, budeme je vodit po krčmách, hospodách, putykách, nevěstincích a podobných stokách? Nebo kudy, ptám se, Terentius, Plautus, Catullus, Ovidius atd. vodí mládež než po takových ohavných místech? Co jiného ukazují než šprýmy, žerty, zranice, pitky, freje, smilstvo, všelijak nalíčené šalby a podobné věci, od čehož máme odvracet zrak i sluch křesťanů, i když se to náhodou vyskytne? Myslíme snad, že člověk je sám sebou málo zkažen, a že mu proto máme ukazovat ze vnějška způsoby mrzkosti všeho druhu, podávat troud i dmyhadla a jaksi úmyslně a schválně jej hnáti v záhubu? Namítneš: *Vždyť v těch spisovatelích není všecko zlé.* Odpovídám: Ale zlo se nás vždy chytá snáze, a proto pouštět mládež tam, kde je pospolu

zlé i dobré, je svrchovaně nebezpečno. Neboť ani jedu sama o sobě nenalévají a nalévat nemohou, kdož chtí zničit něčí život, nýbrž míchají jej v jídlo nebo v nápoj co nejlepší; a přece jedy projeví svou moc a přinesou záhubu tomu, kdo je přijme. Právě tak, chce-li nás onen starý vrah lidského pokolení dostat ve svá tenata, musí osladit své pekelné jedy cukrem duchaplného lahodění myšlenek i řeči; a my, vědouce o tom, nerozházíme mu tento jeho zlořečený krám? Řekneš-li: *Nejsou všichni nečistí; Cicero, Vergilius, Horatius a jiní jsou počestní a vážní*, odpovídám: A přece i oni jsou slepí pohané a odvracejí mysl čtenářů od pravého Boha k bohům a bohyním (*Jovovi, Martovi, Neptunovi, Venuši, Fortuně* atd., k svým vymyšleným bohům). A přece Bůh řekl svému lidu: *Jména bohů cizích připomínati nebudete, aniž bude slyšáno z úst tvých* (Exod. 23, 13). A potom, jaký je tam chaos pověr, klamných mínění a světských žádostí, jež se vzájemně potírají! Docela jiným duchem naplňují své žáky, než je duch KRISTŮV! KRISTUS odvrací od světa, oni pohružují ve svět. Kristus učí sebezapírání, oni sebelásce. Kristus volá k pokoře, oni doporučují hrdost. Kristus hledá krotké, oni vedou k bujnosti. Kristus doporučuje holubičí prostotu, oni vštěpují tisícovým způsobem zchytralost. Kristus radí k mírnosti, oni se rozplývají v žertech. Kristus miluje věřící, oni činí lidi podezřívavými, hádavými a tvrdošíjnými. A abych zakončil krátkými, a to apoštolskými slovy: *Jaké jest obcování světla s temnotou? Jaké srovnání Krista s Beľialem? Aneb jaký díl věrnému s nevěrným?* (2. Kor. 6, 14, 15). Dobře také dí Erasmus [v *Přirovnáních*¹⁷⁾]: *Ke zvodlým květům nepřilétají včely; podobně nesmíme sahat na knihu, která ráá prohnílé myšlenky.* A dále: *Jako je nejbezpečnější spáti v jeteli, poněvadž prý se v této rostlině neskrývá had, tak se máme obírat těmi knihami, v nichž se nemusíme báti žádného jedu.*

20. *Ostatně copak tak krásného mají ti pohanští spisovatelé proti našim svatým knihám? Což jenom oni rozumějí vybrané řeči? Nejdokonalejším umělcem řeči je jenom ten, jenž ji štípil, duch BOŽÍ; jeho slova jsou medu sladší, ostřejší nad dvojsečný meč, účinnější nad oheň tavící kovy a těžší nad kladivo, které rozráží skály, jak cítí a hlásají svatí BOŽÍ. Což jedině pohané vypravují paměťhodné příběhy?* Plna

¹⁷⁾ Erasmus spis *Parabola sive similia*, odstavce s nadpisem: *Z Aristotela, Plinia a Theofrasta.*

Odp. 2.

je naše kniha¹⁸⁾ pravdivějších a podivuhodnějších. Což jedině oni umějí tvořit tropy, figury, narážky, alegorie, hádanky a duchaplné výroky? Vrchol toho je u nás! Malomocný to soud, který sobě libuje damašské řeky Aban a Farfar nad Jordán a vody izraelské (2. Král. 5, 12). Churavé to oči, kterým Olymp, Helikon a Parnas¹⁹⁾ jsou milejším divadlem než Sinai, Sion, Hermon, Tábor a hora Olivetská²⁰⁾. Zalehlé to uši, komu liběji zní lyra Orfeova, Homérova a Vergiliova než harfa Davidova. Porušená to chuť, komu lépe chutná vymyšlený nektar, ambrosie a prameny kastalské než pravá mana nebeská a prameny izraelské. Zorácené to srdce, jemuž větší potěšení působí jména bohů a bohyň, Mus a Charitek²¹⁾ než velebné jméno HOSPODINA zástupů, spasitele Krista a různých darů svatého Ducha. Slepá to naděje, která se prochází raději po nivách Elysia²²⁾ než po zahradách ráje. Neboť tam jsou všechno jen báje, stíny pravdy, zde je všechno skutečnost, pravda sama.

Odp. 3. 21. Avšak dejme tomu, že i oni mají skvělé formy, které se nám mohou hodit, obraty, pořekadla a krásné sentence mravní: což přece kvůli těmto květnatým ozdobám máme k nim posílat své syny? Což není dovoleno oloupit Egyptany a pobrat jim jejich ozdoby? Je to ovšem dovoleno, ba i patří se to, na rozkaz Boží (2. Mojž. 3, 22). Neboť právem patří církvi všechno majetek pohanů. Musíme tedy, díš, jíti k tomu, abychom to pobrali! Odpovídám: Když chtěli Manasses a Efraim obsadit pro Izraelské zemi pohanů, šli ozbrojeni, avšak sami muži, zanechavše doma na bezpečném místě zástup dětí a nebojovný dav (Jos. 1, 14). Totéž učinme i my a onen úkol, vykořisťovat pohanské spisovatele, berme si my muži, pevní již a silní vzděláním, soudností a křesťanskou zbožností; mládež nevydávejme v to nebezpečení. Neboť což kdyby nám naše děti pobili nebo poranili nebo odvedli do zajetí? Žalostné máme, běda, příklady, jak mnoho lidí odňala Kristu filosofie pohanského davu a uvrhla v atheismus. Nejbezpečnější tedy bude posílat ozbrojence, aby těmto pohanům, od Boha zavrženým, pobrali všechno zlato i stříbro, a cokoli mají vzácného, a to aby rozdělili mezi dědice Páně. Ó, kéž by BŮH povzbudil hrdiny, kteří by sebrali všechny vybrané

¹⁸⁾ Bible.

¹⁹⁾ Hory známé z mytologie řecké jako sídla bohů a Mus.

²⁰⁾ Hory památné z bible.

²¹⁾ Charitky jsou bohyně půvabu.

²²⁾ Elysiion je sídlo blažených podle mytologie řecké.

květy z oněch širých pouští a rádi je zasévali po zahradách křesťanské filosofie, aby nic nemohlo býti doma pohřešováno²³⁾!

22. Měl-li by konečně někdo z pohanů býti osobně připuštěn, budiž to Seneka, Epiktetos, Platon a podobní učitelé ctnosti a mravnosti, v kterých je vidět méně bludů a pověr. To byla rada velikého Erasma, jenž radil, aby křesťanská mládež byla vychovávána ve svatých Písmech, a nakonec dodává: Je-li však třeba obírat se světskými knihami, chtěl bych raději, aby to byly ty, které jsou bližší svatým knihám [Erasmus v Příručce theologie²⁴⁾]. Avšak bylo by dobře i ty dovolit mládeži teprve tehdy, až jejich duch je utvrzen v křesťanství; ale ty knihy budtež dříve upraveny; ať jsou z nich vymýcena jména bohů a vše, co páchne pověrou. Neboť s tou podmínkou BŮH dovolil pojímat za manželky pohanské panny, když jim budou ostříhány vlasy a ořezány nehty (5. Mojž. 21, 12). Aby nám bylo dobře rozuměno: nezakazujeme křesťanům pohanské spisy vůbec, poněvadž dobře známe nebeské právo, kterým Kristus ohradil své věřící (N. B. již věřící!), aby mohli beze škody bráti do rukou hady a pítí jedy (Marek 16, 18); avšak chceme zamezit a prosíme i zapřísaháme, aby synáčekové Boží, jejichž víra je ještě útlá, nebyli předhazováni těmto hadům a aby jim nebyla dávána příležitost v nerozvázně sebedůvěře pítí jedy. Čistým mlékem slova Božího mají býti živěni synáčekové Boží, řekl duch Kristův (1. Petr. 2, 2, 2, Tim. 3, 15).

23. Avšak ještě říkají ti, kteří se neprozřetelně zastávají satana proti Kristu, že knihy sv. Písma jsou pro mládež příliš těžké, a že z toho důvodu se jim dávají do rukou zatím jiné knížky, než vyspěje jejich soudnost.

Odpovídám: Ale kdo tak mluví, ten se mýlí a nezná Písma ani moc Boží; což dokáží trojím způsobem. Předně je známo vypravování o slavném kdysi hudebníku Timotheovi²⁵⁾, že měl ve zvyku, kdykoli přijímal nového žáka, ptáti se, zda se již začal učit u jiného učitele. Kdo řekl, že se ještě neučil, toho přijímal za snesitelný plat; avšak kdo řekl, že se již učil, na tom žádal plat dvojnásobný, s tím odůvodněním, že s jejich vyučováním bude mít dvojí práci, jednak odučovat je

²³⁾ Něco podobného učinil Komenský svým Atriem a slovníkem k němu. Srov. výše kap. XXII, § 19 a 22.

²⁴⁾ Compendium theologiae. Ve vydání z r. 1785 se nalezne citované místo na str. 21.

²⁵⁾ Srov. poznámku 13 ke kapitole XXI.

Odp. 4.

Námítka 4.
o nesnadnosti svatého Písma pro mládež.

Odp. 1.

tomu, čemu se naučili špatně, jednak učit je správné dovednosti. Když my tedy máme pro celé pokolení lidské ohlášeného mistra a učitele, Ježíše Krista, kromě něhož nemáme míti žádného jiného (Mat. 17, 5, 23, 8) a jenž pravil: *Nechte dítek jíti ke mně a nebraňte jim* (Marek 10, 14), přece je povedeme i nadále jinam proti jeho vůli? Leč snad se bojíme, že při nich Kristus bude míti příliš lehkou práci, uče je příliš snadno svým mravům! A proto je povláčíme nejdříve sem tam po cizích dílnách, a jak jsem řekl, po krémách, nevěstincích a všelijakých smetištích a teprve potom je zprzněné a pokažené vmetneme Kristu, aby si je předělával? Komu však se tím poslouží hůře než té ubohé a po té stránce nevinné mládeži? Neboť buď musí po celý život zápolit s tím, aby se odučila tomu, čím byla napojena v mládí, anebo je prostě od Krista odmítána a vydávána satanu, aby si ji dále cvičil. Neboť co je zasvěceno Molochovi, že by nebylo Bohu pohoršením? Je to sice hrozné, avšak až příliš pravdivé! *Pro milosrdenství Boží prosím, necht konečně již vážně prohlédnou křesťanské vrchnosti a představení církvi a necht nedopouštějí, aby Molochovi byla dále obětována křesťanská mládež, Kristu narozená a křtem jemu zasvěcená.*

Odp. 2.

24. Klam je, co říkávají, že *Písmo je příliš povznesené a že na ně nestačí chápavost dětského věku*. Cožpak nerozuměl Bůh, jak přiměřené je slovo jeho našemu duchu (5. Mojž. 31, 11, 12, 13)? Což nesvědčí David, že *zákon Hospodinův maličkým (N. B. maličkým!) dává moudrost* (Žalm 19, 8)? Což nepraví Petr, že *slovo Boží je mlékem znova zrozených dítek Božích*, daným k tomu, aby jím rostly a mohutněly (1. Petr. 2, 2)? Hle, Božím mlékem, nejněžnějším, nejsladším a nejzdravějším pokrmem je slovo Boží právě narozeným nemluvnátkům! Proč bychom odpírali Bohu, když přece spíše pohanské učení je tvrdou stravou, která potřebuje zuby, a i ty časem láme? Proto Duch svatý zve maličké do své školy ústy Davidovými: *Pojďte, dítky, poslouchejte mne, bázně Hospodinově vyučovati vás budu* (Žalm 34, 12).

Odp. 3.

25. *Konečně připouštíme, jsou v Písmě hlubokosti, avšak takové, v nichž slonové tonou, beránkové plovou, jak pěkně řekl Augustin²⁰⁾, chtěje naznačit rozdíl mezi moudrými světa, kteří se osobivě hrnou do Písem, a mezi Kristovými maličkými, kteří k němu přistupují s duchem pokorným a učeli-*

²⁰⁾ Augustinus je tu uveden patrně omylem místo sv. Řehoře, u něhož čteme citované místo. (Gregorius, *Moralium libri*, úvod, kap. IV.)

vým. *A proč by bylo třeba vésti je hned na hlubinu? Možno jíti po stupních*. Nejdříve se musí chodit po břehu katechismu, potom brodit se po mělčinách učením nazpaměť svaté dějepřevě, mravním průpovědím a podobným látkám, které nepřesahují jejich chápavost, nýbrž povznášejí je k větším věcem, které následují. Neboť konečně nabudou schopnosti proplout tajemstvími víry. *Poznají-li tak od dětství svatá Písma, uchrání se snúze před nákazami světa a stanou se moudrými ke spasení skrze víru, kteráž je v Kristu Ježíši* (2. Tim. 3, 15). Oddá-li se kdo Bohu, a sedě u nohou Kristových, nastavuje ucho té moudrosti, která přichází shůry, pak není možno, aby se nevyléval duch milostí, aby mu neroznočoval světlo pravého poznání a neukazoval mu v jasném světle cestu spasení.

26. Nemluvě ani o tom, že *ti spisovatelé, které vnucují křesťanské mládeži místo bible* (Terentius, Cicero, Vergilius atd.), *jsou takoví, jako říkají o Písmě svatém, totiž nesnadní a mládeži méně srozumitelní*. Nebo nejsou psáni pro děti, ale pro lidi vyspělého úsudku, zběhlé na jevišti i v trhu²⁷⁾. Jiným tedy neprospívají, jak skutečnost sama svědčí. Jistě každý, až vyspěje v muže a bude se obírat věcmi, které příslušejí mužům, bude míti větší prospěch, přečte-li Cicerona jednou, než kdyby se mu v chlapectví naučil celému od začátku až do konce. Proč se tedy neodkládají, aby se s nimi svého času seznámili ti, pro něž je to důležité, je-li to vůbec důležité! Více však třeba dbáti toho, co jsme již rekli, že *v křesťanských školách mají býti vzdělávání občané pro nebe, ne pro svět, a že proto jim mají býti dáváni takoví učitelé, kteří by jim vštěpovali spíše věci nebeské než pozemské, spíše svaté nežli světské*.

27. Zakončeme tedy andělskými slovy: *Nemůže dílo stavení lidského býti trpěno na tom místě, kdež se počíná ukazovat město Nejvyššího* (4. Esdr. 10, 54). A poněvadž Bůh chce, abychom my byli *stromy spravedlnosti a štěpováním Hospodinovým, aby námi byl oslavován* (Iz. 63, 3), naše děti nesmějí býti stromky štěpování *Aristotelova, Platonova, Plautova* nebo *Tulliova* a j. Sice je rozsudek již vynesen: *Všeliké štípení, jež neštípil Otec můj nebeský, vykořeněno bude* (Mat. 15, 13). Ulekni se, jestliže kdo nepřestáváš mudrovat a vzpínat se proti umění BOŽÍMU (1. Kor. 10, 5)!

²⁷⁾ Na jevišti a tržišti života.

Opačná námitka.

Závěr.

KAP. XXVI.
O ŠKOLSKÉ KÁZNI.

Kázeň je školám nutná.

1. PRAVDIVÉ je běžné české přísloví: *Škola bez kázně, mlýn bez vody*. Neboť odejmeš-li mlýnu vodu, musí se zastavit; zrovna tak odejmeš-li škole kázeň, všecko musí ochabnout. Právě tak na poli, nepleje-li se, ihned roste koukol, zhoubný pro osení; neoklešťují-li se stromky, divočejí a vydávají neplodné výhonky. *Z toho však neplyne, že škola má býti plna křiku, ran a pruhů, nýbrž že má býti plna bedlivosti a pozornosti se strany učitelů i žáků*. Neboť co jiného je kázeň než jistý způsob, jímž by se žáci stali opravdu žáky?

O ní třeba dbáti trojho:

2. Dobře tedy bude, aby vzdělavatel mládeže znal předně účel, za druhé látku a za třetí způsob kázně, aby věděl, proč, kdy a jak má odborně užívat přísnosti.

1. Účelu kázně.

3. Předně, myslím, v tom se shodují všichni, že kázně máme užívat proti těm, kdož hřeší. *Ne však proto, že někdo zhřešil* (neboť co se stalo, odestat se nemůže), *nýbrž aby napotom nehřešil*. Máme ji tedy provádět bez vášně, hněvu a nenávisti s takovou poctivostí a upřímností, aby sám ten, kdo je kázně, pozoroval, že se kázeň proti němu uvaluje v jeho dobro a že pochází z otcovské lásky jeho představených, a proto aby ji přijímal s nejinou myslí, než jak se přijímá jakýkoli hořký nápoj předepsaný lékařem.

2. Látky, pro kterou ji máme vůči žákům uplatňovat. Totiž ne pro učení,

4. Přísnější kázně nesmí však býti užíváno pro učení a znalosti, nýbrž pro mravy. Neboť je-li učení náležitě spořádáno (jak jsme již pověděli), je samo sebou lákadlem pro mysl a svou sladkostí přitahuje a uchvacuje všechny (vyjímajíc lidské zrůdy). Děje-li se jinak, je to vinou ne žáků, nýbrž učitelů. Neznáme-li způsoby, jak navnadit mysl odbornými prostředky, násilí uijeme jistě nadarmo. Rány a bití nepomohou pranic vštípit do hlavy lásku k vědě, avšak dovedou způsobovat velikou nechuť a nenávisť k němu. Proto jakmile se zpozoruje neduh, že duši není studium po chuti, musí býti odstraňován spíše životosprávou a občas podáváním sladkých léků, nikoli však trpkými léky roztrpčován ještě více. Doklady takového rozumného jednání nám dává samo nebeské slunce. To nehřímá hned za prvního jara na mladičké, útlounké rostlinky, ani nepálí a nepraží je hned od počátku svým zářem, nýbrž znenáhla a nepozorovaně je zahřívá, pozdvihuje a posiluje, a teprve potom, když dospějí a když dozrávají plody a semena, vysílá na ně plnou svou moc. Právě tak opatrně si vede

zahradník, který jemněji zachází s mladičkými a něžněji se slabounkými stromky a nebere na ně kosiře, nože a srpy, dokud ještě nemohou snéstí poranění. Také hudebník, když je rozladěna lyra, kytara nebo housle, nebije do nich pěstí ani klackem, ani jimi netluče o zeď, nýbrž zkouší na nich své umění tak dlouho, až je uvede v souzvuk. Právě tak, má-li žák býti uveden v soulad a v lásku k učení, je třeba k němu sestupovat, nechceme-li z nedbalých udělat urputné a z váhavých zcela tupé.

5. Je-li však někdy potřebí ostruhy a bodce, může se to lépe pořídit jinými způsoby než ranami. Někdy drsnějším slovem a veřejným pokáráním. Někdy tím, že pochválíme jiné: *Hleď, jak znamenitě dává ten neb onen pozor! Jak dobře chápe všecko! A ty tupě nasloucháš?* Někdy sluší burcovat posměchem: *Hanba, ty hloupý, věc tak snadnou nechápeš? Kde se toulají tvé myšlenky?* Také mohou býti zavedeny každého týdne neb aspoň měsíčně závody o přednější místo nebo chválu, jak jsme již pověděli jinde¹⁾; jenom musíme hledět, aby se to nestalo pouhou hrou a zábavou a tak to nepřišlo nazmar, nýbrž aby láska k pochvale a strach před pokáráním a sesazením byl obecně vzpruhou pilnosti. Proto mnoho záleží na tom, aby učitel byl vždy přítomen, aby věc byla prováděna vážně a nelíčeně a aby ti, kdo budou postiženi při nedbalosti, byli pokáráni a zahanbeni, kdežto pilnější aby byli veřejně pochváleni²⁾.

(Kterak mají býti povzbuzováni k učení.)

6. Přísnější a tužší kázně se však má užívatí teprve proti těm, kdo se prohřeší v mravech. Totiž 1. *pro nějaký doklad spáchané bezbožnosti*, jako rouhání, oplzlost a cokoli se páše

nýbrž pro mravy.

¹⁾ Tehdy se více dbalo na vzbuzení ctižádosti než dnes. Závody o přednější místo podle pořadu prospěchového (který také někdy znamenal zároveň pořádek, podle něhož žáci byli rozsazováni) byly na našich školách obvyklé před Komenským; jsou nařizovány řádem Codicillovým. Závodění to se dalo t. zv. disputacemi, které se ovšem lišily od disputací universitních; spočívaly v tom, že se žáci mohli sami vyvolávat a klást si otázky. Kde jinde o tom Komenský pověděl, není jasno. Snad ve ztracených chystaných knihách informačních.

²⁾ Taková přehlídka provinění a zásluh se konávala podle tehdejších řádů souborně při tak zvané censuře. Prohlížela se zejména tak zvaná signa, odznaky nebo seznamy, které byly hned při činu dány do rukou tomu, kdo na příklad hrubě promluvil, klel, nemluvil ve škole latinsky a pod. Kdo měl takové signum, zbavil se ho tím, že je odevzdal jinému, kterého přistihl při stejném skutku. Při censuře se tedy zjistil postup, jak signa putovala, a udílely se hned tresty. Uplatňovaly se přitom také úřady žakovské; někdy bylo zvykem, že tresty tělesné neprováděl učitel.

zřejmě proti zákonu Božímu; 2. *pro vzdorovitost a zatorzelou zlomyslnost*, když někdo zhrdá rozkazy učitelovými nebo někoho z představených, a ačkoli ví, co má dělat, schválně to nedělá; 3. *pro pýchu a zpupnost, nebo také pro závist a lenost*, když někdo, jsa požádán od spolužáka, nechce ho po- učit ani mu pomoci.

A proč to? 7. Neboť ty přestupky prvního druhu urážejí vznešenost Boží, druhé podvracejí základ všech ctností (pokoru a poslušnost), třetí pak zarážejí a zdržují rychlý prospěch v učení. Co je proti Bohu, je nešlechtnost a musí býti usmiřováno nejpřísnějšími tresty; co kdo páše proti lidem a sám proti sobě, je nespravedlnost, kterou třeba napravovat ostrým káráním; co kdo páše proti gramatice, je skvrna, kterou lze smazat houbou důtky. Krátce: *Kázeň se musí snažit o to, aby ve všech a při všem byla vzbuzována úcta k Bohu, ochota k bližnímu, k pracím a k úkolům životním čilost a aby to vše bylo posilováno stálým užíváním a prováděním.*

Způsob káz-
ně, vzatý od
slunce na
nebi.

8. Nejlepšimu způsobu kázně učí nebeské slunce, které tomu, co roste, dává 1. *vždy světlo a teplo*, 2. *často dešť a větry*, 3. *zřídka hromy a blesky*, a i to jen k dobru toho všeho.

Kterak toho
užívat.

9. Hledě v tom napodobovat slunce, správce školy se musí snažit, aby udržoval mládež v mezích povinností.

1. *Stálým příkladem*, dáváje sám na sobě živý příklad všeho toho, k čemu žáci mají býti vedeni. Není-li kde tak, všechno ostatní je naprázdno.

2. *Poučujícími slovy, napomináním a někdy káráním*; avšak se svrchovanou snahou, aby bylo zřejmé, ať učí nebo napomíná, ať poroučí nebo kárá, že to všechno se děje z otcovského citu, s tím účelem, aby všichni byli vzděláni a nikdo nebyl zkažen. Neprohlédne-li žák náležitě takový cit a nenabude-li o něm pevného přesvědčení, snadno sobě zlehčí kázeň a zatvrdí se proti ní.

3. *Konečně však*, má-li někdo takovou nešťastnou povahu, že tyto mírnější prostředky nedostačují, *nutno užítí ostřejších, aby se vůbec zkusilo všechno, nežli někoho necháme jako půdu naprosto nevzdělavatelnou a uznáme jej za ztracena*. O někom snad i ještě dnes platí přísloví: *Fryga ne-napravíme ničím než biťím³⁾*. A byl i taková přísná kázeň

³⁾ Příklad to čteme u Cicerona (*Pro Flacco*, 27, 65). Frygie byla krajina v Malé Asii. Orientálci platili již u Římanů za lenochy. Příklad se vztahuje na otroky z Frygie.

nepomohla tomu, proti komu se jí užije, přece prospěje jiným tím, že jim nažene strachu. Jenom je třeba míti se na pozoru, aby se neužívalo těchto krajních prostředků pro jakoukoli příčinu a příliš často, jinak se tyto krajní prostředky opo- třebují dříve, než nastanou krajní případy.

Výstraha.

10. Suma všeho, co již pověděno a co ještě třeba povědět, budiž toto: *Účelem kázně budiž*, v těch, které vychováváme pro Boha a církve, vytvořit a stálým pěstěním upevnit podobné city, jaké Bůh žádá na synech svých, svěřených škole Kristově, *aby se veselili s třesením* (Žalm 2, 11) *a vždy se radovali v Pánu* (Filip 4, 4), *konajíce spasení své s bázní a s třesením* (tamtéž 2, v. 12), t. j. aby mohli i uměli milovat i cítit své učitele a aby se nejenom rádi dali vésti tam, kam mají býti vedeni, nýbrž aby spíše i sami po tom horlivě toužili. A takových citů nelze dosíci jiným způsobem, než jak jsme již naznačili: *dobrymi příklady, laskavými slovy a vždy upřímnou a zjevnou náklonností*, drsnějším však blýskáním a hřímáním jenom někdy výjimečně, a i přitom s tím úmyslem, aby přísnost vždy přecházela, pokud jen možno, v lásku.

Souhrn toho,
co pověděno.

11. Neboť kdo kdy viděl (abych objasnil věc ještě příkladem) *zlatníka* udělat pěknou sošku samým tepáním? Nikdo nikdy. Ty se lépe lijí než bijí. Anebo zůstane-li na práci něco zbytečného a neužitečného, obratný umělec nepere do ní prudce kladivem, nýbrž otlouká jemně kladívkem nebo opilovává pilníkem neb uštipuje kleštěmi, a to všechno opatrně, naposled však přece vše vždycky uhladí a vyleští. A my bychom se spoléhali, že obrázek živého Boha, rozumného tvora, možno vypracovat nerozumnou prudkostí?

Připojeno
přirovnání.

12. Avšak i *rybář*, který se chystá lovit ryby v hlubších vodách větší sítí, zavěšuje na ni nejen olovo, které by ji ponořovalo a táhlo po dně, nýbrž zavěšuje na druhém konci lehké korky, aby ji na druhé straně pozdvihovaly k povrchu vody. Právě tak, kdo se chystá s mládeží lovit ctnosti, musí ji sice s jedné strany přísností stlačovat k strachu a k pokorné poslušnosti, avšak s druhé strany přívětivostí pozdvihovat k lásce a k veselé ochotnosti. *Šťastní umělci, kdož dovedou spojovat obojí! Šťastná mládež, která má takové učitele!*

Jiné.

13. Sem patří také soud vynikajícího muže Eilharda Lubina, doktora svaté theologie, jež připojil k úvodu řecko-latinsko-německého vydání Nového Zákona, mluvě o nápravě škol, těmito slovy:

Druhé je, aby všechno, co se předkládá mládeži podle její chápavosti, bylo na ní žádáno tak, aby nic nečinila proti své vůli a z donucení, nýbrž pokud možno dobrovolně a sama od sebe s jakousi zálibou. Proto jsem zcela toho mínění, že metel a holí, prostředků to na otrocky, nejméně se hodících pro lidi svobodné, nejméně se má užívat ve školách, nýbrž že je třeba daleko je odstranit a užívat jich pouze při nevolnicích a ničemných otrocích otrockého ducha. Takoví se dají ve školách záhy poznat sami, nejen podle lenosti duševní, která bývá znakem otrockého ducha, nýbrž i podle špatnosti obyčejně s ní spojené; přistoupí-li ke špatnosti výzbroj vzdělanosti a umění, obrátí se jenom ve zbraň ničemnosti a bude v rukách zuřivců mečem, jímž budou vrazditi sebe i jiné. Avšak u ušlechtilých chlapců a svobodně smýšlejících duchů stačí užívat jiných druhů trestů atd.⁴⁾

KAP. XXVII.

O ČTYRDÍLNĚ ŠKOLNÍ DÍLNĚ PODLE STUPŇŮ VĚKU A PROSPĚCHU.

Moudrost synů světa mají napodobovat synové světa.

1. Remeslníci určují svým učňům jisté doby (dvě, tři atd. až do sedmi let podle jemnosti nebo složitosti řemesla); za tu dobu má být bezpečně probráno řemeslo v celém svém rozsahu a každý se má naučit všemu, co patří k řemeslu; pak se stane z učně tovaryšem svého řemesla a brzy potom mistrem. Totéž tedy se má dít při školském vyučování, aby pro umění, vědy a jazyky byly stanoveny příslušné doby, tak aby průběhem určitého počtu let byl probrán plný okruh vzdělání a aby z těchto dílen lidskosti vycházeli lidé opravdu vzdělání, opravdu mravní a opravdu zbožní.

K vzdělávání celého člověka musí být brána celá doba mládí, 24 léta.

2. Abychom dosáhli tohoto cíle, bereme pro vzdělání myslí celou dobu mládí [neboť zde je třeba naučit se ne jednomu umění, nýbrž celému okruhu svobodných umění¹⁾ se všemi vědami a několika jazyky] od dětství až do mužného věku, totiž 24 léta, jež musíme ovšem rozdělit na určitá období, a to podle vedení přírody samé. Neboť zkušenost ukazuje, že člověk roste na těle asi až do dvacátého pátého roku věku

⁴⁾ O Lubinovi viz pozn. 13 k úvodu Komenského. Jako výhodnější prostředky uvádí (str. 16/17) rozsazování podle zásluhy a signa.

¹⁾ Srovnej výklad v pozn. 5 ke kap. XVI.

a dále již ne, potom však že se usazuje do síly. Musíme věřit, že tak pomalý vzrůst (neboť větší těla zvířat dosahují své plné velikosti v několika měsících aneb aspoň v jednom nebo ve dvou letech) vyměřila lidské přirozenosti božská prozřetelnost proto, aby měl dozajista více času připravit se pro úkoly života.

3. Rozdělíme tedy ta léta vzestupujícího věku na čtyři oddělené stupně: *dětství*, *chlapectví*, *jinošství* a *mládí*, přikazující každému tomu stupni dobu šesti let a zvláštní školu, tak aby školou

Rozdělit je na čtyři školy.

I. dětství	} byl (a)	} klín mateřský, škola elementární neboli obecná škola s vyučovacím jazykem mateřským, škola latinská neboli gymnasium, akademie a cesty.
II. chlapectví		
III. jinošství		
IV. mládí		

A to škola *mateřská* aby byla v každém domě, škola *obecná* v obci, městečku i vesnici, *gymnasium* v každém městě, *akademie* v každém království neb i v každé větší provincii.

4. V těchto školách, třebas rozdílných, nemají býti podávány rozdílné věci, nýbrž *totéž rozdílným způsobem*, totiž VŠECKO, co může udělat z lidí pravé lidi, z křesťanů pravé křesťany a z učenců pravé učence, avšak podle stupňů věku a předchozí přípravy, směřující vždy výše. Neboť učebné předměty nebudou podle zákonů této přirozené metody odtrhovány, nýbrž budou podávány vždy všechny najednou²⁾, právě tak jako strom roste vždy celý, ve všech svých částech, stejně letos jako napřesrok, a dokud bude žít, i po stu letech.

Úkoly školské práce se budou lišiti ne látkou, nýbrž formou.

5. Rozdílnost však bude trojí. Předně, že v prvnějších školách se bude vyučovat všemu všeobecněji a v hrubších obrysech, v následujících všemu speciálněji a podrobněji, právě tak jako strom se rozšiřuje každý nový rok ve více kořenů a větví, více sílí a vydává více ovoce.

Rozdílnost škol podle formy cvičení.

6. Za druhé, v první škole mateřské se budou cvičit hlavně vnější smysly, aby si zvykaly náležitě zacházet s příslušnými předměty a rozeznávat je³⁾. Ve škole s vyučovacím jazykem mateřským budou cvičeny smysly vnitřní, obrazotvornost a

1. Vzhledem k způsobu učení.

²⁾ Jak si to Komenský představoval, zřejmě z *Informatoria školy mateřské*.

2. Vzhledem k obsahu učení paměť³⁾ se svými výkonnými orgány, rukou a jazykem, a to čtením, psaním, kreslením, zpěvem, počítáním, měřením, vážením, učením různým věcem nazpaměť atd. Na gymnasiu bude pěstováno porozumění a soudnost o všech věcech, jatých smysly, a to pomocí dialektiky, gramatiky, rétoriky, a jiných věcných umění a věd, jimž bude vyučováno na základě *du* a *dióti*⁴⁾. Akademie⁵⁾ konečně budou pěstovat hlavně to, co patří v obor vůle, totiž vědecké obory, jež učí zachovávat harmonii (a věci porušené znova uvádět v harmonii): harmonii ducha theologie, harmonii rozumu filosofie, harmonii životních úkonů tělesných lékařství a vnějších skutků právní věda.

Důvod tohoto postupu.

7. A to je pravá metoda, která vzdělávat mysl s prospěchem; nejdříve mají být předváděny samy věci smyslům vnějším, které vnímají bezprostředně. Potom se smysly vnitřní, popudem uvedené v činnost, mají učit zase vyjadřovat obrazy věcí, vtisknuté v ně oním vnějším vnímáním, a to jednak uvnitř rozpomínáním, jednak zevnitř rukou a jazykem. A teprve až toto vše bude již připraveno, ať nastoupí svůj úkol mysl a bedlivým pozorováním ať všecko srovnává mezi sebou a rozvažuje, aby dokonale poznala poměry všeho; to přivede k pravému porozumění věci a k soudnosti o nich. Konečně vůle (která je středem člověka a řídí všecko jeho konání) ať si zvyká ujmát se zákonitě svého panství nade vším. Chtít však vzdělávat vůli před poznáním věcí (právě tak jako chtít vzdělávat rozum dříve než představivost a představivost dříve než smysly) je marná práce. A přece to činí ti, kdo dříve, než chlapci poznají věci skutečné a smyslům přístupné, učí je logice, poesii, rétorice a ethice, právě tak jako kdyby někdo chtěl učit tanci dvouleté dítě, které se stěží pokouší s třesoucímá nohama o krůčky. My chceme všude jít za přírodou jako za svou vůdkyní, a jako ona vyvíjí své schopnosti jednu po druhé, tak dbáti o vyvíjení schopností duševních.

³⁾ O rozdílu smyslů vnitřních a vnějších viz pozn. 3 ke kap. II. Vždy musíme být pamětlivi, že tehdejší odborné termíny se nekryjí s našimi. Obrazotvornost neznamená prostě naši fantazii, nýbrž vůbec tvoření a spojování představ.

⁴⁾ Na základě toho, že něco je, a proč něco je, to znamená, že se mají učit chápat věci v příčinné souvislosti. Nemůže býtí odtrhováno ovšem jedno od druhého; Komenský míní, co má býtí hlavní m oborem jednotlivých stupňů škol.

⁵⁾ Akademie jsou university. Slovo university připadalo humanistům barbarské, proto zaváděli název akademie. *Vědecké obory*, v latině facultates, obory jednotlivých fakult.

8. Třetí rozdíl bude ten, že nižší školy, mateřská a obecná, budou cvičit veškeru mládež obojího pohlaví; latinská bude cvičit hlavně jinochy, kteří touží po něčem vyšším, než jsou řemesla; akademie pak budou vzdělávat budoucí učitele a vůdce jiných, aby církve, školy a státy měly dosti způsobilých správců.

3. Vzhledem k žactvu.

9. Tyto čtyři druhy škol je možno dobře srovnat se čtyřmi dobami ročními. Škola mateřská je jako příjemné jaro, ozdobené vyrážejícími bylinami a květinami různé vůně. Škola obecná představuje léto, které ukazuje plné klasy s některými dříve dospívajícími plody. Gymnasium se rovná podzimu, který sbírá plné plody polí, zahrad a vinic a ukládá je v sýpkách ducha. Akademie konečně ať je obrazem zimy, která připravuje sebrané plody k rozmanitému užití, aby bylo z čeho žítí v celém ostatním průběhu života.

čtyřvá škola se rovná čtyřem ročním dobám

10. Také by se mohl tento způsob přesné výchovy mládeže přirovnat k sadařství. Šestileté děti, dobře vedené péčí otců a matek, podobají se stromkům pečlivě pěstovaným, dobře zakořeněným a začínajícím ze sebe vyrážet ratolesti. Dvanáctiletí jinošci se podobají stromku již rozložitému a plnému pupenců; u nich není sice ještě dobře vidět, co se v nich kryje, avšak brzo to bude patrné. Mladíci osmnáctiletí, již opatření znalostí jazyků a umění, podobají se stromu v plném květu, který podává zraku příjemnou podívanou, čichu milou vůni a ústům slibuje jisté ovoce. Konečně mladí muži čtyřiašestiletí nebo pětadvacetiletí, úplně vzdělaní akademickými studii, budou se podobati stromu se všech stran pokrytému ovocem, které je již na čase trhat a rozmanitě upotřebit.

a stromům, které rostou čtyřem způsobem.

Avšak musíme to vyložit podrobněji.

KAP. XXVIII.

IDEA ŠKOLY MATEŘSKÉ.

1. Všecky hlavní větve, které má mítí, vyhání STROM ze svého kmene hned v prvních letech, takže později není třeba nic jiného, než aby rostly. Tak tedy všecko, čím chceme člověka opatřit pro potřebu celého života, to všecko mu musí býtí vštěpováno hned v této první škole. Že to je možné,

Nejdříve musí býtí hledány hlavní věci.

Seznam
všeho toho,
co se má
vědět a co
zde musí
býti všete-
pováno.

- pozná každý, kdo probere druhy věcí poznatelných. Naznačíme to krátce, shrnujíc to všecko do dvaceti hlavních bodů¹⁾.
- I. 2. Tak zvaná METAFYSIKA jistě bere počátek již zde; dětem se všecko představuje nejprve ve všeobecném a nepořádaném obryse, když pozorují, že všecko, co vidí, slyší, chutnají a hmatají, je *něco*, ale nerozlišují přesněji, co je to; teprve později to znenáhla rozlišují. Začínají tedy porozumívat oněm výrazům obecným: *něco, nic; je, není; tak, jinak; kde, kdy; podobné, nepodobné* atd., což je vůbec základem metafysiky²⁾.
- II. 3. Ve FYSICE³⁾ možno dítě v tomto prvním šestiletí přivést k tomu, aby vědělo, co je *voda, země, vzduch, oheň, dešť, sníh, mráz, kámen, železo, strom, bylina, pták, ryba, skot* atd. A má poznat pojmenování a užívání údů svého těla, aspoň vnějších⁴⁾. Tomu se snadno učí v tomto věku a to je počátkem přírodního poznání.
- III. 4. Základu OPTIKY se učí chlapec, když začne rozeznávat a jmenovat *světlo, tmou a stín a rozdíly hlavních barev, bílé, černé, červené* atd.
- IV. 5. Počátkem ASTRONOMIE bude, když bude vědět, čemu se říká *nebe, slunce, měsíc, hvězda*, a bude-li si všimnout, že denně vycházejí a zapadají.
- V. 6. Začátky ZEMĚPISU vznikají, když se učí rozumět, co je *hora, údolí, rovina, řeka, vesnice, hrad a město*, jak k čemu dává příležitost to místo, kde jsou vychovávány.
- VI. 7. Základy CHRONOLOGIE se kladou, rozumí-li dítě, čemu se říká *hodina, den, týden a rok*; taktéž čemu *léto, zima* atd. a co znamená *pčera, předevčirem, zítra, pozítří* atd.
- VII. 8. Začátkem DĚJEPISU je, když si dovede vzpomínat a vypravovat, *co se stalo nedávno, kterak si vedl ten neb onen v té neb oně věci*, třeba jen dětinsky.
- VIII. 9. ARITMETIKA zakládá kořeny, rozumí-li dítě, čemu se říká málo a mnoho, dovede-li počítat asi do deseti a když vypočítá, že tři je více než dvě a že jedna přidaná k třem dává čtyři atd.

¹⁾ Podrobněji provedeno v *Informatoriu školy mateřské*.

²⁾ Hlavním oborem metafysiky byly Komenskému nejobecnější pojmy, podle dnešního termínu kategorie; hleděl však sestavit jiné kategorie, než byly Aristotelovy a podobné kategorie známé. Metafysika měla býti počátkem vševědné soustavy Komenského. Proto také zde začíná metafysikou.

³⁾ Fysika měla tehdy širší rozsah než dnes, zahrnujíc také celý přírodopis a mnoho metafysiky.

⁴⁾ Vnitřní údy jsou podle Komenského srdce, žaludek atd.

10. Základy GEOMETRIE budou mít, porozumí-li, čemu říkáme *veliké a malé, dlouhé a krátké, široké a úzké, tlusté a tenké*. Rovněž co jmenujeme *čarou, křížem, kruhem* atd. a uvidí-li, jak se něco měří pídí, loktem, sáhem atd.

11. Také STATIKY základem bude, když uvidí, že věci se váží *vahou*, a když se samy naučí vážit něco v ruce, aby poznaly, zda to *těžké* či *lehké*.

12. Prvních začátků v MECHANICKÝCH pracích nabudou, když se jim dovolí, ba budou-li naváděni k tomu, aby vždy něco podnikali, t. j. aby věci sem tam přenášeli, tak neb onak pořádali, stavěli a bourali, svazovali a rozvazovali atd., jak to hoši v tomto věku rádi činí. Poněvadž to není nic než pokusy přirozeného nadání k vytváření umělých věcí, nejen se jim nesmí bránit, nýbrž máme je i podporovat a rozumně řídit.

13. Také DIALEKTIKA⁵⁾, umění rozumové, prozrazuje se již zde a vyrazí pupence, když dítě, pozorujíc, že se rozmluvy vedou otázkami a odpovědmi, zvyká také samo po něčem se tázat a k otázkám odpovídat. Jenom *musí býti vedeny k tomu, aby se tázaly vhodně, k otázkám aby odpovídaly přímo, mají-li si zvyknout, podržet v mysli dané thema, a ne odbíhat od něho*.

14. Dětská MLUVNICE bude správně vyslovovat jazyk mateřský, t. j. *článkovaně vyslovovat písmena, slabiky a slova*.

15. Počátkem ŘEČNICTVÍ bude napodobování tropů a figur, pokud se vyskytují v domácí mluvě. Zvláště však vhodná *gestikulace* při mluvení *s náležitým přednesem*, přiměřeným jakosti řeči, aby totiž v otázkách pronášeli poslední slabiky vyšším hlasem, v odpovědích nižším a podobně, čemu je učí příroda skoro sama; a v čem by se chybovalo, to se snadno napraví rozumným poučením.

16. Ochutnáváním BÁSNICTVÍ bude, naučí-li se v tomto prvním útlém věku troše veršiček, hlavně mravního obsahu, buď rytmických nebo metrických⁶⁾, podle toho, jak je to v kterém jazyce obvyklé.

17. Začátkem HUDBY bude, *naučí-li se něčemu snažšímu z posvátných žalmů a hymnů*; to bude patřit k dennímu cvičení ve zbožnosti.

18. Prvním začátkem nauky o HOSPODÁŘSTVÍ bude podržet v paměti jména osob, z nichž se skládá rodina: komu se

⁵⁾ Dialektika, umění rozmlouvat, hlavně logika.

⁶⁾ Metrické verše jsou časoměrné, rytmickými verši míní Komenský verše přízvukové, rýmované.

totiž říká *otec, matka, služka, služebník, podruh* atd. Taktéž jména částí domu: *předsíň, kuchyně, ložnice, stáj* atd. a jména domácího nářadí: *stůl, misa, nůž, koště* atd., jakož i k čemu se jich užívá.

XVIII. 19. Jen menší může býti ochutnání POLITIKY⁷⁾, poněvadž rozumnost tohoto útlého věku sotva sahá dále, než je dům; avšak přece je možné, budou-li si všímat, že někteří muži v obci se scházejí do *radnice* a slují *radní*, a některý z nich zvláště se jmenuje *starostou, soudcem, notářem* atd.

XIX. 20. Avšak nejpevnější základy zde musí dostat zvláště nauka o MRAVECH (ethika), chceme-li, aby s mládeží dobře vychovanou byly mravy jaksi srostlé. Na příklad:

a) STRÍDMOST, když budou dbáti míry žaludku a nebudou si při výživě povolovat nic více, než je nutné pro ukojení hladu a žízně.

b) ČISTOTA v jídle, v šatě a také v pěkném udržování loutek a hraček.

c) ÚCTA, povinná k představeným.

d) Vždy čilá a ochotná POSLUŠNOST při rozkazech i zákazech.

e) Svědomitá PRAVDOMLUVNOST ve všech slovech, aby se jim nikdy nedovolovalo lháti a klamati, ať žertem nebo doopravdy (neboť žert při špatné věci se může konečně zvrhnout ve vážnou vinu).

f) SPRAVEDLNOSTI se budou učit, kdož se proti vůli majetníkovi ničeho nedotknou, nic nevezmou, nepodří, neschovají, nikomu v ničem neublíží, nic nebudou závidět atd.

g) Spíše ať jsou vedeny k LÁSCE, aby byly ochotny dáti ze svého, kdykoli je kdo, nouzí doháněn, poprosí, ba aby dávaly i samy od sebe. Neboť to je ta nejkřesťanštější ctnost, především nám doporučená duchem Kristovým; k ní zejména rozohňovat srdce lidská, zvláště při nynějším ledovém chladu stárnoucího⁸⁾ světa, bude na prospěch církve.

h) Také musí býti dětičky navykány PRACÍM a ustavičnému zaměstnání, ať vážnému nebo kratochvilnému, aby neuměly zahálet.

⁷⁾ Termín politika má širší rozsah než dnes. Politikou se míní veškerá správa věcí světských.

⁸⁾ Z těchto slov prozařuje Komenského přesvědčení chiliastické; věří totiž, že se již blíží nová doba, doba tisíciletého kralování Krista na zemi.

i) Ať si zvykají nežvatlat vždy a nevyplesknout, cokoliv jim přijde na jazyk, nýbrž také s rozumem MLČET, když toho věc vyžaduje, totiž když mluví jiní, když je přítomná některá váženější osoba, když jde o něco, co se musí smlčet.

j) Avšak především musí býti vedeny v tomto prvním věku k TRPĚLIVOSTI, které bude potřeba po celý život, aby se daly zkrotit dřive, než vášně propuknou prudčeji a vyženou kořeny, a aby zvykaly dáti se vésti rozumem, ne pudem, hněv spíše na uzdě držet než mu uzdu popouštět atd.

k) ÚSLUŽNOST a čilost posloužit jiným je zvláštní ozdobou mládí, ba celého života. Proto v ní musí býti cvičeny i v tomto prvním šestiletí, aby neopomíjely přiskočit, kdykoli myslí, že mohou v něčem posloužit zájmu někoho jiného.

l) K tomu musí přistoupit UHLAZENOST mravů, aby nečinily nic nezapně ani pošetile, nýbrž všecko se slušnou skromností. K tomu patří způsoby společenského chování, pozdravování, děkování na pozdrav, uctívost při prosbách, potřebují-li něco, a děkování po přijatém dobrodiní se slušnou poklonou, políbením rukou a pod.

21. Konečně v NÁBOŽENSTVÍ a zbožnosti šestileté děti mohou býti dovedeny k tomu, aby znaly zpaměti hlavní věci z katechismu, základy svého křesťanství, a pokud dovoluje jejich věk, aby jim začínaly také rozumět a skutečně je provádět. Musí totiž zvykat, jsouce naplněny pocitem božství, všude vidět Boha přítomného, báti se ho jakožto nejspravedlivějšího mstitele zla, a proto nepáchat nic zlého; a zase naopak milovat jej, ctít, vzývat, velebit jakožto nej-laskavějšího odměnitele dobrých skutků, od něho očekávat milosrdenství v životě i ve smrti, a proto neopomíjet nic dobrého, o čem vidí, že se mu líbí; tak žít jaksi před zrakem Božím a (jak praví Písmo) chodit s Bohem.

22. Tak bude možno říci o křesťanských dítkách, co praví evangelista o samém Kristu, že *prospíval moudrostí a věkem a milostí u Boha i u lidí* (Luk. 2, 52).

23. To tedy budou cíle, to úkoly školy mateřské. Vysvětlivat to podrobněji neb ukázat tabulárním přehledem, co a kolik může býti probráno každý rok, měsíc a den (jako poradíme konat ve škole obecné a ve škole latinské), není zde možno tak jako při školách následujících, a to ze dvou příčin⁹⁾. Předně, že rodiče při svých domácích pracích ne-

⁹⁾ V *Didaktice* tohoto podrobného rozdělení Komenský nepodal ani u školy obecné, ani u školy latinské. Snad to chtěl učinit v *In-formatoriích* pro tyto školy.

Užitek takového vzdělání v dětství.

Proč se zde nemůže předepsat nic podrobnějšího?

mohou zachovávat pořádek tak přesně, jako se děje ve škole veřejné, kde se nekoná nic jiného, nežli že se vzdělává mládež. Za druhé, poněvadž nadání a učlivost se u dětí projevuje příliš nestejně, u jednoho dříve, u druhého později. Některé dvouleté děti již umějí výborně mluvit a jsou ke všemu čilé, jiné se jim sotva vyrovnají, když je jim pět let, takže vůbec vzdělávání prvního útlého věku musí býti ponecháno rozumnosti rodičů.

Mimo dvě
pěkné
pomůcky:
I. Informa-
torium
školy
materské.

23 b. *Ale doě věci prospěšné se tu přece mohou státi: Předně budiž sepsána knížka napomenutí pro rodiče a chůvy, aby dobře znali své úkoly. V ní budiž dopodrobna vypsáno všecko, k čemu má býti vzděláváno dětství, při které příležitosti se má co začínat, kterými způsoby a kterými druhy slov i chování se to má vštěpovat. Příkladem budiž knížka námi sepsaná [pod titulem *Informatorium školy mateřské*¹⁰⁾].*

II. Pomůcku
k probou-
zení smyslů.

24. Druhou pomůckou, která by se hodila pro cvičení této školy mateřské, bude *obrázková knížka*¹¹⁾, která se má dávat znenáhla dětem samým do rukou. Neboť v tomto období musí býti hlavně cvičeny smysly k vnímání věcí, jež se jim naskytují; nejvíce však vyniká mezi všemi zrak; proto učiníme nejlépe, když mu předvedeme všecky hlavní věci z *fysiky, optiky, astronomie, měřictví* atd., třeba v tom pořádku látky, jak jsme právě naznačili. Neboť tam mohou býti namalovány *hory, údolí, strom, pták, ryba, kůň, býk, ovce a člověk* různého věku i různé velikosti. *Rovněž světlo a tma, nebe se sluncem, měsícem, hvězdami, mrakem a hlavní barvy.* Také domácí nářadí a nástroje řemeslníků, *hrnce, mísy, džbány, kladivo, kleště* atd. Dále vyobrazení hodností, na příklad *král s žezlem a korunou, voják se zbraní, sedlák s pluhem, vozká s vozem, poštovní posel na cestě*, a všude nad tím bude napsáno, co jedno každé je: *kůň, býk, pes, strom* atd.

Užitek této
knížky.

25. Tato knížka bude užitečná trojmo: 1. bude utvrzovat představy o věcech, jak jsme již řekli; 2. bude lákat maličké, aby hledali v každé knize, co by je těšilo, a 3. přispěje k tomu, že se děti snáze naučí čísti. Neboť poněvadž nad

¹⁰⁾ V době, kdy bylo dokončeno latinské zpracování *Didaktiky*, a zejména v době, kdy byla *Didaktika* tištěna, bylo *Informatorium* již nejenom hotovo, nýbrž i tištěno.

¹¹⁾ Komenský měl tu na mysli podobnou knížku, jako ji později provedl pod názvem *Orbis pictus, Svět v obrazích*. *Orbis pictus* však již měl určení jiné, přispívá při učení latině; ale to určení, o kterém zde mluví, dal Komenský *Svět v obrazech* jako úkol vedlejší také.

každou věcí bude napsáno příslušné jméno, bude možno odtud začít s učením čtení¹²⁾.

KAP. XXIX.

IDEA ŠKOLY OBECNÉ.

1. ŽE VŠECKA mládež obojího pohlaví má býti posílána do veřejných škol, ukázali jsme v kap. IX. K tomu připoují nyní, že všecka mládež musí býti svěřována nejdříve školám, kde se vyučuje jazykem mateřským. Opak k mínění některých. *Zepper*¹⁾ v I. knize *O správě církevní*, kap. 7, a *Alsted* ve *Scholastice*²⁾, kap. 6, radí *posílat do škol s vyučovacím jazykem mateřským jen dívky a z hochů pouze ty, kteří se jednou věnují řemeslům; hoši však, kteří podle určení rodičů směřují k obsáhlejšímu vzdělání, nemají prý býti posíláni do škol s vyučovacím jazykem mateřským, nýbrž přímo do latinských*. A *Alsted* připouje k tomu: *Ať má jiné mínění, kdo chce; já navrhuji ten způsob a tu cestu, na níž bych rád*

školy obecné
musí býti
dříve nežli
školy
latinské.

¹²⁾ O způsobu, jak si to představuje, promluvil Komenský v předmluvě knihy *Orbis pictus*. Tam také úvodem předložil obrázkovou abecedu, kde k jednotlivým obrázkům položil obrázky živočichů, které vydávají podobný zvuk, jaký má dotyčná hláska. Komenský si představoval, že se tímto způsobem může žákům ušetřit obtížné slabikování, kterého v nynějších školách není. Více o tom a obrázek této abecedy Komenského je v knize *Kubálek-Hendrich-Šimek, Naše slabikáře*, I, Praha 1929. V *Orbisu* jsou nad obrázkem jen jména souborná, na příklad *Ptáci, Hostina* atd. Jména jednotlivých věcí jsou pod obrázkem, v textu, s připojením čísla.

¹⁾ *Vilém Zepper*, kazatel v Herbornu, vydal r. 1595 knihu *De politia ecclesiastica (O správě církevní, čili forma a způsob, jak spravovati a vésti království Kristovo, jímž jest církev zde na zemi)*. Tam v kapitole šesté, jednající o školách obecných, doporučuje, aby ve městech nebyly zřizovány pro hochy školy obecné, jsou-li tam školy latinské, nýbrž aby hoši byli posíláni přímo do škol latinských, kde se mají ovšem také učit čísti a psáti jazykem mateřským. Jinak si přeje také *Zepper* vzdělání pro všechny.

²⁾ Ve své veliké encyklopedii (*Encyclopaedia septem tomis distincta*, 1630) má *Alsted* vedle nauky o výchově také nauku o školství, které dává jméno *scholastika*. Tato nauka je podána v XXIV. knize celé encyklopedie; kapitola šestá, kterou cituje Komenský, jedná o školách obecných. Podobně jako *Zepper* doporučuje *Alsted*, aby do škol obecných byly posílány jen dívky a ta mládež, která nemá přijíti do vyšších škol. Mládež určená k vyššímu vzdělání má býti posílána hned do školy latinské. Komenský hájí proti *Zepperovi* a *Alstedovi* společný základ všeho školního vzdělání a školu jednotnou.

viděl ty, jimž přeji nejlepšího vzdělání. Avšak naše důvody didaktické nás nutí býti odchylného mínění.

- poněvadž 1. 2. Totiž: Za prvé, my máme na mysli všeobecné vzdělání všech, kdo se narodili lidmi, ke všemu lidskému. Musí tedy býti vedeni pospolu jednou cestou, kam až mohou býti vedeni pospolu, aby se navzájem všichni povzbuzovali, podněcovali a bystřili. Za druhé, chceme, aby všichni byli vzděláni ke všem ctnostem, také ke skromnosti, svornosti a vzájemné úslužnosti. Nesmějí tedy býti od sebe odtrhováni tak brzo a nesmí býti některým podávána příležitost, aby se sobě líbili nad jiné a aby pohrdali jinými vedle sebe. Za třetí, chtějí určovat kolem šestého roku věku, ke kterému povolání se kdo hodí, zda pro vědy či pro řemeslo, je, myslím, jakási ukvapenost; neboť v tom věku se nejeví ještě dostatečně ani duševní schopnosti, ani osobní náklonnosti; to obojí se ukáže lépe teprve později; tak jako v zahradě nepoznáš už při útlých bylinkách, které mají býti vyplety a které nechány, nýbrž teprve až vzrostou. A nerodí se pouze děti boháčů, šlechticů a úředníků k podobným hodnostem, aby pouze jim byla otevřena latinská škola a ostatní byli odmítáni jakoby beznadějní. *Vítr věje, kam chce*³⁾, a nezačíná vátí vždy v určitý čas.
4. 3. Čtvrtým důvodem nám jest, že se naše všeobecná metoda nežene pouze za onou jedinou, od všech tak nezřízeně milovanou nymfou, totiž za latinou, nýbrž že hledá cesty pro stejné vzdělání mateřských jazyků všech národů (aby každý duch vždy víc a více chválil Pána); tento úmysl nesmí býti mařen takovým libovolným přeskakováním celé mateřštiny.
5. 4. Za páté, chtějí učit někoho cizímu jazyku dříve, než ovládá jazyk domácí, je právě tak, jako bys chtěl učit syna jezdit na koni dříve, než umí chodit. Lépe je postupovat odděleně, jak jsme ukázali v kap. XVI, zás. 4. Jako tedy Cicero pravil⁴⁾, že nemůže naučit *řečnit* toho, kdo neumí *mluvit*, tak naše metoda vyznává, že neumí naučit latinsky toho, kdo neumí mluvit jazykem domácím, poněvadž ustanovila, aby jazyk domácí byl vůdcem na cestě k latinskému.
6. 5. Konečně, poněvadž hledáme vzdělání *věcné*, mohou děti býti vedeny právě tak snadno po vnějším okruhu věcí pomocí knih, sepsaných jazykem mateřským, obsahujících názvosloví

³⁾ Narážka na evangelium Janovo, 3, 8.

⁴⁾ O řečníku, III, 10, 38.

věcí⁵⁾. Stane-li se to, naučí se latině tím snáze, přizpůsobující pouze k věcem již známým nová pojmenování a připojující pěkným stupňováním k poznání, nabytému skrze *ὄρα*, úvahu konanou skrze *διότι*⁶⁾.

6. Trvajíc tedy při svém předpokladu o čtyřdílné škole určujeme školu obecnou takto: *Účelem a cílem školy obecné bude, aby se ošeka mládež mezi šestým a dvanáctým (nebo třináctým) rokem věku naučila tomu, co potřebuje po celý život. Totiž*

Účel a cíl škol s vyučovacím jazykem mateřským.

- a) *hbitě čísti ošeko v jazyce mateřském, tištěné i psané;*
b) *psátí nejdříve čitelně, pak rychle a konečně správně podle pravidel mluvnice jazyka mateřského;* bude třeba podávat jim ta pravidla co nejsrozumitelněji a podle nich zařizovat cvičení;
c) *počítat písemně i počítadlem podle potřeby;*
d) *měřit správně jakýmkoli způsobem délky, šířky, vzdálenosti atd.;*
e) *zpívat ošeky obvyklé nápěvy, a schopnější žáci také počátky figurální hudby;*
f) *učit se nazpaměť většinou žalmů a svatých písní, kterých se užívá v církvi každého místa, aby všichni, vyživeni jsouce chválou Boží, uměli [jak praví apoštol⁷⁾] učit a napomínat sebe vespolek žalmy, zpěvy a duchovními písněmi, zpívající s milostí v srdci svém Pánu;*
g) *ať znají dokonale mimo katechismus vypravování a hlavní výroky celého Písma svatého tak, aby je mohli říkat z paměti;*
h) *nauku o mravech, shrnutou v pravidla a objasněnou příklady podle chápavosti věku, ať znají, ji rozumějí a začínají ji provádět skutkem;*
i) *ať zvědí o stavu hospodářském a občanském tolik, kolik by stačilo k porozumění toho, co vidí denně se dítí doma i v obci;*
j) *mají znáti hlavní rysy historie, jak byl svět stvořen, zkažen, obnoven a až dosud řízen božskou moudrostí;*

⁵⁾ Do vnitř věcí, k filosofickému (vědeckému) pochopení budou přivedeny jazykem vědeckým, latinou.

⁶⁾ První řecké slůvko znamená spojku *že*, druhé *poněvadž*; k poznání, *že* něco je, mají žáci nabyti poznání, *proč* to tak je. V obecné škole mají žáci poznat faktický stav, ve škole latinské má jim s latinou a pomocí latiny býti přidáno, abychom tak řekli, poznání vědecké.

⁷⁾ Kol. 3, 16.

k) z popisu světa ať se učí hlavním věcem, o klenbě nebeské, o kulatosti země visící uprostřed⁸⁾, o oceánech, jak vše obtéká, jak moře a řeky se rozličně zatáčeji, o větších částech světa a hlavních královstvích evropských, zvláště však ať poznávají města, hory, řeky a všeliké jiné pamětihodnosti své vlasti;

N. B. 1) konečně ať poznají hlavní věci o řemeslech, všecko zcela obecně, buď jen za tím účelem, aby neukazovali hrubou neznalost toho, co se děje v životě lidském, nebo také aby se později snáze ukázalo, k čemu každého pudí přirozená náklonnost.

Proč jsou zde stanoveny cíle tak široké.

7. A bude-li v této škole obecné náležitě probráno to všechno, nic nebude nikde připadat mladíkům tak úplně novým, že by to nebyli již zde ochutnali, ať už půjdou na školu latinskou, nebo se rozejdou po hospodářstvích, obchodech a řemeslech; neboť všecko to, čím se kdo bude později ve svém oboru obírat, nebo co bude slyšet ve svatých kázáních a jině, anebo čísti v jakýchkoli knihách, to bude jen buď hojnější objasnění nebo podrobnější rozvedení věcí již dříve poznanych a oni ze zkušenosti zjistí, že dovedou správněji rozumět, konat a posuzovat to všechno.

8. Prostředky k dosažení tohoto cíle buďtež tyto:

Prostředky vhodné do-
vedí k těmto
cílům:

I. Třídy.

II. Knihy.

N. B.

Táž látka
knih pro
jednotlivé
třídy, jenom
formou se
budou lišit,

a) *Žactvo školy obecné, které musí býti podrženo v této práci po šest let, budiž rozděleno na šest tříd [pokud možno oddělených i místem, aby si děti vespolek nepřekážely⁹⁾].*

b) *Pro každou třídu zvlášť buďtež určeny její vlastní knížky, které by vyčerpávaly všecko učivo dotyčné třídy (pokud se týká učebné látky, mravouky i zbožnosti), aby dokud budou děti vedeny mezi těmito mezníky, nebylo třeba žádných jiných knih, nýbrž aby stanovenými knihami byly dovedeny neklamně k cíli. Neboť bude nutno, aby ty knížky vyčerpávaly i celý jazyk mateřský, totiž všechny názvy věcí, jež dovedou děti chápat podle svého věku, i hlavní a nejuzívanější způsoby mluvení.*

9. *Tedy podle počtu tříd bude těch knížek šest a budou se od sebe lišit ne tak obsahem, jako formou. Neboť všechny budou pojednávat o všem, avšak každá dřívější bude po-*

⁸⁾ Komenský vzhledem k bibli nechtěl uznat nové učení, že země se pohybuje kolem slunce, nýbrž trval na učení starším, že země je středem vesmíru, na učení zeměstředním.

⁹⁾ Praxe byla tenkrát ještě tak odlišná, že Komenský žádá pro jednotlivé třídy oddělené místnosti «pokud možno». Bez oddělených místností by ovšem bylo těžko provádět společné vyučování třídy tak, jak je Komenský výše vylíčil. (Kap. XIX.)

dávat věci všeobecnější, známější a snadnější, kdežto knížka pozdější povede rozum k věcem zvláštnějším, neznámějším a nesnadnějším, anebo podá nějaký nový způsob, jak hledět na tytéž věci, což připraví mysl nově potěšení. To se brzo ukáže.

10. *Neboť nutno dbáti toho, aby zde bylo všecko přiměřeno dětskému duchu, jenž svou přirozeností se kloní k tomu, co je příjemné, veselé a hravé, avšak celkem se hrozí všeho, co je vážné a přísné. Aby se tedy děti mohly učit vážným věcem, které jim mají jednou vážně prospívat, a to učit se snadno a příjemně, musíme všade spojovat příjemné s užitečným, aby se tak dala mysl vésti jako nějakým lákadlem a dovésti tam, kam chceme.*

11. Tyto knížky buďtež také opatřeny takovými nadpisy, které by vábily mládež a zároveň pěkně vyjadřovaly celý obsah. Takové, doufám, budou nadpisy vzaté z druhů zahrad, nejpříjemnějšího to majetku. Škola bývá přirovnávána k zahradě; proč by se tedy knížka pro první třídu nemohla jmenovat *záhonem fialkovým*, pro druhou *záhonem růžovým*, pro třetí *sadem atd.*¹⁰⁾?

12. Avšak o těchto knihách, jejich látce a formě podrobněji jinde¹¹⁾. Přidávám toto: *Ponevadž jsou psány v jazyce*

¹⁰⁾ Tyto učebnice s těmito názvy Komenský také psal, ale nic se nám z nich nezachovalo. Piše o tom v amsterodamském vydání svých spisů didaktických (I, str. 249): «Napsal jsem také pro jednotlivé třídy školy obecné stejný počet knížek, ale nikdy nevydal; to proto, že jsem neměl času na jejich pilování, když se nenaskytla příležitost k obnově škol ve vlasti a když jiní naléhali na práce určené pro školy latinské. Připojím tedy zde pouze tituly: 1. *Fialkový záhon* mládeže křesťanské, obsahující nejvonnější kvítky vzdělání školského. 2. *Růžový záhon* křesťanské mládeže, obsahující svazky vonných květů pěkně pokračujícího vzdělání; pro druhý školní rok. 3. *Sad vzdělání a moudrosti* školské mládeže, v němž půvabně se staví před oči hochů, cokoli krásného obsahuje nebe i země a co je nutno vědět a věřit. 4. *Labyrinth moudrosti* školské mládeže, v němž ve formě hádanek se předkládají k broušení vtípu a podpoře paměti přeužitečné problémy, vzaté ze svatých knih i odjinud. 5. *Duševní balsamiště* křesťanské mládeže. V něm se ukazuje blahodárný způsob užívání rozmanitých lidských věd a umění, ba všeho, co člověku v tomto životě připadá vidět neb konat. Připraveno k úrovni mládeže pátého školního roku. 6. *Ráj duše* křesťanské mládeže, obsahující jádro celého svatého Pisma, písně a modlitby, aby se křesťanství v mysl mládeže posílilo.» — Názvy těchto knížek, česky chystaných, zachoval nám Komenský jen latinsky, takže zde jsou podány v překladu.

¹¹⁾ Komenský mínil psáti *Informatoria* pro tři stupně školské, nejen pro školu mateřskou. Odkaz zde je rozumět patrně na chystané

a všecko
v nich
přiměřené
schopnostem
útlého věku.

Buďtež
opatřeny
pěknými
nadpisy jako
lákadlem.

Odborné
názvy musí
býti vyjadře-
ny jazykem
mateřským.
Proč?

matěském, také odborné názvy musí býti vyjádřeny jazykem matěským a nesmí se užívat latinských ani řeckých jmen. Důvod: Za prvé se chceme postarat o mládež, aby chápala všecko bez průtahu. Avšak cizí slova se jim musí dříve vysvětlit, než jim porozumějí; ale ani když jsou vysvětlena, nerozumějí jim, nýbrž pouze věří, že znamenají to, co znamenají, a těžko si je pamatují. Kdežto v jazycích domácích není třeba vysvětlovat nic jiného než věc označenou slovem, a tudíž jim porozumějí brzo a vtisknou si je v paměť. Přejeme si tedy, aby při tomto prvním vyučování nebylo žádného zdržování ani trápení, aby všecko šlo hladce. Za druhé si přejeme, aby byly vzdělány jazyky matěské; ne jako to činí Francouzi, podržující pojmenování řecká a latinská, ač lid jim nerozumí [proto je kárá Stevin¹²⁾], nýbrž tak, že vyjádříme všecko slovy všeobecně srozumitelnými. To doporučoval týž Stevin svým nizozemským krajanům (Geografie, kn. 1) a provedl to krásně ve své Matematice.

Troji námitka.

13. Může se sice namítnout a také se namítává, že všechny jazyky nejsou tak bohaté slovy, aby mohly stejně případně vyjádřit, co je pověděno řecky a latinsky. Dále, i když vyjádřily, že přece vzdělanci, jsouce zvyklí svým termínům, neustoupí od nich. A konečně že je lépe, aby děti, které mají býti zasvěcovány v latinu, zvykaly hned zde jazyku vzdělanců, nemají-li se později znova učit odborným termínům.

Odp. k 1. námitce.

14. K tomu však odpovídám: Není vinou jazyků, nýbrž lidí, ukazuje-li se některý jazyk temným, kusým a nedokonalým k vyjádření potřebných věcí. Právě tak musili Římané i Řekové dříve tvořit slova, než se ujala; a slova ta se zdála nejprve drsná, nejasná, takže sami pochybovali, možno-li je zjemnit; a přece když se ujala, nic není nad ně případnějšího, jak to platí o slovech *ens, essentia, substantia, accidens, qualitas, quidditas*¹³⁾ atd. Nebude tedy žádnému jazyku chybět nic, jen když bude u lidí dosti píle.

K 2. námitce.

15. Co se týká druhé námitky, vzdělanci ať si ovšem podrží svoje; my se nyní chceme postarat o lidi prosté, jak by se mohli dostat k tomu, aby rozuměli i svobodným uměním

Informatorium školy obecné, které však Komenský již nenapsal, když padla naděje na obnovu škol ve vlasti.

¹²⁾ Simon Stevin byl výborný matematik († 1633).

¹³⁾ Tato slova nejsou z klasické latiny, nýbrž utvořila se později pro potřebu filosofie. Humanisté je zase hleděli vymýtit. *Ens* znamená to, co existuje, *essentia* je jsoucno, *substantia* podstata, *accidens* je nahodilý, nepodstatný znak, *qualitas* je jakost, *quidditas* je bytnost.

a vědám; to jest nemáme k nim mluvit cizími ústy a cizozemským jazykem.

16. A konečně kteří hoši se budou později učit jazykům, pocítí z toho pramálo škody, že znají odborné termíny v matěském jazyce, právě tak jako z toho, že Boha Otce vzývali dříve svým jazykem než latinským.

K 3. námitce.

17. Třetím požadavkem bude *snadná metoda, jak podávat tyto knihy mládeži*. Tu shrneme v tyto poznámky:

III. Třetím požadavkem je dobrá metoda. Pro ni čtyři pravidla.

a) *Verejnému vyučování buďte věnovány denně pouze čtyři hodiny: dvě dopoledne, zrovna tolik odpoledne*. Ostatní bude možno užitečně vynaložit na domácí práce (zvláště u chudších) nebo na jakékoli zotavení.

b) *Ranní hodiny buďte věnovány vzdělávání rozumu a paměti, odpolední coiku ruky a hlasu*.

c) *V ranních hodinách tedy učitel přečte a znova zase přečte úkol té hodiny, všichni budou poslouchat, a učitel vyloží co nejsrozumitelněji, bude-li něco potřebovat výklad, tak aby to musili pochopit. Potom je bude volat po řadě, aby sami čtli, a zatím co jeden bude čísti jasně a zřetelně, ostatní se budou dívat do svých knížek a potichu čísti s ním. Bude-li se to díti půl hodiny neb i déle, nadanější se budou pokoušet odříkávat totéž bez čtení, a konečně i méně nadaní. Neboť ty úkoly budou kratičké, přiměřené době jedné hodiny a chápavosti dětské mysli*.

d) *To učení se upevní ještě více v hodinách odpoledních, v kterých nemá býti probíráno nic nového, nýbrž pouze opakováno totéž, a to jednak opisováním týchž knížek tištěných, jednak závoděním, kdo si nad jiné rychleji zapamatoval, co bylo předtím probíráno, kdo to dovede opakovat nebo jistěji a pěkněji napíše, zazpívá, spočte atd.*

18. *Abý všichni hoši co nejčistěji opisovali vlastní rukou své tištěné knížky, neradíme nadarmo*. Neboť tím si za prvé vtisknou všechno správněji v paměť, když se budou obírat delší čas touže látkou. Za druhé nabudou tímto denním psacím cvičením obratnosti v krasopise, rychlopise a pravopise, která je velice potřebná pro další učení a pro praktický život. Za třetí rodičům dítek to bude nejpatrnějším důkazem, že se ve škole koná to, co se tam má konat, a budou si moci snáze udělat úsudek o jejich prospěchu, jak šťastně předstihují sebe samy.

Proč se doporučuje, aby žáci sami opisovali učebnice.

19. Všecky podrobnosti si ponecháváme na jinou dobu. Zatím připomínáme pouze toto: Mají-li se někteří hoši učit

Rada, která
v to vplétati
studium
cizích
jazyků.

jazykům sousedních národů, ať se to děje zde, kolem desátého, jedenáctého a dvanáctého roku věku, totiž mezi školou obecnou a latinskou. To lze provést nejpohodlněji tak, když budou poslání tam, kde je obcovací řečí ne jejich mateřská, nýbrž ta, které se mají učit, a když obecněškolské učebničky [jim už známé, pokud se týká látky¹⁴⁾] budou zase číst, opisovat a jim se učit v tomto novém jazyku, takže cvičeními odtud vzatými nabudou v něm zběhlosti slovem i písmem.

KAP. XXX.

NÁSTIN ŠKOLY LATINSKÉ.

Jejím cílem
jsou čtyři
jazyky a
celá encyklo-
pedie umění.

1. PRO tuto školu stanovíme ten cíl, aby spolu se čtyřmi jazyky¹⁾ byla probrána úplně celá encyklopedie umění. To jest aby z jinochů, kteří náležitě projdou tyto třídy, byli

a) *gramatikové*, kteří dovedou všechny jazykové vztahy vyjadřovat jazykem latinským a mateřským dokonale, řecky pak a hebrejsky podle potřeby;

b) *dialektikové*, umějící dobře definovat, třídit, dokazovat a důvody vyvracet;

c) *rétorikové* neboli řečníci, schopní uhlazeně mluvit o kterékoli dané látce;

d) *aritmikové* a

e) *geometrii*, jednak pro různé potřeby života, jednak že tyto vědomosti zvláště probouzejí a zbystrují schopnost k jiným věcem;

f) praktičtí i theoretičtí *hudebníci*;

g) *astronomové*, zběhlí aspoň v základních věcech, totiž v nauce sférické²⁾ a vypočítávání kalendáře³⁾, poněvadž jinak je slepá fyzika, zeměpis a z velké části též dějepis.

2. A to bude oněch velebených *sedm svobodných umění*, jejichž znalost dělá podle obecného mínění *mistra*⁴⁾ filosofie. Aby však naši žáci postoupili výše, musí z nich býti mimo to

¹⁴⁾ Komenský si přál, aby tyto knížky byly uniformní. Děti české by tedy našly v německých krajích tytéž knížky, jaké znaly z domova, jenže ve znění německém.

¹⁾ Míněn jazyk mateřský, latinský, řecký a hebrejský.

²⁾ V nauce o pohybu těles nebeských; Komenský totiž trval ještě na systému Ptolemaiově, že země tkví uprostřed a kolem ní se pohybují tělesa nebeská.

³⁾ Vypočítávání pohyblivých svátků v roce, jako jsou velikonoce.

⁴⁾ Titul *mistra* znamená totéž jako titul doktora. Titul *mistr* je starší; srovnej mistr Jan Hus. Mistr filosofie je totéž jako mistr

h) *fysikové*, kteří by znali složení světa, moc živlů, rozdíl živočichů, síly rostlin a kovů, stavbu těla lidského atd., jednak všeobecně, jak jsou ty věci o sobě, jednak i v praktickém využití všeho stvoření pro potřebu našeho života; to zároveň vyčerpá část lékařství, polního hospodářství a ostatních umění mechanických;

i) *zeměpisce*, kteří budou mít v hlavě obraz celého světa, moře s ostrovy, řeky, říše národů atd.;

j) *chronologové*, kteří budou znáti běh století od počátku času podle jednotlivých období;

k) *dějepisce*, kteří dovedou z hlavní části vypočíst paměti-hodnější změny lidského pokolení, předních říší a církve, jakož i různé obyčeje, příhody atd. národů i lidí;

l) *ethikové*, kteří umějí přesně rozeznávat druhy a rozdíl ctností i nepravostí, nepravostem unikát, ctností se přidržovat, a to zrovna tak v obecných pojmech, jako ve speciálním použití, pokud jde o život hospodářský, politický, církevní atd.;

m) konečně si přejeme, aby z nich byli THEOLOGOVÉ, kteří by nejen znali základy své víry, nýbrž dovedli je také hájit z Písem.

3. Když mladíci ukončí běh všech studií těchto šesti let, přejeme si, aby se stali v tomto všem ne-li dokonalými (neboť dokonalost nepřipouští hned jejich mladický věk, poněvadž je třeba delší zkušenosti k upevnění theorie praxí, ani není možno vyčerpát v jediném šestiletí oceán vzdělání), tedy aspoň aby měli pevné základy nějakého dokonalého budoucího vzdělání.

4. Pro utříděné šestileté vzdělávání bude třeba oddělených šesti tříd, jejichž pojmenování, počínajíc od nejnižší, mohla by býti tato⁵⁾:

I. GRAMATIKA.

II. FYSIKA.

III. MATEMATIKA.

svobodných umění; titulu toho se mohlo dosíci po absolvování fakulty artistické (fakulty umění, původně sedmera umění), později zvané filosofické.

⁵⁾ Názvy tyto se řídí hlavním předmětem na třídu připadajícím, jak níže rozvedeno. Měl-li by býti udržen Komenského princip koncentrační, musely by se ve všech třídách udržovat všechny obory učebné. Ale převaha jednotlivých oborů by nastala podle praxe Komenského již na škole obecné, jak svědčí názvy učebnic uvedené při minulé kapitole v poznámce 10.

Cestou
k těmto
šest tříd.

IV. ETHIKA.
V. DIALEKTIKA.
VI. RÉTORIKA.

Proč následuje po gramatice bezprostředně rétorika a dialektika?

5. Proti tomu, že předesíláme gramatiku jako klíčnici, nebude snad nikdo nic namítat; avšak to by se mohlo zdáti divné těm, kteří se drží zvyku jako zákona, že klademe dialektiku a rétoriku tak daleko za reální vědy⁶⁾. Avšak tak tomu má býti! Neboť jsme již dokázali, že mají býti podávány dříve věci nežli způsob věci, totiž látka dříve než forma, a že k dosažení pevného a rychlého prospěchu se hodí jediné tato metoda, abychom se naučili dříve poznávat věci, než máme o nich bystře soudit nebo květnatě mluvit. Neboť jinak, třeba bys měl pohotově všechny způsoby logiky a výmluvnosti, přece neznáš-li věci, které máš zkoumat nebo dokazovat, co budeš zkoumat a dokazovat? Jako nemůže rodit panna neobtěžkaná, tak nemůže rozumně mluvit o věcech ten, kdo není dříve opatřen znalostí věcí. Věci samy o sobě jsou to, co jsou, i kdyby se jimi neobíral ani rozum, ani řeč; rozum a řeč mají za předmět jen věci a na nich závisí; bez věcí buď mizejí nebo se stávají pouhým zvukem beze smyslu, což je pošetilé nebo směšné počínání. Ježto se tedy uvažování a řeč zakládá na věcech, nutnost sama žádá, aby byl předeslán základ.

Proč jde nauka o mravech za naukou o přírodě.

6. Ze však nauka o přírodě má býti předesílána nauce o mravech, ačkoli u mnohých je tomu naopak, dovodili učení mužové důkazy. Lipsius ve své Fysiologii⁷⁾, kn. I, kap. 1, píše takto: *Nám by se líbilo mínění vynikajících spisovatelů a souhlasil bych a hlasoval bych, aby se vyučovalo na prvním místě fysice. Potěšení je z této části [filosofie⁸⁾] větší, dovede lákat a poutat; také je větší její důstojnost a lesk k vyvolání podivu; konečně je přípravou a vzděláním ducha, aby mohl s prospěchem poslouchat ethiku.*

Proč není matematika podle příkladu starých před fysikou?

7. O třídě matematické by mohla býti pochybnost, má-li jíti za třídou fysickou či před ní. Staří ovšem počínali pozorování věcí studiem matematiky; proto také jim dali

⁶⁾ Komenský tu vysvětluje, proč mění starý postup sedmera umění, v němž napřed šlo trivium, totiž gramatika, dialektika, rétorika.

⁷⁾ Ve spise *Tři knihy fysiologie stoické*, kniha I, rozprava 1.

⁸⁾ Lipsius stejně jako Komenský užívá slova filosofie v širším významu, než je obvyklé dnes, rozuměje jí znalost věcí lidských a božských.

jméno »učení« [μαθηματικά⁹⁾] a Platon nedovolil, aby někdo ἀγεωμέτρητος¹⁰⁾ vkročil do jeho akademie. Příčina toho je nasnadě: ony vědy, poněvadž se obírají čísly a kolikostí, spočívají více na smyslu, a proto jsou snazší a spolehlivější, shromazďují a upevňují představivost a konečně ji připravují a podněcují k jiným oborům, které jsou ještě vzdálenější od smyslu.

8. To je zajisté pravda, avšak my jsme tu musili vzíti v úvahu něco jiného. Totiž za prvé jsme radili, aby už ve škole obecné byly cvičeny smysly a duch aby byl probouzen smyslovými věcmi, a tudíž také horlivým pěstováním počtářství; naši žáci nebudou tedy již naprosto ἀγεωμέτρητοι. Za druhé naše metoda kráčí vždy postupně. Dříve tedy, než se přijde k vyššímu bádání o kvantitách, bude záhodno vsunout nauku konkrétní, o tělesech, aby byla stupněm k jemnějšímu pochopení oněch abstrakt. Za třetí, my připojujeme k úloze matematické třídy hodně z oboru lidské práce, co není možno poznat snadno a pravdivě bez vědění o přírodě; proto je klademe napřed. Avšak jestliže přesto důvody jiných nebo sama praxe dokáže něco jiného, nechceme se tomu vzpírat. Nyní to stanovíme tak, jak toho vyžadují naše důvody.

9. Když se nabude takto [pomocí *Předsíně* a *Brány*¹¹⁾, jimž přidělujeme první třídu] prostřední znalosti latinského jazyka, radíme předložit žákům nejvšeobecnější vědu, které se říká první filosofie, obecně však *metafysika* [ač podle našeho soudu by se správněji nazývala *profysika* nebo *hypofysika*, nauka předpřírodní nebo podpřírodní¹²⁾]. Neboť ta má

Fysiku musí předcházeti metafysika; ale jak?

⁹⁾ Slovo *mathéma* je slovo řecké, pochází od slovesa *manthano*, učím se. Znamená tedy učení; Komenský soudí, že tohoto jména se dostalo matematice pro vážnost, jako by matematika byla učením povzneseným nad ostatní.

¹⁰⁾ Platon prý dal nad vchod své školy nadepsat, aby nevcházel do ní nikdo, kdo není znalý geometrie. Komenský chce mítí též název nad vchodem druhé třídy vševedné školy.

¹¹⁾ O nich výše, kap. XXII, § 20 a 21.

¹²⁾ Slovo *metafysika* má své jméno odtud, že v pořadí spisů Aristotelových byly spisy o základních problémech za spisy fysickými, a proto se těm spisům začalo říkat slovem, které vlastně znamená »to, co je za fysickými, za fysikou«. Ale na tento původ slova se zapomenulo a slovo *metafysika* se začalo brát jako souhrn poučení o tom, co je nad přírodou, co přírodu přesahuje. V tom smyslu bereme ten termín nyní. Komenský míní, že by se měl obor ten nazývat *profysikou* nebo *hypofysikou*, to jest »předfysikou nebo podfysikou«. Komenský považuje totiž *metafysiku* za průpravu k fysice

Odp. 1.

2.

3.

odhalovat první a nejspodnější základy přírody, totiž všechny nutné složky, vlastnosti a rozdíly věcí, vedle nejvšeobecnějších pravidel, definic, zásad, idejí a struktur¹³⁾ všech věcí. Když to poznají (to se stane podle naší metody velmi snadno), mohou potom uvažovat o všem konkrétním tak, že se to bude zdát většinou již předem známým a že nic nebude připadat zcela nové mimo aplikování všeobecného na všechno konkrétní. Tedy bezprostředně od tohoto všeobecného, jemuž by se věnovala doba asi tři měsíců [to půjde zcela snadno, poněvadž to budou takřka pouhé principy, které každá lidská mysl vrozeným světlem sama pozná a přijme¹⁴⁾], ať se přejde k bádání o viditelném světě, aby se umění přírody (ukázané v *profysice*) víc a více objasňovalo nejdříve konkrétními příklady přírody. Toto studium nám dá *třidu fysickou*.

Po třídě fysické jde třída matematická; za ní ethická.

10. Potom se přejde od podstaty věcí k pečlivějšímu pozorování znaků věcí, což jmenujeme třídou *matematickou*.

11. Potom bude žákům *předmětem úvahy sám člověk jakožto pán světa, se skutky své svobodné vůle*, aby se učili pozorovat, co podléhá naší moci a vůli, co ne, a kterak se všechno má spravovat podle zákonů všehomíra atd. *Tomu budou vyučováni ve čtvrtém roce v třídě ethické*. Ale tomu všemu ne již popisně pomocí *δρα*, jako se dalo při počátcích ve škole obecné, nýbrž pomocí *διότι*¹⁵⁾, aby již zvykali míti pozor na příčiny a účinky věcí. Vystříhat se však musíme v těchto čtyřech prvních třídách přiměšovat nějaké sporné otázky, poněvadž to chceme zcela ponechat páté třídě, jak následuje.

N. B.

Třída dialektická.

12. V třídě *dialektické* tedy, když budou předeslána a rozmístěna co nejstručnější pravidla o usuzování¹⁶⁾, mají býti probírány látky z fysiky, matematiky a ethiky, a všechno

a za její základ. Komenskému byla metafysika naukou o nejširších pojmech, kategoriích a o základních vztazích. Konečné zpracování metafysiky Komenského obsahuje jeho *Brána věcí*, posmrtně vydaná.

¹³⁾ Komenský učil, že všechny věci, pojmy a slova vznikly z částí jednodušších a že se způsob tohoto spojení, struktura, dá vyjádřit také číselně. Proto rozeznává na příklad dvojíslova, dvojpojmy, dvojvěci a pod. O tom jedná jeho *Trojumění obecné*.

¹⁴⁾ V té věci se Komenský mylil, když považoval věci nejjednodušší za nejnadanější. Jsou nejabstraktnější, a tedy přístupné až vyspělejšímu rozumu. Omyl jeho je zřejmý, když srovnáme předmluvu *Brány věcí*, kde mluví o snadnosti metafysiky, s textem *Brány samé*.

¹⁵⁾ Srovnej poznámku 5 ke kapitole XXIX.

¹⁶⁾ Pravidla formální logiky o důsledcích, sylogismech a úsudcích složených.

důležitější, co bývá mezi učenci předmětem sporu, má býti přetřásáno teprve zde. Potom budiž učeno o tom, *kteřý je původ sporu, který jeho stav, který klad a protiklad, kterými důvody pravdivými nebo pravděpodobnými se hájí to neb ono. Potom budiž odhalena mylnost jednoho z torzení a podnět omylu i klamavost důvodů, síla důvodů pro pravdivé torzení atd., anebo naopak vyrovnání, má-li jedno i druhé torzení něco pravdy*. Tak se dosáhne jednou a touže prací jednak příjemného opakování toho, co bylo dříve probráno, jednak velmi užitečného osvětlení toho, čemu nebylo dříve porozuměno, a žáci se tak lehce naučí ustavičnými příklady, t. j. krátkou a účinnou cestou, *samu umění vyzovovat závěry, vyhledávat představy neznámé, objasňovat temné, rozlišovat dvojaké, omezovat všeobecné, hájit pravdu zbrání samé pravdy, vyvracet klamy a konečně pořádat zmatené*.

13. Poslední třídou bude *rétorika, v níž má býti prováděna pravá, snadná a příjemná praxe všeho toho, co bylo podáno až dosud*, tak aby se poznalo, že naši žáci se něčemu naučili a že tam nebyli nadarmo. Chceme totiž podle výroku Sokratova *Mluv, abych tě viděl*¹⁷⁾ vzdělat již pro moudrou výmluvnost jazyk těch, jejichž mysl jsme dosud vzdělávali hlavně pro moudrost.

Třída rétorická

14. Když tedy budou zase předeslána nejstručnější a nejjasnější pravidla výmluvnosti, přejde se k cvičením, to jest k napodobování kterýchkoli nejlepších mistrů řečnictví. Nesmí se však lpěti na týchž látkách, nýbrž musí se znova podnikat výlety na všechny role pravdy a rozmanitosti, na nivy lidské ctnosti a do rájů božské moudrosti, *aby o všem tom, co uznávají za pravdivé a dobré, t. j. užitečné, příjemné a počestné, dovedli také pěkně mluvit, a kde je třeba, také to uplatňovat*. K tomu cíli zde již budou míti náradí nikoli chatrné, totiž pěkné poznání věcí všeho druhu a skoro dostačující zásobu slov, obrátů, přísloví, památných výroků, příběhů atd.

15. Avšak o tom podrobněji jinde, bude-li třeba; neboť praxe sama od sebe dá ostatní. Pouze toto chci připojit: *Poněvadž je jisto, že poznání dějepisné je nejkrásnější část vzdělání a takřka oko celého života, přejeme si, aby bylo rozděleno na všechny třídy tohoto šestiletí, tak aby naši žáci nebyli neznalí všech těch pamětihodných činů i výroků celé*

Učení dějepisné má býti rozděleno na všechny třídy.

¹⁷⁾ Erasmus, *Apophthegmata*, III, *Socratica*, 70.

minulosti, které vešly ve známost. Avšak musíme si přát, aby se v tomto učení hospodařilo s takovou opatrností, aby nezvětšovalo žákům práci, nýbrž spíše ji usnadňovalo a stalo se kořením vážnějších studií.

A kterak.

16. My jsme si to myslili tak, že pro každou třídu může být sestavena zvláštní knížka, obsahující určitý druh dějepisných líčení¹⁹⁾, totiž aby byl předkládán

- v třídě
- I. výtah z biblické dějepavy,
  - II. dějiny přírodních věcí,
  - III. dějiny lidských prací, o vynálezech,
  - IV. dějiny mravnosti, znamenitější příklady ctností atd.,
  - V. dějiny obyčejů, o rozmanitých obyčejích národů atd.,
  - VI. všeobecný dějepis celého světa a předních národů, zvláště však vlasti; všechno stručně, avšak tak, aby se nikde nevynechalo nic potřebného.

Připomenutí o metodě přitom vždycky stejné.

17. O zvláštní metodě, které se má užívat v těchto třídách, řeknu nyní pouze toto: Čtyři veřejné pravidelné hodiny vyučovací mají být rozděleny tak, aby obě dopolední (po vykonání svatě pobožnosti) připadly té vědě nebo tomu umění, podle něhož je pojmenována třída; první hodinu odpolední aby zabral dějepis, druhou cvičení slohu, hlasu a ruky podle toho, jak žádá učební látka každé třídy.

KAP. XXXI.

O AKADEMII.

Proč se zde jedná o akademii.

1. NAŠE METHODA se nevztahuje sice až sem¹⁾, ale proč bychom se nesměli dotknout toho, kam se také zde nesou naše přání? Řekli jsme dříve²⁾, že akademii je právem zůstaveno dovršení a doplnění všech věd, jakož i všechny vyšší obory vyučování.

¹⁹⁾ Historie, dějepis, má u Komenského širší rozsah než u nás, asi jako německé Geschichte v slově Naturgeschichte; tak se říkalo »historia naturalis« ve smyslu přírodopis. (Výše v textu přeloženo: dějiny přírodních věcí.)

¹⁾ Svou metodu didaktickou vztahoval Komenský jen na první tři stupně vzdělání a jen pro ně chtěl napsat inforatoria.

²⁾ Kap. XXVII, 3 a 6.

2. Přejeme si tedy, aby tam

a) byla konána studia vpravdě všeobecná, aby nebylo nic ve vědě ani v lidské moudrosti, co by nebylo možno si tam opatřit;

b) bylo užíváno snadnějších a bezpečnějších method, má-li se dostat důkladného vzdělání všem, kdo sem přicházejí;

c) byli vyznamenáváni veřejnými hodnostmi pouze ti, kdo šťastně dosáhli svého cíle a jsou hodní i způsobili, aby jim bezpečně mohlo být svěřeno řízení věcí lidských. Čeho asi vyžaduje každé toto přání, naznačíme skromně.

3. Aby studia akademická byla všeobecná, je třeba jednak profesorů vzdělaných a znalých všech věd, umění, studií a jazyků, kteří by dovedli ze sebe jako živé zásobárny vybírat a sdělovat všechno všem, jednak vybrané knihovny různých spisovatelů, naprosto přístupné všem.

4. Práce akademie půjde snáze a zdárněji, předně, budou-li tam posílání pouze jinoši vybranějšího nadání, výkvět lidstva, kdežto ostatní budou odkázáni k pluhu, k řemeslům a k obchodu, každý k čemu je zrozen.

5. Za druhé, věnuje-li se každý tomu studiu, ke kterému jej — jak to lze poznat z určitých známek — určila přirozenost. Neboť jako pudem přirozenosti se jeden stává lepším hudebníkem, básníkem, řečníkem, fysikem atd. než druhý, tak je jeden nad druhého schopnější pro teologii, lékařství a právníctví. Ale zde se chybí příliš často, když chceme libovolně z kteréhokoli dřeva nadělat fládru, nedbajíce přirozené náklonnosti. Tím se stává, že se vrháme na to nebo ono studium proti vůli Minervině⁴⁾, ale nedokážeme nic chvályhodného a často znamenáme více v kterémkoli vedlejším díle než ve vlastním povolání. Bylo by tedy radno, aby před odchodem z latinské školy správcové škol uspořádali veřejnou zkoušku nadání a aby podle jejich rozhodnutí bylo

³⁾ Slovo *universitas* znamená všeobecnost; Komenský si to vykládá na všeobecnost studií; školy latinské sluly partikulární, to jest částečné; to by znamenalo podle tohoto způsobu výkladu, že se na školách latinských vykládá jen část těch oborů, které na universitě všechny. Jiný výklad je, že universita je škola pro veškeré území rozsáhlého celku, kdežto školy partikulární jen pro část. Konečně se vykládá název universita jako *universitas magistrorum et scholarium*, to jest sdružení profesorů a studentů.

⁴⁾ Minerva je bohyně moudrosti. Proti vůli Minervině znamená tedy bez náležitých schopností.

Pro ně trojí přání.

I.
Aby byly vpravdě universitami³⁾ studií.

II.
Aby měly vpravdě všeobecnou metodu.

Přitom sluší dbáti I. II.

N. B.

ustanoveno, kteří jinoši mají býti poslání na akademii a kteří určení k jinému druhu životnímu; a z těch, kteří budou ve studiích pokračovat, kdo se mají obrátit k studiu theologie, státního zřízení nebo lékařství atd., podle toho, jak se u nich jeví buď přirozená náklonnost, nebo také jak toho vyžaduje potřeba církve a státu.

III. 6. Za třetí bude radno bohatýrské hlavy povzbuzovat ke všestrannosti, aby nenastal nedostatek lidí, kteří jsou πολυμαθεῖς nebo παμμαθεῖς a πάνσοφοι⁶⁾.

IV. 7. Bude však třeba pečovat, aby akademie živily pouze pilné, čestné a dovedné žáky, ale aby netrpěly lžistudentů, kteří zahálkou a hýřivým životem mrhají jmění i čas, dávajíce ostatním škodlivý příklad. Tak kde nebude moru, nebude ani nákazy, když všichni budou napjati ve své úkoly.

V. Rada o pořizování výtahů ze spisovatelů všeho druhu.
N. B. 8. Řekli jsme, že na akademii mají býti probíráni spisovatelé všeho druhu. Aby to nebylo příliš namáhavé, a přece užitečné, je si přáti, aby se dali uprosit učení mužové, filologové, filosofové, theologové, lékaři atd. a aby laskavě prokázali studující mládeži tutéž přízeň, kterou prokazují zeměpisci těm, kdož studují zeměpis; uzavírají totiž celé provincie, říše a světy na listy a sebedelší prostory zemí i moří podávají tak, aby bylo možno přehlédnout je jediným pohledem⁶⁾. Neboť proč by právě tak, jako nám malíři věrně předvádějí v hlavních rysech země, města, domy a lidi, nemohli býti předváděni Cicero, Livius, Platon, Aristoteles, Plutarch, Tacitus, Gellius, Hippokrates, Galenus, Celsus, Augustin, Jeronym a j.? Ovšem ne pouze vytrženými větami a vybranými květy (jako se stalo u některých), nýbrž úplnými, ale zhuštěnými systémy.

Z toho čtvrtý zaamenitý užitek.
1. 2. 9. Užitek takových výtahů by byl znamenitý. Předně pro ty, kdo nemají čas čísti obsáhlé spisy, aby si přesto opatřili povšechnou znalost kterýchkoli spisovatelů. Za druhé pro ty, kteří [podle rady Senekovy⁷⁾] touží přidružit se důvěrněji k něčemu ingeniou (neboť všecko se nehodí pro všechny stejně), aby si mohli vybrat snáze a s náležitým úsudkem, až ochutnají více spisovatelů a poznají, že to neb ono jim zvláště přijde k chuti. Za třetí těm, kteří musí úplně pročíst přímo

⁶⁾ Slova ta znamenají mnohoučení, všeučení a vševědání. Komenský si tedy přeje, aby na universitě nebyli vychováváni jen odborníci, nýbrž i lidé vzdělaní v několika oborech nebo ve všech. Při svých snahách vševědných věřil ovšem, že je to možné.

⁷⁾ Míněny jsou ovšem mapy.

⁸⁾ Seneka, List, 2.

spisovatele celé, budou tyto výtahy znamenitou přípravou, aby měli prospěch z četby; zcela tak jako tomu, kdo se chce vydat na cestu, prospěje, pozná-li dříve z mapy místopis krajiny, aby tak snáze, bezpečněji a příjemněji shlédl všechny jednotlivosti, které se potom naskytnou jeho zraku. Konečně všem poslouží ty stručné výtahy k rychlému opakování spisovatelů, neboť přitom se vždy vyskytne něco, co utkví a přejde v tělo i v krev.

10. Takovéto stručné obsahy ze spisovatelů by se mohly vydávat jednak zvlášť (pro potřebu chudších nebo pro ty, kdo se nemohou probírat přímo tlustými knihami), jednak by mohly býti připojeny k dotyčným spisovatelům, aby ten, kdo se chystá k jeho četbě, nabyl nejprve celkového přehledu.

11. Pokud se týká cvičení na akademii, nevím, nebylo-li by velmi prospěšno zavést veřejné συζητήσεις ve formě kolegií gelliánských⁸⁾. Totiž aby o tom, co profesor přednáší veřejně, byli určení studujícími za soukromou četbu nejlepší spisovatelé, kteří pojednávají o téže látce, a aby se o tom všem, co profesor přednášel veřejně v hodině dopolední, rozpředl rozhovor zase v celém shromáždění v hodině odpolední; t. j. studující ať dávají otázky, buď že některý něčemu nepochopitelně dostatečně, nebo se pozastavil nad něčím nebo našel u svého spisovatele odchýlné mínění, podepřené náležitými důvody, a cokoliv podobného. Tam by mělo býti dovoleno každému ze shromáždění (avšak v nějakém pořádku) odpovídat a jiným zase posoudit a vyslovit se, zda je odpověď dostatečná; profesorovi konečně jakožto předsedovi by příslušelo rozhodnout spor. Tak by snad všecko, co čtli mnozí, mohlo býti spojeno vjedno, nejen aby všecko bylo k společnému prospěchu všech, nýbrž také aby se vše důkladně zapamatovalo, má-li se dojít k vskutku pevným úspěchům v theorii i praxi věd.

12. Takovýmto sdruženým cvičením lze, zdá se, dosíci snadno toho, co jsme si přáli naposled a co si již dávno přejí všichni dobří lidé, aby k veřejným hodnostem byli připouštěni jen ti, kdo jsou toho hodni. A to, pravím, lze provést, když ta věc nebude záviset na soukromém mínění jednoho nebo dvou, nýbrž na veřejném spoluvědomí a svědectví všech. Proto

⁸⁾ Řecké slovo sydzétésis znamená společné bádání. Gellius je římský spisovatel z 2. století po Kristu, který na svých studiích v Řecku sestavil spis »Noci attické«, kde podává výtahy z nejrůznějších spisovatelů.

4.

Rada o vydání těch výtahů.

VI. Rada o zavěšení gelliánských kolegií na akademii.

VII. Třetí přání, aby nikdo nedosáhl věnce bez vítězství.

jednou za rok jako na nižších školách příslušní správci škol, tak na akademiích ať vykonají návštěvu vyslanci královští nebo státní a přitom ať se prozkoumá, jak horlivě se vše konalo se strany učitelů i žáků. *A ti žáci, kteří nejdíc vyniknou svou horlivostí, ať dostanou veřejné vysvědčení své zdatnosti, totiž věnec doktorský nebo mistrovský⁹⁾.*

Způsob
vítězství.

13. Aby se přitom nedál žádný klam, bude nejprůměrnější, místo disputací konaných pro akademické hodnosti představit veřejnosti kandidáta (nebo několik najednou) bez předsedy¹⁰⁾. A potom ať nejučenější a v praxi již zběhlí muži uvádějí proti nim, cokoli podle jejich soudu přispívá k prozkoumání theoretického i praktického prospěchu. Na př. mohou jim dávat rozličné otázky z textu (svatého Písma, z Hippokrata, z práv atd.): *Kde psáno toto, kde to a ono? Kterak se to shoduje s tím neb oním? Zná-li některého spisovatele, který je odchylného mínění? Kterého? A co by namítal proti tomu? A kterak rozhodnout tu věc? A podobně.* A jako praktická zkouška mu buďtež dávány různé případy o věcech týkajících se svědomí, nemoci nebo právních sporů¹¹⁾: *Jak by si vedl v tom nebo v onom? A proč tak? A budiž na něj doráženo instancemi a rozmanitostí případů, až se objeví, že dovede soudit o věcech moudře a na správném základě atd.* Kdo by nedoufal, že vynaloží veškeru píli, když budou vědět, že se musí podrobit tak veřejné, tak vážné a tak přísné zkoušce?

O cestování.

14. O cestování (pro něž jsme určili místo buď v tomto posledním šestiletí nebo po jeho ukončení) není třeba nic připomínat, leda snad že se nám líbí a s našimi důvody úplně shoduje mínění Platonovo¹²⁾, který nedovoloval mládeži ces-

⁹⁾ Obojí slovo znamená totéž. Titul *doktor* začal převažovat nejdříve na vyšších fakultách, až konečně převládá vůbec. Slovo *doktor* znamená vlastně učitel.

¹⁰⁾ K dosažení titulu doktorského byla předepsána veřejná disputace. Kandidáti vyhlásili these, které chtějí zastávat, a měli je hájit proti námitkám. Tyto disputace se staly pouhou formalitou, poněvadž oponenti (ti, kteří měli klásti námitky) byli předem vybráni a postup s nimi smluven; mimo to někdy dokonce sami profesori svým kandidátům disputace psali, což bylo tak obecně známo, že se nikdo nad tím nepozastavoval a polemiky pro disputaci vzniklé byly vedeny hned proti profesorovi (jak je to z životopisu Komenského známo v případě Maresiově). To chce Komenský odstranit, disputace nemá být předem připravena.

¹¹⁾ Týká se tří vyšších fakult, theologické, medicínské a právnické.

¹²⁾ O cestování se takto vyjádřil v *Zákonech*, XII, kap. 5.

tovat dříve, než setřou veškeru nevázanost prudkého mládí a budou mít rozvahu a obratnost potřebnou k cestování.

15. Netřeba se také zmiňovat o tom, jak potřebná by byla škola škol neboli DIDAKTICKÁ KOLEJ¹³⁾, která by měla být někde založena, ať by to bylo kdekoli, nebo kterou by aspoň, není-li na ni naděje, měli pěstovat v svaté poctivosti vzdělanci, kteří se zasvětili šíření slávy Boží také v tom směru, kdekoliv jsou, i bez kolejí. *Cílem jejich společné práce budiž, aby základy věd byly stále víc a více vydobývány za tím účelem, aby bylo očišťováno a po pokolení lidském se šťastnějším zdarem šířeno světlo moudrosti a aby poměry lidské byly zlepšovány novými přeužitečnými nálezy.* Neboť nechceme-li stále zůstat na témž místě nebo dokonce kráčet vzad, musíme pomýšlet na pokračování toho, co zdárně začato. Avšak poněvadž na to nestačí ani jeden člověk, ani jeden věk, bude najisto třeba, aby více lidí pokračovalo v tom, co začato, a to spojenými silami a postupně. Tato všeobecná kolej by zajisté byla pro ostatní školy tím, čím je žaludek pro údy těla, totiž životní dílnou, poskytující všemu šťávu, život a sílu.

16. Avšak vraťme se k tomu, co ještě zbývá říci o našich školách.

KAP. XXXII.

O VŠEOBECNÉM A DOKONALÉM POŘÁDKU ŠKOL.

1. POJEDNALI jsme obšírněji o potřebě a způsobu školské obnovy. Nebude na škodu, sneseme-li svá přání i své rady v jakýsi souhrn. Má tomu býti takto:

2. *Podle našeho přání má vyučovací metoda dospět té dokonalosti, aby se mezi obvyklým a dosud užívaným a mezi tímto novým způsobem vyučování jevil takový rozdíl, jaký vidíme mezi obvyklým kdysi uměním, rozmnožovat knihy perem, a mezi později vynalezeným a nyní již užívaným, rozmnožovat je tiskem¹⁴⁾.* Neboť jako knihtiskářské umění,

Shrnutí
dřívějšího
výkladu.

¹³⁾ O takové koleji, kterou pak nazval *Collegium lucis*, sdružení světla, promluvil Komenský obšírněji ve spise *Česta světla*, kde podává návrh stanov. Toto kolegium si Komenský představoval jako mezinárodní akademii, která má sledovat a podporovat pokrok věd. Činnost universit by tedy byla učitelská, činnost kolegia badatelská a organizační.

¹⁴⁾ Tuto myšlenku rozvinul Komenský znovu a přesněji v amsterdamském spisku *Tiskárna živá*. Celé toto srovnání objasňuje dobře

Souhra přání je, aby umění bylo přivedeno k jistotě a kráse umění knihtiskařského.

Které výhody má umění knihtiskařské proti písářskému?

1.

2.

3.

4.

5.

A kterou výhodu má dokonalejší metoda (jež je naším cílem) proti posud užívané?

ač je nesnadnější, nákladnější a pracnější, přece je daleko příhodnější k rychlejšímu, jistějšímu a krásnějšímu rozmnožování knih, tak tato nová metoda, třeba její obtíže z počátku zastrášují, přece bude-li přijata, bude sloužit k tomu, aby bylo vzděláváno mnohem více lidí s jistějším výsledkem a s větší příjemností než při obvyklé bezplánovitosti.

3. Snadno si pomyslíme, jak málo užitečným se mohl zdáti pokus prvního vynálezce tiskacích písmen proti vžitému již tehdy a tak přístupnému psaní perem; avšak zkušenost ukázala, jak veliké výhody přináší tento vynález. *Předně* dva mladíci mohou tiskem pořídit více exemplářů nějaké knihy než snad dvě stě mladíků za touž dobu perem. *Za druhé* knihy rukopisné se budou od sebe velice lišit počtem, tvarem a polohou listů, stránek a řádků; tištěné však budou na puntík stejné, takže vejce vejci není tak podobno jako všechny tyto výtisky mezi sebou; a to je pěkná a skvostná věc. *Za třetí*, co je napsáno perem, o tom je nejisto, zda je to napsáno správně, pokud nebude všecko v jednotlivostech prohlédnuto, srovnáno a opraveno; to se nestane bez práce a mnohonásobné nechuti. Při knihách tištěných, když bude opraven jediný výtisk²⁾, všechny ostatní, třeba jich bylo na tisíce, opravují se tím zároveň; to by se sice zdálo k víře nepodobným, nezná-li kdo to umění, ale je to plná pravda. *Za čtvrté*, pro psaní (perem) nehodí se každý papír, nýbrž toliko papír pevnější, který neprosakuje; avšak tiskařsky lze potisknout všecko, cokoli se položí pod typy, třeba to byl slabý a prosakující papír nebo plátno atd. *Konečně* tiskařsky mohou pěkně pořizovat knihy i ti, kdo neumějí pěkně psát, poněvadž provádějí tu věc ne vlastní rukou, nýbrž uměle k tomu připravenými písмены, která neumějí chybovat.

4. Zdá se, že nastane cosi podobného, budeme-li míti řádně uspořádáno všecko, co patří k tomuto novému a všeobecnému způsobu vyučovacímu [o svém návrhu netvrdím, že již je takový, chválím toliko všeobecnou methodičnost³⁾], že *předně*

alespoň jednu věc: úsilí o zmechanisování vyučování, k němuž směřoval také Pestalozzi. V tom všem nesmíme ani zdaleka vidět snahu po šablonovitosti. Komenský na základě svých předpokladů doufal, že toto zmechanisování je možné a že se osvědčí právě tak jako knihtisk proti opisování knih.

²⁾ Ovšem ne hotový, nýbrž sazba v korektuře.

³⁾ Komenský tu užil slova řeckého (*Pammethodeja*); znamená to, že chválí myšlenku universální metody, kterou v *Didaktice* pro-

mnohem více žáků bude vzděláváno menším počtem učitelů než při dosavadních způsobech; *za druhé* vyjdou opravdověji vzděláni, a to *za třetí* vzděláním uhlazeným, plným půvabu; *za čtvrté* toto vzdělání bude připouštět třeba i ty, kteří jsou obdařeni jaksí menší způsobilostí a pomalejší chápavostí; *konečně* budou úspěšní při svém vyučování i ti, jimž příroda nedala k vyučování šťastné nadání; neboť nebude každý bráti ze sebe, čemu a kterak má učit, nýbrž spíše bude v mládež někdy po kapkách, jindy proudem vlévat vzdělání již připravené, maje rovněž připraveny a do rukou dány prostředky k tomu. Neboť jako kterýkoli varhaník zahraje lehce kterýkoli nápěv z not, který by snad nedovedl sám složit, ani bez průvodu zazpívat, ani zpaměti zahrát na varhany, proč by právě tak nemohl učitel ve škole učit všemu, má-li všecko, čemu má učit, i se všemi způsoby vyučovacími před sebou jako v notách?

5. Ale podržme podobnost vzaté z umění knihtiskařského a vyložme srovnáním ještě podrobněji, jaké je shodné nastrojení této nové metody, aby bylo patrné, že se skoro týmž způsobem vpisují v mysl vědomosti, jako se vně tisknou na papír. A to je příčinou, proč by ne nevhodně mohlo býti utvořeno a této nové didaktice dáno jméno *didachografie*⁴⁾ — obdobou slova *typografie*. Ale vyložme věc samu podle článků.

6. Knih-tiskařské umění má své věci a své práce. Hlavní *VĚCI* jsou: *papír, typy, čern a lis*. *PRÁCE*: *příprava papíru, sázení typů podle proopisu, potírání černí, provedení korektury, tisk, osušování* atd. To všecko se děje podle určitých způsobů, a dbá-li se jich, dílo se daří hladce.

7. V *didachografii* (podržme tento výraz) je tomu takto: *Papírem* jsou žáci, jejichž myslí mají býti potišťeny vědění. *Typy* jsou učebnice a ostatní pomůcky připravené k tomu, aby jejich pomocí bylo bez námahy vtiskováno v mysl to, čemu se nutno učit. *Černí* je živé slovo učitelovo, jež přenáší z knih pochopení věcí v mysl posluchačů. *Lisem*

vedl, že však to provedení nepovažuje za definitivní a jediné možné. Metoda jeho je universální, poněvadž učí, jak učit všechny všemu, poněvadž má platit pro všechny žáky a učitele stejně a poněvadž jí má býti užito při všech předmětech.

⁴⁾ Slovo *didachografie* je utvořeno Komenským podle slova *typografie*. Typografie znamená doslovně *psaní pomocí typů*. Překládáme-li slovo typografie jako knihtisk, mohli bychom slovo didachografie přeložit snad slovem *učbotisk*.

1. 2. 3.

Podrobnější probírání toho.

Rozbor tiskařského umění na věci a práce

a podobně i rozdělení didaktiky.

je školská kázeň, upravující a přidržující všechny k tomu, aby přijímali učení.

Jaký má
býti papír?

8. *Papír se hodí, ať je jakýkoli*; avšak čím je čistší, tím pěkněji přijímá a předvádí otisk. Podobně naše metoda připouští sice každé nadání, avšak přece úspěšněji bude pomáhat nadání lepšimu.

Poměr typů
k učebnicím.

9. *Kovové typy* tvoří pěknou analogii k našim učebnicím (jaké si žádáme). Neboť předně, jako je třeba *dříve typy lít, uhlazovat a upravovat k upotřebení, než se začnou knihy tisknout*, tak je třeba připravovat nástroje nové metody dříve, než s touto metodou začneme.

10. *Typů musíme míti zásobu, aby dostačily k dílu*; tak musíme míti zásobu též učebnic a pomůcek, poněvadž je to obtížné, mrzuté a škodlivé, začneme-li dílo a potom nám v postupu brání nedostatek prostředků.

11. *Dokonalá tiskárna má typy všeho druhu, aby se nepostrádalo ničeho, čeho by se snad naskytla potřeba*. Podobně naše knihy musí vyčerpat všechno, co směřuje k úplnému vzdělání, aby se každý mohl naučit s těmito oporami všemu, co je třeba vědět.

12. *Aby typy byly stále pohotově ke každé potřebě, nechávají se ležet sem tam rozházené, nýbrž rozdělují se pěkně po skřínkách a přihrádkách*. Tak naše knížky nebudou podávat rozházeně, cokoli předkládají k učení, nýbrž všechno rozčleněně co nejpřesněji na úkoly pro každý rok, měsíc, den a hodinu.

13. *Typy se berou z přihrádek pouze ty, jichž je právě potřeba k práci; ostatní se nechávají netknuty*. Podobně mají býti dávány dětem do rukou pouze ty učebnice, jež potřebují ve své třídě, aby se nerozptylovaly a nemátly jinými.

14. *Konečně jako sazeči mají své pravítko, podle něhož skládají písmena v slova, slova v řádky, řádky v sloupce, aby nic nevykročilo ze stanovené míry*, tak musí býti dána vzdělavatelům mládeže do rukou pravítka, aby podle nich konali svou práci, to je musí býti sepsány pro jejich potřebu *návodné knížky*⁵⁾, které by jim připomínaly, co, kde a jak mají konat, aby se neudělala chyba.

15. Učebné knihy budou tedy dvojí: *reálné* pro žáky a *návodné* pro učitele, aby věděli, jak zařídit užívání cvičebnic.

⁵⁾ Návodné knížky, latinsky *informatoria*, z nichž provedeno jen *Informatorium pro školy mateřské*.

Učebné
knihy
dvojího
druhu.

16. *Didaktickou černí je, jak jsme řekli, slovo učitelovo*. Neboť typy, jak jsou samy o sobě suché, vtiskují se sice (nátlakem lisu) na papír, avšak nezůstávají po něm nic mimo slepé stopy, které potom mizejí; kdežto jsou-li potřeny černí, podávají zcela patrné a skoro nezničitelné obrazy; právě tak to, co podávají dětem jejich němi učitelé, knížky, je *oskutku nemé, temné a nedokonalé*; avšak když k tomu přistoupí slovo učitelovo (jenž všechno rozumně vyloží podle chápavosti žáků a obrátí vše k praktickému užítí), stává se *vše živým a vtiskuje se v mysl hluboko*, takže teprve potom opravdu rozumějí tomu, čemu se učí, a vědí, že rozumějí tomu, co vědí. Ale jako tiskařská čern je jiného druhu než čern k psaní, totiž ne z vody, nýbrž z oleje (a kdo chtí v tiskařství zvláště vyniknout, užívají co nejčistšího oleje s uhelným práškem ořechovým), tak i slovo učitelovo se má vluzovat zároveň s věcmi do mysli žáků příjemným a průzračným způsobem vyučování, podobně jako nejjemnější olej.

17. *Konečně, čím je tiskárnám lis, to školám dovede vykonat jediné kázeň*, aby se totiž nikdo nevzpíral proti vzdělání. Tedy jako v tiskárně nemůže ujít lisu žádný papír, který se má státí knihou (ačkoliv tvrdší listy se lisují tvrději, měkčí měkčeji), tak každý, kdo se svěří školám k vzdělávání, musí podléhat společné kázni. Stupně její jsou: *Předně ovšem stálý dozor*. Neboť nikdy nelze dosti bezpečně věřit horlivosti nebo nevinnosti hochů (jsouť potomky Adamových), a proto musí býti provázeni zrakem, kamkoli se obrátí. *Za druhé důtka*, kterou mají ihned býti voláni výtržníci na cestu rozumu a poslušnosti. *Konečně trest*, nechtí-li se dáti řídit pokynem nebo napomenutím. Ale všechno rozumně, jediné k tomu účelu, aby povzbuzení jsouce, nabývali všichni čilosti, konat všechno horlivě.

18. Řekl jsem, že se přitom vyžaduje jistých PRACÍ a při nich jistého způsobu. Také to proberu krátce.

19. *Kolik má býti výtisků nějaké knihy, právě tolik archů se bere najednou, aby byly potištěny týž textem, týmiž typy, a rovněž se podržuje týž počet archů od počátku knihy až do konce, ani víc, ani méně; jinak by byly některé výtisky neúplné*. Týž způsobem metoda naší didaktiky žádá nezbytně, aby najednou bylo svěřeno témuž učiteli všechno žactvo, které má býti vyučováno podle týchž předpisů, aby je vzdělával postupně od začátku až do konce, při čemž nikdo nesmí býti připuštěn po začátku školy a nikdo propuštěn před jejím ukončením. Tím se dosáhne toho, že jeden

Co je
didaktická
čern?

Lis didak-
tický —
kázeň.

Přiměrné
srovnání
práci.

1.

učitel dostačí i čtenějšímu zástupu žáků a že přesto se všichni naučí všemu, bez nedostatku a mezer. *Bude tedy třeba všechny veřejné školy jednou v roce otvírat a zavírat* (naše důvody radí, aby se to dalo spíše na podzim než v jara nebo někdy jindy), tak aby úkol každé třídy obíhal každý rok a aby všichni najednou, dovedeni jsouce k cíli (leďa by tomu bránila tupost u některých), postoupili do následující třídy, jako se v tiskárnách, když se potiskne pro všechny výtisky první arch *A*, přechází k *B*, potom k *C*, *D*, *E* atd.⁶⁾.

2. 20. *Pěkněji tištěné knihy mají oddělené kapitoly, sloupce i odstavce a přitom jsou nechána jistá místa prázdná* (buď z nutnosti nebo pro přehlednost) *i na okrajích, i mezi řádky*. Podobně vyučovací metoda musí mít jisté údobí k práci i k odpočinku s určitým volným časem k slušné zábavě. *Neboť má úkoly pro jednotlivé roky, měsíce, dni a hodiny; budou-li dodržovány řádně, v každé třídě musí dospět její okruh až ke konci a tak se musí dojít až k cíli každý rok. Nelze z dobrých důvodů radit, aby se věnovalo veřejnému vyučování denně více nežli čtyři hodiny, dvě dopoledne a tolikéž odpoledne*. A dá-li se z nich v sobotu odpoledne prázdná a celá neděle bude věnována službám Božím, budou to týdně dvacet dvě hodiny, ročně pak (odpočítáme-li též potřebnou dobu pro svátky) asi tisíc hodin; za tu dobu, ach, jak mnohému lze učít a naučit se, bude-li vždy postupováno methodicky! Atd.

3. 21. *Když sestavením typů je připravena sazba pro tisk, vezmou se balíky papíru a rozeberou se po arších, aby byly archy všechny rozloženy a po ruce, takže nic nebude zdržovat práci*. Právě tak ať si učitel postaví žáky před oči, aby viděl všechny a všichni aby viděli jej. Kterak se to má státi, pověděli jsme v kap. XIX, zás. 1⁷⁾.

4. 22. *Aby se papír stal způsobilým přijmout písmo, bývá navlhčován a změkčován*. Podobně ve škole musí žáci vždy býti povzbuzováni k pozornosti těmi prostředky, které jsme naznačili tamže.

⁶⁾ Před nynějším číslováním stránek v knihách byl obvyklý způsob jiný, číslování archů. Číslování to se však nedálo jen ciframi, nýbrž i písmeny abecedy. Označen byl tedy první arch písmenem *A*, druhý arch *B* atd. V každém archu pak se dalo označování podrobnější. Představme si, že úplný potisknutý arch se překládá na formát knihy. Tu první list měl označení *A*, druhý list označení *A 2*, třetí list *A 3* atd.; ale tyto značky se netiskly na všechny listy, nýbrž jen až na první list druhé polovice.

⁷⁾ Kap. XIX, § 16 násl.

23. *Potom se potrou kovové typy černí, aby jejich otisky byly vytištěny jasně*. Podobně má učitel vždy svým hlasem vykládat úkol každé hodiny, předčítaje, znovu čta a vysvětluje, aby žáci mohli jasně pochopit všecko.

24. *Potom se arch po archu dává pod lis, aby ta hmotná kovová forma vtiskla na všechny i na každý zvlášť svůj obraz*. Právě tak, když učitel vyloží náležitě smysl a ukáže snadnost napodobení na několika případech, ať hned žádá totéž na jednotlivých žácích, aby se snažili jíti za ním touže cestou, kterou jim ukazoval, a tak se státi z žáků mistry.

25. *Potom se dává papír již potisknutý na vzduch a průvan, aby uschl*. Ve škole se děje provívání ducha opakovaním, zkouškami a zápoděním, až bude jisto, že se učení zakotvilo.

26. *Konečně, když přestane práce lisu, všechn potisknutý papír se bere znovu a seřazuje se po pořádku, aby bylo vidět, že všechny výtisky jsou úplné a celé, bez vad, takže možno je již rozprodávat nebo rozesílat, vázat a užívat jich*. Právě totéž pořídí veřejné zkoušky, když koncem školního roku školní dozorcí prozkoumají, jak důkladný a ucelený je prospěch žáků, za tím účelem, aby bylo bezpečně známo, že se naučili všemu, čemu měli.

27. Toto zatím ať stačí tak všeobecně; větší podrobnosti ponecháváme zvláštním příležitostem⁸⁾. Nám nyní dostačí, že jsme dokázali: Jako byly vynálezem knihtiskařství rozmnoženy knihy, nositelky vzdělání, tak vynálezem didachografie neboli panmethodie může býti rozmnožen počet lidí vzdělaných na veliký pokrok věcí lidských, podle onoho výroku: *Množství moudrých je spásou světa* (Moudr. 6, 26). A poněvadž se snažíme rozmnožit vzdělanost křesťanskou, aby vedle vědění a dobrých mravů byla vštípena zbožnost všem duším zasvěceným Kristu, lze doufat, več doufat káží věštby božské, že země naplněna bude známostí Hospodina, tak jako vodami moře naplněno jest (Iz. 11, 9).

Závěr.

KAP. XXXIII.

O PROSTŘEDCÍCH, JEŽ JSOU NUTNÉ, ABY SE ZAČALO
S PROVÁDĚNÍM TĚTO VŠEOBECNÉ METHODY.

1. NIKOHO již, myslím, nebude, kdo by po všestranném uvážení všech okolností této věci nepozoroval, jak blažený

⁸⁾ Dopodrobna byla provedena tato myšlenka ve spisku *Tiskárna živá*.

učitel dostačí i čtenějšímu zástupu žáků a že přesto se všichni naučí všemu, bez nedostatku a mezer. *Bude tedy třeba všecky veřejné školy jednou v roce otvírat a zavírat* (naše důvody radí, aby se to dalo spíše na podzim než z jara nebo někdy jindy), tak aby úkol každé třídy obíhal každý rok a aby všichni najednou, dovedeni jsouce k cíli (leďa by tomu bránila tupost u některých), postoupili do následující třídy, jako se v tiskárnách, když se potiskne pro všecky výtisky první arch *A*, přechází k *B*, potom k *C*, *D*, *E* atd.⁶⁾

2. 20. *Pěkněji tištěné knihy mají oddělené kapitoly, sloupce i odstavce a přitom jsou nechána jistá místa prázdná* (buď z nutnosti nebo pro přehlednost) *i na okrajích, i mezi řádky*. Podobně vyučovací metoda musí mít jisté údobí k práci i k odpočinku s určitým volným časem k slušné zábavě. *Neboť má úkoly pro jednotlivé roky, měsíce, dni a hodiny; budou-li dodržovány řádně, v každé třídě musí dospět její okruh až ke konci a tak se musí dojít až k cíli každý rok. Nelze z dobrých důvodů radit, aby se věnovalo veřejnému vyučování denně více nežli čtyři hodiny, dvě dopoledne a tolikéž odpoledne*. A dá-li se z nich v sobotu odpoledne prázdná a celá neděle bude věnována službám Božím, budou to týdně dvacet dvě hodiny, ročně pak (odpočítáme-li též potřebnou dobu pro svátky) asi tisíc hodin; za tu dobu, ach, jak mnohému lze učít a naučit se, bude-li vždy postupováno methodicky! Atd.

3. 21. *Když sestavením typů je připravena sazba pro tisk, vezmou se balíky papíru a rozeberou se po arších, aby byly archy všechny rozloženy a po ruce, takže nic nebude zdržovat práci*. Právě tak ať si učitel postaví žáky před oči, aby viděl všecky a všichni aby viděli jej. Kterak se to má státi, pověděli jsme v kap. XIX, zás. 1⁷⁾.

4. 22. *Aby se papír stal způsobilejším přijmout písmo, bývá navlhčován a změkčován*. Podobně ve škole musí žáci vždy býti povzbuzováni k pozornosti těmi prostředky, které jsme naznačili tamže.

⁶⁾ Před nynějším číslováním stránek v knihách byl obvyklý způsob jiný, číslování archů. Číslování to se však nedálo jen ciframi, nýbrž i písmeny abecedy. Označen byl tedy první arch písmenem *A*, druhý arch *B* atd. V každém archu pak se dalo označování podrobnější. Představme si, že úplný potištěný arch se překládá na formát knihy. Tu první list měl označení *A*, druhý list označení *A 2*, třetí list *A 3* atd.; ale tyto značky se netiskly na všechny listy, nýbrž jen až na první list druhé polovice.

⁷⁾ Kap. XIX, § 16 násl.

23. *Potom se potrou kovové typy černí, aby jejich otisky byly vytištěny jasně*. Podobně má učitel vždy svým hlasem vykládat úkol každé hodiny, předčítaje, znovu čta a vysvětluje, aby žáci mohli jasně pochopit všecko.

24. *Potom se arch po archu dává pod lis, aby ta hmotná kovová forma vtiskla na všecky i na každý zlášť svůj obraz*. Právě tak, když učitel vyloží náležitě smysl a ukáže snadnost napodobení na několika případech, ať hned žádá totéž na jednotlivých žácích, aby se snažili jíti za ním touže cestou, kterou jim ukazoval, a tak se státi z žáků mistry.

25. *Potom se dává papír již potištěný na vzduch a průvan, aby uschl*. Ve škole se děje provívání ducha opakováním, zkouškami a zápoděním, až bude jisto, že se učení zakotvilo.

26. *Konečně, když přestane práce lisu, všechny potištěný papír se bere znovu a seřazuje se po pořádku, aby bylo vidět, že všecky výtisky jsou úplné a celé, bez vad, takže možno je již rozprodávat nebo rozesílat, vázat a užívat jich*. Právě totéž pořídí veřejné zkoušky, když koncem školního roku školní dozorcí prozkoumají, jak důkladný a ucelený je prospěch žáků, za tím účelem, aby bylo bezpečně známo, že se naučili všemu, čemu měli.

27. Toto zatím ať stačí tak všeobecně; větší podrobnosti ponecháváme zvláštním příležitostem⁸⁾. Nám nyní dostačí, že jsme dokázali: Jako byly vynálezem knihtiskařství rozmnoženy knihy, nositelky vzdělání, tak vynálezem didachografie neboli panmethodie může býti rozmnožen počet lidí vzdělaných na veliký pokrok věcí lidských, podle onoho výroku: *Množství moudrých je spásou světa* (Moudr. 6, 26). A poněvadž se snažíme rozmnožit vzdělanost křesťanskou, aby vedle vědění a dobrých mravů byla vštípena zbožnost všem duším zasvěceným Kristu, lze doufat, več doufat káží věštby božské, že země naplněna bude známostí Hospodina, tak jako vodami moře naplněno jest (Iz. 11, 9).

Závěr.

KAP. XXXIII.

O PROSTŘEDCÍCH, JEŽ JSOU NUTNÉ, ABY SE ZAČALO
S PROVÁDĚNÍM TĚTO VŠEOBECNÉ METHODY.

1. NIKOHO již, myslím, nebude, kdo by po všestranném uvážení všech okolností této věci nepozoroval, jak blažený

⁸⁾ Dopodrobna byla provedena tato myšlenka ve spisku *Tiskárna živá*.

Nátky, že
dobře
myšlenky
nedocházejí
vždy usku-
tečně.

by byl stav křesťanských království a států, kdyby byly opatřeny takovými školami, jaké si přejeme. Jenom se zdá, že je třeba ještě připojit, co musíme udělat, aby tyto myšlenky nezůstaly pouhými myšlenkami, nýbrž aby mohly býti konečně jednou uvedeny ve skutek. Neboť právem se diví a horší *Jan Caecilius Frey*¹⁾, že *průběhem tolika století se nikdo neodvážil léčit tak barbarské zvyky kolejí a akademii.*

Také stran
škol.

2. Mnoho stesků bylo již ovšem od více než sta let vylito na zvrácenost škol a metody, a zejména v posledních třiceti letech bylo úzkostlivě uvažováno o léčích proti tomu²⁾. Avšak s jakým výsledkem? Školy zajisté zůstaly, tak jak byly. Začal-li kdo něco soukromě nebo v některé ojedinelé škole, nešlo to; buď se mu nezkušené lidé vysmáli, nebo jej zalila závist zlomyslných, nebo konečně sám, zbaven jsa veškeré pomoci, klesl pod tíží práce, a tak všechno vyšlo až dosud naprázdno.

Stroj, při-
pravený
k pohybu,
musí býti
uveden
v pohyb.

3. *Musí tedy býti hledán a nalezen způsob, kterak by stroj, jenž je pro pohyb již dosti vhodně sestrojen aneb aspoň na dobrých základech má býti sestrojen, mohl býti s pomocí Boží uveden v pohyb tím, že bude rozumně a rázně odstraněno to, co dosud bránilo pohybu a co i později může bránit, nebude-li odstraněno.*

Páter o pře-
kážek
všeobecné
reformy.

4. Lze pozorovat rozmanité takové překážky. Na příklad: *Nedostatek methodicky vzdělaných lidí, kteří by mohli s tím pevným úspěchem, jež zamýšlíme, státí v čele všude otevřených škol.* (Neboť i o naší Bráně, již zavedené do škol, muž znamenitého úsudku nám napsal stížnost, že má na mnohých místech jeden veliký nedostatek, totiž nedostatek způsobilých lidí, kteří by ji uměli podávat mládeži.)

1.

2.

5. A kdyby přece byli takoví učitelé, nebo kdyby nastal případ, že by všichni snadno dovedli vykonávat svůj úřad podle sestavených návodů, z čeho přitom mají býti vydržováni, mají-li býti živeni ve všech městečích a vesnicích a všude všude, kde se lidé rodí a jsou vychováni pro Krista?

3.

6. *Potom, kterak možno zařídit, aby i děti chudších rodičů měly kdy chodit do školy?*

4.

7. *Zvláště však, zdá se, musíme se báti pýchy a tordošijného odporu lidí vzdělaných běžným způsobem, kteří rádi*

¹⁾ O Freyovi viz úvod Komenského, § 21. Citované místo je v první části druhé kapitoly.

²⁾ Hlavní pracovníky jmenoval Komenský ve své předmluvě.

stále na staré struně falešně hmatají³⁾ a pohrdají každou novotou; a podobných snad věcí menšího dosahu. Neboť proti tomu je snadno najít prostředky.

8. Jedna věc je velmi důležitá a může, bude-li chybět, učinit celý stroj nepotřebným, nebo naopak uvést jej určité v pohyb, dostaví-li se, totiž DOSTATEČNÁ VÝSTROJ PAM-METHODICKÝCH KNIH⁴⁾. Neboť jako je snadné, když máme knihtiskařské nářadí, najít lidi, kteří by ho mohli, uměli a chtěli užívat, kteří by věnovali nějaký náklad na tisk dobrých a užitečných knížek a kteří by takové velmi *laciné a velmi užitečné knížky* za několik penízků kupovali, tak snadné by bylo, když by byly připraveny pomůcky všedidaktické⁵⁾, najít příznivce, podporovatele a pomocníky.

9. Tedy stěžejným bodem celé věci je toliko *opatření pam-methodických knih*. To zase záleží na tom, aby se k tak svatému účelu spojil a svou prací sdružil jistý počet nadaných a vzdělaných mužů, kteří se nevyhýbají práci. *Neboť to je práce, na niž nestačí jeden člověk, zvláště když je jinak zaměstnán a není obeznámen se vším, co má býti uvedeno v universální metodu; snad na ni nestačí také jediný věk lidský, má-li býti všechno přivedeno až k úplné dokonalosti. Je tedy třeba pracovního kolegia⁶⁾.*

10. K tomu však, aby mohlo býti svoláno, třeba záštity a štědrosti krále nebo některého státu, dále místa klidného, vzdáleného všeho hluku, knihovny, a co jiného ještě nutno⁷⁾. Proto je třeba, aby nikoho nenapadalo stavět se proti tak svatým záměrům, směřujícím k zvětšení slávy Boží a blaha národů, nýbrž spíše aby si všichni přáli státí se pomocníky dobroty božské, která se nám chce podat štědřeji těmito novými způsoby.

11. Vy tedy, nejmilejší rodiče dětí, jejichž věrnosti Bůh světil nejdražší klenoty, své živé obrázky, když slyšíte, že

³⁾ Je to reminiscence na verš Horatiův, Listy, II, 3, 355.

⁴⁾ Knihy pammethodické jsou knihy, které mají býti napsány podle universální metody Komenského.

⁵⁾ Všedidaktika je toliko co universální didaktika.

⁶⁾ Pracovní kolegium je pracovní sbor. Slovo kolegium (z něhož vzniklo naše kolejí) mívalo podle tehdejšího způsobu zároveň ten význam, že mužové v něm spolupracující spolu bydleli a spolu se stravovali. Proto hned v následujícím paragrafu Komenský mluví o tom, že by bylo třeba někoho, kdo by toto kolegium vydržoval.

⁷⁾ Podpory na takovéto kolegium se nadál Komenský nejdříve od hraběte Leszczyňského, pak vážnou naději mu dávali přátelé v Anglii, ale spíše na práce vševědné než didaktické.

5.

N. B.

Co je
přítom
hlavní.

Je potřebí
sboru učení-
ců, kteří by
se spojili
k provádění
toho účelu.

Jim však
veřejně
přízně, pod-
pory
a záštity.

Provolání t.
k rodičům.

se zde projednávají tyto spasně záměry, rozohněte se, abyste neustávali modlit se k Bohu Bohů za šťastný výsledek a obracet se k vrchnostem a vzdělcům svými prosbami, přáními, projevy a žádostmi, vychovávající zatím své děti zbožně v bázni Boží a připravující takto důstojně cestu k onomu všeobecnějšímu vzdělání.

2. k pěstitelům mládeže.

12. Také vy všichni, *pěstitele mládeže*, kteří se poctivě staráte o zasazování a zalévání rajských květin, žádejte vážnými prosbami, aby toto ulehčení vašeho namáhání mohlo být co nejdříve připraveno a vejít v obecné užívání. Neboť ježto jste povoláni k tomu, *abyste štípili nebesa a zakládali zemi* (Iz. 64, 16), co se vám může státi příjemnějšího, než uvidíte-li ce nejhojnější ovoce své práce? Tedy toto vaše nebeské povolání, jakož i důvěra rodičů, kteří vám světuji své děti, budiž ohněm ve vašich žilách, který nedá pokoje vám a skrze vás ani jiným, dokud nebude ohněm tohoto světla plnout a šťastně zářit celá vlast.

3. ke vzdělancům.

(Jiskry k světlu ohně Božího přidávají závazání jsou synové světla.)

13. Vy ostatní, *vzdělanci*, jimž Bůh dal moudrost a bystrý úsudek, abyste dovedli soudit o takových věcech a abyste dobré myšlenky ještě zlepšovali moudrou radou, vizte a neváhejte přinést také své jiskry, ba spíše pochodně a dmychadla k roznění tohoto svatého ohně! Každý měj v mysli ono slovo Kristovo: *Oheň přišel jsem pustit na zemi, a co chci, leč aby hořel* (Luk. 12, 49)? Chce-li, aby hořel oheň jeho, běda tomu, kdo sice může přinést něco k roznění těchto plamenů, ale nepřináší nic, leda snad kouř závisti, nepřízně a odporu. Pamatujte, jakou odměnu slibuje služebníkům dobrým a věrným, kteří s hřívnami sobě svěřenými hospodařili tak, že vydělali jiné, a jak hrozí lenivým, kteří zakopávají hřívny své (Mat. 25). *Bojte se tedy býti jen sami vzdělanými, veďte k tomu, seč jste, také jiné!* Anebo budiž vám pobídkou příklad Senekův, který praví: *Přeji si všecko, co vím, přelít v jiné. A dále: Kdyby mi byla dána moudrost s tou podmínkou, abych ji choval uzavřenu a nesděloval se o ni, odmítl bych ji* [List 6°]]. Nezávidte tedy veškerému lidu křesťanskému vědění ani moudrost, spíše říkejte s Mojžíšem: *Kdo by dal, aby všechen lid Hospodinův proroci byli* (4. Mojž. 11. 29)! Poněvadž *dobře vésti mládež znamená také tvořit a přetvářet církev i stát*⁹⁾, máme snad my, kterým to není neznámo, státi zahálčivě, kdežto jiní se budou míti k dílu?

⁹⁾ List, 6, § 4.

⁹⁾ Cicero, De div., II, 2, 4.

14. *Jeden at nás, zapřisahám, ovládá duch: čímkoli kdo může přispět k účelu tak společnému a blahodárnému radou, napomináním, pouzbučováním, napravováním a pobízením, nechť každý rád pracuje pro Boha a potomstvo a nemyslí si, že jemu po tom nic není. Neboť i kdyby si někdo myslil, že se nenarodil pro školu, anebo i kdyby byl zahrnut pracemi povolání církevního, státnického nebo lékařského, mylně by soudil, že je proto vyňat z této společné snahy o nápravu škol. Neboť chceš-li osvědčit věrnost svému povolání i tomu, kdo tě povolal, i těm, k nimž jsi poslán, jsi jistě povinen nejen sám sloužit Bohu, církvi a vlasti, nýbrž i prozřetelně pečovat, aby tu byli i jiní, kteří po tobě dovedou konat totéž. Proto bylo Sokratovi připočteno ke chvále, že ačkoli mohl zastáváním úřadu prokázat vlastní užitečnou službu, přece si raději zvolil věnovat se mládeži, řka: *Užitečnější je státu ten, kdo mnohé činí způsobilými ke správě státu, než ten, kdo jej sám spravuje*¹⁰⁾.*

Přitom nikdo není vyňat.

15. Za to také prosím ve jménu Božím a zapřisahám, aby nikdo vysoce učený nepohrdal mým návrhem proto, že přichází od člověka méně vzdělaného, neboť *Někdy i hokynář může promluvit neosědně moudře*¹¹⁾. *Co snad je neznámo tobě, to možná ví oslíček dobře, jak řekl Chrysispos*¹²⁾. A náš Kristus pravil: *Vítr věje, kam chce, a slyšíš hlas jeho, avšak nevíš, odkud přichází a kam jde*¹³⁾. My dosvědčujeme před tváří Boží, že nás žádná sebedůvěra, ani slávychtivost, ani snaha po nějakém soukromém prospěchu nepřivádí k rozvíření těchto otázek, nýbrž že nás pobádá láska k Bohu a touha uvést v lepší stav lidské věci veřejné i soukromé, takže nemůžeme zahalit v mlčení to, co nám ustavičně vnuká skryté vnuknutí. Bude-li tedy někdo raději chtít postavit se a bojovat proti našim tužbám, přáním, napomenutím a snahám, ač by je mohl podporovat, věz, že se chystá vypovědět válku ne nám, nýbrž Bohu, svému svědomí a společné přirozenosti, která chce, aby veřejné statky byly společným majetkem k společnému užívání.

Napomenutí k vysoce učeným, aby odložili předsudek.

16. Také na vás se obracím, *theologové*, neboť snadno předvídám, že bude mnoho záležet na tom, budete-li toto předsevzetí

4. k theologům.

¹⁰⁾ Zaznamenal Xenofon, *Paměti o Sokratovi*, I, 6, 15.

¹¹⁾ Tato věta kolovala jako přísloví u starých Řeků, jak zaznamenal Gellius, II, 6. V latinském znění ji má Erasmus, *Adagia*, chil. I, cent. 1, č. 1.

¹²⁾ Stoický filosof řecký z 3. století před Kristem.

¹³⁾ Jan 3, 8.

svou vážností podporovat, nebo proti němu vystupovat. Nakloníte-li se k druhé možnosti, naplní se, co říkával Bernhardus¹⁴⁾, že *Kristus nemá škodlivějších nepřátel než ty, které má kolem sebe, a ty, kteří zaujímají mezi nimi přední místo.* Avšak chováme lepší naději a přiměřenější vaši důstojnosti. Zajisté máte mít na mysli, že *Pán svěřil Petru pásti nejen ovce své, nýbrž i beránky, a to nejdříve beránky* (Jan 21, 15), to proto, že pastýři snáze pasou ovce, když beránci již přivykli pastvinám života, pořádku stáda a berle kázně. Kdyby však někdo měl raději nevzdělané posluchače, pak věru prozrazuje svou nevědomost! Neboť který zlatník si neblahopřeje, jestliže mu přinesou z tavíren co nejčistší zlato? Který švec si nepřeje, aby dostával do rukou co nejvydělanější kůže a jirchy? Buďme tedy i my, synové světla¹⁵⁾, opatrní ve své věci a přejme si, aby nám školy dodávaly posluchače co nejvyvíčenější!

(Prosbu za odvrácení závidí.)

17. Závist pak žádnému z vás, služebníci Boha živého, ani na mysl nevstupuj! Neboť jste jiným vůdci k lásce, kteráž nezávidí, není ctižádostivá, nehledá svůj zisk, nemyslí zlé atd. Nezávidíte, pravím, konají-li snad jiní to, co vám nepřípadlo na mysl; spíše si berme příklad jedni na druhých, abychom [jak praví Řehoř¹⁶⁾] *všichni jsouce plni víry, snažili se vždy nějak velebit BOHA, abychom byli shledáni nástroji pravdy.*

5. k svět-
ským
úřadům.

18. K vám přicházím, kteří jménem BOŽÍM spravujete věci lidské, *vládcové národů a úřadové veřejné správy, k vám zvláště se vztahuje naše řeč. Neboť vy jste oni NOEMOVE,* jimž pro záchranu svatého semene při tak hrozném potopě světských zmatků je s nebe svěřena stavba korábu (1. Mojž. 6). *Vy jste ta knížata,* kteří máte nad jiné přinášet dary k stavbě svatostánku, aby umělci, které Bůh naplnil duchem svým k vymýšlení umělých věcí, nebyli meškáni v díle svém (2. Mojž. 36). *Vy jste ti Davidové a Šalomounové,* jimž náleží svolávat stavitele k stavbě domu Hospodinova a dodávat jim hojně potřeb (1. Král. 6 atd., 1. Paral. 29). *Vy jste ti setníci,* jež bude milovat Bůh, budete-li vy milovat maličké jeho a jim stavět školy (Luk. 7, v. 5).

¹⁴⁾ Bernard de Clairvaux, citovaný již v kap. V, § 8. Tento citát je ze spisu Řeči o svatých, I, 3.

¹⁵⁾ Podle evangelia Luk. 16, 8.

¹⁶⁾ Řehoř Veliký, papež v letech 590—604, církevní spisovatel, o němž jsme se již zmínili v poznámce 25 ke kap. XXV. Tento citát je z díla Knihy úvah morálních, kn. XXX, kap. 27, § 81.

19. Pro Krista prosím, při spáse našeho potomstva, bude-li jaké, zapřísahám vás, obraťte sem svou pozornost! Věc je vážná, ach, až příliš vážná, neboť se týká slávy Boží a společného blaha národů. Jsem přesvědčen o vaší lásce k vlasti, *otcové vlasti,* že kdyby nyní někdo přišel a sliboval radu, kterák by bylo možno malým nákladem opevnit všecka naše města, všecku mládež vycvičit k vojenské znalosti, všecky naše řeky usplavnit a naplnit zbožím a bohatstvím, nebo jakýmkoli už způsobem přivést veřejné i soukromé poměry k rozkvětu a větší bezpečnosti, že byste nejen dopřáli rádcí sluchu, nýbrž jemu nadto i děkovali, že se tak poctivě stará o blaho vaše i vašich milých. *Avšak zde jde o něco více!* Ukazuje se totiž pravá, jistá a bezpečná cesta, kterák opatřit množství mužů takových, kteří by takovými a podobnými vynálezy sloužili vlasti bez konce, jedni po druhých. Proto tedy Luther, muž svatě paměti, dobře napsal, vybízí je německá města k zřizování škol¹⁷⁾: *Kde se na stavbu měst, hradů, pevností a zbrojnic vynaloží jeden dukát, tam se jich má vynaložit sto na řádné vzdělání jednoho mladíka, jenž by mohl, až dospěje v muže, zase jiným býti vůdcem ke všemu dobrému. Neboť dobrý a moudrý muž (praví dále) je nejdražším klenotem celého státu, na něm záleží více než na nádherných palácích, více než na hromadách zlata i stříbra, více než na měděných branách a železných závorách atd. (S tím souhlasí, co má Šalomoun, Ekkles. 9, 13.) Považujeme-li, pravím, za moudrý výrok jeho slova, že nesluší šetřit žádného nákladu na řádné vychování třeba jen jediného mládence, co teprve řekneme, když se otvírá brána k tak všeobecnému a tak jistému vzdělání všech ve všem? Když BŮH slibuje své dary nekapat po kapkách, nýbrž obracet je k nám jako proud řeky? Když se zdá, jako by se jeho spása k nám již tak blížila, aby s námi v naší zemi přebývala sláva jeho?*

Zapřísahání
jich.

20. Pozdvihněte, knížata, brány své a vyzdvihněte vrata věčná, aby vejítí mohl král slávy (Žalm 24, 9)! Vzdejte Hospodinu, synové statečných, vzdejte slávu a čest! Buď každý z vás oním Davidem, jenž přísahou se zavázal Hospodinu a slib učinil Nejmocnějšímu Jákobovu, že *nevejde do stánku domu svého, nevstoupí na postel lože svého, nedá usnout očím svým ani zdřímnout víčkům svým, dokud nenajde místa Hospodinu pro pokoj stánku jeho* (Žam 132, 1—5). Ne-

Povzbuzení.

¹⁷⁾ Provolání k německým městům, ke konci.

ohlížejte se na nějaký náklad; dejte Bohu, a splatí vám tisíc-krát více! Neboť ačkoli toho vyžaduje podle plného práva, když dí: *Mé je stříbro a mé je zlato* (Hagg. 2, 9), přece z dobrotivosti jeho plyne, co dodává (vybízí lid, aby stavěl jeho chrám): *Zkuste mne nyní v tom, nezotavím-li vám průduchů nebeských a nevylej-li na vás požehnání, takže neodoláte* (Malach. 3, 10).

6. Vzdychání k Bohu.

21. *Tedy ty, Hospodine, BOŽE náš, dejž nám srdce veselé, abychom sloužili slávě tvé, kde každý může. Tvůj je velebnost i moc i sláva i vítězství. Všecko, což je na nebi i na zemi, tvé je; tvé je, ó Hospodine, království, a ty jsi vyšší nad všelikou vrchnost. I bohatství i sláva od tebe je, moc a síla; v ruce tvé je i to, zvelebit a upevnit kteroukoli věc. Neboť co jsme my, kteří toliko z ruky tvé dostáváme všechno? Přichází jsme před tebou a hosté, jako i všichni otcové naši; dnové naši jsou jako stín, běžící po zemi beze vši zastávky. Hospodine, Bože náš, všechno, cokoli připravujeme na slávu tvého svatého jména, to všechno z ruky tvé je. Dej šalomounům svým srdce upřímné, aby činili všechno, co se připravuje k slávě tvé (I. Paralip. 29). Potvrdiž, Bože, což jsi mezi námi vzdělal (Žalm 68, 29). Budiž zřejmě při služebnících tvých dílo tvé a okrasa tvá při jejich synech. Budiž nám posléze přítomna i ochotnost Hospodina Boha našeho, a díla rukou našich potvrd (Žalm 96, 16). V tebe jsme doufali, Bože, nebudeme zahanbeni na věky! Amen.*

OBSAH

Předmluva k Didaktice	5
DIDAKTIKA VELKÁ:	
Předmluva čtenářům	17
Provolání	24
Užitek umění didaktického	34
Obsah kapitol	37
Kapitola první	39
Kapitola druhá	40
Kapitola třetí	43
Kapitola čtvrtá	46
Kapitola pátá	48
Kapitola šestá	58
Kapitola sedmá	62
Kapitola osmá	65
Kapitola devátá	68
Kapitola desátá	71
Kapitola jedenáctá	76
Kapitola dvanáctá	79
Kapitola třináctá	88
Kapitola čtrnáctá	91
Kapitola patnáctá	96
Kapitola šestnáctá	100
Kapitola sedmnáctá	113
Kapitola osmnáctá	125
Kapitola devatenáctá	138
Kapitola dvacátá	155
Kapitola dvacátá první	162
Kapitola dvacátá druhá	170
Kapitola dvacátá třetí	177
Kapitola dvacátá čtvrtá	182
Kapitola dvacátá pátá	193
Kapitola dvacátá šestá	208
Kapitola dvacátá sedmá	212
Kapitola dvacátá osmá	215
Kapitola dvacátá devátá	221
Kapitola třicátá	228
Kapitola třicátá první	234
Kapitola třicátá druhá	239
Kapitola třicátá třetí	245

Poznámka: Kdo potřebuje jmenného ukazatele, nechť použije vydání Didaktiky ve Veškerých spisech J. A. Komenského, sv. IV.

11-3. listop. 1959

Autor	Jan Amos Komenský
Název díla	DIDAKTIKA VELKÁ
Z latiny přeložil	Augustin Krejčí
Překl. revidoval a úvod i po- známky napsal	Dr. Josef Hendrich
Vydalo	KOMENIUM, učitelské nakladatelství, spol. s r. o., Praha VII — Brno — Banská Bystrica
Číslo publikace	1863-254
Místo a rok	Brno 1948
Tiskla	knihtiskárna Práce, dř. Typia, Brno, Cejl 21
Obálka	Pravoslav Hauser
Vydání	třetí
Náklad	4000 výtisků
Edice	Pedagogické klasobraní, řídí prof. dr. Josef Hendrich
Svazek	druhý
Cena	brož. Kčs 70,—